

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emine ŞENOL

LACLAU VE POPÜLİST SÖYLEM: YEREL BİR SİYASAL İLETİŞİM ÖRNEĞİ

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emine ŞENOL

LACLAU VE POPÜLİST SÖYLEM: YEREL BİR SİYASAL İLETİŞİM ÖRNEĞİ

Danışman

Prof. Dr. Merih TAŞKAYA

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Emine ŞENOL'un bu çalışması, jürimiz tarafından Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Çetin BALANUYE

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Merih TAŞKAYA

Üye : Prof. Dr. Cenk SARAÇOĞLU

Tez Başlığı: LACLAU VE POPÜLİST SÖYLEM: YEREL BİR SİYASAL
İLETİŞİM ÖRNEĞİ

Tez Savunma Tarihi : 09/02/2023

Mezuniyet Tarihi : .../..../2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Laclau Ve Popülist Söylem: Yerel Bir Siyasal İletişim Örneği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Emine ŞENOL

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Emine ŞENOL
Öğrenci Numarası	20185220002
Anabilim Dalı	Halkla İlişkiler ve Tanıtım
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Merih TAŞKAYA
Yüksek Lisans Tez Başlığı	
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	
Rapor Tarihi	06/04/2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %5 Alıntılar dahil: %13
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 246 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. ( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Prof. Dr. Merih Taşkaya İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR DİZİNİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
TEŞEKKÜR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

POPÜLİZM

1.1. Literatürden Kavramsal Bir Çerçeve	12
1.2. Popülizmi Tanımlama Sorunu: Belirsizlikler ve Ortaklıklar	13
1.3. Popülizm ve Demokrasi İlişkisi	15
1.4. Siyasi Yelpazede Popülizm Dalgaları	19
1.4.1. Narodnizm	20
1.4.2. Latin Amerika’da Popülist Mantığın İşleyişi	21
1.4.2.1. Peronizm	22
1.4.2.2. Menemizm	23
1.4.2.3. Chavizm	24
1.4.3. Avrupa’da Popülist Mantığın İşleyişi	27
1.4.3.1. Jörg Haider	28
1.4.3.2. Marine Le Pen	29
1.4.3.3. Podemos	30
1.4.3.4. Syriza	31
1.5. Ernesto Laclau’da Popülist Mantık ve ‘Halk’ın Söylemsel İnşası	32
1.5.1. Popülizmi Ortaya Çıkaran Ön Koşullar: Eşdeğer Zincirler ve Antagonizma	35
1.5.2. Evrenselleşen Tikel Talep: Boş Gösteren ve Hegemonik İşlevi	36
1.5.3. İstikrarsız Uzlaş: Eşdeğerlik Mantığı-Farklılıklar Mantığı ve İktidar’da Kurumsallaşma Arayışı	40
1.6. Laclau’cu Perspektif Versus Popülizme Ana Akım Yaklaşımlar	43

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SİYASETİ’NDE “YERLİLİK”, “MİLLİLİK” VE “POPÜLİZM

2.1. Tek Partili Dönemde Popülist Mantık ve Yerlilik ve Millilik Kavrayışının İzleri	50
2.1.1. Kemalist Muhafazakâr Modernleşme Projesi ve ‘Halkçılık’ Söylemi	50

2.1.1.1. Halkevleri ve Köy Enstitüleri Projeleri ve Anti-Komünist Söylem	57
2.1.2. Kemalist Resmi İdeoloji’de Yerlilik Söyleminin İzleri.....	61
2.1.3. Milliyetçi-Muhafazakâr Anadoluculuk ve Yerlilik Söylemi.....	65
2.2. Türkiye Sağ’ında Yerlilik ve Millilik Kavrayışının İzleri.....	70
2.2.1. AK Parti Öncesi Merkez Sağda “Yerlilik” ve “Millilik” Gösterenlerinin Popülizm Bağlamı	77
2.2.1.1. Demokrat Parti (Adnan Menderes).....	77
2.2.1.2. Adalet Partisi (Süleyman Demirel).....	79
2.2.1.3. Anavatan Partisi (Turgut Özal)	85
2.2.1.4. Refah Partisi (Necmettin Erbakan).....	90
2.2.2. Milliyetçi ve İslâmcı Söylemde ‘Komünizm’ ve ‘Batı/Batılılaşma’ Karşısı Ortaklık ve Yerlilik ve Millilik Söylemi: 1970’ler	92
2.2.3. Türkiye Günlüğü Dergisi’nde ‘Sol’ Karşıtlığı ve Yerlilik Söyleminin Popülizm Bağlamı	98
2.3. AK Parti’de Siyasi Mantık ve ‘Millet’ İnşası	101
2.3.1. AK Parti Öncesi Kriz Ortamı ve Eşdeğer Zincirin İnşası	101
2.3.2. Popülist Söylemden Kurumsalcı Söyleme: Ak Parti’de ‘Millet’ İnşası	108
2.3.2.1. İktidarda Popülist Mantık: 2002’den 2010’a.....	111
2.3.2.2. İktidarda Kurumsallaşma Arayışı ve Farklılıklar Mantığının Yükselişi: 2011-2014	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Değişen Bağlamlarda Yerli ve Milli Söylemi ve Dönüşen Muhtevası	130
3.1.1. 7 Haziran’dan 1 Kasım’a: Yerli ve Mili “Pleb”in İnşası.....	130
3.1.2. 15 Temmuz’dan 16 Nisan’a: Yerli ve Milli Söylemi Kurumsallaşıyor	136
3.1.3. Anayasa Referandumu’ nun Kabulü’nden 24 Haziran’a: Hegemonik Devlet Söylemi Olarak Yerli ve Milli	142
3.2. Birlik Çanağı’nda Eritilemeyen ‘Farklılıklar’: Kurumsallaşan Söylemin Deşifresi ...	150
3.2.1. Türklük ve İslâm Gösterenleriyle Yaratılan Antagonistik Sınırlar: Homojen ‘Tek’lik Anlatısında ‘Olumsuz Öteki’nin İnşası	152
3.2.1.1. Birer Boş Gösteren Olarak Kurgulanan Lider ve Millet İradesi Versus Vesayet Odakları Dikotomisi	162
3.2.2. Yeni Türkiye’nin Krizleri için Evrenselleştirilen Reçeteler: Güvenlik, Hizmet ve Kalkınma Talepleri ve Gayri-Yerli ve Milli ‘Öteki’nin İnşası.....	170
3.2.3. Mağdur’un Tayininden Muktedir’in İnşasına: Ders Olarak Tarih ve Dost/ Düşman Dikotomisi	179

3.2.4. Yerlilik Söylemi Bağlamında ‘Yabancı’ Fikri Sabitler Olarak ‘Batı’ ve ‘Sol/Komünizm’ Karşıtlığı: Metaforların Gölgesinde ‘Düşman’ İmgeleri	189
SONUÇ	198
KAYNAKÇA.....	215
ÖZGEÇMİŞ	234

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
akt.	Aktaran
AP	Adalet Partisi
BBP	Büyük Birlik Partisi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
Çev.	Çeviren
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
drl.	Derleyen
DYP	Doğru Yol Partisi
Ed.	Editör
FP	Fazilet Partisi
FPÖ	Ulusal Özgürlük Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HSYK	Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
hzl.	Hazırlayan
IMF	Uluslararası Para Fonu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MUSİAD	Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OHAL	Olağanüstü Hal
RP	Refah Partisi
vd.	ve diğerleri

ÖZET

Bu çalışma 2015 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 'yerli ve milli' söylemini öne çıkarma suretiyle antagonist sınırı derinleştirdiğini, toplumu 'dost ve "düşman" kampları olarak ikiye ayırdığını savunmaktadır. Ayrıca söylemin 'yerli' ve 'milli' artikülasyonlarının muhtevasını oluşturan kodların büyük ölçüde 'Türkiye siyasetinin sağ toplumsal hafızasından' izler taşıdığı iddia edilmektedir. 'Yerli ve milli' söyleminin 1 Kasım 2015'ten 24 Haziran 2018 genel seçimleri sürecine dek hangi 'siyasi bağlamlarda' ve hangi söylemsel kodlar' yardımıyla operasyonel hale getirildiği çalışmamızın temellendiği soruları oluşturmaktadır. 'Yerli ve milli' söyleminin öne çıktığı konuşmalar; Laclau'nun popülizm kuramında çerçevesi oluşturulan söylemsel yaklaşım referans alınarak analize tabi tutulmuştur. Tez kapsamında özellikle 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri, 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu ve 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi dönemlerindeki konuşmalar dikkate alınmıştır.

Çalışma sonunda 24 Haziran 2018 genel seçimleri itibarıyla tamamen 'hegemonik bir devlet' söylemine dönüştüğünü tespit ettiğimiz 'yerli ve milli' söylemine *farklılıklar mantığının baskın olduğu* antagonistik sınırı derinleştirmek için başvurulduğu ve söyleme kayıtlı kodların büyük ölçüde 'sağ toplumsal hafızadan' izler taşıdığı savlarımız doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerli ve Milli, Popülizm, Söylem, Antagonizma, Laclau.

SUMMARY

LACLAU AND POPULIST DISCOURSE: EXAMPLE OF LOCAL POLITICAL COMMUNICATION

This study argues that since 2015, the President of the Republic of Turkey, Recep Tayyip Erdoğan, has deepened the antagonistic border by emphasizing the 'native and national' discourse, dividing the society into two friend and enemy. In addition, it is claimed that the codes that make up the content of the 'native' and 'national' articulations of the discourse largely bear traces of the 'right social memory of Turkish politics'. Which 'political contexts' and which discursive codes the 'domestic and national' discourse was operationalized from November 1, 2015, to June 24, 2018, during the general elections, constitute the questions on which our study is based. Speeches in which the 'native and national' discourse came to the fore; The discursive approach, framed in Laclau's theory of populism, has been analysed by reference. Within the scope of the thesis, speeches during the General Elections of November 1, 2015, the Constitutional Referendum of April 16, 2017, and the Presidential Election of June 24, 2018, were taken into account.

At the end of the study, our arguments were confirmed that the 'native and national' discourse, which we determined to have completely transformed into a 'hegemonic state' discourse as of the 24 June 2018 general elections, was applied to deepen the antagonistic border where the logic of differences is dominant, and that the codes registered in the discourse largely bear traces of the 'right social memory'.

Key Words: Native and National, Populism, Discourse, Antagonism, Laclau.

TEŞEKKÜR

En başta danışmanım saygıdeğer Prof. Dr. Merih TAŞKAYA'ya, desteğini benden asla esirgemediği için ve ne zaman sıkışsam önerileriyle ufkumu açtığı için teşekkür ediyorum. Güler yüzlü yaklaşımı, hoş sohbeti ve emekleri için kendisine minnettarım. Tezime kıymetli önerileri ve düzeltileriyle katkı sunan jüri üyeleri Prof. Dr. Çetin BALANUYE ve Prof. Dr. Cenk SARAÇOĞLU'na çok teşekkür ederim. Ayrıca kendisinden ders alabildiğim için şanslı hissettiğim Prof. Dr. Seçil Deren Van Het Hof'a akademik hedeflerime ulaşma yolunda beni yüreklendirdiği için teşekkür ediyorum. Son olarak bana sonsuz güvenen ve maddi ve manevi imkan sağlayan canım annem Nazmiye ŞENOL'a ve manevi destekleri için kardeşlerim Nur, Elif, Tuğba, Esra, Betül ve Şeyda'ya teşekkürlerimi sunarım.

Emine ŞENOL
Antalya,2023

GİRİŞ

Çalışmamızda, yirmi yıldır iktidarı elinde bulunduran AK Parti'nin 2015 yılı itibarıyla yeniden şekillendiğini iddia ettiğimiz “siyasi mantığının”; bu dönemde öne çıkarılan ‘yerli ve milli’ söylem formunun ‘popülist’ boyutlarına odaklanılarak anlaşılabileceği savunulmakta ve söyleme dair Laclau’cu bir analiz gerçekleştirilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, 2015 Kasım Seçimleri’nden ‘Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ olarak adlandırılan yeni rejim çatısı altında ‘Cumhurbaşkanı’ seçildiği 2018 Haziran Seçimleri’ne uzanan süreçte, ‘yerli ve milli’ söylemini; ‘dost’ ve ‘düşman’ kampları arasında çizilen antagonizmanın derinleşmesi için operasyonel hale getirdiği savunulmaktadır. Ayrıca ‘kurumsal sistem’in yerleşmesi aşamasında operasyonel hale geldiğini iddia ettiğimiz ‘yerli ve milli’ söyleminin, ‘yerlilik’ ve ‘millilik’ artikülasyonlarının muhtevasını oluşturan kodların, ‘Türkiye siyasetinin -sağ- toplumsal hafızasından’ izler taşıdığı iddia edilmektedir.

AK Parti iktidarını sürdürme gayretiyle kendine farklı politik yönler tayin edebilen popülist partilere benzer biçimde; ‘halk’ı ‘biz’ ve ‘onlar’ kategorilerine yaslanarak konsolide etmeye uğraşmıştır. Kapsayıcı dilinin yıllar içinde çözülüşü ise tayin edilen “öteki” kategorisinin içeriğini zaman içinde değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Bir diğer deyişle AK Parti’nin ‘siyasi mantığı’nda devamlı güncellenen eşdeğerlik inşası; “biz” ve “onlar” arasına çekilen antagonistik sınırı da dönüştürmüş ve ‘halk’ tan dışlananların dağılımı oldukça heterojen bir görünüm arz etmiştir. Tezimizde 2015 Haziran seçimlerinin ‘iktidar’ nezdinde yarattığı hegemonik sarsıntının bu antagonistik sınırın derinleşmesinde önemli bir eşiği temsil ettiği savunulmaktadır. Bahsi geçen seçimlerin ardından öne çıkarılan ‘yerli ve milli’ söylemi farklılıklar mantığının eşdeğerlik aleyhine giderek genişletildiği yeni bir dönemi başlatan anahtar bir söylem olarak görülmektedir.

Literatürdeki çalışmalarda da AK Parti’nin kurumsallaşma seviyesinin 2010 yılı Anayasa revizyonundan 2014 yılı sonlarına kadar siyasi kriz dönemlerinin etkisiyle giderek arttığına vurgu yapılır. Farklı toplumsal kesimlerden yükselen ve birbiriyle çelişen farklı birçok talebi ‘adalet’ ve ‘demokrasi’ boş gösterenleri altında bir araya toplayabilen ve bu ‘halk’ı (kısımlık); 2002 yılında iktidara taşıyabilen bir siyasi parti olarak AK Parti’nin ve lideri Recep Tayyip Erdoğan’ın, ‘adalet’ ve ‘demokrasi’ üzerine inşa ettiği popülizm mantığı, zaman içinde dönüşmüştür. Laclau’nun (2011: 144) terimleriyle ifade edecek olursak “popülist bir kopuştan doğan rejim” -yıllar içinde- “kademeli olarak kurumsallaşmış”tır.

2015 yılı dönemecinde ise ‘Yeni Türkiye’ ve ‘bekâ meselesi’ gibi takviye edici tamlamalarla öne çıkarılan ‘yerli ve milli’ söylemi; ‘halk’ ve ‘halk olmayanlar’ olarak inşa edilen yeni antagonistik sınırı diri tutma amacıyla başvurulmuş bir ‘söylem’ olarak ön plana çıkmıştır. Çalışmada AK Parti’nin 2015-2018 yılları arasında her türlü farklılığın “dayatılan eşdeğer söylemler” aracılığıyla “marjinalize” edildiği “çoğunlukçu demokrasi” anlayışına dayanan mantığı sorunsallaştırılmaktadır (Laclau, 2011). ‘Halk’ ve ‘öteki’ arasındaki agonistik ilişkiyi Laclau’cu söylemsel eşdeğerlilikler ve farklılıklar mantığıyla hareket eden hegemonya kavramı, bir söylem eşliğinde momentlerin bir kısmını diğer bir kısmı ile karşı karşıya getirme suretiyle var olmaktadır. Bu “söylemsel hegemonik projede” operasyonel hale gelen ‘yerli ve milli’ söylem formunun öne çıktığı konuşmalar *eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı* arasındaki gerilimli ilişkinin mahiyetini (söylemin popülizm derecesini) ortaya çıkaracak şekilde analiz edilecektir. Tezimizin amacı iktidarın “kurumsal sistemin” devamlılığı için işlevselleştirdiği ‘yerli ve milli söylem formunun’ kendisine kazılı hangi ‘söylemsel kodlar’ yardımıyla ve hangi ‘bağlamlarda’ operasyonel hale geldiğinin keşfedilmesidir. Bu sayede ‘söylem’ formunu biçimlendiren ideolojik formasyona dair de sağlıklı bir çıkarım yapılabilecektir.

Çalışmamızda Laclau’nun “*bir siyasal mantık olarak popülizm*” kavramsallaştırmasını takip ederek halk kavramını tümüyle “politik bir kategori” olarak görüyor ve bu inşayı bir siyasal proje olarak ele alıyoruz (Durna, 2008: 111). Çünkü Laclau’nun (2011; 2007) yöntemsel haritasında popülizm hiçbir şekilde programatik bir içeriğe sahip bir ideolojiyi veya bir hareketi imlemez. Laclau için popülizm asıl olarak toplumdaki yaygın hoşnutsuzluğun “talep” yoluyla somutlaşmasına işaret eder. Demokratik taleplerden “popülist bir kopuş” a giden sürecin tamamlanması için ise ayrık taleplerin kendine özgü biricikliklerinde kazılı olan istemlerinden taviz vermeksizin birleşmeleri ve denklik zincirinde örgütlenmeleri gerekecektir. Fakat denkliğin sağlanması ve bir iradenin yaratılması antagonistik sınırın ötesinde yer alacak bir hasım tayinini mutlaka gerekli kılacaktır (Laclau, 2007: 91-95; Howarth 2015; Mouffe, 2019). İnşa olan halkı (denklik zincirinin kendisi) bir bütün olarak simgeleyen/temsil eden öge ise “boş gösteren” adını almaktadır ki Laclau için bu temsilin gerçekleşmesi durumu hegemonyanın tanımıdır. Son kertede bir boş gösteren sayesinde “pleb” (talepleri doyurulmamış öteki kesim), “populus” un (bütün halk) düzeyine yükselebilecektir (Laclau, 2011: 140).

Buraya kadar aktardıklarımızdan Laclaucu perspektif temelinde popülizm kavramının esas olarak, antagonistik bir eşdeğerlik zinciri inşası yoluyla egemen siyasiye bir meydan okuma içeren siyasi hareketlerin, hegemonya mücadelesini kazandıkları takdirde bu sistemden kopma deneyimine atıfta bulunduğu sonucunun çıkarılması kuvvetle muhtemeldir.

Ancak Laclau'ya göre bunun başarılı olmuş olması popülizmin çift yönlü doğasının yalnızca bir yüzünü açığa çıkarır. Çünkü talepleri karşılanmamış kesimin liderlerine yaptıkları duygusal yatırımlarının hegemonik mücadelenin kazananı olarak bütün bir halk statükosuna erişmeleriyle sonlanmasından ve liderin artık iktidardaki ana aktör olarak mevcut statükoyu yeniden dizayn edebildiğinden söz ediyorsak; o halde yeni çizginin toplum içinde yeni bir “pleb”e seslenmeyi mümkün kılabilen şekilde toplumu yaracağını ve iktidarın söyleminde “makbul” halk düzeyine erişebilecek “kısmiliğin” inşa sürecinin yeniden başlayacağını iddia edebiliriz. Bir başka deyişle Laclau’da “bütünün kısmiliği” olarak kurgulanan “pleb” in bu kez yeni inşa edilmiş bir rejimin seslendiği ve bir nevi kurgulanan bir “kısmilik” olacağını söylüyoruz (Ateş, 2017: 109).

İktidar ne kadar kapsayıcı bir söylemle bu kısmiliğin sınırlarını genişletir ve toplumun farklı kesimlerini söylemine dahil ederse bu durum onun “eşdeğerlik mantığına” yaslanan bir popülist söylemi benimsediği anlamına gelecektir. Bu ilk durum bize popülizmin iktidardayken her zaman demokrasi için bir tehdit olarak işlemeyebileceğini göstermektedir. Fakat inşa edilmiş rejim, söylemlerini antagonistik sınırın öte yakasından referans olarak oluşturuyorsa bu durum “kurumsallaşma arayışı”nda olan bir sistemin hakim olduğunu ve dolayısıyla iktidarını “farklılıklar mantığı”na dayalı bir siyasi mantığı devreye sokarak meşru kılmaya çalıştığını gösterir. Yani böylesi bir siyasi mantıkta farklılıklar mantığı eşdeğer mantığa galebe çalmış demektir. Anlaşılacağı gibi her iki durum da mutlaka bir “tamamlanmamış kısmiliği” kendinde barındırmakta. Ancak tam da böyle olması siyasetin ve ona eş değer bir şekilde kavramsallaştırdığımız popülizmin doğasından ileri gelen bir durumu yansıtmaktadır. Siyasi pratikleri anlamlandırırken -iktidar veya muhalefette olmaları fark etmeksizin- “farklılıklar mantığına dayanan kurumsalcı söylem” ile “eşdeğerlik mantığına dayanan popülist söylem” arasında bir karşıtlık ilişkisi yerine daima diyalektik bir ilişkinin var olduğunu kabul etmek gerekir. Bu kavramlar Laclau’cu teoride iki uca yerleşmiş ayrı pratikler gibi resmedilseler de gerçekte ulaşılamayan bir durumdan bahsedilmektedir (2007: 148-149).

“Sadece farklılıkların varlığı bir toplumun, idarenin ve toplumsal taleplerin, içsel sınırlar etrafında hiçbir mücadelenin -yani politikanın doğamayacağı şekilde, tekilleştirilmesinin tahakkümü altında olması anlamına gelir; sadece eşdeğerliğin varlığı ise, toplumsal bağların, ‘toplumsal talep’i anlamsız hale gelecek şekilde çözülmesini içerir” (Laclau, 2011: 143-144).

Eşdeğerlik ilişkisinde farklılıkların hiçbir zaman yok olmadığı; “farklılıklar mantığı” öne çıktığı durumda ise karşısında zayıflasa da var olmaya devam eden bir “eşdeğerlik zinciri” olması doğal durumundan bahsediyoruz. Aradaki bu gerilimli ilişkiyi farklı tarihsel durumlar üzerinden açıklamaya çalışan yazar buna üç örnek göstermiştir. Birinci durumda

ayrık (tekil) “demokratik talepleri” kurumsal sistemin karşılamakta giderek zorlanması halinde bu durumun “toplumda içsel bir bölünmeye ve iki antagonistik eşdeğerlik zincirinin kurulmasına” sebep olacağından; çalışmamızın kapsamını oldukça yakından ilgilendiren ikinci durumda ise popülist alternatifin iktidar olduktan sonra “kademeli” biçimde kurumsallaşma sürecine gireceğinden ve bunun süreç sonunda; farklılık mantığının eşdeğer mantığa galebe çaldığı bir siyasi mantığın devamlılığına yol açacağından bahseder. Bu durumda iktidarın bir denklik zincirini yeniden kurarak bir siyasi özne yaratımı için başvurduğu anahtar söylemler bir *lounge de bois*’e dönüşecektir. Yazar “fiili toplumsal taleplerle eşdeğerlik söylemi arasında giderek artan bu mesafenin çoğunlukla taleplerin bastırılmasına ve eşdeğerlik söyleminin zorla dayatılmasına” sebep olabileceğini ekler. Bahsettiği üçüncü ve son tarihsel durumda ise “bazı hakim gruplar giderek anti kurumsal olan bir söylemle, içsel sınırları sürekli olarak yeniden yaratmaya çabalarlar. Bu çabalar genellikle başarısız olur.” (Laclau, 2011: 144).

Çalışmamızda Laclau’nun (2007: 197) aktardığı bu üç tarihi örneği; aynı zamanda siyasalın olanaklılık koşulları içinde anlam bulan farklı “karakteristik siyasal durumlar” şeklinde okuyoruz. Çünkü kendisinin de ifade ettiği gibi toplumsal bölünmeler siyasetin ve onunla eş anlama gelen popülizmin baştan varsaydığı bir doğal durumu yansıtır. Çünkü daima bir kesimin (kısmilik) “kendini antagonistik bir şekilde” bütün toplum gibi sunduğu “*müphem bir demos*” (Laclau, 2011: 145) mevcut olacaktır. Aynı zamanda daima “parçalanmış ve yerinden edilmiş taleplerin yeni bir çekirdek etrafında eklemelenmesiyle” yürüyen popülizm, toplumsal bölünmelere odaklı bu doğal durumun gerçekleşmesi için eski yapıda var olan bir bunalımı ön gereksinmektedir. Buna göre Laclau’nun popülizmin yükseliş koşulları bağlamında sıraladığı bu farklı tarihi olasılıklar, bahsedilen bunalım koşullarından kast edileni anlamamızı sağlayacak ve aynı zamanda her biri farklı birer siyasal seçenek olarak da anlaşılabilir bu sınıflandırma, çalışmamız bağlamında hangi özgül konjonktüre neden dikkat çektiğimizi de daha anlaşılır kılacaktır (Kalaylıoğlu, 2017).

Buna göre AK Parti, içine doğduğu kriz koşulları da göz önüne alındığında rejimi yerinden edebilme potansiyeline sahip bir popülist alternatif olarak işaretlenir. Çünkü mevcut koalisyon hükümetinin temsil krizi içinde olduğu bir momentte farklı kesimlerden yükselen memnuniyetsiz sesleri kendi çatısı altında eklemleyebilmiştir. Bu popülist alternatifin iktidardayken zamanla “kurumsallaşmasına” ve “farklılıklar mantığının” baskın hale geldiği sürece ikinci olasılık işaret ederken; üçüncüsü ise var olan kriz ortamında içsel sınırları -anti kurumsal söylemler ile zorlayan bazı hakim gruplara gönderme yapmaktadır. O halde talepleri absorbe etme yeteneği giderek aşınmış bir sistemin (kurumsallaşma arayışında olan) aktörleri;

ya söylemlerini daha fazla “farklılıklar mantığına” dayandırarak sürdürmeye devam edecekler ya da kendilerine yönelmiş taleplerin “birliğinden” yeni “kopuş” a yol açılacak ve hakim aktörler yerlerinden edileceklerdir. Böylece popülist bir kopuştan doğan yeni rejimin iktidar olduğu aşamaya geri dönmüş oluyoruz (Laclau, 2011: 143-145).

Birbirleriyle tamamlayıcılık ilişkisi içinde olan bu üç tarihsel durumun “döngüsel bir muhteva taşıdığı” (Kalaylıoğlu, 2017) kabul edilirse; ikinci durumun daha çok 2011 yılından itibaren içinde bulunduğumuz bağlama işaret ettiği yorumu yapılabilir. Fakat bu yorumu 2015 sonrası oluşan yeni politik atmosfer için bir şerh düşerek yapabiliriz. Çünkü AK Parti’nin “kurumsallaşma süreci”; “kademeli” şekilde devam etmiş ve siyasi mantık; 2015 yılından itibaren; kurumsallaşmanın rejim değişikliği ile tamamlanabilmesi adına, ‘Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin gündeme getirilip kabul ettirildiği bir politik bağlama evrilmiştir. Özetle 2015 yılı; “fiili taleplerle, eşdeğerlik söylemi arasındaki mesafenin” daha da genişlediği, “otoriter ve çoğunlukçu” bir demokrasi anlayışına yaslanan bir kurumsal sistemin “yeni halk”ı eşdeğer söylemleri topluma dayatma aracılığıyla inşaya çabaladığı yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur (Laclau, 2011: 143). AK Parti bu yıllarda; içinde bulunduğu krizi aşma çabasıyla rejim değişikliğine gitmiş, MHP ile ittifak kurmuş, “güvenlik” ve “istikrar” (Men. Çınar, 2021: 51) odaklı yeni bir “eşdeğer söylem” oluşturmaya çabalamıştır.

Sistemin hala bir biçimde sürdürülmeye çalışılması bize popülizmin yükselişinin (burada bahsettiğimiz anlamıyla parçalanmış ve yerinden edilmiş talepleri yeniden eklemlenerek ‘iktidara talip’ olan bir popülist hareket) ancak kurumsal düzende oluşabilecek kırılmaya bağlı olduğu argümanını tekrar hatırlatmaktadır. Çünkü “popülizm kendisini hem şeylerin var olan durumunun sarsıcı, hem de önceki sarsılır sarsılmaz az ya da çok radikal yeni bir düzen inşasının başlangıç noktası olarak” sunmaktadır (Laclau, 2007: 197). Laclau’nun kuramsal tartışmasında popülizmin hem ‘yıkıcı hem de yeniden inşacı’ potansiyelini ifade eden bu çift yönlü doğası bizlere ‘popülizmin olanaklılık koşullarını’ mevcut yönetimin siyasi söylem ve pratiklerini ıskalayarak tartışamayacağımızı gösterir.

Mevcut rejimin 2010 Anayasa Referandumu sonrası hız kazanan kurumsallaşma arayışı 2015 yılı itibarıyla yerini; ‘otoriter mantığın’ iyiden iyiye yerleşmeye başladığı bir döneme terk etmiştir. Diğer bir deyişle kurumsallaşma sürecini tamamlama aşamasına geçen Adalet ve Kalkınma Partisi; bunun karşısında duracak tüm anti-kurumsal söylemleri marjinal olarak sınıflandıracak bir mantığı işler kılmaya başlamıştır (Laclau, 2007: 198). İlgili çalışmalarda da özellikle Başkanlık Sistemine Geçiş sebebiyle cumhurbaşkanlığı yetkisinin artmasının “anti-kurumsal” tüm söylemlere kapıyı kapatan bir süreci başlattığı iddia edilmektedir. Örneğin Kılıç (2018: 54-55); 15 Temmuz Darbe girişiminin ardından ilan edilen

OHAL koşullarında gerçekleştirilen referandumda, kurumsalcı söylemin rejim değişikliği istemeyen karşıt kamptaki kesimlere yönelttiği ithamları, bu tarihsel durumu açıklamak için örnek gösterir. Çalışmada da vurgulandığı üzere; bu süreçte anti-kurumsal söyleme sahip tüm kesimler “darbe destekçisi” veya “terörist” olmakla itham edilmişlerdir. OHAL koşullarında yürütülmekte olan sistemin resmi nitelik kazanacak olma ihtimali sonrası karşı eşdeğer zincirin “adalet” talebi etrafında örgütlenme çabası (Adalet Yürüyüşü), kurumsal sistemin ‘güvenlik’ ve ‘istikrar’ endişesine dayalı oluşturduğu söylem karşısında çözülmüş ve bir popülist kırılmaya neden olamamıştır. Çalışmamıza neden ‘yerli ve milli’ söylemiyle inşa edilen öznenin ‘farklılıklar mantığının eşdeğer mantığa üstün geldiği kurumsal bir sistem içinde operasyonel hale geldiği’ savıyla başladığımız Laclau’cu bağlamda bahsettiğimiz böylesi bir özgül tarihsel durum ile açıklanabilir.

Bu bağlamda çalışmada ‘yerli ve milli’ söyleminin hızla “farklılıklar mantığının” hakimiyeti altında ‘meşruiyet’ arayışına giren ve hızla kurumsallaşan iktidar tarafından operasyonel hale getirilen bir söylem olduğu iddiasıyla yola çıktığımız çalışmada söylemin, 2015-2018 yıllarında farklı seçim ve kriz koşullarında nasıl operasyonel hale geldiği ve “biz” ve “onlar” arasında inşa edilen antagonizmanın söylemin etrafındaki hangi söylemsel kodlar aracılığıyla yaratılmaya çalışıldığı tezimizde tartışacağımız ana başlıkları oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle bu başlıklar çalışmamızı temellendiren soruları da oluşturmaktadır. Tezimizin iddialarından bir diğeri olan -sağ- toplumsal hafızada ‘yerlilik’ ve ‘millilik’ ekseninde kurulan toplumsal antagonizmaların AK Parti siyasetinde ‘yerli ve milli söylemi’ ile oluşturulmuş kurguyla bir devamlılık arz edip etmediği ise Türkiye siyasi tarihinde söylem etrafında şekillenmiş toplumsal ve siyasi hareketlerin popülizm bağlamında tartışmaya açılması sayesinde açıklığa kavuşturulacaktır.

Ayrıca şunu açıkça belirtmemiz gerekir ki çalışmada ‘yerli ve milli’ söyleminin kurumsal bir sistemde öne çıkarılan bir söylem olduğunu söylememiz; Laclau’nun analizlerinde cevap aradığı temel soruyu göz ardı ettiğimiz anlamına gelmemelidir. Yani popülizm çalışma boyunca Laclau’nun önerdiği gibi siyaset ile eşanlamlı kabul edilmektedir. Bu yüzden sorgulamamız hala iktidarın popülizm (eşdeğer mantığı eklemleme) derecesi ile ilgilidir. Çünkü farklılıklar mantığının eşdeğerlik mantığına ağır basması halinde bile ‘iktidarı sürekli kılma motivasyonu’; bazı tarihsel durumlarda “zorla dayatılan” bir “eşdeğer söylem” in varlığını mümkün kılacaktır. Çalışmamızın iddialarına göre 2015’ten sonra oluşan bağlam için ‘yerli ve milli’ bu söylemlerden birini teşkil etmektedir. Bu bakımdan çalışmamıza ‘popülizm’i tek bir eşdeğer momentte bütünleşen toplumsal taleplerin biçimlendirdiği “hegemonik söylem mücadelesi” olarak kabul ederek başlamamız ve kavramı demokrasi için

bir ön kabul olarak olumsuz yargılarla ele almıyor olmamız AK Parti'nin farklı dönemlerde (farklı kriz ve seçim bağlamlarında) heterojen içeriklerle (farklı politik akımlar) donanabilen söylem bütünlüğünün ve farklı kriz dönemlerindeki radikal söylem değişikliklerinin arkasındaki motivasyonların daha anlaşılır kılınması için önemlidir.

Yirmi yıl süresince iktidarını korumuş olan AK Parti'nin, 2015 sonrası oluşan konjonktürde 'halk'ı konsolide etmeye çalışırken başvurduğu 'yerli ve milli' söylem formunun bu inşada hangi kriz ve seçim koşullarında nasıl operasyonel hale geldiği; söyleme kayıtlı *eşdeğerlik mantığı* ve *farklılıklar mantığı* arasındaki *gerilimli* ilişki sorgulanarak açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca Laclau'cu metodolojiye dayandırdığımız çalışmamız; farklı kriz ve seçim koşullarında politik pozisyon değişikliği yapabilme potansiyeli barındıran bir parti olan AK Parti'nin; bahsi geçen pozisyon değişikliklerinin arkasındaki hegemonik söylemsel mücadelenin anlaşılmasına dair yapılmış olan çalışmaların, 'yerli ve milli' söylemine yeterince eğilmedikleri için derinleştirmekte yetersiz kaldıklarını düşündüğümüz bağlamlara dikkat çektiği için de önem kazanmaktadır. 'Yerli ve milli' söylem formunun arka arkaya yapılan seçim ve kriz koşullarıyla birlikte değişen muhtevasını Laclau'cu çerçeveye ele almak; iktidarın siyasi mantığının karmaşık doğasını anlamlandırma adına gelecekte yapılabilecek analizlere de bir kapı aralayacaktır. Laclau (2011: 145)'nin ifadesiyle "hiçbir siyasi hareket popülizmden tamamen muaf olmayacağı" gibi "halkı bir düşmana karşı toplumsal bir sınır kurmak yoluyla, belli ölçülerde konumlandırmaktan da geri durmayacaktır."

İktidarın söylemsel pratiklerine Laclau'cu perspektif ile bakmayı tercih etmemizdeki bir diğer sebep ise popülizmi belirsizlik ve muğlaklık ile özdeşleştirerek onu pejoratif çağrışımlarla anan veya salt retorik olarak okuyan yaklaşımların popülizmi kendi özgüllüğü içinde kavrayamayıp onu politik bağı bizzat inşa eden meşru bir yol olarak görmeyi reddeden bir bakış açısı sunmalarıdır. Çünkü popülizm bu yaklaşımlarda genellikle demagoji ile ilişkilendirilen, patolojik bir olgu olarak kavranan, müphemlik ve kesin olmayışla karakterize edilen bir olgu olarak veya diğer ideolojilerle eklemlenen ve onlar olmadan asla kavranamayan bir "fenomen" olarak kavramsallaştırıldığı için iktidar olmuş bir popülist hareketin veya iktidara talip bir muhalefetin veya daha özgün bir popülist hareketin farklı siyasi kodlar (heterojen) barındırabilen eklemlenme pratiklerinin yeterince doğru okunamamasına sebep olmaktadır (Özger, 2020). Laclau için muğlaklık veya belirsizlik politik söylemin bir kusuru olarak değil bilakis çoğu durumda bizzat "toplumsal gerçekliğin" bir parçası olarak okunmalıdır. Popülist siyasette taleplerin eklemlenmesiyle kurulan eşdeğerlikler sayesinde halkın politik bir boyut olarak devamlı yeniden keşfedilmesi ve 'biz' ile 'onlar' arasında çizilen siyasi sınırın hiçbir şekilde daimî olarak sabitlenemez oluşu bu

“muğlaklığın” göstergesidir. Aynı zamanda bu devamlı inşanın tamamen söylemsellik alanında gerçekleşmesi de retoriğin popülist siyasetin bir aracı olduğunu ve onun popülist siyaset için gerekliliğini anlatmaktadır. Laclau (2007) teorisiyle, popülizmin siyasi yaşamdaki mevcut karakterine vurgu yaparak onu marjinalleştiren, pejoratif bir anlama hapseden bu tanımlardan arındırmayı amaçlamaktadır. Buna göre söylem tüm politik uygulamaların bir parçası olarak hala iş görmekle birlikte popülist siyaset, toplumsal bir oluşum içinde ‘biz’ ve ‘onlar’ arasında siyasi bir sınır çizerek ‘halk’ın (kolektif öznenin) inşasını içerecektir (Howarth, 2015). Ancak popülist bir kopuş sonrası yeni düzen tesis edilirken toplumun merkezinde bu defa iktidarı koruma ve hegemonyayı sürdürme motivasyonu ile bir antagonistik sınır inşa edileceği zaman ‘halk’ın tekrar keşfi; toplumun merkezine çekilen antagonizmanın daimî olarak diri tutulmasına bağlı olacaktır. Bu durumda iktidarın özellikle kriz dönemlerinde bu antagonizmayı derinleştirme uğraşının ardında yatan motivasyon da anlam kazanmaktadır.

Bilindiği gibi 2015 yılı seçimleri; iktidar alanını tehdit eden bir dizi krizin sonrasında gerçekleşmiştir. Seçimlerin; Haziran 2013’te gerçekleşen Gezi Eylemleri, hükümet ile Gülen cemaati arasındaki ayrışmanın ilamını temsil eden 17/25 Aralık operasyonu ve gerilimli geçen bir genel ve yerel seçim dönemi sonrasında gerçekleşmiş olması hasebiyle, bu dönemlerde yeterince tırmanmış olan gerilim ve artan kutuplaştırıcı söylemler; 2015 genel seçimleri dönemi ve sonrasında, AK Parti’nin iktidarını sürekli kılma refleksiyle kutuplaştırıcı söylemlerinin dozunu arttırmasıyla yeni bir mahiyet kazanmıştır. Önce “muhafazakâr demokrat” adlandırması daha sonra “medeniyet söylemi” olarak tescillenen (Men. Çınar, 2021: 27-54) safhalardan sonra ‘yerli ve milli’ söyleminin yeni siyasi mantığı şekillendirdiği bir döneme girilmiştir. Nitekim partinin kamusal iletişiminde son derece önemli bir ayak olan SETA’nın¹ bir analizinde 2015 sonrasındaki yeni dönem hakkında; “politik özneye yönelik içeriden ve dışarıdan girişilen yıkım siyasetinin püskürtülmesi ve bu politik öznenin oyun

¹ Dünya çapındaki düşünce kuruluşlarının sivil toplumlarda ve hükümetlerde oynadıkları roller üzerine 25 yıldır düzenli olarak araştırmalar yayımlayan TTCSP (Düşünce Kuruluşları ve Sivil Toplumlar Programı); 2020 yılında yayımlanan “Global Go To Think Tank Index” raporunda siyasi parti bağlantılı düşünce kuruluşları kategorisinde “Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)”na 32. sıradan yer vermiştir (Çakıroğlu, 2022: 130). Kurulduğu yıldan bu yana AK Parti’li düşünce kuruluşlarından biri olan (Men. Çınar, 2015: 217) vakfın üst düzey yöneticilerinden önemli kısmı üst düzey bürokratik kadrolara atanmışlardır. Bu isimlerden biri olan İbrahim Kalın 2005-2009 yılları arasında vakfın kurucu direktörlüğünü yürütmüştür. İbrahim Kalın çeşitli üst düzey bürokratik kadroların ardından 2014 yılından bu yana da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü olarak görev yapmaktadır. SETA’nın Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne Geçiş Süreci’ndeki rolüne ilişkin tezinde Çakıroğlu (2022: 326), SETA’nın Anayasa Değişikliği gündemi sürecinde de “Başkanlık Sistemi’ne dair değişikliğin toplum hafızasında sürekli taze bulunmasına” destek olduğunu belirtir. Yazara göre SETA; AK Parti’nin “hemen hemen bütün söylem ve politik yönelimlerini” desteklemekte ve yürüttüğü faaliyetler ve çalışmalarıyla net bir şekilde AK Parti ideolojik çizgisinde kendini konumlandırmaktan ve “milliyetçi-muhafazakar ideolojik görüşleri” savunmaktan çekinmemektedir (Çakıroğlu, 2022: 130).

kuruculuk vasfının muhafaza edilmesi” (Aslan, 2017: 99) yorumu yapılır. Aynı çalışmaya göre yerli ve milli siyaset; “Türkiye’nin demokratik bir toplum yapısına kavuşmasına direnen unsurlardan arındırılması gerektiğinin altını çizen bir hamle” olarak tanıtlır. Fakat bahsedilen “demokratik toplum yapısı” tahayyülü 2015 sonrası dönem için yürütme gücünün artan yoğunlaşmasıyla karakterize olmuştur.² Yani “yerli ve milli söylemiyle yürütülen demokratikleşme zaman içinde Türkiye’nin otoriterleşmesi anlamına gelmiştir.”³

Özetle 2015 yılından bugüne kadar geçen yılların; 1 Kasım ve 7 Haziran 2015 Seçimleri, onu takip eden yılda gerçekleşen 15 Temmuz darbe girişimi, Başkanlık Sistemine Geçiş, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Genel Seçimleri ve tüm bunlara eşlik eden ekonomik kriz dönemlerini kapsıyor olması, popülist bir pratiğe kolayca eklenilebilecek söylemlerin dolaşıma girebileceği bir zaman dilimine işaret etmesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. “Toplumun geleceğinin belirsiz olduğu” (Laclau, 2011) bu anlarda öne çıkarılan söylem formları iktidarın popülist mantığını anlamlandırmak için hayli önem kazanmaktadır.

Literatür incelendiğinde partinin ve liderin siyasetini farklı yöntemsel çerçeveye değerlendirmeye/çözümlemeye çalışan çalışmalara rastlanmıştır. Fakat Türkiye’de art arda meydana gelen siyasi kriz dönemlerinin etkisiyle mevcut iktidarın 2002-2015 yılları arasındaki siyasetinden farklılık arz eden ‘mantığını’; ‘yerli ve milli’ söylem formuna odaklanarak inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır.⁴ İlgili literatürde bu süreçte öne çıkan söylemleri Laclau’nun perspektifiyle bütüncül bir şekilde analiz eden çalışmaların nadir olması tezimizin literatüre sunacağı katkı açısından önem arz etmektedir.

Tez kapsamında özellikle ‘1 Kasım 2015 Genel Seçimleri’, ‘16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu’, ‘24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi’ bağlamları dikkate alınacak ve ilgili bağlamlarda Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın ‘yerli ve milli’ söylemini öne çıkardığı konuşmalar arasından seçilen örnekler; Laclau’nun kavramsal setinden ödünç alınan “eşdeğerlik/farklılıklar mantığı”, “boş gösterenler” ve “antagonizma”

² 15 Temmuz 2016’daki darbe girişimi sonrası ilan edilen ve yedi kez uzatılan OHAL rejimi boyunca parlamenter müzakere süreçlerine riayet edilmemiştir. Erdoğan’ın neredeyse iki yıl boyunca bilfiil parlamentosuz ve anayasasız biçimde yönettiği Türkiye, fiili bir başkanlık sistemi sürecini deneyimlemiştir. Parlamenter sistemden ‘Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ adı verilen “Türk tipi başkanlık sistemi” ne geçiş ise 6 Nisan 2017’deki anayasa referandumuyla onaylanmış ve 2018 Genel seçimleriyle birlikte hayata geçirilmiştir. Türkiye tarihi için önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu rejim değişikliği ile ilk defa hükümetin yürütme ve yasama organları arasındaki kontrol ve dengeler, başkanlık sistemine uygun olarak düzenlenmiştir (Taşkıran, 2022: 48).

³ Çınar, M. (2019). “Yerli ve Milli Sığınağı”. *Birikim*. <https://birikimdergisi.com/haftalik/9866/yerli-ve-milli-sig-inagi> (erişim tarihi: 10.11.2022).

⁴ Doğan Gürpınar (2017: 15) bu dönemi; “AKP aklının millileşme/devletleşme süreci” olarak tarif eder. Yerli ve milli söylemi yazara göre bu yeni ideolojik hattın bir çerçevesi olmuştur. Reyhan Ünal Çınar (2020:84-85) ise nitelikli çalışmasında AK Parti’nin ‘yerli ve milli’ söylemini “Yeni Türkiye’nin bekâ meselesi” olarak tarif etmektedir. AK Parti bu yeni dönemde söylemini “ayıklayıcı ve otoriter bir tutuma sabitlediği hak ve özgürlük anlayışına” sabitlemiştir. Bu ‘Yeni Türkiye’de Erdoğan tarafından ‘yerli ve milli’ reflekslerle girilen mücadelenin kendisinin önderliğinde bir varoluş mücadelesi olarak” telakki edildiği görülmektedir.

kavramlarına odaklanılarak analiz edilecektir. Analize 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sürecini dahil etmemizin nedeni ‘yerli ve milli’ söyleminin, iktidarın hegemonik potansiyelini tehdit eden gelişmelerden sonra ilk kez 1 Kasım Genel Seçimleri döneminde telaffuz edilmiş olmasıdır.

İlk bölümde literatürde kavramın siyasi mahiyeti hususunda yürütülen tartışmalara değinilmiştir. Kavramın tanımlanma sorunu ve demokrasiyle olan ilişkisi bağlamından hareketle yürütülen tartışmalardan bahsedilerek Laclau’nun yaklaşımının bu tartışmada hangi noktada durduğunun altı çizilmek istenmiştir. Kavrama dönük tartışma hattında öne çıkan hususlara değindikten sonra aynı başlık altında Laclau’cu popülizm mantığının, siyasi söylemlerin analizinde ne denli işlevsel olabileceğini gösterebilmek adına siyasi yelpazede birbirini takip eden popülizm dalgalarının bir özeti sunulmuştur. İkinci bölümde ise Ernesto Laclau’nun “bir siyasi mantık olarak popülizm” kuramı çalışmamızda başvuracağımız ana kavramlarıyla birlikte açıklandıktan sonra, bahsettiğimiz ana akım yaklaşımlarla karşılaştırılmış ve Laclau’cu kuramın çalışmamız açısından nasıl işlevselleştiği bir kez daha vurgulanmıştır.

Takip eden bölümde ise Laclau’nun sunduğu kavramsal set aracılığıyla ‘yerlilik’ ve ‘millilik’ söylemlerinin Türkiye Siyaseti’ndeki izlerini takip ederken, bir popülizm pratiği olarak ‘halk/millet’ inşası süreçleri tartışılmıştır. AK Parti’nin giderek kurumsallaşan siyasetinde operasyonel hale gelen ‘yerli ve milli’ söyleminin her iki artikülasyonunun da geçmişteki bu inşa pratiklerindeki konumunu belirlemeye dönük incelememiz sayesinde, söylemin günümüzde çizip derinleştirdiği antagonistik hattın geçmişteki sağ siyasetteki dışlama ve içerme pratikleriyle bir devamlılık arz edip etmediği hususuna açıklık kazandırılmak istenmiştir. Bu bölümde bir yandan ‘yerlilik ve millilik’ anlayışının izini sürerken diğer yandan Türkiye siyasi düşüncede sağ hareketlerin Laclau’nun formülasyonu bağlamında ne derece popülizme yaklaştığı veya uzaklaştığı da tartışılmıştır. Yaslandığımız teorik çerçeve ve Türkiye siyasi yelpazesindeki ‘yerli ve milli’ söyleminin izlerini keşif için çizdiğimiz tarihsel rota en nihayetinde bizi analizimize ulaştırmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı kurumsal web sitesinde arşivlenen, 20 Eylül 2018⁵ ile 20 Mayıs 2018⁶ tarihleri arasında yapılmış konuşmalar ve 20 Eylül 2015 tarihinde Yenikapı’da gerçekleşen “Milyonlarca Nefes, Teröre Karşı Tek Ses” adlı miting konuşması incelenmiş ve ‘yerli ve milli’ söylemini veya söylemin ‘yerli, yerlilik’ / ‘milli’, millilik’

⁵ Yenikapı’da düzenlenen “Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses” mitinginin gerçekleştiği tarihtir. Söylem ilk kez son derece kalabalık bir miting meydanında öne çıkarılmıştır.

⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 6. UETD (Avrupalı Türk Demokratlar Birliği) Genel Kurulu’nda Yaptığı konuşmanın tarihidir. Söylem 24.06.2018 Seçimleri öncesinde son kez dile getirilmiştir.

artikülasyonunu öne çıkaran örnekler arasından seçilen toplam 19 konuşma⁷; “eşdeğerlik mantığı” ve “farklılıklar mantığı”nın ‘gerilimli’ ilişkisini açığa çıkarabilecek ‘dikotomik ifadeler’ içeren kesitleri dikkate alınarak ve birinci ve ikinci bölümde ortaya konan teorik çerçeve ve tarihsel izlek göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir.

Nihayetinde ‘yerli ve milli’ söyleminin farklı bağlamlarda daha çok hangi mantığı işler kılmak için operasyonel hale geldiği ve ‘biz’lik ve ‘hasım’lık kampının inşası için en çok hangi tematik söylemsel kodların açığa çıkarıldığı ve bunun Türkiye sağıyla olan devamlılığı ortaya konmuştur. ‘Yerli ve milli’ söylemine kazılı ‘eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı gerilimi’ üzerinden gerçekleştirdiğimiz ‘popülizm’ sorgusu; söylemsel alanda cereyan eden mevzi/manevra savaşının ideolojik esin kaynaklarına dair bir sorgulama gerçekleştirmemizi sağlamıştır. Son olarak Laclau’nun sıraladığı özgül tarihsel durumlardan ‘eskinin ölmekte yeninin doğmamakta olduğu organik kriz’ koşullarına tekabül eden 2019 sonrası konjonktörü kapsayacak araştırmalara bir kapı aralanmıştır.

---

⁷ 1 Kasım 2015 seçimleri dönemi için 5, 16.04.2017 Anayasa Referandumu için 7, 24.06.2018 Genel Seçimleri için 6 konuşma analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

POPÜLİZM

1.1. Literatürden Kavramsal Bir Çerçeve

Bir olgunun neyi ifade ettiğine dair yaptığımız tanım kavram hakkındaki önermelerimizin doğasını da şekillendireceğinden dolayı bu ön adımın hayli önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bilhassa popülizm kavramı söz konusuysa atılacak bu ilk adımın ne denli güç olduğunu ifade ederek bir çalışmaya başlamak, ilgili araştırmalar için klişe denebilecek bir girizgaha dönüşmüş durumdadır. Bir asrı aşkın senedir popülizm kavramı etrafında şekillenen tartışmalar neticesinde, hala kavramın belli bir disiplin içinde ele alınıp ifade edilmesinin çok güç olduğu atfına sık sık başvurulmaktadır. Bu durum çoğu zaman, popülizmin; hem bulunduğu lokasyona göre farklı tezahürlere bürünmede oldukça mahir olması hem de tarihsel olarak farklı reaksiyonların etkisiyle ortaya çıkan bir olgu olması gibi terimin kavramsal kayganlığına dikkat çeken hususlar ile izah edilmektedir. Örneğin Cas Mudde ve Rovira Kaltwasser (2019: 12), kavramın “Avrupa bağlamında çoğu zaman göçmen karşıtlığına ve yabancı düşmanlığına atıfta bulunduğunu fakat Latin Amerika’da klientalizmi ve iktisadi kötü yönetimi” imlediğini söylerler.

1967 yılında popülizme dair net bir tanım geliştirme gayretiyle bir araya gelen kırk üç uzmanın katılımıyla Londra’da gerçekleşen konferansın gözden geçirilmiş bir derlemesi olan “*Populism: Its Meanings and National Characteristics*” in kuramsal tartışmalar bölümü; yer verilen görüşlerin çeşitliliği bakımından oldukça şaşırtıcıdır. Popülizm, bir ideoloji, siyasi hareket ya da bir sendrom olarak çeşitli şekillerde ve farklı bölgelerdeki tezahürlerine odaklanılarak analiz edilmiştir. Ancak kavrama dair birçok görüş belirtilmesine rağmen konsensüs sağlanamamış olması, yukarıda söz ettiğimiz zorluğun adeta bir kanıtı niteliğindedir (Moffit, 2021). Konferansa katılan uzmanlardan Isaiah Berlin (aktaran Taggart, 2004: 2); her yerdeki tüm popülizmleri kapsayacak tek bir formül konusunda uzlaşmanın mümkün olmadığı ve bunun pek yararlı olmayacağı konusunda tüm katılımcıların hemfikir olduğunun altını çizerek durumu “külkedisi kompleksi” tasviriyle izah etmeye çalışır. Çünkü ne kadar aransa da popülizm denilen ayakkabıya tam olarak uyacak bir ayak bulmak mümkün olmayacaktır. Sonu asla mutlu bitmeyecek bu çaba beyhudedir ve tatmin edici bir sonla karşılaşamayız. İfade edilen daimî arayış; popülizmin bir ideoloji, hareket, söylem gibi farklı yaklaşımlarla ifade edilip edilemeyeceğine dair tartışmaları günümüze kadar getirmiştir. Öyle ki devam etmekte olan bu sendromdan kurtulmamız için gittikçe oksimoron hale geldiği

düşünülen popülizm kavramını bir kenara koyarak ilerlememiz gerektiğini öne süren araştırmacılardan bile bahsedilebilmektedir. Fakat bu çalışmada biz, Canovan'ın (2004) kavramın muğlaklığına rağmen varlığından emin olduğumuz bu gerçekten kurtulmanın makul bir çözüm olmayacağı fikrine katılmakla beraber; literatürde kavramın siyasi mahiyeti hususunda yürütülen tartışmada birer düğüm noktası olarak işlev gören; popülizmin işaret ettiği halk kavramının 'müphemliği' ve bununla yakından bağlantılı olarak, kavramın demokrasiyle olan ilişkisinin dikotomik olup olmadığıyla ilgili meselelerin, farklı yaklaşımları şekillendirmede önemli rol oynadığını ve popülizm kavramının tartışmalı, muğlak, tanımlanamaz bir olgu olarak değerlendirilmesine yol açtığını düşünmekteyiz.

1.2. Popülizmi Tanımlama Sorunu: Belirsizlikler ve Ortaklıklar

Öncelikle popülizm kavramının kökenine gittiğimizde kavramın Latince "*populus*" teriminden türetildiğini görürüz. Terim doğrudan "insanlar" veya "halk"ı işaretler. Canovan, (2004: 248) popülizmdeki 'halk'ın üç temel çağrışımı olduğunu söyler. Bunlar: "egemen olarak halk", "ulus olarak halk" ve yönetici elitin aksine "sıradan insanları imleyen halk" tır. Jan Werner Müller (2018: 38-39) de benzer biçimde 'halk' ın, Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu zamanından beri en az üç farklı anlamda kullanıldığını söyler. Bunlardan ilki "herkes olarak halk", ikincisi "sıradan insanları tarif eden halk (dışlanmışlar, ezilmişler, unutulmuşlar)", son olarak "ulus içindeki kültürel anlamdaki halk" tır. Buradan hareketle "populus" ta işaret edilen halk kavramının müphemliğinden kaynaklanan sorunların popülizm konusundaki tartışmaların ilk halkasını oluşturmakta olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu karışıklığın halka atıfta bulunulmasının "demokratik olan veya olduğunu iddia eden herkesi birleştiren ortak özellik" (Canovan, 1999' dan akt. Meny ve Surel, 2002: 5) olmasından ileri geldiği de belirtilmektedir.

Bazı yorumcular terimin mevcut herhangi bir insan grubuna gerçekte atıfta bulunmayan retorik bir araçtan başka bir şey olmadığını savunurken diğerleri ise popülistlerin tüm halkı değil sadece belirli bir sınıf kesimini kastettiğini savunarak kavrama yönelik bir sınıf yorumunu geliştirmişlerdir (Mudde, 2004: 547). Bu nedenle ortak payda halk olmasına rağmen halkın herhangi bir siyasi sistemdeki rolü ve yeri oldukça çekişmeli bir görünüm kazanmıştır. Bir başka sorun burada tarif edilen 'halk' a sesleniş noktasında popülizmin, bir "temsili" veya "inşa siyaseti" olarak nasıl tanımlanacağından ve popülizmin demokrasi ile bağlantısının ne olduğu; buna bağlı olarak onun iyi veya kötü bir olgu olup olmadığı konusunda ayrışan, yani kavramın siyasal mahiyeti noktasında yürütülen tartışmalar ekseninde kendini göstermektedir (Tekin ve Yanık, 2019: 9)

Popülizmin *bukelamunvari* niteliği bize bu noktada önemli bir ipucu verecektir. Popülizm daima etrafındaki politik renklere bürünecek; duruma ve şartlara göre, kimi zaman “ilericilerin, kimi zaman gericilerin, demokratların, solun ve sağıın” elinde bir araç olacaktır diyen Taggart (2004: 120-121); kavramın bukelamunvarî niteliğinden yola çıkarak terime alternatif; yalnızca tahayyülde varlık bulan, üzerinde erdemli ve birleşik bir nüfusun yaşadığı yer olarak betimlediği “*gönül ülkesi*” (anayurt) kavramını türetmiştir. “Gönül ülkesi” geçmişe referans vererek bugünü kurgulamaya çalışacaktır. Buradan dışlananlar ise popülistlerin hangi grubu şeytanlaştıracaklarına bağlı olarak belirlenecektir. Bu açıklama bize doğrudan Benedict Anderson (1993)’ un “*hayal edilmiş toplum*” teorisini çağrıştırmaktadır. Çünkü “gönül ülkesi” de nihayetinde milliyetçilerin ulusu gibi “*hayal*” edilmiş bir toplumdur ve popülistten popüliste değişebileceği gibi aynı ülkede bile değişebilen bir halk tanımı vermektedir (Mudde, 2004: 546).

Canovan, popülistler konusunda benzer bir yorumu sahiplenmektedir. Yazar “sıradan insanların unutulmuş kitlesi adına konuştuğunu iddia eden yeni popülistlerin çevrelerinin rengini” (2004: 242) aldığını söyler. Örneğin ekonomi politikası söz konusu olduğunda bir ülkede hegemonik bir iletişime sahip popülistler cömert bir refah devletini finanse etmek için devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkıp ekonomik liberalizmi savunurken, başka bir durumda korumacılık ve daha fazla devlet hükmünün mümkün olan en iyi yol olduğu savını destekleyip buna yönelik açıklamalar yapabilmektedirler. Böylece popülist olan değerler, seçkinin niteliği ve egemen siyasi söyleme -ilgili bağlama- göre şekillenecektir (Canovan, 1999: 4-5).

Jan Werner Müller (2018: 36-42) ise popülizmin siyasetin özgül bir ahlakçı bakışla tasavvur edilmesine dayandığı düşüncesiyle popülizmin siyasal arenayı “ahlaken saf olan birlik içindeki halk” ile giderek “yozlaşan seçkin” kesim arasındaki sınırı kurguladığını söyler. Yazara göre göre popülistler hem seçkin karşıtı hem de büyük bir tarafgirlikle çoğunlukçuluk yanlısıdırlar. Dolayısıyla halka karşı en doğru kararı mutlak suretle lider vermektedir. Canovan (1981’den akt. Laclau, 2007: 17-18) ise öncü ampirik çalışmasında: “Amerikan popülizmi”, “Rus Narodnik hareketi”, “Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’daki tarımsal hareketler”, “Alberta’daki Toplumsal Güven Hareketi” ve “Arjantin’deki Peronizm” gibi birbirinden epey farklı vaka örneklerini kapsamına almıştır. Popülizmin yedi ayrı formuna dikkat çeken düşünür bunların her birinde ‘halk adına konuşma ve anti-elitist söylem’ in ortak payda olduğunu vurgulamıştır.

Statüko karşıtı söylem birçok çalışma için popülizmin en önemli yönlerinden birini temsil etmektedir. Arica saydığımız düşünürlerin hepsi popülizmin toplumda sınırı “halk” ve

“öteki” arasında böldüğünü belirtmişlerdir. Panizza (2005: 4) için popülizmde ‘öteki’; halk ı bastıran ve sömüren bir cephe olarak sunuluyor ve bu nedenle siyasi olarak yönlendirilmesi gerekiyor. Bu bakımdan yazar kurgulanan ikilik arasında ‘öteki’ye düşmanlığın inşasının popülizmin tam merkezinde durduğunu vurgular.

Laclaucu popülist mantıkta ise ‘halka seslenme’ popülizm için gerekli bir unsur olsa da bu koşulun sağlanması herhangi bir söylemin popülist olarak adlandırılabilmesi için tek başına yeterli değildir. Laclaucu terminolojide popülizmi ortaya çıkaran ikinci ön koşul; bir eşdeğerlik zincirinde örgütlü hale gelen “popüler demokratik taleplerin” bir güç bloğuna karşı düşmanca yansıtılmasıdır. Laclau’da halk ve güç bloğu arasındaki mücadele siyasi mantığın bir parçası olarak işler. Dolayısıyla popülizm, yalnızca bütün bir halka seslenmekle yetinmek yerine, halkın kendinde ebediyen var olan, talepleri dikkate alınmayan/karşılanmayan ve dışlanmış kesimlerinden yeni siyasi özneler yaratmaya çalışır (Reyes, 2005: 105). Bu nedenle popülizm kavramını siyasi mantığa içkin bir şekilde kavramsallaştıran Laclau için ‘halk’ veya ‘elit’ kavramları sabit kavramlar olarak görülmez. Kısacası tam olarak halka kimin ait olduğuna, bu kesimin çıkarlarının neyi içerdiğine veya karşıt kutbu temsil eden seçkinlerin kimi temsil ettiğine dair soruların cevapları daima bağlama göre değişecektir (De Cleen, Glynos ve Mondon, 2020).

Sonuç olarak araştırmacılar arasında uzlaşmaz kabul edilen bazı yanların mevcudiyeti, ‘halk adına konuşma’ ve ‘seçkincilik karşıtlığı’ içeriğinin görüş birliğine varılan iki ana husus olarak ön plana çıkmasına engel oluşturmamaktadır. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi popülizm kavramı etrafında dönen olumsuz içerikteki eleştiriler daha çok onun demokrasiyle olan ilişkisi bağlamından türetilmekte ve bu ilişkide popülizm genellikle patolojik bir olgu olarak imlenmektedir.

1.3. Popülizm ve Demokrasi İlişkisi

Popülizm olgusuna yönelik olumsuz içerik taşıyan eleştirilerin sahibi olan düşünürlerden bazıları kavramı demagojik uygulamaları üzerinden ele alma yaklaşımı gösterirler. Örneğin mevcut yazında popülistlerin seslendikleri kitlenin duygularını gerçek dışı vaatlerle manipüle etme ve politik atmosferi gerginleştiren söylemlere başvurduklarına dair görüşler bu iddianın altını doldurmak için sıralanırlar (Stanley, 2008: 106). Yine kimi görüş bildiren uzmanlar popülizmin temsili demokrasi için demagojiyle aynı şey olduğunu vurgulayarak onu anayasal demokrasi için bir tehdit olarak algılama eğiliminde olmuşlardır. Örneğin Nadia Urbinati (2018:116; 2013); popülizmin seçimleri anayasal demokrasiye müdahale için bir strateji olarak kullandığını öne sürer. Bu bakımdan yazar için popülizm,

halkın yalnızca bir kısmının kutsanması ve liderin yalnızca kendi çoğunluğunun kanaatlerinin taşıyıcısı olması yoluyla dışlayıcı bir siyasi strateji olarak iş gören bir ideolojidir. Popülizmin faşizmden; faşizmin seçim ihtiyacı duymadan iktidarı ele geçirme amacı taşıırken, popülizmin ise seçim rekabeti yoluyla iktidara gelip kendi çoğunluğunu anayasallaştırmaya çalışma amacı taşıması yönüyle farklılaşacağını vurgulayarak popülizmin demokrasi üzerinde yarattığı tahripkâr etkiye dikkat çekmeye çabalar.

Abts ve Rummens (2007) ise popülizmin temsili sistemin eksikliklerini ve tutulmayan vaatleri ortaya çıkarmak ve değiştirmek için bir araç olarak görülmesinin popülizme çok fazla kredi verdiğini belirterek popülizmin genel olarak anayasal demokrasinin demokratik mantığının yozlaştırılmasını temsil eden bir olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Aslında bu yorumlardan çok uzaklaşmayan fakat popülizmin anti-demokratik yönüne ilişkin daha sert bir yorumu, 2021 tarihli *Faşizmden Popülizme* adlı kitabından Finchelstein bize aktarmaktadır. Buna göre:

“Bir siyasi ideoloji olarak popülizm, tıpkı faşizm, liberalizm ve komünizm gibi kısa vadede siyasi katılımı arttırırken, uzun vadede onu en aza indirir. Yurttaşların anlamlı siyasi katılımının laftan öteye geçmemesi bakımından popülizm ile neoliberalizm gibi diğer güncel demokrasi tezahürleri arasında bir fark yoktur. Özetle popülizm, halk egemenliğine liderliğe ve kapitalist bir toplumun ne şekilde örgütlenip yönetilmesi gerektiğine dair karma ve tutarsız fikirler kombinasyonu niteliğinde, siyasalın modern bir anlayışını ifade eder. Kökü savaş sonrasında faşizmin yeni bir değerlendirme süzgecinden geçirilmesine ve sergilediği şiddetin net bir şekilde reddine dayanan popülizm, otoriter liderlik anlayışıyla meczedilmiş bir seçime dayalı demokratik temsil ilkesi benimser” (Finchelstein, 2021: 200).

Yukarıda saydığımız tüm yazarların genel olarak otoriter yönetim biçimine içkin anlamda patolojik ve tahripkâr bir olgu olarak kavramsallaştırdıkları popülizm; her şeyden önce farklı ülkelerde farklı reaksiyonlarla meydana gelmiş popülizm türlerinin anlaşılması konusunda birtakım problemler içerecektir. Eğer soldan aşırı sağa kadar birçok farklı pozisyonla eklemlenme potansiyeli taşıyan popülizmin esnek doğasını göz ardı edip; analize kavramın patolojik veya tahripkâr bir olgu olduğu ön kabulüyle başlarsak çalışmamız heterojen (faşist veya özgürleşimci) ve kendilerine zaman zaman çelişkili ve tutarsız yönler tayin eden partilerin/hareketlerin popülist noktalarını açıklama noktasında yetersiz kalabilecek veya yanıltıcı olabilecektir.⁸ Birçok yazar çalışmalarında sıklıkla popülizmin temsili demokrasiye düşman bir olgu olduğunu söylemiştir. Taggart ise her ne kadar demokrasi ve popülizm ilişkisine dair olumsuz görüş belirten bir cepheye dahil olsa da popülizmi *bukelamunvari* özelliğini öne çıkararak tanımlaması demokratik rejimlerin de popülizme başvurabileceği noktasını görmezden gelmediği için önemli bir referans olarak öne çıkmaktadır.

⁸ Müller (2014: 484) çalışmasında bu durumu kendisi de ifade etmiştir: “popülizmin var olan çağrışımları genellikle sadece başka bir şeyi eleştirme amacına” hizmet ediyor gibi görünmektedir.

Tam bu noktada Meny ve Surel'e (2002: 6) kulak vermek yerinde olacaktır. Çünkü yazarlar demokrasi kavramıyla bu denli yakınlığına rağmen popülizmin literatürde birbirinden oldukça farklı kisvelerin altında ele alınışını ve genellikle olumsuz çağrışımlarla yankılanmasını tıpkı Taggart (2004) gibi popülizmin "içine dökülen her şeyle doldurulabilen" ve bu sayede her durumda anlamlı hale getirilebilen "*boş bir kabuk*" olma özelliğiyle ilişkilendirmişlerdir. Popülizm tanımına yapılan farklı eklemeler demokrasinin patolojisi olarak imlenen popülizm algısını gittikçe derinleştirmiştir. Fakat siyasi sisteme karşı toplumda yaygın olabilen memnuniyetsizlik bir demokrasi krizi olarak yorumlanacağı gibi temsili demokrasinin işleyişi ve dönüşümü ile ilişkili bir meydan okuma olarak da yorumlanabilir.

Yukarıda temsili demokrasinin açmazlarına 'meydan okuma hareketi' olma potansiyeli içeren popülizm, Arditi'de (2010a: 89-105) "*demokratik siyasetin bir semptomu*" olarak cisimleşecektir. Diğer düşünürlerin aksine Arditi bir noktada, popülizmin demokrasinin bir parçası olduğunu kanıtlamaya çalışacaktır. Arditi popülizmin biçimsel demokrasiye bir tepki niteliği taşıdığını öne sürerek işe başlar. Yani her durumda popülizm "*halkın yıkıcı yaygarası*"na başvurarak katılımcı bir demokraside bastırılanın geri dönüşü işlevini yerine getirecektir. "Halkın yıkıcı yaygarası", "halkın vekili" rolünü üstlenen liderin bedeninde bir temsil edilme edimi olarak yankılandığında; popülizm, yurttaşların siyaset sahnesine dahil olma olanağını genişletecek veya genişletiyor gibi görünecektir. Öte yandan halkın "namevcut mevcudiyeti"nin mutlak bir lidere dönüşmesi, liderin siyasal eylemliliğinde temsilin yalnızca kendi kendini yetkilendirmenin basit bir aracına dönüşmesi sonucuna da yol açabilecektir.

Demokrasinin liberal formunda "halk"ın siyasete katılımının yalnızca seçimler yoluyla kanalize oluşu gerçeği hesaba katılırsa; halk ve temsilcilerinin adeta imgesel bir özdeşleşmeyle birbirlerini yansıttıkları iddiasındaki bir temsil ilişkisinden ziyade, örneklerine sıkça sağ popülizmde rastladığımız, liderin "*milletin bekâsı*" adına hareket ettiği iddiasıyla eylemlerinin sorgulanmaya kapalı olduğu simgesel bir temsil ilişkisinden söz ettiğimiz anlaşılabacaktır. Bu bakımdan popülizm, demokrasinin eşlikçisi olma işlevinin yanı sıra onun konsensüs eğiliminin altını oyan bir işleve bürünür (Arditi, 2010a: 102; Yılmaz, 2017: 47). Popülizmin demokrasiyle uyumlu olduğunu tanıtlamaya çalışan yazarın aynı zamanda bu ilişkiye oldukça temkinli bir yerden yaklaştığı açıkça görülmektedir.

Canovan (1999: 4-7) ise liberal yaklaşım içerisinde tasavvur edilen popülizme dönük patolojik bir olgu anlayışı ve bir temsil biçimi olarak kabul edilen popülizm anlayışından ayrı olarak aradaki ilişkiyi popülizmin demokrasiye içkin bir olgu olması tezi üzerinden

tartışmıştır. Yazar popülizmi demokrasinin bir parçası olarak kabul eder ve popülizmin olmadığı bir demokratik sistemin imkansızlığını vurgular. Oakeshott'tan ödünç aldığı demokrasinin iki yüzü olarak tarif ettiği “*inanç ve şüphe siyaseti*” kavramlarını siyasetin “*kurtarıcı ve pragmatik*” olarak kavranan biçimi şeklinde okuyarak kendi kavramsal setine ekleyen Canovan'ın tezi, demokrasinin liberal formu içinde anlam kazanan popülist hareketlere dönüktür. Tezindeki kavramsal araçlar olarak inanç ve şüphe siyasetini sırasıyla demokrasinin kurtarıcı/dönüştürücü ve pragmatik yüzleri olarak sunan düşünür; popülizmin demokrasinin bu iki yüzü arasındaki gerilimden türeyeceğini iddia eder. Demokrasinin kurtarıcı yüzünü temsil eden inanç siyaseti, siyaseti mükemmelliğe veya kurtuluşa ulaşmanın bir parçası olarak anlar. Buradaki varsayım ise hükümet eyleminin bunu gerçekleştirebileceğidir. Bunun için ise bu girişimin arkasındaki halk coşkusunun harekete geçirilmesi gerekir.

Bunun karşısında demokrasinin pragmatik yüzünü temsil eden şüphecilik siyasetinde ise inanç siyasetinin aksine hükümetlerin/iktidarın neler başarabileceğine ilişkin beklentilerin daha düşük olduğunu görürüz. Demokrasinin pragmatik yüzü kurtarıcı demokrasinin yol gösterici kimliğinden farklı olan siyasi idealleri (özellikle barış, istikrar, hukukun üstünlüğü gibi) temsil eder. Demokrasinin bu iki yüzünü bir çift kavgacı siyam ikizi olarak metaforlaştıran Canovan aralarındaki bu gerilimin demokrasiyi gölge gibi takip eden popülist bir seferberliğe yol açacağını söyler. Demokrasinin kurtarıcı yönü “halk için güç” ve “halk egemenliği” idealini yansıtırken pragmatik yanı demokrasinin işleyişinde temel olan kurumlara ve liberal sistemin düzenleyici yanlarına işaret eder. Bu bakımdan demokrasi; hem “halk egemenliği”nin bir ideali, hem de bunu gerçekleştirecek mekanizmanın bir “hükümet biçimi” olması bakımından, “halk egemenliği”ni gerçekleştirmede sınırlayıcı bir yapı arz edebilmektedir. Eğer bu ikisi arasındaki gerilimden doğan popülist seferberlik yerleşik siyasi güçleri yerinden etmede başarılı olursa ve demokrasinin kurtarıcı yüzü güç kazanırsa vaat edilen “halk egemenliği” tezinin gerçekleşme olasılığı tekrar halk adına bir popülist konuşmanın başlama olasılığını önceleyecektir (Canovan, 1999: 4-7). O yüzden Canovan'ın (1999: 4) demokrasinin gölgesi olarak tasvir ettiği popülizm bir yönüyle demokrasinin kapsayıcılığını baltalayan bir biçim alabilirken aynı zamanda demokrasinin kendine dair düzeltmeleri yapmasına imkân sağlayan bir siyasal seçeneğe de dönüşebilecektir. Yazarın anlatmaya çalıştığı şeyi şu şekilde özetleyebiliriz:

Demokrasiyle insanların siyasal alana dahil olması bireysel ikna süreçlerini içerecektir. Bu süreçte bir lider veya kişi öne çıkacak ve bu lider yönetime geçtiğinde yetkilerini meşru sınırları zorlama amacıyla kullanırsa, otoriter bir yönetim söz konusu

olabilecektir. Lider diktatör olarak yönetimi devraldığında kitleler iktidardan dışlanmış biçimde kalacaklardır. Fakat lider hala “halk iradesi”nden güç aldığını söyleyecektir. Bu bağlamda Canovan için demokrasi ve popülizm ilişkisi demokratik bir talepten kişisel diktatörlüğe giden bir süreklilik olarak tanımlanmaktadır. Yani demokrasinin kapsayıcılığı, - bir ihtimal olarak- popülizmin ortaya çıkmasıyla birlikte dışlayıcı bir biçime dönüşebilecektir. Canovan’a göre bu durum bakîdir. Çünkü popülizmin olmadığı bir demokratik sistem düşünmek mümkün değildir. Köklü demokratik kültürlerde bile popülizme rastlanmaktadır. Bu bakımdan Canovan için popülizm açıkça demokratik siyasetin bir unsuru olarak anlaşılır.

David Howarth (2008: 182); demokrasi ve popülizm arasındaki ilişkinin mahiyeti konusunda Laclau ve Canovan’ın tezi arasında bazı paralellikler olduğunu iddia eder. Çünkü Laclau’nun popülizm mantığı demokrasinin “*kurtarıcı*” yönüne benzemektedir. Demokrasinin bu yönü insanların içinde bulunduğu bir inanç politikasını simgeler ve onların kendi hayatlarının kontrolünü ele alarak daha iyi bir Dünya kurabileceklerine inanmasını sağlar. Buradan kolaylıkla Laclau’cu kavrayışın popülizmi demokratik siyaseti tüketen ve tahripkâr bir olgu olarak görmediği çıkarımını yapabiliriz. Fakat bir sonraki başlıkta daha da ayrıntıyla açıklayacağımız gibi Laclau’nun popülizm mantığı ‘popülizm ve demokrasi’ arasında bundan daha güçlü bir bağ kurmaktadır.

Laclau’ya göre siyaset ve popülizm birbiriyle değiştirilebilir terimlerdir. Böylece popülizm, siyasi mantığa içkin bir kavram olarak hareket eder ve “halkın inşası” bu noktada demokrasinin işleyebilmesinin yegâne koşulu olarak belirir. Kısacası popülizmin olmadığı bir durumda bir “halk” tan söz edilemeyeceği gibi halkın yokluğu ise demokrasiden de söz edilemeyeceğine işaret eder (Laclau,2007: 192).

Popülizmi demokrasi için olumsuz, pejoratif anlamlara hapseden yaklaşımların beslendiği akım on dokuzuncu yüzyılın sonuna uzanan ‘halk’ı kontrol edilemez kalabalıklar, kitleler yığınlar olarak resmeden anlayışa dayanır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de aktaracağımız bu yaklaşım tarzı özellikle Avrupa ve Latin Amerika üzerine olan çalışmalarda oldukça belirgin bir görünüm kazanmaktadır (Moffit, 2021: 201).

1.4. Siyasi Yelpazede Popülizm Dalgaları

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi başlangıçta on dokuzuncu yüzyılın sonu yirminci yüzyılın başlarında, Rusya’da Narodnik hareket ve eş zamanlı olarak Amerika’da Halk Partisi’ne referansla anılan popülizm kavramı, günümüze dek çok çeşitli popülist hareketle ilişkilendirilen ve geçmişte olduğu gibi bugün de üzerinde tartışılan bir kavram olmaya devam etmiştir. Bu süreç içerisinde gerçekleşen popülizm vakalarını tanımlamak için kavrama

birbiriyle çelişen çok değişik anlamlar atfedilmiştir. Çalışmamızda kavrama dönük tartışma hattında öne çıkan hususlara kısaca değinmeye çalıştık. Elbette yazındaki tartışmayı tüm boyutlarıyla ele almak çalışmamızın amaç ve kapsamını aşacaktır. Bunun yerine bu başlık altında, ileriki aşamalarda sıklıkla ilgili örnekler üzerinden de anacağımız ve detaylandıracağımız Laclau’cu popülist mantığın siyasi söylemlerin analizinde ne denli işlevsel olabileceğini gösterebilmek adına siyasi yelpazede popülizmin anıştırdığı görüngülerin izini sürmeyi ve birbirini takip eden popülizm dalgalarının bir özetini sunmayı hedefliyoruz.

Başlamadan önce ele alacağımız vakalarda seçici davrandığımızın altını çizmemiz gerekiyor. Popülizm kabaca yüz elli yılda birçok coğrafya ile anılan bir olgu olagelmıştır. Fakat ilgili literatürde ardışık dalgalar genellikle prototip örneklerin sergilendiği Latin Amerika ve Batı Avrupa’daki popülizm vakalarına atıfla ele alınmaktadır. Bu bakımdan biz de popülizmin ilk tipik örneği olarak gösterilen Narodnik hareketten başlayarak Latin Amerika ve Avrupa’da öne çıkan vakalarda “popülizm derecesi”nin hangi bağlamlara göre farklılık gösterdiğini aktarmayı planlıyoruz.

1.4.1. Narodnizm

Akademik literatürde popülizmin ilk türdeki tipik örneği olarak genellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ‘Rus Narodnik Hareketi’ gösterilmektedir. Çarlık Rusya’sının kapitalist sisteme geçişine bir tepki niteliği taşıyan ‘Narodnik Hareket’, Lenin’e referans verilerek bütünüyle sınıfsal bir tepki olarak görülmez. Çünkü on dokuzuncu yüzyılın büyük çoğunluğu köylülerden oluşan Rusya’da siyasi sınır “Rusya Devleti” ile “aydınlar” arasına çekilmiştir. Rus devletinin kurulacak yeni düzende aydınlara yer açmaması söz konusu aydınların yabancılaşmasına ve radikalleşmelerine giden süreç zemin oluşturmuştur. Aydınlar bu radikalleşme sonrası farklı kesimden destekçiler bulmaya yönelmişlerdir (Karaömerlioğlu, 2001: 237).

Narodnikler’e göre Rusya kapitalist sanayileşme ve gelişmeye geç kalmış bir ülke olarak hiçbir zaman Batı Avrupa’dakine benzer bir ilerleme kat edemeyecek ve dahası kapital düzenle birlikte gelecek yenilikler Rus nüfusunun oldukça büyük bir kesimini kapsayan köylülerinin yaşamlarını olumsuz etkileyerek kitlelerin giderek daha fazla yoksullaşmasına sebep olacaktır. Rus Popülizmi kırım kente karşı savunusundan ziyade tarımda ve sanayide küçük üreticiliğin, kapitalizmin getireceği büyük ölçekli üretim birimlerine karşı korunması düşüncesini içermektedir (Yalman, 1986: 18). Rus aydını bu sebeple “geleneksel yapının” değişimine itirazını “halka doğru” gitme hareketiyle başlatmış ve köylülüğün alt gelir gruplarıyla bütünleşme düşüncesiyle sesini “toprağını zengin çiftçilere kaptıran” ve “giderek

yoksullaşan küçük üretici” ye duyurmaya çalışmıştır (Toprak, 2002: 3). Çarlığa karşı bir isyan hareketi olarak nitelenen popülist hareket “Rusya kırımın geleneksel kurumu olarak görülen köylü komünleri temel alınarak, kapitalizm aşamasına geçmeden sosyalizm aşamasına varılabileceğini” (Yalman, 1986: 18) savunmuştur Bu bakımdan Narodnizm’in 1860’lı yıllarda *Alexander Herzen*’in “halka doğru gitme” çağrısına bir cevap olarak 1870’li yıllarda entelektüellerin Çarlık Rejimine karşı bir köylü isyanı yaratma amacıyla şehirlerden kırsala gitmelerine yol açan ruhu ifade ettiğini söyleyebiliriz (Yetkin, 2010: 107).

1.4.2. Latin Amerika’da Popülist Mantiğın İşleyişi

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından yaşanan Büyük Buhran dönemi popülizm ile özdeşleştirilen coğrafyanın daha çok Latin Amerika olmasına neden olmuştur (Baykan, 2019: 13). Latin Amerika popülizminin en uzun ve en yaygın geleneğine sahip popülizm dalgası olması onu geçmişte popülizm ile ilişkilendirilen diğer örneklerden ayıran nokta olarak gösterilebilir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 40). Latin Amerika 1930’lardan yakın tarihteki örneklerine değin sol veya sağ tandanslı eğilimler sergileyebilen bir popülist çağrıya sahip olmuştur. Yalman (1986: 25); bu dönemde popülist olarak nitelenen siyasal biçimlenmenin özgül niteliklerini şu şekilde sıralar:

“a.) Ekonomik bunalım sonucu iktidar bloku içindeki hegemonyası sarsılan oligarşinin siyasal ve ekonomik etkisini tümünden yitirmediği bir ortamda, yeni serpilmeye başlayan sanayi burjuvazisi “orta sınıflar” ve özel olarak sanayi işçileri, genel olarak egemen olmayan tüm sınıf ve kesimler arasında oluşturulan üçlü bir siyasal ittifak. İstikrarsız olduğu vurgulanan bu ittifakın temeli, söz konusu sınıfların oligarşinin iktidarının yıkılmasında ortak çıkarlarının olduğu varsayımdır. b.) Devletin, iktidar bloku içindeki hegemonya boşluğundan (bunalımından) kaynaklanan bir “görece özerklik” kazanması. c.) Kitlelerin özellikle sanayi kesimi çalışanlarının devletin güdümünde örgütlenerek, siyasal katılımlarının ve karar alma süreçlerine etkilerinin artırılması”(Yalman, 1986: 25).

Dünya’da ikinci, Latin Amerika bölgesinin ilk dalgası diyebileceğimiz “klasik popülizm” e ait örnekler için 1930’lu ve 40’lı yıllara referans verilmektedir. Literatürde “klasik popülizm” olarak nitelendirilen Peron örneği ise (Getulio Vargas ile birlikte) Latin Amerika popülizminin prototiplerinden biri olarak kabul edilmektedir. Laclau (1998) da *İdeoloji ve Politika* adlı eserinde Peron örneğini “Bu kadar uyumsuz adlandırmaların eklenmesiyle oluşmuş başka bir Latin Amerika popülist hareketi” olmadığına dair sözleriyle anacaktır (1998: 191). Bu farklılık yalnızca Peronizm’in 1946’da kendini oldukça farklı sınıfsal söylemlerin ortak paydası olarak sunarak bir seçim başarısı elde etmesinden değil; aynı zamanda Peron sonrası Arjantin’de ortaya çıkan tüm popülist hareketlerin toplumsal taleplere göre devamlı değişen bir popülist çizgiye sahip olmasından da ileri gelmektedir (Finchelstein, 2021: 145; Laclau, 1998: 191).

1.4.2.1. Peronizm

Peron albay ünvanlı genç bir subayken 4 Haziran 1943'te askeri darbe sonucunda siyasete atılmıştır ve 1946 yılında başkan seçilmeden önce 'Çalışma Bakanı' olarak görevini işçileri örgütlemek ve siyasi sadakatlerini geliştirmek için kullanmıştır. Bu görev onun yükselişinin önünü açan önemli bir basamak olmuştur diyebiliriz. Çalışma bakanlığında uyguladığı sosyal reformlarla işçiler tarafından 'emekçi babası' olarak anılmaya başlamıştır. 1946 yılında başkan seçildikten sonra ise refahı kentli işçiler lehine dağıtan bir politika izlemiştir. Çalışma bakanı olduğu dönemde uyguladığı sosyal reformlar geliştirilmiş, her sanayi sektöründe sendikalar kurulmuş, sosyal güvenlik ağları genelleştirilmiş, eğitim tümüyle ücretsiz hale getirilmiş, düşük gelirliler için yerleşim projeleri yaratılmış, ücretli tatiller genelleştirilmiştir (Işıklı, 2006: 38-39; Yetkin, 2010: 88). Peron Dönemi'nde önceden dışlanmış kesimlerin siyasete dahil edildiği görülmektedir (Yılmaz, 2019: 435).

Peron'un Arjantin'deki seçim başarısına ilişkin literatürde farklı yorumlara rastlamak mümkündür. Örneğin Germani (Kahl, 1981'den akt. Deiwiki, 2009: 7); "tamamlanmamış modernleşme sürecinden dolayı pasif kalmış ve manipüle edilmiş kentsel kitlelerin klasik popülizmin öncüsü sayılan Peronizm'in zaferinin merkezinde" olduğunu söyler. Laclau ise Peronizm'in başarısını Arjantin'in Latin Amerika'daki istisnai durumuna bağlayarak açıklar. Buna göre Arjantin'de "köylülüğün olmayışı, kent nüfusunun ezici egemenliği, orta sınıfların önemli ölçüde gelişmiş olması ve sendikaların ulusal düzeyde gelişmiş olması" (Laclau, 1998: 206) Peronizm'in Arjantin'de ortak dil oluşturmasını etkileyen özelliklerdir. Ayrıca Arjantin'de popülizm:

"Oligarşik iktidar bloğuna muhalefeti temsil eden adlandırmalar topluluğunun yeniden birleştirilmesini -demokrasi, endüstriyelcilik, milliyetçilik, anti emperyalizm, bunların yeni bir tarihsel özne içinde yoğunlaştırılmalarını ve potansiyel antagonizmalarının oligarşik söylemin kendi ilkesiyle -liberalizmle- yüzleştirilmeleri doğrultusunda geliştirilmelerini kesinlikle içermek durumundaydı. Peronist ideolojinin bu aşamadaki tüm çabası liberalizmin demokratik bir çağrışım alanıyla olan son bağlantılarını da yok etme ve onu doğrudan doğruya oligarşik sınıf çıkarlarının örtüsü olarak gösterme hedefine yöneltildi" (Laclau, 1998: 204).

Peron söylemlerinde devamlı olarak demokrasinin "liberal ideolojik biçimleri" ile "gerçek demokrasi"yi birbirinden ayırt etme eğiliminde olmuştur. Fakat tıpkı diğer popülist hareketler gibi "gerçek demokrasi" yolunda "liberalizm" ile olan çelişkili ilişkisi dikkat çekmiştir (Laclau, 1998: 205). Peronizm döneminde patronaj ilişkileri ciddi biçimde artış göstermiştir. Öncelikle Peron, siyasi iktidarını sağlamlaştırmak için Anayasa'yı değiştirmeye başlamış, görevi başındaki kamu görevlilerinin saygınlığını hedef almayı suç sayan "Saygısızlık Yasası" ile konuşma özgürlüğü fiilen kısıtlanmış ve rakiplerinin radyo ve gazetelere erişimini engellemiştir (Taggart, 2004: 80). Arjantin'de 1950'li yıllarda

ekonominin durgunlaşmasının ardından yaşanan ekonomik kriz yeni bir darbeye gerekçe olmuş ve Peron 1955 yılında yaşanan darbe sonrası ülkeyi terk etmek durumunda kalmıştır. 1973 yılında ülkesine dönmesine izin verilmesiyle tekrar seçilerek başkan olmuş fakat işbaşına geldikten çok kısa süre sonra hayatını kaybetmiştir (Işıklı, 2006: 40).

1.4.2.2. Menemizm

1980’li yıllara gelindiğinde başta Arjantin olmak üzere birçok Latin Amerika ülkesinde uygulanan neoliberal politikalar yeni bir popülizm dalgasının habercisi olmuştur. IMF ve Dünya Bankası’nın reçeteleri doğrultusunda yürürlüğe sokulan yapısal uyum politikaları 1970’lerin ortalarından başlayarak sırasıyla askeri rejim (1976-83) ve Alfonsin (1983-89) hükümeti dönemlerinde takip edilmiştir. Uygulanan sert neoliberal politikalar özel sektör borçlarından kaynaklanan dış borcun ilerleyen yıllarda katlanarak artmasına yol açmıştır. 1989 yılında “El Turco” lakabıyla tanınan Carlos Menem dönemi bu yapısal uyum programlarının daha şiddetle uygulandığı bir dönem olmuştur (Işıklı, 2006: 40; Kozanoğlu 2001: 18). Bu bakımdan Arjantin’de *Carlos Menem* dönemi; Brezilya’daki (Fernando Collor de Mello) ve Peru’daki (Alberto Fujimori) örnekleri ile birlikte 1990’lı yıllarda başlayan bu yeni dalga popülizmin paradigmatic örneklerini oluşturmaktadırlar (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 42).

1980’li yıllarda ağır iktisadi krizle baş başa olan Arjantin’de, gittikçe kötüleşen bir ekonomi bağlamı ile karşı karşıya kalan Carlos Menem; normalde Peronist Parti’nin üyesi olmasına rağmen iktidara geçtiğinde Peronist Parti’nin Arjantin’deki işçi gruplarının çıkarlarını temsil etme geleneğinden koparak neoliberalizmi ekonomik bir model ve ideolojik projesi olarak benimsemiştir (Wehner ve Thies, 2020: 327). Menem için yolsuzluğun ve düzensizliğin baş müsebbibi paradoksal olarak Peronismo’ya bağlı olan devlet seçkinleriydi. Bu bakımdan söylemlerinde karşıt kutba yerleşen öge ABD emperyalizmi değil eski geleneğe bağlı kalan ve serbest piyasanın gelişmesine karşı olan siyasi aktörler olmuştur (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 43; Işıklı, 2006: 41). Ekonomik krizin ürünü olan Menemizm Arjantin halkı’nı inşa ederken antagonizmayı “siyasi sınıf”a ve “devlet” e karşı oluşturduğu için konuşmalarının başından itibaren geleneksel Peronizm’in işaretleyicilerini tersine çevirme eğiliminde olmuştur (Barbosa, 2014: 21). Örneğin Peronizm’deki sosyal adalet vurgusu “işçileri, hatta en fakirlerini bile kapitalist zulümden koruyacak bir hayat standardının onları özgürleştireceği” vaadine gönderme yaparken (Laclau, 1998: 205); Menemizm “sosyal adalet”i daha verimli bir pazarın harekete geçirilmesine ve bu sayede devletin güçlenmesine bağlayacaktır (Barbosa, 2014: 21).

İnşa edilen mantıkta Peronizm'deki geleneksel işçi sınıfı daha geniş bir bütüne bağlanarak sınıfsal konumundan arındırılmıştır (Barbosa, 2014: 22). Halk böylece neoliberal yaklaşımla uyumlu edilgin bireyler olarak resmedilerek depolitikleştirilmiş ve Menemizm tarafından farklılaşmış kesimleri ulus birliğinde birleştiren bir retorik benimsenmiştir (Barbosa, 2014: 22). Menem yeni birikim modelini etkinleştirebilme adına farklı gruplardan gelecek sesleri bastırmak için Kanun Hükmünde Kararnameler'den yararlanmış, sendikaları ve kendi siyasi partisini (Justicialismo veya Peronismo) etkisiz hale getirmek için ise sendika liderleriyle stratejik ittifaklar kurmuştur (Wehner ve Thies, 2020: 327-328). Bu neoliberal reformların sadece Menem'in iktidarı özelinde uygulandığını söylemek yanlış olacaktır. Weyland (2003) özellikle Menem ve Fujimori'nin çarpıcı siyasi başarılarının çoğu araştırmacı için sürpriz olduğunu belirtir. Düşünür bu başarıyı esas olarak neoliberalizm ve neopopulizm arasındaki beklenmedik sinerjiye bağlar. Bu yakınlık Weyland'a göre şok tedavisinin ilk aşamasında oldukça güçlü ve cesur bir piyasa reformunu beraberinde getirmiştir. Bu dönemde reformların nüfusun en yoksul kesimlerine olabilecek olumsuz etkisini hafifletebilmek için kısa vadeli önlemler alınmış ve hiperenflasyon sorunu çözülerek insanların ithal ürünlere uygun fiyatlarla erişimi sağlanmıştır (Wehner ve Thies, 2020: 327; Weyland: 2003: 1100-1104).

Yani kriz koşullarında serbest piyasa reformunun şok tedavi reçetesini uygulayan liderin cesaretine güvenen kitleler, halkın neoliberalizmi reddedeceği varsayımını sekteye uğratmış ve sanılanın aksine liderler, çarpıcı bir popülerlik seviyelerine ulaşmışlardır. Fakat Arjantin'de neoliberal politikalar hiperenflasyonu hızla sonlandırmak için işe yaramış olsalar da büyüme ve istihdamı teşvik etmek için benzer şekilde büyümlü çözümler sunmaktan geri kalmıştır. Ekonomik krizin sona ermesiyle kurumsal sistemde yaşanan aksaklıklar görünür olmaya başlamış ve şok tedavisinin ilk aşamasındaki güçlü ve cesur piyasa reformu zamanla gevşemeye başlamıştır (Weyland, 2003: 1104-1105). Bu süreçte gelir dağılımındaki dengeler büyük oranda aşınmaya başlamış, küçük ve orta ölçekli firmalar neredeyse yok olmuş, reel ücretlerdeki düşüşün faturası alt gelir grubu mensubu yoksul sınıflara kesilmiş ve işsizlik ve yoksulluk giderek yaygınlaşmıştır. Fakat liderler neoliberal politikaların halk üzerinde oluşturduğu tüm bu baskılara rağmen politikalarını sürdürmeye devam etmişlerdir (Yılmaz, 2019: 438; Kozanoğlu, 2001: 18).

1.4.2.3. Chavizm

Latin Amerika'da popülizmin üçüncü ve güncel dalgasına geldiğimizde genel anlamda 1990'lı yıllardaki toplumun taleplerinin taşıyıcıları olarak nitelendirilen hükümetlerin iktidara

geldiklerini görürüz. 2003 yılında iktidara gelen Kirchner Jauregui Kasabası'nda yaptığı konuşmasında 2000'lerin Arjantin'ine “Çok kısa bir süre öncesinde tüm Arjantinlileri liderlik ve siyasi projeler çerçevesinde ölüme mahkûm eden o eski Arjantin'i geride bırakın.” (Barbosa, 2014: 29) diye seslenecektir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren Latin Amerika'nın en önemli bazı ülkelerinde art arda sol partiler ve liderler hükümete seçilmeye başlamıştır. Radikal sol popülizmin yeniden doğuşu olarak adlandırabileceğimiz dönemin başlangıcının temel gerekçesi söylediğimiz gibi “neoliberalizmden kopma” veya “ABD ve IMF gibi uluslararası güçlere devredilen egemenliğe karşı” bir halk direnişi olarak (Yılmaz, 2019: 438) gösterilse de bu kadar çok sol liderin ortaya çıkışı veya canlanma nedenlerinin başka hangi sebepleri olabileceği konusu literatürde canlı bir tartışmayı alevlendirmiştir. Literatürdeki birçok farklı yorum en nihayetinde “Latin Amerika sol güçlerinin; eşitsizliği, kontrolsüz piyasaları ve marjinal grupların dışlanmasını reddettikleri” hususlarında uzlaşır (Cameron, 2009: 331-333).

Özetle 1990'larda ve yirmi birinci yüzyılın başlarında, yaşanan finansal krizler ve uygulanan neoliberal politikaların yaratmış olduğu dışlayıcı eşitsizlik ortamı; siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirmiş ve bu da yozlaşmış politikalara karşı toplumsal ayaklanmaları ve derin bir siyasi temsil krizini körüklemiştir. Radikal popülizm böyle bir konjonktürde filizlenmiş ve genellikle dışlayıcı politikalarla, elit yönetimle ve kitlesel yoksullukla mücadele sözü veren sosyalist ve solcu bir söylemle öne çıkmıştır (Stavrakakis, Kioupiolis, Katsambekis, Nikisianis ve Siomos, 2016: 57). 1998'de Venezuela'da Hugo Chávez'in seçilmesinin ardından birçok ülkede bu dalganın etkisi izlenmeye başlamıştır. Arjantin'de “Kirschner” Yönetimi, Ekvador'da “Rafael Correa” Yönetimi, Bolivya'da “Eva Morales” ve Nikaragua'da “Daniel Ortega” bunlardan birkaçıdır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 43; Finchelstein, 2021: 144).

Latin Amerika sol popülizminin prototipi olan Hugo Chávez'in ortaya çıkışını önceleyen kriz ortamını 1950'lerin sonlarından itibaren başlatmak mümkündür. Son derece zengin petrol kaynaklarının önemli rolü, yolsuzluğun yüksek seviyelere ulaşmış olması, klientalist ilişkiler, dışlayıcı politikalar Venezuela'da liberal demokrasinin arızı yönleri olarak belirmeye başlamıştır. 1980'lerin sonlarına gelindiğinde ise neoliberal rejim aşırı yozlaşmış, kurumsal sistem demokratik talepleri özümseme konusunda yetersiz ve ilgisiz hale gelmiştir. Gittikçe derinleşen ekonomik krizle birlikte yükselen hoşnutsuzluk ortamı toplumsal ayaklanmaları beraberinde getirmiştir. 1992'de hâkim yönetime karşı iki başarısız darbe girişimi (bunlardan biri Chávez tarafından gerçekleştirilmiştir) yönetimin politikalarında bir değişiklik yaratmamıştır (Stavrakakis vd., 2016: 57). Bu dönemde toplumsal hareketlerin

kolektif eyleme geçecek örgütsel yapıları yoktur. Dolayısıyla böyle bir konjonktür Chávez'e "yönetim tarafından dışlanmışları" (kayıt dışı sektör, yoksullar, eğitim ayrıcalığından yoksun bırakılanlar) organize etme ve harekete geçirme fırsatı vermiştir (De la Torre, 2016: 7).

Chávez, toplumun rızasını kazanma sürecinde iktidar tarafından karşılanmayan farklı taleplere sahip birbirinden ayırık duran, heterojen grupların bir araya gelişinde bir nevi katalizör işlevi üstlenmiştir diyebiliriz Chavismo "halk başrolde" söylemiyle antagonizmayı tüm bu baskı altındaki dışlanmış kesimler ile "oligarşik seçkinler" e karşı oluşturmuştur (Stavrakakis vd, 2016: 58-59). 1998 yılındaki seçim başarısının ardından (oyların %56,2'sini alarak) iktidara gelmeden önce söz verdiği gibi dışlanan kesimlerin taleplerine bir karşılık olacak sosyal ve katılımcı bir demokratik anayasayı yürürlüğe koymuştur. 1999'da halk oylamasıyla onaylanan ve farklı sosyal grupların ve projelerin taleplerini görünür kılan yeni Bolivarcı Anayasa ile Chávez, halk egemenliğinin gerçekleştirilmesinde referandumların önemini vurgulayarak sivil toplum odaklı ve katılımcı bir demokratik süreci başlattığını da ilan etmiştir. Bu bakımdan bu anayasa Chávez iktidarında bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Anayasa ile yapılan düzenlemeye istinaden 2000 yılında Venezuela'da başkanlık seçimi yapılmış ve Hugo Chávez %59,76 oy oranıyla tekrar devlet başkanı seçilmiştir (Yılmaz, 2019: 440; Seçkin, 2013: 320).

Chávez, yeni anayasa ile tekrar iktidara geldiğinde Bolivarcı popüler kampın düşmanlarını ABD emperyalizmi ve IMF'yi de içerecek şekilde genişletmiştir (Stavrakakis vd., 2016: 57). İktidarında sol popülizmin itici gücünü petrol merkezli eşitlikçi yeniden dağıtım politikaları oluşturmuştur. Bu dönemde, yeniden dağıtım politikaları ekseninde, devlet kaynakları toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak paylaştırılmıştır (Yılmaz, 2019: 439).

Chávez iktidarda kesintisiz olarak kaldığı on üç yıl boyunca dört kez devlet başkanlığı seçiminden başarıyla çıkmıştır. Bu süre zarfında Venezuela halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesine uğraşmış, sağlık hizmetlerini ücretsiz hale getirmiş, eğitim ve sağlık yoksul halk için de ulaşılabilir kılınmış, konut sorunları için çözümler üretilmiş ve yoksulluk oranı %25'ten %8,6'lara kadar geriletilmiştir. Ancak Venezuela'da önemli sorun teşkil eden gelir dağılımındaki bozukluk ve güvenlik eksikliği çözülememiştir (Seçkin, 2013: 329). Ayrıca Chávez zaman zaman yargıya; yargı kurumlarında Chávez yanlısı kimseleri görevlendirerek ve PDVSA (Petrol) gibi resmi olarak bağımsız devlet kurumlarına bizzat müdahale ederek liberal demokrasiyi aşındırmış, muhalefetin siyasi haklarını ihlal ederek kurumlarının deformasyona uğramasına sebep olmuştur (Stavrakakis vd., 2016: 58; Yılmaz 2019: 440).

1.4.3. Avrupa’da Popülist Mantiğın İşleyişi

Dikkatimizi Avrupa’ya yönelttiğimizde durumun Latin Amerika’dakinden çok da farklı olmadığını görürüz. Latin Amerika’daki popülizm tezahürlerine benzer şekilde Avrupa’da da popülizm “sağ-sol eksenini dikine kesen bir siyasal ayrım” şeklinde anlaşılmaktadır (Baykan, 2019: 14). Başka bir ifadeyle sağ-sol ayrımı; toplumun farklı kesimlerinden gelen memnuniyetsizliklerin geleneksel sistem tarafından soğurulmasında yaşanan aksaklıkların “popülist kırılmaya” uygun zemin oluşturmasının ardından, popülizmin bu “kırılma moment”inde, farklı ülkelerde, ülkelerin kendilerinden olmayan olarak tayin ettikleri ‘hasımlarına’ atfettikleri niteliklere bağlı olarak bambaşka tezahürlere bürünebilme potansiyelinin bir göstergesidir. Yani popülizmin bu her iki rengi de doyurulmamış talepler arasında bir bağ oluşturmayı hedefler ancak bunun için farklı yollar izlerler. Fakat Avrupa popülizmini inceleyen çoğu çalışma özellikle Batı Avrupa’daki hareketleri anlamlandırma noktasında refleksif olarak “sağ popülizm” olgusunu işe koşmaktadır. Avrupa’da popülizmin 1990’larda kahir ekseriyetle sağ bir renge bürünmüş olması ve yakın zamanlarda yükselişe geçen İspanya ve Yunanistan’daki sol popülizm örneklerine değin de genellikle sağ tandanslı örnekler sergilemiş olması bu refleksi açıklar (Mouffe, 2019: 30-35).

Genel olarak Avrupa’da popülizm 1990’lara kadar akademik araştırmaların önemli bir konusu olmamıştır. 1990’ların ortalarında aşırılıkçı sağ partilere verilen desteğin hızla artmasıyla birlikte akademik araştırmaların sayısında da artış gözlenmiştir. Araştırmalar aşırı sağ partilere verilen desteğin sebebini faşizmin yükselişine bağlama eğiliminde olmuşlar ve durumu neo-faşizm olarak tanımlamışlardır (Taggart, 2004: 95). Aşırı sağ partilerin neo-faşizmle ilişkilendirilmesindeki en büyük sebep ise yükselen partilerin genellikle “göçmen karşıtlığı” ve “anti- semitist” tutumla karakterize olmuş olmalarıdır. Sağ popülistler sık sık ‘halk’a referans vererek, egemenliği geri getireceklerine ve demokrasiyi eski konumuna döndüreceklerine dair iddialarını yineleseler de ‘eşitlik’ talebini umursamadıkları için genellikle “ulusal kimliğe” ve “ulusal refaha” tehdit olarak gördükleri göçmenleri ve pek çok toplumsal grubu dışarıda bıraktıkları bir halk inşa ederler (Mouffe, 2019: 35).

Radikal sağ için başlangıçta içi “boş” olan halk kavramı artık son derece dışlayıcı ve etnik milliyetçiliğin belirli bir biçimi tarafından açıkça çizilen sınırlar içinde faaliyet göstermektedir. Bu partilerin merkezi iddialarından biri siyasi elitin göçmenleri ve azınlıkları ön plana koyduğu ve gerçek “ulusallar” üzerindeki haklarını gasp ettiği yönünde olmuştur (De Cleen vd., 2020: 10-11). Burada “öteki” olarak konumlandırılan “elit” in gayrimeşru addedilmesinin temel argümanı ise “yerlici” bir argümandır. Bu dönemde sağ partiler “yerlililiği ve popülizmi”, kendi iktisadi gündemleri olan “refah şovenizmiyle” ve kendi dış

siyasi gündemleri olan “Avrupa konusunda şüphecilikle” birleştirmişlerdir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 48). Örneğin 1990’larda Avusturya’daki Özgürlük Partisi (FPÖ) ve Fransa’daki Ulusal Cephe (Front National) gibi sağ popülist partiler halkı inşa ederken; elitlerin halkın sesini gasp ettiği ve bu sesin sahibi olan asıl halka teslim edilmesi gerektiği iddiasına yaslanarak bir söylem geliştirmişlerdir. Bu sayede “demos”un dışına itilen kesimlerin taleplerini milliyetçi bir dile tercüme ederek “halk ve politik müesses nizam” arasındaki antagonizmayı işlevsel kılmışlardır (Mouffe, 2019: 30).

1.4.3.1. Jörg Haider

Avusturya’da Jörg Haider, Hitler’in istihdam politikaların onayladığını bildiren açıklamalarıyla kötü bir üne sahip olsa da (Taggart, 2004: 99) ülkenin elitler koalisyonu tarafından yönetilme biçimine karşı halk egemenliği ve seçim özgürlüğü temalarını harekete geçirmiş ve var olan direnişleri kendine eklemleyerek öne çıkmayı başarmıştır (Mouffe, 2019: 30-31). Siyasi kampanyası başta yolsuzluk, siyasi patronaj ve işsizlik sorununun müsebbibi olarak suçlanan federal hükümete yönlendirilmiş, 1990’lardan itibaren ise göç teması merkezi bir rol oynamaya başlamış ve partinin söylemi açıkça popülist bir karakter kazanmıştır.

1990’larda Büyük Koalisyon tarafından hayal kırıklığına uğramış işçi sınıfına seslenen Haider FPÖ’yu siyasi sisteme artan hoşnutsuzluk için bir ifade kanalı sağlamanın yanı sıra, küreselleşme sürecinin neden olduğu artan endişe ve korkular için de bir çıkış noktası olarak sunmuştur. Parti, yabancı düşmanı bir söylemin yarattığı tüm farklı kırgınlık biçimlerini dile getirerek, kendisini halkın çıkarlarını savunuyor olarak sunmuştur. Haider söylemsel stratejisinde tüm iyi Avusturyalılar, çalışanlar ve ulusal değerleri savunanlardan oluşan bir “biz” ile “bu sınıfları umursamayan siyasi kuruluş ve yabancılardan” oluşan bir “onlar” arasında siyasi sınır çizmiştir (Mouffe, 2005: 62-68). Bir röportajında göç ve çok kültürlülük konusunda “halk”a karar verme yetkisi devredilmesiyle ilgili şu sözleri söylemiştir:

“Problem hangi yolun izlenmesi gerektiğine kimin karar vermesi gerektiğidir. Bence: halk. Halkın en yüksek egemen olarak rolünden şüphe eden her kimse, demokrasinin özünü sorgular. İnsanlar sadece dört yılda bir sandık başına gitme hakkına sahip değil, aynı zamanda ülkelerinin geleceği için belirleyici olan sorularda söz sahibi olma hakkına sahiptir” (Mouffe, 2005: 63).

Aynı yıllarda diğer Avrupalı Aşırı sağ popülistler de Haider’in popülizmine benzer biçimde çoğunlukla “sessiz çoğunluğun sesi” olduklarını iddia etmişler ve bu çoğunluktan “yabancı insanlar” ve “değerleri” dışta tutarak genellikle etnikleşmiş bir halkın sesi olmuşlardır (Mudde ve Kaltwasser, 2011: 29). Daha önce de belirttiğimiz gibi göç konusu Batı Avrupa popülist liderlerinin odaklandığı konular arasında en yaygın olanıdır.

1.4.3.2. Marine Le Pen

1972 yılında Fransa’da Jean Marie Le Pen tarafından kurulan FN büyük ölçüde “göç karşıtlığı” temelinde kurulmuş ve harekete geçirilmiştir. Ulusal Birlik Partisi kurulduğu yıllardan günümüze varana dek, “göç, güvensizlik ve İslâm konularına” odaklanan kampanyalara ağırlık vermiş ve işsizlik, suç gibi toplumsal sorunları Avrupalı olmayan “göçmen nüfusuna” bağlamıştır (Ivaldi, 2018: 36-37). Partinin kurucusu Jean Marie Le Pen yönetimi kızına devrettiği 2011 yılına varana dek “aşırı sağ”, “anti-semitist”, “milliyetçi”, “eşitlik ve farklılıklara karşı tahammülsüz” bir görünüm sergilemiştir (Şahan, 2020: 74).

2011 yılında parti yönetimini devralan Marine Le Pen ise babasının “anti-semitist” tutumundan uzaklaşmaya çalışmış ve partiyi normalleştirme girişiminin ana aktörü haline gelmiştir. Le Pen daralan seçmen kitlesini genişletmek ve çeşitlendirmek için kuruluş karşıtı bir söylemsel strateji izlemiştir (Mayer, 2018: 9). Le Pen’in “ne sağ ne sol” sloganı toplumun farklı kesimlerine hitap etmesini sağlamış ve bu süreçte “güvenlik” boş göstereniyle farklı kesimlerin taleplerini hegemonize edebilmeyi başarmıştır (Şahan, 2020: 98). Marine Le Pen, Fransa’da yaşayan Müslüman göçmenlerin varlığının “kadın haklarına” , “eşcinsellere” ve “Yahudiler” in güvenliğine bir tehdit oluşturduğunu söyler. Demokrasi ve cumhuriyet değerlerinin korunması adına bu dışlamanın ve damgalamanın gerekli olduğunu savunan Le Pen’in babasının “göçmen karşıtı tutum” unu sürdürdüğü söylenebilir.⁹

Yani Taguieff’in (2012’den akt. Şahan, 2020: 80) de dediği gibi Ulusal Cephe; politikasında, biyolojik ve fiziksel farklılıklara dayalı ırkçılığı terk etmiş olmakla birlikte sosyal ve kültürel farklılıklara dayanan “kültür şoku” ve “medeniyetler çatışması” söylemleri üzerine kurulu bir neo-ırkçılığı halen sürdürmektedir “Cihatçı hareketlere ilişkin Fransa’da yaşayan ve Müslüman olan herkesin Fransız vatandaşlığını elinden alıp sınır dışı edeceğini” söylemesi bunun örneklerindendir (Ivaldi, 2018: 32).

Le Pen’in ‘halk’ı küreselleşmenin kaybedenlerinden oluşan ve içine “prekeryanın, işçilerin, işsizlerin, emeklilerin” dahil olduğu farklı kesimlerin ortak bir “etnik” çerçevede bir araya geldiği homojen bir grup görünümü sergilerken araya çizilen politik sınırın “öteki” si olarak konumlandırılan “elit”ler ise mevcut şartlara göre değişebilen bir grubu temsil etmektedir (Şahan, 2020: 82). “Göçmen karşıtı tutumu’yla neo-ırkçılığını sürdüren parti, ekonomi politikalarında ise sol çizgiye yönelmiştir. Küreselleşmeye ve neoliberal kapitalizme karşı güçlü bir muhalefet gösteren Le Pen söylemlerinde, açıkça serbest ticareti, uluslararası

⁹ Aslında 2011 yılına kadar Ulusal Cephe’de İslâm ve Müslüman karşıtı söylem gündemde olmamıştır. Özellikle Marine Le Pen Dönemi’nde Müslümanlar partinin söylemindeki ana hedeflerden biri haline gelmiştir. Göçmenler Ulusal Cephe tarafından sosyal devlet imkanlarından yararlanan ancak Fransız ekonomisine bir katkı sağlamayan ayrıca işsizlik sorununun artmasına neden olan asalaklar olarak takdim edilmiştir..

finans kuruluşlarını ve kapitalist elitleri hedef almaktadır. Bunların yanında partinin “AB şüpheciligi”¹⁰ de seçmenlerinden güçlü bir destek aldığı ana gündemlerden birini oluşturmaktadır. Avrupa Birliği Le Pen tarafından “Elit güdümlü bir proje” veya “totaliter bir hapishane” olarak adlandırılmaktadır (Ivaldi, 2018: 32).

Avrupa entegrasyonuna karşı şüpheli yaklaşım popülist aşırı sağ partilerin temel özelliği olarak görülmesine karşın aşırı sağ partilerden farklı saiklerle Avrupa Birliği’ne karşı şüpheli yaklaşan sol popülist partiler de mevcuttur. Fransa’da Jean-Luc Melenchon’un La France Insoumise (LFI) partisi de Ulusal Cephe’den farklı argümanlarla Avrupa entegrasyonunu reddeder. LFI neoliberal politikalar çerçevesinde uygulanan kemer sıkma politikalarına karşı çıkmakla beraber, AB’nin mali ortodoksluğuna, işgücü piyasalarının serbestleştirilmesine ve kamu özelleştirmelerine de itiraz etmektedir. LFI ilhamını, demokrasiyi iyileştirmeyi ve derinleştirmeyi amaçlamış bir popülizm biçimini ortaya koyan ilk politik hareketlerden biri olan “Podemos”tan almıştır (Ivaldi, 2018: 32-37).

1.4.3.3. Podemos

Podemos, Syriza ile birlikte sol popülizmin yakın dönemdeki güçlü örneklerinden birini temsil etmektedir. 2008 Ekonomik Krizi sonrası yaşanan “Büyük Durgunluk” döneminde özellikle kemer sıkma politikalarının geniş kesimlerin yaşam koşullarını etkilemesiyle beraber Avrupa’da büyük ölçüde sağcı olarak kalan sol popülizm yeni bir ivme kazanmıştır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 51). Birçok Avrupa ülkesinde bu politikalardan olumsuz etkilenen farklı kesimler sokağa inmişler ve böylece demokratik ideallerin erozyona uğramasını işaret eden pos-politik konsensüs çözülmeye başlamıştır (Mouffe, 2019: 31).

Yunanistan’da Aganaktismenoi, İspanya’da Indignados “Demokrasi Hemen Şimdi” çağrısıyla meydanları işgal etmişlerdir. Mayıs 2011’de İspanya’ya yayılan 15 M Hareketi, demokrasinin tahribatı ve yoksullaşma konusunda hayal kırıklığına uğramış siyasi oligarşiye tepkili vatandaşların taleplerinin demokrasi boş göstereni altında birleşmesini sağlamıştır. “Konut hakları”, “güvencesizlik”, “iyi bir iş hakkı”, “halk sağlığı” “eğitimin savunulması” gibi taleplere sahip farklı kesimleri demokrasi söylemi altında birbirine eklemlmeyi başaran hareket vatandaşların çoğunluğunu siyasi ve finansal elitlerle karşı karşıya getirerek oligarşiyi krizin hesabını vermeye çağırılmış ve siyasi temsili tamamen (veya mevcut kisveleriyle) reddederek “ortak duyu” nun yeniden oluşmasını sağlamıştır (Chazel ve Vazquez, 2019: 5-12; Kioupkiolis, 2016: 3).

¹⁰ Aşırı sağa göre insanlar eşit değildir. Her birey farklı ihtiyaçlara sahiptir. Birbirinden farklı toplulukların üyesidir. Bu nedenle tekçi evrensel normlar kurulmak istenmesi yanlıştır. Bu yüzden AB’nin öngördüğü hem ekonomik hem siyasi açıdan bütünleşme çabalarına karşı popülist aşırı sağ partiler mesafeli durmaktadırlar.

15 M Hareketi, siyasi atmosferi büyük ölçüde şekillendiren, insanları demokratik siyasette aktif kılma çağrısının duyurulabildiği, egemene güçlü eleştirinin yaygınlaşmasını sağlayan bir hareket olarak öne çıkmıştır. Ancak toplumsal güç dengesini değiştirebilecek kurumsal bir politikayla eklemlenme biçiminin yokluğu hareketin zamanla dinamizmini yitirmesine sebep olmuştur (Mouffe, 2019: 31). 15 M Hareketi'nin dönüştürdüğü siyasi atmosferden etkilenen Podemos yaşanan organik kriz halinden bir nevi fırsat penceresi olarak yararlanmayı başarmıştır. 2014 yılında, ekonomik krizden ve devletin neoliberal ekonomi politikalarından olumsuz etkilenen kesimlerin demokratik talepleri (istihdam, konut, sağlık, eğitim, kemer sıkma politikaları) demokrasi boş göstereni etrafında bir eşdeğer zincirde bir araya gelmiş ve Pablo Iglesias'ın karizmatik figürü etrafında toplanmıştır (Kioupkiolis, 2016: 102). Podemos'un "müesses nizamın elitleri ile halk arasında bir sınır inşa ederek halka dayalı kolektif irade oluşturma stratejisi, dışlanan ve talepleri karşılanmayan "pleb"lerin ülkenin evrensel "populus" u olarak tanımlanma arzularını yerine getirmektir (Mouffe, 2019: 30; Kioupkiolis, 2016: 105).

Bu süreçte hem yozlaşmış oligarşiye hem ekonomi elitlerine karşı kuruluş karşıtı duygular harekete geçirilmiştir. 2011 yılında gerçekleşen Indignados hareketi ve söylemleri her ne kadar Podemos'un yükselişinde bir tarihsel ön koşul olarak işlese de Podemos 15 M Hareketi'nin varisi gibi davranmamaktadır. Her şeyden önce Podemos demokratik dönüşümleri gerçekleştirmek için çıktığı yolda 15 M hareketinin seçim ve temsil karşıtı tutumundan farklı bir rota izleyerek "seçim yolu"nın önemini vurgulamıştır. Bu yüzden yalnızca aktivist sınıfların ötesinde daha geniş bir sosyal çoğunlukla bağ kurarak İspanya siyasetinde önemli bir gücün temsilcisi olarak parlamentoya girebilmiştir. Podemos'un popülist söylemi sol-sağ ayrımının ötesindeki toplumsal çoğunlukların sağduyusu ile yankılanır. Fakat bu ortak duyu sosyal haklar, kapsayıcılık ve eşitlikçi demokratik değişime karşılık gelmektedir (Kioupkiolis, 2016: 110).

1.4.3.4. Syriza

Ocak 2015'te Syriza'yı iktidara götüren sürecin ayak sesi de yine 2011 Mayıs'ında başlayan Aganaktismenoi hareketiyle duyulmaya başlamıştır. Aganaktismenoi şiddet içermeyen bir hareket olduğunu ve doğrudan demokratik uygulamalarla siyasete vatandaşın daha fazla müdahil olması gerektiğini sıklıkla dile getirmiştir. Syriza da bu bakımdan protestocuların talepleriyle başından beri etkileşime giren tek parti olmuştur (Stavrakakis ve Katsembekis, 2014: 128). Syriza toplumsal hareketler ve parti politikaları arasında bir sinerji oluşturarak çeşitli demokratik talepleri bir kolektif iradeye eklemlenmeyi başarmıştır. Syriza'nın popülizmi 'halk'ı ekonomik ve politik olarak dışlanmış Yunanlılar olarak tasarlamıştır (Aslanidis ve Kaltwasser, 2016: 5).

Başlangıçta halk söyleminin kendisine çok yaslanmayan Tipras eşi görülmemiş ekonomik kriz sonrası kavramı söylemlerinde oldukça sık vurgulamaya başlamıştır. Böylece bir yandan artan yoksullaşma, hayal kırıklığı ve öfkenin itkisi ile seçmenlerin büyük kesimlerinin oy verdikleri önceki partilerden vazgeçmesi ve daha radikal bir yol izlemeleri sağlanmıştır. Syriza'nın 2012 seçim kampanyasında başvurduğu sloganlar sert tasarruf tedbirlerine karşı halkın hayal kırıklığı ve öfke duygularını yakalamayı amaçlamıştır.

Örneğin 2012 seçim kampanyasında başvurdukları “Bizsiz karar verdiler, onlarsız devam ediyoruz” sloganı “biz karşıtlığında kurulan ortak ötekiyi” “kemer sıkma yanlısı güçler”, “Troyka” olarak imlemiştir. Bu söylem böylece açıkça sosyal alanı “güçlüler ve mazlumlar”; “elitler ve ayrıcalıklı olmayanlar”; “yukarı olanlar ve aşağı olanlar” şeklinde iki karşıt kutba ayırmıştır. Syriza'nın söylemindeki düşman açıkça son yıllarda emsalsiz durgunluk, işsizlik ve yoksulluk seviyelerine yol açan kemer sıkma politikalarını dikte eden ve uygulayan güçlerdir. Bu söylem ile Syriza hem ülke içindeki belirli siyasi güçler hedef almakta hem de neoliberal politikanın savunucularını (IMF gibi uluslararası finans kurumları ve AB'nin mevcut liderliği) karşıt kutba yerleştirmektedir (Stavarakakis ve Katsembekis, 2014: 131).

Görüldüğü gibi bu popülizm biçimi Çağdaş Avrupa'da popülist siyaseti kuşatan “milliyetçilik” ve “yabancı düşmanlığı” klişelerinden ayrılmaktadır (Kioupkiolis, 2016: 120). Avrupa'daki bazı partiler kendilerini Nazizm veya Faşizm geçmişiyle ilişkilendirerek veya İslâm tehdidi algısını öne çıkararak meşruiyet kazanırlarken sol popülist partilerde rastladığımız gibi tek başına “Avrupa Şüphecililiği” de partilerin meşruiyet kazanmasında bir boyut olarak öne çıkabilmektedir. Fakat Avrupa'nın solcu popülist partileri Avrupa konusundaki şüpheliklerini esas olarak ulusalcı nedenlere değil sosyalist nedenlere yaslamaaktadırlar (Mouffe, 2019: 36; Kaya, 2018).

1.5. Ernesto Laclau'da Popülist Mantık ve ‘Halk’ın Söylemsel İnşası

Arjantinli post-marksist düşünür Ernesto Laclau popülizmin evrensel içeriklerini belirleme amacı taşıyan çalışmalara ve kavramı incelenemez ve tanımlanamaz bir siyasi olgu olarak değerlendiren yaklaşımlara eleştirel yaklaşır. Popülizmin kavramsal özgüllüğünü yakalamaktan uzak olan bu çalışmalara dönük çabanın beyhude olduğunu vurgulayan Laclau analizine ‘halk’ ın temel imgeleri ve merkezi gösterenlerinin farklı söylemlerle yürürlüğe nasıl sokulduğu ve nasıl inşa edildiği sorusunu sorarak başlar ve popülizmi bir “siyasi mantık” olarak kavramsallaştırır (Moffit, 2021: 45).

Laclau'nun başlangıçtaki felsefi bakış açısı Althusser, Balibar ve Poulantzas gibi Marksist teorisyenlere yakındır. Fakat Chantal Mouffe ile birlikte kaleme aldıkları *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* adlı kitapta görüşlerinin önemli ölçüde değişime uğradığına tanık oluruz. Jørgensen ve Phillips (2002: 34)'e göre Laclau ve Mouffe Marksist geleneği üç şekilde dönüştürmüşlerdir:

“İlk olarak alt yapı ve üst yapı arasındaki bölünmeyi ortadan kaldırır ve tüm toplumsal oluşumları söylemsel süreçlerin çıktılarını olarak anlarlar. İkincisi Marksist geleneğin toplumu belirli sınıfların oluşturduğu bir bütünlük olarak tanımlayan yaklaşımına karşı çıkarlar... Üçüncüsü ve topluma dair görüşlerinin de bir parçası olarak Laclau ve Mouffe, Marksist kimlik ve grup oluşumunun altında durmayı reddederler. Marksist teoride insanlar farkında olmasalar bile nesnel (sınıfsal) bir kimliğe sahiptirler. Laclau ve Mouffe için ise hangi grupların siyasi açıdan ilgili hale geldiği önceden belirlenemez. İnsanların kimlikleri (hem kolektif hem de bireysel) birliğe bağlıdır ve toplumsal oluşumlar da bu söylemsel süreçteki mücadelenin bir parçası olarak belirirler” (Jørgensen ve Phillips, 2002: 34).

David Howarth (2015: 8-15) ise bu dönüşümü Laclau'nun çalışmalarında mutasyona uğrayan üç hegemonya modeli üzerinden serimlemeye çalışır. Laclau'nun erken dönem denebilecek çalışması olan *Marksist Teoride İdeoloji ve Politika* adlı kitabında “popülist etkileşimler” sınıflar arası mücadelede hem proletaryanın hem de burjuvanın ideolojik düzeyde giriştikleri hegemonya mücadelesinin nesneleri olarak işlev görürler. “Hegemonya ve Sosyalist Strateji” de ise klasik Marksist kuramda kabul edilen toplumdaki burjuvazi ve proletaryanın hegemonya mücadelesinde “halk” ya da “ulus” gibi ideolojik unsurların anlamını şekillendirmekte olduğu düşüncesiyle bağlarını kopardığını görürüz. Başka bir deyişle “onların yaptığı bir anlamda alt yapı ve üst yapı kategorilerini aynı söylemsel süreçler tarafından üretilen bir alanda kaynaştırarak Marksizm'in özcülüğünü geçersiz kılmaya çalışmaktır.” (Durna ve Kubilay, 2010: 55).

Üçüncü ve bizim çalışmamız için önem arz eden *Popülist Akıl Üzerine* adlı çalışmasında ise Laclau; düşüncelerinin yönünü ilk dönem çalışmalarından neredeyse bir kopuşa işaret edecek tarzda bir ivmeyle bir üst mertebeye taşımış ve “popülist mantığın” siyasetin kendine içkin olduğunu ifade ederek (Saraçoğlu, 2017: 1084) buradaki hegemonya mücadelesini *ontolojik* olarak eksik bir toplumsal düzeni temsil eden “boş gösterenin inşası” üzerine tasarlamıştır. Bu görüşe göre tüm sosyal ilişkiler hiçbir zaman tam olarak tamamlanmayacak bir yapısal kararsızlık içindedirler. Kısaca artık popülist politikaların siyaset kavramıyla neredeyse eş anlamlı hale getirilmesiyle tüm ana sahneyi kaplayan bir popülizm kavrayışı söz konusu olmuştur. Söylem hala tüm politik uygulamaların bir parçası olarak iş görmekle birlikte popülist siyaset, toplumsal bir oluşum içinde “biz ve onlar” arasında siyasi bir sınır çizerek “halk”ın (kolektif öznenin) inşasını içerecektir (Howarth:

2015). Söylemin esas anlamı Laclau için yalnızca konuşma ve fikri ifadenin çok ötesindedir. Laclau’cu formülasyonda söylem; söylemin gerçekleştiği anlam ağlarıyla yakından alakalı olan ve onlar tarafından formüle olan pratikler bütününe işaret etmektedir (Stavrakakis, 2004: 255-256). Yani hem boş gösterenin kurulduğu alan hem de hegemonyanın kaynağı olan söylem yalnızca kelimeler, metin ve düşüncelerden ibaret görülemez. Çünkü gerçeklik ve gerçek nesnelerin karakteri hakkındaki algılarımız da tamamen söylem tarafından dolayımlanır. Laclau ve Mouffe’a göre (1985) biz insanlar zaten söylemlerden oluşan bir dünyaya giriyoruz ve onun dışındaki nesneleri tasavvur edemiyoruz Bundan dolayı söylemsel olan ve olmayan dünyalar birbirinden ayrılamaz. Bu nedenle söylem kuramının çalışmamız bağlamında en can alıcı yönü söylemlerin anlamlarının asla kalıcı olarak sabitlenemeyeceği fikridir. Dolayısıyla eğer bir söylem analizi gerçekleştireceksek hiçbir söylemin anlam ağını kalıcı olarak sabitleyemeyeceğini kabul etmeliyiz. Bu nedenle amacımız söylemsel mücadelenin ‘gerçekliği’ nasıl inşa ettiğini betimlemek olmalıdır. Laclau ve Mouffe’ a göre insanların ve grupların kendilerini nasıl algıladıklarını betimleyen kimlik de hiçbir zaman önceden verili bir gerçekliğe yaslanmayacaktır. En nihayetinde bütün kimlikler taleplerin negatif ortaklıkta birbirlerine eklemlenmesi neticesinde kolektif bir özneye karşılık olarak okunabilecekler ve hegemonik bir performansın ürünü olacaklardır (Durna, 2010: 57). Ulusal kimlikler de durağan ve statik olarak algılanmamalıdır. Onlar zaman zaman dinamik ya da hassas veya kararsız olabilirler. Bir konu hakkında farklı söylemlerde bulunan siyasiler medya ile karşılıklı ilişki içindedirler. Bu yüzden tek bir ulusal kimlik yoktur. Bunun yerine inşa edilen kimlikler vardır (Wodak ve diğerleri, 2009). Popülizmin en temel referansı olan ‘halk’ olgusu da işte bu söylemsel alanda belirli bir mantık çerçevesinde hareket etmektedir (Köroğlu, 2020: 82). Yani popülist söyleme hem toplumu antagonistik bir şekilde ikiye ayıracak hem de var olan öznellikleri yeniden inşa edecektir.

Farklı bir ifadeyle Laclau’nun tezinde siyasi bir proje olarak karşılığını bulan halkın inşası, dışlanmış (talepleri karşılanmamış) kesimin ötekine karşı çizeceği antagonistik sınırın varlığıyla mümkün hale gelecektir. Bu bakımdan Laclau’da toplum, tıpkı Ranciere’nin *demos* u gibi içinde daima “yeri olmayanları” ve “dışlanmış kesimleri” barındıran ve bütün bir topluluk olmaktan ziyade topluluk üyelerinin toplamından daha az bir şeye karşılık gelen bir görünüm arz eder (Arditi, 2010a; Laclau, 2007). Laclau bu yarıktaki ayrıcalık sahibi olmayan bir *plebin* bütün yurttaşların birliği olarak adlandırılan tek meşru *populus* olmak isteyen kısmiliğinin halkın oluşmasında bir önkoşul olarak işlediğini savunur (Laclau, 2007: 100). Benjamin Arditi (2010b: 489) de Laclau’nun popülizm teorisini altı adım etrafında yapılandığını belirtmektedir. Laclau’cu popülizm teorisindeki temel kategorileri yakından

inceleme aşamasına geçmeden önce Arditi'nin sıralamasını sunmak popülizmin tanımlayıcı yapısal özellikleriyle tanışmak açısından da faydalı olacaktır:

“(1) Bir dizi toplumsal talep kurumsal kanallar tarafından özümsemediğinde (2) birbirleriyle dayanışma ve denklik ilişkisine giren (talepler) (3) kristalleşirler ve tatmin edilmemiş talepler haline gelirler. (4) Hüsrana uğramış kitleleri birbirine birleştiren ve böylece (5) mevcut rejime karşı rejim değişikliği talep eden, bir amaç için (4) kolektif bir aktör olarak “halk” ı inşa eden bir popüler tanımlama süreci meydana gelir. (5) Son olarak halkın inşasında toplumun bütünü için tüm bu ortak semboller (6) mevcut rejimle yüzleşmek ve rejim değişikliği talep etmek için bir liderin adına devredilir” (Arditi, 2010b: 489).

Laclau'nun 2011: 142) da ifadesiyle: “Popülizme ancak popüler bir özne oluşturan bir dizi siyasi-söylemsel pratiğin olduğu bir durumda sahip olabiliriz.” Dolayısıyla böyle bir öznenin ortaya çıkmasının ön koşulu toplumsal olanı ikiye bölen içsel bir sınırın inşasını gerektirir. Diğer bir deyişle popülist söylemler siyasi kimlikler oluşturmak adına başlangıçta ‘halk’ veya ‘topluluk’ gibi bir kolektife hitap edip bunları eklemlenmekte başarılı olurlarsa artık halkı (veya inşa edilen işlevsel eşdeğerinin belirli bir biçimini) tanımlanmış bir ‘hasım’ ile karşı karşıya getiren siyasi sınır çizilebilecektir. Bu sınır ancak dağınık sosyal ve politik talepler arasında eşdeğer bağlantıların oluşturulmasıyla dikte edilecektir. Ancak zincirde bir araya gelen talepler rastlantısal kurulumdan uzak oldukları için zinciri bütün olarak temsil edebilecek ve ona tutarlılık kazandıracak elemente ihtiyaç duyacaklardır. Laclau'nun formülasyonunda bu element “boş gösteren” adını almaktadır (Howarth, 2015: 16-17). Laclau böyle bir süreç sonunda inşa olan halkın her toplumda değişen anlamlarına dikkat çeker. Her toplum bir halk inşa ederken karşısına bir ‘öteki’ konumlanacak ve bu karşıtlık son kertede halk kavramının kendisinin bir boş göstergesi dönüşmesiyle sonlanacaktır.

O halde Laclau'cu çizgide siyaseti ve popülizmi özdeş kabul etmek kaçınılmazdır. Siyaset/popülizm devamlılık veya ilerleme için halkı bölen bir antagonist sınırın varlığına ihtiyaç duyacaktır. Bu nedenle siyasi aktör söylemiyle bir kesimi tüm halkı temsil eden kesim görünümünde sunarak kutsarken bu gruba dahil etmediği zıt kutbu düşmanlaştıracaktır. Seslenilen ‘halk’ burada eşdeğerlik halkasına karşılık gelirken; farklılıklar ile kastedilen ise bu gruba dahil olmayan tüm diğerlerini oluşturmaktadır. Buraya kadar öne çıkan kavramlar Laclau'nun popülist mantığında analizimiz için önemli olan kategorileri içermektedir. Şimdi buraya dek bahsettiğimiz bu anahtar kategorileri sırasıyla açıklamaya girişebiliriz.

1.5.1. Popülizmi Ortaya Çıkaran Ön Koşullar: Eşdeğer Zincirler ve Antagonizma

Laclau (2007: 91-92) popülizmi ortaya çıkaran eklemlenmenin kendine has doğasını (herhangi bir önsel belirlenime kayıtlı olmayan) anlamlandırabilmek için analize “*toplumsal talep*” kategorisinden başlanması gerektiğini öne sürer. “Talep” kavramının “*hak isteme*”

anlamı ise iktidara talip bir popülist hareketin oluşmasına giden yolda merkezi bir öneme sahiptir. “Hak isteme”nin ilk etapta eyleme potansiyeli barındırmayan bir anlama (rica) gönderme yapması, Laclau’nun teorisinin yaslandığı ana dayanakları biçimlendirmesini sağlamıştır.

Bahsettiğimiz ilk ima, talebin yönlendirilen “sistem” tarafından karşılanarak veya sönümlendirilerek popülist potansiyelden uzaklaştırılması olarak da ifade edilebilecek “farklılıklar mantığı”na karşılık gelmektedir. Eğer var olan ‘hoşnutsuzluk’ (demokratik talep); rejim tarafından giderilmezse, talebin kimliği dönüşüme uğrayacak ve diğer negatif eğilimdeki taleplerle yakınlık geliştirecektir. Buradaki önemli detaylardan biri taleplerin birbirileri arasındaki “pozitif farklılıkları”nın; var olan tikel bir talebin diğer taleplerle negatif bir kümede buluşmasına rağmen hala kendine özgülüğünü muhafaza etmesidir. Bu yüzden hem yer aldığı ortaklıkta bir toplamlık rolü hem kendi “tikelliğinin” temsiliyetini üstlenen talep; eğer iktidar tarafından etkisiz kılınırsa, eşdeğerlik zinciri zayıflayacak ve “popüler özne”nin oluşma ihtimali ortadan kalkacaktır. Bu olabildiğince güçlendirilmiş bir “kurumsal sisteme” karşılık gelmektedir. “Kurumsal sistem” kendine yöneltilen bu demokratik talepleri özümsemekte yetersiz hale geldiği takdirde “eşdeğer zincirin” mevcudiyeti korunmuş olacak ve bu durumda “popülist kopuş” için bir fırsat doğacaktır (Laclau, 2011: 136).

Yalnızca böyle bir durumda karşılanmamış talepler bir aradalıklarını sağlayan zincir aracılığıyla popülist kırılmaya yol açabileceklerdir. “*Eşdeğer popüler söylemler*”; bu yolla, toplumsalı “*iktidar*” ve “*mağdurlar*” şeklinde iki ayrı kampa bölecektir. Bu bakımdan karşılanmamış talepler çoğulluğunun bir eşdeğerlik zincirinde bir araya gelişi ve toplumsalı iki kutba ayıran antagonistik sınırın inşası “popülist kırılmaya” giden yolda birinin diğerini gerekli kıldığı mutlak iki koşul olarak belirlemektedir (Laclau, 2011: 138-139). Çünkü bu durumda toplumsal uyumda bir açıklık deneyimlenir ve topluluğun tamlığını yitirdiği bu açıklıkta inşa edilen halk esas olarak bu “olmayan tamlığa ad verme” çabasından başka bir şey değildir (Laclau, 2007: 92-104).

1.5.2. Evrenselleşen Tikel Talep: Boş Gösteren ve Hegemonik İşlevi

Tezimizde yaslandığımız Laclau’cu popülizm kuramında, bir iç sınırın yaratılması (antagonizma) yoluyla toplumsal alanın yarılması ve yerine getirilmemiş talepler arasında bir eşdeğer zincirin inşası popülizmin iki ön koşulu olarak sunulmuştur. Buna göre birincisi *farklılıklar mantığı* gerektirirken ikincisi bir *eşdeğerlik mantığı* gerektirecektir. Fakat düşünür bunların dışında “Eşdeğerlikleri o noktaya varıncaya kadar belirsiz bir dayanışmadan öteye

geçmemiş olan çeşitli taleplerin istikrarlı bir anlamlandırma sistemiyle bütünleşmesi” (Laclau, 2007: 92) gibi oldukça elzem bir başka ön koşul daha olduğunu belirtir.

Taleplerin istikrarlı bir anlamlandırma stratejisiyle bütünleşmesini eşdeğerlik zincirinin kendisinin nasıl temsil edilebilir olduğu sorusuna bir yanıt olarak okuyabiliriz. Daha doğru bir ifadeyle iktidara hasımlık; “eşdeğer taleplerin hiçbirinin karşılanmaması ve karşılanmamış kalacağı” gerçeğinden hasıl olduğu için eşdeğerlik zincirine içkin bu olumsuzluğun nasıl popüler bir kimliğin oluşumuna dahil olacağı sorusu anlam kazanmaktadır. Laclau’ya göre (2011: 140) eşdeğerlik zincirinin temsili ancak “herhangi bir tikel talebin kendi tikelliğinden tamamen vazgeçmeden eşdeğerlik zincirini bir bütün olarak” temsil edebilmesine bağlıdır. Bunun gerçekleşebilmesi, zincirdeki tikel taleplerden birinin diğer talepler için de bir tanımlama noktası olarak faaliyet gösterebilmesine ve bir toplamlık rolü üstlenebilmesine bağlıdır.

Özetle populist kırılma eşdeğer zincirin ortaya çıkmasını ön koşul olarak sunsa da bu kırılmanın hiçbir şekilde önsel bir belirlenime sahip olamayacağı önemlidir. Tikel talepler bir eşdeğerlik zinciri içinde bir araya gelebilir veya aksi yaşanabilir. Bunlardan hangi seçeneğin gerçekleşeceği diğer bir deyişle hegemonik bir mücadelenin söz konusu olması eşdeğer zincirin “boş göstereni” olmayı başarmış bir tikel talebin varlığını gerektirir. Bu durumda Laclau’nun formülasyonunda boş gösterenler, eşdeğerlik zinciri içindeki tüm farklı tikel talepleri kapsamaya yönelik herhangi bir girişimin ifadesi olarak karşımıza çıkıyor.

Hegemonya böylece belirli taleplerin seferber edilmesi ve evrenselleştirilmesi yoluyla siyasi iktidar elde etme girişimi olarak anlaşılacak ve bu sayede boş gösterenlerin işlevselleştiği ilk yön açıklık kazanmış olacaktır. Eşdeğer zincirde birleşmiş talepleri temsil edebilen bir boş gösteren ise farklı içeriklerle donatılabilir. Laclau çalışmasında bu durumu “adalet” ve “özgürlük” talepleri üzerinden örneklendirmeye çalışır. Buna göre 1917’nin Rusya’sında “barış, ekmek ve toprak”, Rusların bütün toplumsal taleplerinin kavramsal ortak paydası” olmamasına rağmen, Rus toplumu içindeki bütün düşmanlık, çatışma ve karşıtlıklar, ‘ekmek, barış ve toprak’ talepleri etrafındaki kopuşa ilişkin bir birlik içinde yoğunlaşabilmişlerdir. Laclau (2007: 116-117) bu üç talebin “adalet ve özgürlük vb. boş terimler olmaksızın yalnızca “kendi tikellikleri içinde kapalı” kalacaklarını söyler. “Adalet ve ‘özgürlük’ ün boşluğundan bir şey bu üç talebe” aktarıldıktan sonra taleplerin tikelliğini aşan bir evrenselliğin adlarına” dönüşmüşlerdir.

Evrensel ve tikelin oyununu mümkün kılan ve ikincinin birincinin temsilini üstlenmesinde önemli role sahip olan (Rasinski, 2011: 10-11) boş gösterenin boş olarak adlandırılmasının ne ifade ettiğini ve siyasi sembol veya çağrılarının nasıl boş işaretleyicilere

dönüşüğünü bu kez siyasi gerçekliğimizde işleyen ana örneklerle atıfta bulunarak izah etmeye çalışalım. Öncelikle belirli bir mücadele grubunun varlığı tatmin edilmeyen taleplerin muhatabı olan bir hasmın varlığı tarafından belirlenecektir. Burada kastedilen anlamıyla ‘hasım’ imgesi, hâkim sistem, onun sürdürücüleri olabileceği gibi toplumun farklı kesimlerini de yansıtabilir. Mücadele grubu hasma karşı çıkarken genellikle, onun egemen olduğu dünyayı ‘kabul edilemez’ ve ‘gerçek dışı’ olarak sunan değerlendirmelerinin veya mevcut taleplerin tatmini konusunda kendi çözüm önerilerinin mutlak alternatif olduğunu dillendirme eğiliminde olacaktır. Bu bakımdan farklı siyasi liderlerin seçim sonrası egemenliği tesis etmeleriyle birlikte seslendikleri topluma ‘gerçek adaleti, eşitliği, özgürlüğü’ sunacaklarına dair vaatleri siyasette boş gösterenlerin işleyişine örnek oluşturabilir.

Çok iyi bildiğimiz gibi bu kavramlar iktidarı temsil eden sağ, sol, radikal veya ılımlı herhangi bir siyasi güç tarafından rahatlıkla kullanılacakları gibi muhalefeti temsil eden siyasi partiler, örgütler, hareketler tarafından da kullanılabilirler. Tam da özünde boş oldukları için herhangi bir zamanda başka anlamlarla doldurularak ifade edilebilirler (Rasinski, 2011). Laclau’nun deyişiyle bu terimlerin rolü, olumlu bir içeriğe gönderme yapmaktan ziyade “kurucu olarak yok olan bir tamlığın adları” işlevini görmektir. Bu yüzden de anlamları hiçbir zaman dilimine has olarak sabitlenemeyecektir. Bu durumda ‘adalet’, ‘özgürlük’, ‘eşitlik’ gibi terimlere tek başlarına olumlu ve olumsuz herhangi bir anlam yükleme çabası boşunadır.

“Adil bir toplumun faşist mi yoksa sosyalist bir düzenle mi getirileceği tartışması, her iki tarafça da kabul edilen bir ‘adalet’ kavramından başlayarak mantıksal bir çıkarım biçiminde ilerlemez; fakat söylemsel adımları, mantıksal -kavramsal bağıntılardan çok yüklemsel - performatif bağıntılar olan radikal bir girişimle ilerler. Eğer bir dizi toplumsal sıkıntıya, yaygın bir adaletsizliğe atıfta bulunur ve bunun kaynağını, söz gelimi oligarşiye yüklersem, iki birbirine bağlı işlem yürütmüş oluyorum: Bir yandan oligarşiye karşıtlıkları içinde bir dizi toplumsal talebin ortak özdeşliğini bularak ‘halk’ı inşa ediyorum, öte yandan düşman, tümüyle duruma özgü olmaktan çıkıyor ve daha global boyutlar kazanıyor” (Laclau, 2007: 115-116).

Son olarak Laclau’nun kuramında lider ile eşdeğer zincir arasında oluşan bağın anlaşılmasında oldukça önemli olan “*ad verme*” unsuru ise boş gösterenin farklı toplumsal talepleri bir zincirde homojen hale getirmesi işlevinin yanı sıra duygu ile ilişkisini de bize açıklamaktadır. Buna göre Laclau homojen bütünlüğü oluşturanın yalnızca liderin karizmatik özellikleri olmadığını söyler. Laclau’nun psikanalitik terimlerle detaylı olarak açıkladığı bu “ad verme ve duygu ilişkisi” antagonistik inşa sonucu kendini populus (bütün halk) gibi gören bir pleb’in (talepleri karşılanmamış kısımlık) “mevcut rejimle yüzleşmek ve rejim değişikliği talep etmek için” “karşılanmamış taleplerinin getirdiği yerinden edilmeler” ve populus(halk)

olabilmeye duyduğu özlem ve beklentilerini bir lidere, figüre, simgeye aktarılması olarak ifade edilebilir (Laclau, 2007: 127-135; Kılıç, 2018: 28).

Aktardıklarımızdan hareketle “popülist kopuşun” çoğullaşan taleplerin seferber edilmesi ve toplumsal mücadelenin antagonistik ilişkilerle anlam kazanması neticesinde bu anlamın var olan boşluğa aktarımı sayesinde gerçekleşebileceği söylenebilir. Başka bir deyişle “topluluğun yitirilmiş tamlığı”, bu “olmayan tamlığa ad verme çabası” olarak halkın inşasını ortaya çıkaracaktır (Laclau, 2007: 104). Laclau’nun bir siyasal mantık olarak popülizm kavramsallaştırmasında halk kavramı toplumsal bir kategori olarak değil bütünüyle politik bir kategori olarak ele alınmaktadır. Demokrasiyle olan çelişkili ilişkisi öne çıkarılarak pejoratif anlamlara hapsedilmeyen bu kavramsallaştırma ‘söylem analizi’ sırasında hem toplumsal taleplerin politik belirleyiciliğinin göz ardı edilmemesini sağlamak hem de antagonistik sınırın toplumsalın merkezinde oluşturduğu yarıktaki kimlerin halka dahil edilip edilmediğinin belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca boş göstergelerin birbiriyle alakası olmayan göstergelere sahip siyasi hareketler arasında nasıl dolaşabildiği meselesine de daha sağlıklı bakabilmemizi sağlayacaktır. Hareketleri yalnızca hangi siyasi yönelime sahip oldukları (sağ, sol) sorusu üzerinden analiz etmek yerine hareketlerin/partilerin/örgütlerin taleplerini eklemleme prensiplerine odaklanmak bu göstergelerin nasıl olup da hem sağ hem de sol siyasette kullanılabilir olduğuna açıklık kazandıracaktır (Laclau, 2011: 143).

Özetle eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı arasındaki daimî mevzi/manevra savaşında (Laclau, 2007: 173) önceden verili bir bütünlüğe sahip olmayan bir boş gösterenin farklı politik bağlamlarda etrafına eklemlenen muhtelif mücadelelerle hegemonik hale gelebileceğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda Mouffe’un (2019: 53) demokrasi göstereni ile ilgili değerlendirmesi bir boş gösterenin farklı politik bağlamlarda işlevsel hale gelebilme potansiyelini kavrayabilmek için aydınlatıcı olacaktır:

“Çeşitli baskı biçimlerine karşı pek çok direnişin demokratik talepler olarak ifade edilmesi gerçeği politik muhayyilede “demokrasi” göstereninin oynadığı hayati rolün varlığını ispat ediyor. Bu gösteren sıklıkla kötüye kullanılsa da radikal potansiyelini kaybetmemiştir. Eleştirel anlamda ve eşitlikçi boyutu vurgulanarak kullanıldığında hegemonik mücadele içerisinde yeni bir ortak duyu yaratmada önemli bir silah olur” (Mouffe, 2019: 53).

Demokrasi talebinin eşdeğer zincir içinde evrenselleşerek bir boş gösteren haline dönüşümü iki farklı politik bağlamı etkileyebilen bir işlevselliğe kavuşma olasılığına sahiptir. Mouffe’un (2019) vurguladığı şekliyle iktidarı ele geçirme amacıyla yeni ortak duyu yaratmada işlevsel olabileceği gibi iktidarda; iktidarı elinde bulunduranlar için hegemonyayı sürdürmek, sağlamlaştırmak için de işlevsel hale gelebilecektir. Bu durumda Laclau’ya (2011: 145) göre popülizm artık siyasetle neredeyse eş anlamlı hale geldiği için bir “hareketin ya da

partinin” popülist olup olmadığını sorgulamak da anlamsızlaşmaktadır. Odağımız bir partinin “popülizminin derecesini saptamak” olduğunda ise bu hareketin söyleminde ‘eşdeğerlik’ veya ‘farklılıklar’ mantığından hangisinin diğerine üstün geldiği tartışmasının gerekliliği ortaya çıkacaktır.

1.5.3. İstikrarsız Uzlaş: Eşdeğerlik Mantığı-Farklılıklar Mantığı ve İktidar’da Kurumsallaşma Arayışı

Teorik tartışmamızın başından bu yana iktidar gücünü elde eden -populus düzeyine ulaşan- bir plebin; bu güçle siyasal alanı nasıl şekillendireceği ve popülist mantığının nasıl yorumlanacağına yönelik tartışmamıza ‘eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı ikiliği’ konusunu aydınlatabilmek için yer verdiğimiz belirtebiliriz. Laclau için evrenselleşen bir talep olarak zincirin tümünün temsilini üstlenen bir boş gösteren söylemsel birliğin uzun dönemde var kalışını güvence altına alma işlevini yerine getirme iddiası taşısa da zincirde bir araya gelen demokratik taleplerden bazılarının veya bütünüünün içerdikleri isteklerden ödün vermemelerinin bir garantisi yoktur. Çünkü taleplerden her biri bir diğerine önceden belirlenen bir kanunla değil ortak bir negatif boyutun paylaşıldığı bir eşdeğerlik zinciri aracılığıyla bağlıdır. Bu yüzden toplumda eşdeğerlik ve farklılıklar mantığının saf halde bulunduğu; başka bir deyişle, birinin diğerini dışlayarak bütüne hâkim olduğu bir düzenin imkansızlığı söz konusudur. Yani halkın (eşdeğerlik zincirinin) kendine ait stratejik kanunları sebebiyle eşdeğerlik zinciri alanı daimî olarak fark ve eşdeğerlik arasında bir gerilime veya istikrarsız bir uzlaşya sahne olacaktır (Laclau, 2007: 107-108). Bu ifadeyi “*kurumsalcı ve popülist söylem*” ayrımına tahvil etmemiz mümkündür.

Siyasi pratikleri anlamlandırırken -iktidar veya muhalefette olmaları fark etmeksizin- “farklılık mantığına dayanan kurumsalcı söylem” ile “eşdeğer mantığına dayanan popülist söylem” arasında bir karşıtlık ilişkisi yerine daima diyalektik bir ilişkinin var olduğunu en baştan kabul etmek gerekir.

“Sadece farklılıkların varlığı bir toplumun, idarenin ve toplumsal taleplerin, içsel sınırlar etrafında hiçbir mücadelenin -yani politikanın doğamayacağı şekilde, tekilleştirilmesinin tahakkümü altında olması anlamına gelir; sadece eşdeğerliğin varlığı ise, toplumsal bağların, “toplumsal talep”i anlamsız hale gelecek şekilde çözülmesini içerir” (Laclau, 2011:143-144).

Eşdeğerlik ilişkisinde farklılıkların hiçbir zaman yok olmadığı farklılık mantığı öne çıktığında da karşısında zayıflasa da var olmaya devam eden bir eşdeğerlik zincirinin var olması doğal durumundan bahsediyoruz. Aradaki bu gerilimli ilişkiyi farklı tarihsel durumlar üzerinden açıklamaya çalışan Laclau buna üç örnek göstermiştir. Birinci durumda talepleri farklı tikellikleriyle absorbe etmekte giderek zorlanacak bir kurumsal sistemin toplumun

merkezinde iki karşıt eşdeğer zincirin oluşmasına neden olacağı belirtilirken; çalışmamızın kapsamını oldukça yakından ilgilendiren ikinci durumda ise “popülist kırılmadan doğan rejim kademeli olarak kurumsallaşır ve böylece farklılık mantığı tekrar hüküm sürmeye başlar ve eşdeğer popüler kimlik, siyasetin fiilen işleyişini giderek daha az yöneten geçersiz bir *lounge de bois*” halini alır. Bu durumda “fiili taleplerle eşdeğerlik söylemi arasında giderek artan mesafe çoğunlukla taleplerin bastırılmasına ve eşdeğerlik söyleminin zorla dayatılmasına” sebep olabilecektir. Üçüncü durumda ise içsel sınırları zorlamaya çalışan bazı hakim gruplardan söz edilir. Bunlar her ne kadar anti-kurumsal söylemleriyle mevcut iktidarı zorlamaya çalışsalar da çok azı bunda başarılı olacaklardır (Laclau, 2011: 144).

Laclau’nun aktardığı bu üç tarihi örneği aynı zamanda siyasetin olanaklılık koşulları içinde anlam bulan farklı “karakteristik siyasal durumlar” şeklinde okumamız mümkündür. Çünkü Laclau’nun da ifade ettiği gibi toplumsal bölünmeler siyasetin (popülizmin), baştan varsaydığı bir doğal durumu yansıtır. Daima bir kesimin (kısmilik) “kendini antagonistik bir şekilde” bütün toplum gibi sunduğu “müphem bir demos” mevcut olacaktır. Çünkü popülist söylemdeki halk verili bir kategori değil bir kurguyu ifade etmektedir. Laclau’nun dediği gibi bu durumda “popülist söylem basitçe belirli bir orijinal popüler kimliği ifade etmez; bizzat o kimliği oluşturur.” (Laclau, 2011: 145).

Böylelikle eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı arasındaki gerilimli ilişkinin doğası da daha anlaşılır hale gelecektir. Birinci durum mevcut iktidarın güçsüz ve temsil krizi (kurumsallaşmış bir sistem) içinde olduğu bir momentte eşdeğer zinciri örgütleyerek popülist kopuşa giden yolu açan bir popülist alternatifte işaret ederken; ikinci örnek bu alternatifin iktidardayken zamanla “kurumsallaşmasına” ve farklılık mantığının baskın geldiği bir sürece, üçüncüsü ise var olan kriz ortamında içsel sınırları -anti kurumsal söylemler ile zorlayan bazı hakim gruplara gönderme yapmaktadır. O halde ‘daha az iyi yapılanmış bir kurumsallaşmış bir sistemde’ mevcut güçler ya iktidarda kalmaya devam edecek ya da sisteme yönelmiş taleplerden doğan yeni bir popülist alternatif bir kopuşa yol açarak onu yerinden edecektir. Böylelikle ilk örnekte ifade edilen duruma geri dönmüş oluyoruz. İkinci özel durumda kurumsal sistemin hala bir biçimde kendini yeniden yapılandırmaya ve inşa etmeye çalışması ise Laclau’cu bağlamda bize popülizmin yükselişinin (burada bahsettiğimiz anlamıyla parçalanmış ve yerinden edilmiş talepleri yeniden eklemleyerek ‘iktidara talip’ olan bir popülist hareketi) ancak kurumsal düzende oluşabilecek kırılmaya bağlı olduğunu tekrar hatırlatmaktadır. Laclau’nun kuramsal tartışmasında popülizmin “hem yıkıcı” hem de “yeniden inşacı” potansiyelini ifade eden bu çift yönlü doğası bizlere “popülizmin olanaklılık

koşullarının” mevcut yönetimin siyasi söylem ve pratiklerini ıskalayarak tartışamayacağımızı gösterir.

Laclau (2007: 197)’ya göre “popülizm her zaman parçalanmış ve yerinden edilmiş taleplerin yeni bir çekirdek etrafında eklemlenmesiyle” yürüdüğü için eski yapıda var olan bir bunalımı ön gereksinmektedir. Laclau’nun popülizmin yükseliş koşulları bağlamında sıraladığı farklı olasılıklar, bahsedilen bunalım koşullarından kast edileni anlamamızı sağlayacak ve aynı zamanda her biri farklı birer siyasal seçenek olarak da anlaşılabilir. Bu sınıflandırma, çalışmamızda hangi özgül konjonktüre neden dikkat çektiğimizi de daha da anlaşılır kılacaktır. Laclau; kurumsallaşmayı tamamlamış bir sistemin kendine yönelen herhangi bir karşı duruşu bile marjinal addederek sönmümlendireceğini ifade ederken daha az iyi yapılanan bir kurumsal sistem söz konusuysa sistemin kendini iyileştirme çabasıyla dönemsel bir düzenleme çabasına girişeceğini ve bunun başarısız olduğu bir tarihsel olasılıkta ise artık “Gramscici bir organik bunalım” (2007: 198) dönemine gireceğini belirtmektedir.

Başta da belirttiğimiz gibi iki ayrı uç olarak sunulsalar da eşdeğer mantığın veya fark mantığının bütünüyle birbirlerini yok sayarak var oldukları bir sistem mümkün olmayacaktır. Aralarındaki mücadelede farklılıklar mantığının eşdeğer mantığa ağır basması halinde bile ‘iktidarı sürekli kılma motivasyonlu’ bazı durumlarda “zorla dayatılan” bir eşdeğer söylemin mevcudiyeti söz konusudur.¹¹ Son kez belirtmemizde fayda var. Laclau için bir hareket ya popülisttir ya da değildir gibi bir çıkarıma varılması söz konusu olamaz. Doğru ifade bir hareketin hangi derecede popülist olup olmadığının sorgulanması gerektiğidir. Laclau’nun ifadesiyle hiçbir siyasal hareket “popülizmden tamamen muaf tutulamayacağı” gibi “halkı bir düşmana karşı toplumsal bir sınır kurmak yoluyla, belli ölçülerde konumlandırmaktan da geri durmayacaktır.” (Laclau, 2011: 145).

Buraya kadar popülizm üzerine “halk adına konuşma ve anti elitist söylemin” üzerinde uzlaşılan iki ana unsur olduğunu belirttikten sonra kavramın demokrasiyle olan ilişkisi bağlamından türeyen tartışmaları, siyasi yelpazede öne çıkmış popülizm dalgalarını ve Laclau’nun “popülist mantık” kuramının konumuz kapsamında önemli olan anahtar kavramlarını aktarmaya çalıştık. Şimdi ise literatüre hâkim olan yaklaşımlara bu kez Laclau’cu perspektifi dahil edip Laclau’nun popülizm kavramsallaştırmasının bu yaklaşımlardan ayrılan ve çalışmamız için önem arz eden diğer yönlerini açıklamaya çalışacağız. İkinci bölümde ise ‘yerli ve milli’ söyleminin Türkiye Siyaseti’ndeki izlerine dönük retrospektif bir okuma gerçekleştirdikten sonra analizimizi gerçekleştireceğiz.

¹¹ 2015 sonrası bağlam için böyle bir söyleme dönüştüğünü iddia ettiğimiz ‘yerli ve milli’ söylemine kayıtlı eşdeğer/fark mantığı gerilimi sorgusunda mevcut rejimin otoriter mantığının hangi tarihsel duruma, neden karşılık geldiği de ortaya çıkarılmış olacaktır.

1.6. Laclau'cu Perspektif Versus Popülizme Ana Akım Yaklaşımlar

Laclau'nun popülizmi bir “siyasi mantık” olarak kavrayan yaklaşımının literatüre farklı bir kavramsal boyut kazandırdığı kuşku götürmez bir gerçektir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi popülizm üzerine yazın incelendiğinde özellikle kavrama dair ortaya konan ve üzerinde tartışılan dört husus, teorik bir araştırmanın doğasını şekillendirmektedir. Bunlar popülizmin temel kavramı olan halk kavramı ve onun belirsizliği ile ilgili yürütülen tartışmalar, buna bağlı olarak “popülizmi tanımlama konusuyla ilgili metodolojik hususlar”, “popülizm ve demokrasi ilişkisi ile ilgili tartışmalar” ve “kavrama yönelik bir ideolojik pozisyon olasılığı üzerine yürütülen tartışmalar” olarak sıralanmaktadır (Canovan, 2004: 241). Öncelikle popülizm kavramının her açıdan sorgulamanın bir anlamda ‘demokratik siyaset’ in de masaya yatırıldığı anlamına geldiğini belirtmemiz gerekmektedir. Cristobal Rovira Kaltwasser 2012 tarihli *The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy* adlı makalede literatürde süregiden bu canlı tartışmanın takibi için bize oldukça kullanışlı bir yol haritası sunmaktadır. Laclaucu yaklaşımın da dahil olduğu bu haritada Kaltwasser açıkça kendi konumunu Laclau'dan farklı bir pozisyonda sunmaktadır. Yine de çalışmada yer bulan farklı görüşlerin ‘demokrasi’ ve ‘popülizm’ arasındaki ilişkinin mahiyeti konusunda dillendirdikleri farklı görüşleri sunmak, Laclau'cu anlayışın ana akım yaklaşımlar arasındaki özgüllüğünün vurgulanması açısından yararlı olacaktır.¹²

Yazar ilgili çalışmada, popülizm ve demokrasi arasındaki ilişkiye dair “liberal, radikal ve minimal” olmak üzere üç ana yaklaşım olduğunu öne sürerek, popülizmi genellikle bir patoloji olarak görme eğilimi gösteren yazarların “liberal demokrasi” modeline bağlı olduklarını belirtmektedir. Buna karşılık “radikal demokrasi” yi savunan bilim insanları ise popülizmi siyasi temsili güçlendiren pozitif bir güç olarak tasavvur etmeye teşnedirler. Liberal demokratik tasavvurun Laclau'nun perspektifinden popülizme pejoratif yaklaşımlara dahil olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü bu yaklaşımda popülizm halkın bir kolektif

¹² Elbette farklı yaklaşımların kategorize edilerek incelendiği daha başka çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Francisco Panizza (2005: 2-5), *Popülizm ve Demokrasinin Aynası* adlı derleme kitabında yer verdiği yaklaşımları üç gruba ayırır. Panizza Laclau'cu yaklaşımı “Semptomatik Okumalar” kategorisinde değerlendirmektedir. “Ampirik Yaklaşımlar” ise daha çok fenomeni karakterize etmek için ayırt edici bir özellik grubu sağlayabilecek bir dizi tanımsal özellik çıkarmak amacıyla genellikle popülizm çalışmalarının ilk doğduğu döneme denk düşen çalışmaları kapsar. Amerikan Popülizmi veya Rus Narodnik hareketinin doğuşu üzerine yapılmış çalışmalar bu kategoride değerlendirilmektedir. Son olarak “Tarihselci Okuma” “popülizmi belirli bir tarihsel döneme, toplumsal oluşuma, tarihsel sürece bağlar” Tarihselci okumanın tipik özelliği popülizmi 1930'larda Latin Amerika ülkelerinde tarım toplumundan endüstriyel topluma geçişte yaşanan ekonomik dönüşüm aşamasıyla ilişkilendirmemiz gerektiğini ileri sürmeleri ve bu bakımdan popülizmi yalnızca 1930'lu yıllarda ekonomik krizden ithal ikameci sanayileşmenin yok olmaya başladığı 1960'lı yılların sonuyla sınırlamasıdır (Tafolar, 2008). Bu bölümde Panizza'nın çalışmasında olduğu gibi popülizmi tarihsel bağlamda ortaya çıkan popülizm dalgaları doğrultusunda ele almaktan çok kavramın siyasi mahiyeti üzerine yürütülen tartışmalar ekseninde ana akımlaşmış teorilere yer verme amacındayız.

özne olarak siyasete dahil edilmesini barındırdığı ölçüde, normal ve sağduyusal olana dair bir aksaklık ya da patoloji olarak algılanmaktadır (Kaltwasser, 2012: 186-190).

Martin Seymour Lipset'in 1986 tarihli *Siyasi İnsan*'da tasavvur ettiği popülizm anlayışı buna en iyi örnektir. Lipset, her sosyal tabakada hem demokratik hem de aşırılık yanlısı siyasi pozisyonlar bulmanın mümkün olduğunu söyler. Popülizmi ise Peronizm üzerinden yürüttüğü tartışma bağlamından hareketle işçi sınıfı aşırılığı olarak adlandırmıştır. Lipset tarafından Peron hükümetinin 'anayasa değişikliği'ni de içeren tüm gelenek karşıtı politikaları, kendi tabanını daha da güçlendirme amacına hizmet eden uygulamalar olarak nitelendirilmiş ve radikal bir işçi partisi görünümünde olan Peronizmin bu bakımdan "aşırı milliyetçi" "önderin hakimiyetinin kutsandığı", "korporatist", "halkçılık demagojisi" ile yüklü bir aşırılığı ifade ettiği vurgulanmıştır (Arditi, 2010a: 62; Kaltwasser, 2012: 186; Lipset, 1986: 150-155).

Latin Amerikalı yazarlar Gino Germani ve Torcuato Di Tella (1965'ten akt. Laclau, 1998: 160-165) için ise popülizm geleneksel bir toplumdan sanayi toplumuna geçiş süreçlerinin "eşzamansızlığı" sonucu ortaya çıkan bir olgu olarak ele alınır. Germani'e göre Arjantin, Brezilya gibi ülkelerde hızlı bir sanayileşme ve kentleşme yaşandığından harekete geçirilebilecek yeni kitleler oluşmuştur. Bu kitlelerin Latin Amerika siyasi hayatına vakitsiz girişleri, siyasi yapının özümleme ve katılım kanallarını aşan bir baskı yaratmıştır. Germani "zihniyeti yetersiz biçimde" bütünleşen bu popülist hareketleri etkileyenlerin yirminci yüzyılın yeni tarihi ikliminden etkilenen değişik elitler olduğunu savunmakta ve bu hareketleri karizmatik bir lider etrafında farklı toplumsal kesimleri bir araya getiren çok sınıflı bir hareket olarak tanımlamaktadır (Kaltwasser, 2012: 186; Toprak, 1992).

Arjantinli yazar Torcuato Di Tella (1970'ten akt. Laclau, 1998: 165-168) bu "eşzamansızlık"ın sorumlusunu "gösteri etkisi" ve "yüksek beklentiler devrimi" olarak imlemiştir. Fakat bu özellikler popülizmin yalnızca geçişsel bir gelişme aşamasına atfedilip atfedilemeyeceği sorusunu akla getirmektedir. Laclau 1998 yılında yayımlanan *İdeoloji ve Politika* adlı eserinde her ne kadar Germani ve Di Tella'nın işlevselci olarak kategorilendirdiği yaklaşımını aynı çalışmada yer verdiği diğer yaklaşımlara kıyasla en tutarlı ve geliştirilmiş analizler olarak nitelese de popülist olguyu sadece "modern ve geleneksel" niteliklerin karışık ve birbirine girmiş olduğu bir tür olarak göstermesi ve bu sebeple popülist kitleyi seferber eden elitlerin ortaya çıkışını tatmin edici bir şekilde açıklayamaması yönüyle eleştirmiştir.

Lipset, Germani ve Di Tella'nın analizlerinde demokraside patolojik bir olgu olarak kavranan bir popülizm yorumuyla karşılaşıyoruz. Fakat çalışmamızın popülizm tartışmaları

başlığında da ele aldığımız gibi liberal demokratik modelden daha farklı bir perspektifle popülizm üzerine yorum geliştiren bilim insanları da benzer sonuçlara ulaşabilmektedirler. Bu bakımdan Finchelstein'in (2021) çalışmalarındaki faşizme dönüşebilme potansiyeli yüksek olan popülizm yorumları veya Urbinati (2018, 2013)'nin, Abts ve Rummens (2017)'in yaklaşımlarında demokrasiye bir tehdit olarak kavramsallaşan popülizm yorumları da benzer şekilde popülizm terimini marjinalleştiren yorumlardan birkaçına örnektir.

Kaltwasser'in (2012: 189) radikal demokrasi yaklaşımı altında değerlendirmeye aldığı Laclau ve Mouffe'un yaklaşımlarında ise popülizm demokrasinin temel parçasıdır. Hem Ernesto Laclau hem de Chantal Mouffe bir arada veya ayrı ayrı yayımladıkları çalışmalarda demokrasinin liberal formatını eleştirmişlerdir. Mouffe bu savını, sağ popülizmin yükselişinin ana sebebi olarak liberal demokratik toplumlarda "halk egemenliği" temasının yok edilmesi tezini öne sürerken gerekçeleriyle destekler. Liberalizmin, çatışmacı siyaset boyutunu dışlayarak mevcut düzene bir alternatifin olmadığı şiarıyla hareket etmesi, yönetici elitlere tepkinin engellenmesine ve bir anlamda toplumun depolitikleştirilmesine katkıda bulunacaktır. Sağ popülizmin gelişimi için mevcut koşullar uygun görünmektedir. Yazar bu sebeple demokrasinin çatışmasız ve konsensüse dayalı modeli olarak tariflediği liberal formatın radikalleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Mouffe, 2005: 54-56).

Popülist mantıkta da 'halk' ve onun 'öteki'si arasındaki bölünme siyasinin doğası olarak kabul edildiği için bu iki kutup arasına çekilen antagonistik sınır mevcut düzene radikal alternatifin hayal edilmesi için mutlak bir ön koşuldur. Buradan hareketle popülizmin liberalizmin demokratik körelmelerini açığa çıkaran bir işlevinin olabileceğini söyleyebiliriz (Panizza, 2005: 28; Kaltwasser, 2012: 191). Siyaset ve popülizm terimlerini birbirlerini ikame edebilen iki kavram olarak kavrayan Laclau'nun (2011) sözleriyle:

"Eğer popülizm toplumsal alanda radikal bir alternatif, bir toplumun geleceğinin bağlı olduğu dönüm noktasında bir tercih öne sürmekten ibaretse, popülizm siyasetle eş anlamlı olmaz mı? Cevap yalnızca olumlu olabilir. Popülizm, kurumsal düzeni, bir mağduru tarihsel bir ajan- yani var olan düzende öteki olan bir ajan- olarak inşa etmek yoluyla sorgulamak anlamına gelir. Ama bu siyaset ile aynı şeydir. Siyaset ancak mevcut durumu bir sistem olarak kavrayan ve ona bir alternatif sunan davranışımızla (veya tersine bu sistemi mevcut potansiyel alternatiflere karşı savunduğumuzda) ortaya çıkar. Popülizmin sonunun siyasetin sonuna denk gelmesinin nedeni budur" (Laclau, 2011: 145).

O halde Kaltwasser'in (2012: 189) de vurguladığı gibi Laclau'cu bir perspektiften gelecek soru demokrasiye yönelik popülist tehditlerden ziyade, belirli bir 'demokrasi'nin ne ölçüde 'popülist' olduğuyla ilgili olmalıdır. Bu noktada Canovan'ın popülizm üzerinde yürütülen tartışmaların odak noktaları olarak sıraladığı ilk husus konusunda Laclau'cu perspektifin durduğu noktanın altını çizmek adına bir parantez açabiliriz. Hatırlanacağı gibi Meny ve Surel (2002) demokrasiyle olan bağında popülizmin patolojik bir olgu olarak

eşlenmesine sebep olarak süreç boyunca kavrama yüklenen çok sayıda etikete dikkat çekiyorlardı. Laclau (2007) ise bu durumun popülizmden çok halk kavramının kendisine yüklenen olumsuz etiketle bağlantılı olduğunu öne sürer. Eserinde “halkın bir soy kütüğünü” (Durna, 2008: 112) çıkarmaya uğraşan düşünür popülizmi pejoratif anlamlarla içkinleştiren çalışmaların temelindeki ön yargının sebebinin toplumsal yapılanma ve kurumsallaşma adına “halk” veya kalabalık” denen farklılaşmış ortamın yadsınmasıyla ilgili olduğuna sıklıkla vurgu yapmıştır. Laclau’nun (2007: 80-81) “kitlelerin karalanması” olarak betimlediği anlayış siyasetin bir çırpıda reddini veya popülizmi otomatik olarak bir tehlike olarak görme eğilimini doğurmaktadır.¹³ Tekrar vurgulayacak olursak Laclau’da halk; Gustave Le Bon’un tarif ettiği anlamda tüm farklılıkların bütünüyle homojen bir grup yaratmak için ortadan kalktığı bir ‘kitle’ ye (Mouffe, 2019: 72) veya Taggart (2002: 66-78)’ın tasvirindeki gibi hayal edilmiş bir “gönül ülkesi”ne karşılık gelmez. Laclau (2007: 100) ise Taggart’a benzer biçimde bir dışlanmışlar alanına işaret eder. Fakat Taggart’ın düşünsel çizgisinden ayrıldığı nokta, popülist politika alanını tam da Taggart’ın dışarısı dediği alanı göstererek çizmesi ve aradaki ilişkiyi dost/düşman ilişkisi olarak değil agonistik bir ilişki olarak yansıtmasıdır. Laclau için halk ve halkın hasımlarını tayin eden siyasi sınır popülizmin siyasi doğasını tanımlar.

Kaltwasser’in (2011: 192) çalışmasında son yaklaşım olan ‘minimal yaklaşım’ ise ampirik vakalar için elverişli bir yol sunması ve daha az normatif olması iddiasıyla sunulmuştur. Minimal yaklaşımda kavramın ancak politik bir strateji veya bir ideoloji olarak ele alınabileceğini belirtir. Stratejik yaklaşımın temsilcisi Kurt Weyland (2017) liderlerin değişen siyasi strateji kombinasyonlarını daha kesin bir şekilde tasvir etmek için popülizmin dereceli bir kavramsallaştırmasını sunar. Bu kavramsallaştırma ise popülistlerin ne söylediklerine değil aslında ne yaptıklarına ve siyasi iktidarı nasıl sürdürdüklerine odaklanır. Kavramın merkezi eksenini olağanüstü bir lider ve kitle takipçileri arasındaki yarı doğrudan, düzeltilmemiş ilişkiye bağlar. Bununla ilişkili olarak popülizmi “kişiselleşmiş bir liderin çok sayıdaki ekseriyetle örgütlenmemiş destekçisinin doğrudan, dolayimsız, kurumsallaşmamış desteğine dayanarak hükümet ettiği veya bunun yollarını aradığı bir siyasal strateji” (Weyland, 2017: 62) şeklinde tanımlar.

Ona göre popülizm tamamen pragmatik ve fırsatçı olarak hareket eder. Bu yüzden ancak liderlerin oy maksimizasyonu için popülizmi ideolojik saflığın önüne koyabildikleri

¹³ Biraz gerilere gidecek olursak kalabalığın olumsuz tasvirinin izlerine modern siyasal kuram içindeki birey ve kitle tartışmalarında rastlamak mümkündür. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca çeşitli yazarlar tarafından ‘demokrasi’ kavramı ile burjuva, eşitlik, özgürlük kavrayışları arasında bir bağıntı kurulmuştur. Bu bağıntıyı en kapsamlı inceleyen yazarlardan biri, Alexis de Tocqueville’dir. Tocqueville eserinde yaptığı demokrasi övgüsünün yanında demokrasilerde zamanla tehdit haline gelebilecek olan ‘çoğunluğun tiranlığı’ tehlikesine karşı da uyarılarda bulunarak bunun liberal kontrol mekanizmalarıyla dengelenmesi gerektiğini savunmuştur (Tocqueville, 1836’dan akt. Uslu, 212: 131-132).

durumlarda popülizmden bahsedilebilir. Bunu açıklamak adına yazar özellikle Latin Amerika örneğindeki popülist liderlere odaklanmıştır. Weyland'ın siyasal strateji yaklaşımından hareket eden araştırmacılar popülist hareketlerin plebistçi bağlantılarını ya da seçim kampanyalarının tarzlarını inceleyerek popülizmin örgütsel niteliklerine odaklanmışlardır (Kaltwasser, 2012: 193-194; Moffit, 2021: 41).

Kaltwasser (2011: 185); Mudde'un popülizme yönelik "ince merkezli ideoloji" fikrini de minimal yaklaşım içinde değerlendirir. Minimal yaklaşımı ideal bir demokrasi modeli sunmaktan ziyade ampirik analizler yaparak popülizmin demokrasiye ne ölçüde bir tehdit olduğunu veya düzeltici bir işlevinin olup olmadığını ortaya koyma amacı taşıyan kararsız bir yaklaşım olarak değerlendiren yazar bu nedenle popülizmin farklı demokratik rejimler üzerindeki etkisinin gözlemlenebilmesi için minimal yaklaşımı daha yararlı bulduğunu savunmaktadır. Nitekim daha sonra Mudde ve Kaltwasser (2019: 12-13) yaklaşımlarını "düşünsel yaklaşım" başlığı altında sınıflandırmayı tercih edeceklerdir.

Aslında düşünsel yaklaşıma bağlı kalanlar arasında popülizmin türü konusunda bazı tartışmalar vardır. Fakat düşünürler analizlerinde bu farklılıkları görmezden gelirler. Popülizm tanımlarında söylem, ideoloji, bakış, dünya görüşü gibi kelimeler birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir (Mudde, 2017: 1). Bu düşüncenin temelini atan Mudde ise popülizmi; "toplumu nihai biçimde "saf halk" a karşı yozlaşmış seçkinler" olarak iki homojen ve karşıt kutba ayrılmış olarak ele alan ve siyasetin halkın genel iradesinin bir dışavurumu olması gerektiğini ileri süren ince merkezli ideoloji" olarak tanımlar (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 16). Bu yaklaşım popülizm teriminin kendi başına demokrasi için ne iyi ne kötü olarak işaretlenebileceğini ancak diğer ideolojilerle girdiği ilişki neticesinde demokratik sistemde olumlu ya da olumsuz etkilerinin olabileceğini söyler.

Popülizm yalnızca sağ ya da sol siyasete bağlı olmadığı için içinden çıktığı sosyo-ekonomik ve sosyo-politik bağlama göre farklı örgütsel biçimler alabilecek ve çok çeşitli siyasi projeleri destekleyebilecektir Bu bakımdan popülizm bir ideoloji olmasına rağmen örneğin sosyalizm veya liberalizm gibi aynı düzeyde entelektüel incelik ve tutarlılığa sahip değildir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 16-18). Mudde "ince merkezli ideoloji" kavramını "kalın merkezli" olarak tarif ettiği "ekologizm, milliyetçilik ve sosyalizm" dahil olmak üzere çok farklı diğer ideolojilerle eklenilebilmesi yönüyle tarif eder (Mudde, 2004: 545). Düşünür her ne kadar popülizmin kendi başına demokrasi için olumlu veya tehlikeli olarak nitelenemeyeceğini aktarsa da aynı zamanda popülizmin özünde demokratik olduğunu ancak günümüz dünyasındaki hâkim liberal demokrasiyle çatışmalı bir hal aldığını ileri sürerek bu düşünceyle çatışıyor gibi görünmektedir. Mudde ve Kaltwasser (2019: 116-117)'e göre

“popülizm aşırı çoğunlukçuluğu savunan ve liberal olmayan demokrasinin bir biçimini benimseyen fikirler kümesidir.” Yani popülizm bir yönüyle halk egemenliğini ve çoğunluğu savunurken öte yandan azınlık haklarına ve çoğulculuğa karşı çıkar. Bunu dışlayıcı ve kapsayıcı popülizm biçimlerini analiz ettikleri Latin Amerika ve Batı Avrupa örnekleri üzerinden okuyan yazarlar çalışmalarında popülizmin otoriter rejimlerin demokratikleştirilmesinde olumlu, liberal demokrasileri niteliksizleştirme noktasında ise olumsuz bir rolünün olduğunun altını çizmişlerdir (Mudde ve Kaltwasser, 2019).

Popülizmin demokrasiyle arasındaki ilişkiyi “zayıf merkezli ideoloji” fikrinin desteğiyle saha çalışmalarıyla somutlayan birçok araştırmacı olmuştur. Bunlardan biri olan Stanley (2008: 95-102) bu görüşün daha sistematik bir yorumunu önermiştir. Stanley popülizmin; siyasiyi belirli bir şekilde yorumlamanın bir yolunu iletmesi açısından tam merkezli bir ideolojinin yanında “ince bir ideoloji” olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Popülizm ona göre kapsamlı veya tam bir ideolojinin özelliklerine sahip değildir. Ancak popülizmin çeşitli tezahürlerinin görünüşte çelişkili doğası onun ayrı bir ideoloji şeklinde tanımlanamayacağını göstermez. Aksine popülizm kendine ait temel kavramlarıyla “ince bir ideoloji” olarak ortaya çıkar. Ortak bir tarih, program veya belirli bir sosyal tabanın yokluğu onun ince doğasına dair bir kanıt oluşturmaktadır. Bu bağlamda düşünür popülizmin büründüğü farklı tezahürleri de kavramsal bir tutarsızlık olarak değil terimin kavramsal inceliğine özgün özelliklerinden biri olduğunu aktarır.

Popülizmin ideolojik tanımları literatürde kendine oldukça fazla yer bulmaktadır. Çok yönlü bir analize imkân vermesi açısından literatüre katkıları yadsınamayacak olsa da yaklaşım popülizm teriminin ideoloji kavramına karşılık gelip gelemeyeceğine dair haklı eleştirilerin hedefindedir. Özellikle düşünsel yaklaşımın temsilcilerinin çalışmalarında da ifade bulduğu gibi popülizm diğer ideolojilerle kıyaslandığında bir ideolojinin sahip olması gereken tutarlılıktan azadedir. “Bir popülist enternasyonal yoktur” veya “popülizm söz konusu olduğunda evrensel olarak saygı duyulan bir kutsal metne” ve “popüler simgelere” de rastlanmaz (Moffit, 2021: 104). Aslanidis’in (2015: 91) de dediği gibi “Bu özellikleri terimin kavramsal inceliğine atfetmek” ve statükoya düşmanlığı, geleneksel politikacılara güvensizliği, halk adına konuşma ve anti-entelektüalizmi popülist ideolojinin tipik özellikleri” olarak sıralamak, “bir fikir hakkında kapsamlı bir paket sunamayan herkesin bu statüde değerlendirilmesine yol açacaktır.”

İncelik kavramının kavramsal sorunlarının ve yaklaşımdaki önemli metodolojik tutarsızlıkların popülizmin ölçümü açısından aşılabilir engellere sebep olabilir. Bu saiklerle yazar kavramın ideoloji maddesinden arındırılması gerektiğini ve popülizmin “söylemsel bir

çerçeve” olarak ele alınması gerektiğini savunur. Aslanidis’e (2015) katılarak popülizmin ancak Laclau’nun formülasyonunda kavramsallaştırıldığı şekliyle sağlam bir metodolojik temele oturacağını düşünüyoruz. Ancak bu kabulümüzü elbette Laclau’nun kuramına dair getirilen eleştirilere bir şerh düşerek yapmamız gerekir. Çünkü birçok çalışmada da ortaya konduğu üzere “Laclau’nun popülizmi yücelten siyasal teolojisi diktatörlüğe meşruluk kazandırmak gibi otoriter yansımaları vardır.” (Arato, 2015’ten akt. Sözen, 2017: 23). Sözen’in de belirttiği gibi “Laclau’nun çerçevesinde ‘halk’ ortaya çıktıktan ve bir lidere duygusal yatırım yapıldıktan sonra hem dışarıda kalanların kaderinin ne olacağı belirsizdir, hem de o duygusal yatırım yapılan liderin nasıl sorumlu tutulabileceği.” (Sözen, 2017: 23). Ayrıca Stanley, Müller ve Arditi gibi düşünürler de Laclau’nun teorisinin orijinal bir teori olduğunu kabul etmekle beraber Laclau’nun popülizmi siyasete eşitleyen mantığına eleştirel yaklaşmayı ihmal etmezler. Onlara göre popülizmin siyasetin kendisinden ayırt edilemeyecek denli özelliksiz şekilde tasavvur edilmesi yanlıştır. Ancak tüm bu eleştirilerde bahsedilenler pahasına yeni bir şey elde ederiz. Popülizmi siyasi inşa etmenin bir yolu olarak gören Laclau’nun metodolojik çerçevesini kabul ederek siyasi söylem analizi için -boş gösteren, eşdeğer zincir, antagonizma gibi- tam teşekküllü, bağımsız bir kavramsal araç kazanırız. “Popülizmin yapısal belirleyici özellikleri açısından siyasi söylemini analiz ettiğimiz takdirde” (Kalaylıoğlu, 2017: 40) söylemin popülizm derecesinin tespitiyle bir siyasi aktörün/partini ne derece popülizme yaslanıp yaslanmadığı sorusuna da cevap bulmuş olacağız.

Sıradaki bölümde Laclau’nun sunduğu kavramsal set aracılığıyla ‘yerlilik’ ve ‘millilik’ söylemlerinin Türkiye Siyaseti’ndeki izlerini takip ederken popülist bir pratik olarak ‘halk/millet’ inşası süreçlerine de yakından bakmış olacağız. AK Parti’nin giderek kurumsallaşan siyasetinde operasyonel hale gelen bir gösteren olarak ‘yerli ve milli’ söyleminin her iki artikülasyonunun da geçmişteki bu inşa pratiklerindeki konumunu belirlemeye dönük incelememiz sayesinde söylemin günümüzde çizip derinleştirdiği antagonistik hattın sağ toplumsal hafızanın dışlama ve içerme pratikleriyle bir devamlılık arz edip etmediği hususu da aydınlatılmış olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SİYASETİ'NDE “YERLİLİK”, “MİLLİLİK” VE “POPÜLİZM

2.1. Tek Partili Dönemde Popülist Mantık ve Yerlilik ve Millilik Kavrayışının İzleri

2.1.1. Kemalist Muhafazakâr Modernleşme Projesi ve ‘Halkçılık’ Söylemi

Bildiğimiz gibi Laclau (2007) halkçı bir hareketin, daima var olan antagonist durumların çoğulluğunda, “homojen bir bütünlükten azade olan halkın kolektif bir özne olma ihtiyacının sonucunda” ortaya çıkacağını söylüyordu. Halk burada farklı tikel taleplerin negatif bir kümede bir araya gelişiyle var olabilen ve bu farklılıklar tarafından tehdit edilmekten ziyade bizzat bu farklılıklar sayesinde siyasal olarak üretken hale gelebilen bir aktör olarak anlam kazanır. Bu durumda halkçı bir hareketin “kolektif bir özne” olabilmesi, önceden belirlenen koşullar ile değil halihazırda muktedire yönlendirilmiş olan siyasal taleplerin birbirine eklemlenmesi ve bu eklemlenme neticesinde siyasal bir strateji üretilmesiyle mümkün olabilmektedir. Son kertede ise eklemlenen farklı tikel talepler yelpazesinde, talepler arasındaki farklar ne kadar çeşitlenirse o denli özgürleşimci bir siyasal hareketten söz ediyoruz demektir. Dolayısıyla kendi kendini kurma edimini gerçekleştirebilen bir siyasal özne olarak halk; rıza üretme stratejisiyle hareket eden belli bir siyasal oluşum ile yakından ilişkilidir diyebiliriz. Yani iktidar istenciyle hareket eden “plebler, populus düzeyine yükseldiyse” artık güçsüz bir takımdan söz etmiyoruz demektir. Böyle bir aşamada popülist kimlikte mutlak kabul ettiğimiz “özel heterojenlik” yerini “homojen bir bütünlüğe” teslim etmiştir (Laclau, 2007).

Yukarıda sözünü ettiğimiz süreci Kemalizm’in popülizm mantığını açığa çıkarma amacıyla dikkate aldığımızda; Kemalist hareketin başlangıcı itibarıyla Osmanlı iktidarına karşı anti-statükocu bir hareket olarak halkı tüm çoğul ve heterojen unsurlarıyla birlikte bir direniş etrafında birleştirmeyi başarmış olmasının, “popülist bir kopuş” un temel bir bileşenini karşılar görüldüğü yorumunu yapabiliriz. Fakat bu karşı isyan hareketinin popülist yönü yalnızca Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen Kurtuluş Savaşı sırasında aldığı kitlesel seferberlik desteğinde görünür olmuş, sonraki süreç boyunca ise bu rotadan oldukça uzaklaşan bir görünüm sergilenmiştir. Yani Kemalist hareket, ulusu homojenleştirme sürecini var olan tikel (demokratik) taleplerin eklemlenmesi ve bir siyasal strateji üretmesi yoluyla değil; otoriter/paternalist bir yönetim anlayışının dayatılmasıyla sürdürülebilir kılmıştır (Laclau, 2007: 229-235).

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki düzeni ‘devri-sabık’ addeden Kemalizm; yeniden inşa edilecek düzende, “türdeş” bir toplum mitini esas alması nedeniyle, Laclau’nun

formülasyonunda tanımlanan şekliyle bir antagonizmayı veya içsel bir bölünmeyi dışlamaktadır. Bu anlayışa göre Kemalizm'in düzen anlayışı; toplumun ilerlemesi ve kalkınması için 'tek partili bir rejimi' gerekli kılmıştır. Tek partili rejimi alternatifsiz kılarak yücelten Kemalist yönetici kadrolar, bu sayede rejime yönelebilecek tüm muhalif hareketlerin de önünü kesmişlerdir. Esas alınan "türdeş toplum miti", "milli iradeci" anlayış çerçevesinde meşru kılınmış ve "modern-ulus devletin inşasına" girişilen bu yeni süreçte Mustafa Kemal bir lider kültü olarak rıza üretim işlevi görmüştür (Bora,2017: 122). Cumhuriyet değerleri Atatürk imgesi üzerinden meşrulaştırılmış ve lider tarafından sarf edilen söylemler partinin, devletin ve milletin söylemleri yerine konarak yüceltilmiştir.

Mustafa Kemal, daha Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bir seküler kutsallık inşasının "öznesi" olagelmıştır. Dolayısıyla Bora'nın (2017: 120) dediği gibi bu durum Kemalizm'i "Atatürk kültü"nden bağımsız ele almayı zorlaştırmaktadır. Özellikle Kurtuluş Savaşı anlatısının Mustafa Kemal ile kurulması onu; halkın dağınıklığını bütünleyen, "milli şuur" dan yoksunluğunu gideren ve bu bütünlüğün aktarıldığı bir vücut olarak kütleleşen bir lider olarak öne çıkararak sıradan bir lider olmanın ötesinde bir yere konumlandırmıştır. Lidere atfedilen bu aşkınlık aynı zamanda "halkçı söylemin" dışında konumlanan bir rejime işaret etmektedir. Sık sık basında ve siyasi söylemlerde "Ebedi şef" unvanıyla anılan (Özger, 2020: 32) Atatürk'ün kendi iradesinin ulusun iradesiyle aynı olduğuna dair sarf ettiği söylemleri bu savı doğrular niteliktedir. Fakat ulusun iradesiyle özdeşleşen bu bütünleşme hali "halka rağmen halk için" gerçekleşmektedir (Yeğen, 2009: 61).

Bu anlayışta halkın varlık bulduğu yüce beden olarak tasarlanan lider sıradan bir lider olmanın ötesindedir. Adeta bir "dinsel hale" ile donatılmıştır (Bora, 2017: 120-125). Kuşkusuz Mustafa Kemal'i din lafzı ile yan yana anan ve aynı şekilde Türklüğü ve Türk olmayı da kutsal din merhalesine çıkaran söylemler, iradesi devralınan çoğunluğun dine dair geleneksel olarak geliştirdiği kutsiyet anlayışıyla yakından bağdaşmaktadır. Toplumdaki bu halet-i ruhiye tek başına millete atfedilen tüm yüce değerlerin simgesi konumunda olan bir lider kültünü anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Kısaca özetlememiz gerekirse Mustafa Kemal isminin yanına getirilen metafizik sıfatlar; Türk ulusuna atfedilen kutsallığın lider ile özdeş hale gelmesine neden olmuştur diyebiliriz. Mustafa Kemal'i övmek, takdir etmek ve ona bağlanmak; millete, devlete ve partiye olan sadakatle aynı şeyi ifade etmektedir. Diğer yönden Mustafa Kemal isminin büyük, ulu, yüce, eşsiz, ölümsüz gibi sıfatlarla birlikte anılması da lidere yapılan tüm saldırıların onunla özdeşleşen "devlete", "partiye", millete" yapılmış bir saldırı olarak düşünülmesine neden olmuştur. Hem söylem düzeninde hem de hayata geçirilen faaliyetler ile

bu yüceltim süreci düzenli olarak sistemleştirilmiştir (Bora, 2017). Sonraki süreçte ise çok partili demokrasiye geçiş fikrini gerçekleştirme amacıyla kurulmuş olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kitlelerden aldığı güçlü destek sonucunda rejimin yeterince kitlelere kök salınamadığının fark edilmesi üzerine hem ekonomide hem de siyasette bir dönüm noktası teşkil etmiş olan 1930'lu yıllara; kitle tabanını genişletme hedefine kanalize olmuş bir yönetici kadro ile girilmiştir. Artık iyiden iyiye şeflik sistemiyle bütünleşen kurumsal bir rejim söz konusudur (Özger, 2020: 35).

Halk için alternatifi olmayan tek yol olarak sunulan bu evrensel düzen anlayışında doğru yolun adı ise “batılılaşma ve modernleşme” olarak sunulmuştur. “Batılılaşma veya modernleşme” olarak adlandırdığımız süreçte halkın aktif bir özne olarak ön planda olmadığı rahatça söylenebilir (Çelik, 1998). Halk bu projede daha çok “militan bir entelektüel faaliyet” (Laclau, 2007: 230) içerisinde bulunan seçkinlerin pragmatik hedefleri doğrultusunda bir araç olarak işlevselleşen söylemsel bir oluşuma denk düşmektedir. Yani Kemalist seçkinci söylem içerisinde halk, örnek vermemiz gerekirse, birtakım din insanlarının farklı hurafeleriyle aldatılma riskini namümkün kılabilmek yetkisiyle donandığı kabul edilen aydın/seçkin tarafından ‘medenileşme’ gereğine muhtaç, cahil ve kaba bir nesne olarak tasarlanmaktadır.

Bundan dolayıdır ki Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı okundan biri olan ‘halkçılık’ ilkesi halkı siyasal bir aktör olarak tahayyül etmek yerine öncelikle onu eğiterek “muasır medeniyet seviyesinin üzerine” çıkarma hedefini gütmektedir (Köker, 2009: 99). Bu hedefin hayata geçirilmesi ise “halk için halka rağmen inkılap yapma” yaklaşımını şiar edinmek ile mümkün ve meşru kılınmıştır. Burada seçkin bir azınlığın “medenileştirilmesine” çabalanan halk karşısında aşkın bir güce yükselmesindeki en önemli saik; önderin belli bir eğitim seviyesine erişmiş olması ve bu özelliği ile halkın dışında yer alması olarak anlaşılır (Durna, 2009: 39-41).

Bu sebeplerle Kemalist halk tahayyülünün tabandan yükselen ve birbirine eklemlenen popüler talepler vesilesiyle aşkın özne konumuna yükselen bir inşaya yaslanmadığı, aksine tepeden inmecî müdahaleler yoluyla “türdeş bir toplum mitini” sekteye uğratacak tüm “çoğullukları ve farklılıkları” dışarıya iten, heterojen çoğulluktan uzak bir görünüme sahip olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğu zaman; popülist değil otoriter yönü ağır basan kurumsallaşmış bir rejimden söz ettiğimizi söyleyebiliriz. Söylem düzeyinde bir yönüyle mutlak meşruluğun ana kaynağı ve egemenliğin kayıtsız şartsız teslim edildiği güç olarak resmedilen halkın, öbür yönüyle somut bir siyasal özne olma yönündeki evrimini henüz tamamlamamış bir “toplumsal varlık” olduğu için, siyasete katılımının ertelendiği, yalnızca “soyut bir meşruiyet zemini” (Durna, 2009: 29) olarak kabul gören bir pozisyonda durduğu

görülür. Böyle bir durumda ancak halk adına onun için neyin iyi olduğunu belirleyen ve halkı medenileşme ve modernleşmeye evirme düsturuyla hareket eden belli başlı üstün karar vericilerden bahsedebiliriz. Dolayısıyla Kemalist modernleşme projesinde halkın aşkın bir özne olarak kendi kendini yaratması bahsi gerçek dışı kabul edilir. Bunun yanında “devri-sabık” addedilen Osmanlı’yı eskiye ve eskimiş olana ait tüm özellikler ile özdeş kabul etmeye; Türkiye Cumhuriyeti’ni ise “yeni ve zinde” olan ile eşlemeye yönelik çabaların izlendiği inşa sürecinde kurgulanan zıtlıkların daha önce bahsettiğimiz “tamlık” mitinin gerçekleşmesi adına halkın/milletin kültürel özünü keşfetmesi yolunda birer araç olarak iş gördüklerini söyleyebiliriz.

Milli bilincin uyandırılması yolunda araçsallaşan söz konusu bu stratejiler; Kemalist modernleşmeyi niçin genellikle onunla kesişimsiz olduğu varsayımıyla anılan bir kavram olan ‘muhafazakârlık’ ile tamlayarak kullanmayı tercih ettiğimiz meselesini de bahsi gelmişken aydınlatmamıza yardımcı olacaklardır. Özellikle Kemalist halkçılık ilkesi ve onun en belirgin özelliği olan “egemenliğin bölünmezliği ve halka ait olduğu” ilamını simgeleyen “hakimiyet-i milliyet” söylemindeki “millet” esas olarak; eski ve geride bırakılmak istenen Osmanlı’ya ait dini birtakım çağrışımlardan uzaklaşmayı, ilim ve laiklik fikri temelinde bir “medenileşme” haline uygun düşen “pozitivist, ilerlemeci ve yenilikçi” bir kanadı temsil eden bir gösteren olduğu kadar; yine pozitivist paradigmanın sınıfsız, homojen bir kitle olma özelliğini yansıtan ve esasen “medenileşme” hareketine “kültürel özcülük” kaygısının da eşlik ettiği bu süreci “millilik vasfının otantik bir taşıyıcısı” olma rolüyle sürdürmeye yarayan bir gösteren olarak da tahayyül edilmektedir. ‘Millet’ göstereninin gönderme yaptığı bu iki farklı ima Kemalist modernleşme projesinin hem “ilerlemeci ve yenilikçi” hem de aynı oranda “muhafazakâr, kültürel milliyetçi ve otoriter bir yüz” barındıran bir çift anlamlılığa sahip olduğunu vurgulamamıza yardımcı olur (Karaömerlioğlu, 2006: 43, 2009: 275).

Levent Köker (1996: 159), Kemalizm’in ödün vermez bir modernleşme projesi olarak anlaşılmasının onun barındırdığı muhafazakâr öğelerin görünümünü gizlediğini savunur. Yukarıda ‘millet’ göstereni üzerinden izahına uğraştığımız ‘çift anlamlılık’ meselesini yazar, Kemalizm’in yaslandığı “milliyetçi kalkıncılık” fikri üzerinden açıklamaya girişmiştir. Ona göre, Kemalizm’in “milliyetçi kalkıncılık” fikrinde öne çıkan “Türk milletine özgü benzersiz niteliklerin korunması” hedefi; “gelişmecilik” ve “muhafazakârlık” arasındaki paradoksu görünür kılmaktadır. Köker’in (1996) bu paradokstan yola çıkarak Kemalist milliyetçiliği “Alman muhafazakâr akımına ve bu akımı kurumlaştıran Jeffrey Herf’e atıfla “gerici modernizm olarak tanımlayışı”, “modernleşme sürecinin muhafazakâr bir tarzda ilerlemesine karşılık gelen” önerimizi (muhafazakâr modernleşme) destekleyen bir savı

oluşturmaktadır. Çünkü muhafazakârlığın bir programdan ziyade bir düşünme tarzı veya bir duruş olarak tarif edilmesi onu modernleşmeye eşlik eden bir “sıfat” olarak öne çıkarmaktadır (Bora, 2003: 71-72).

İngiliz düşünür Michael Oakeshott da “muhafazakâr olmanın bir tutum” olduğunu iddia etmiştir. Düşünür kavramının bir ideoloji olarak tanımlanmasının onun başka düşünce sistemlerine refakatini (eklemlenmesini) açıklamayı zorlaştıracaklarını belirtmiştir. “Muhafazakarlığın daima toplumsal düzen ve istikrarı sağlamak için geleneksel kurumlara ve sosyal yapının organik bütünlüğüne verdiği önem” den ileri gelen pragmatist yapısı, onun “geçmişten bugüne farklı ve kimi zaman çelişen değerleri” (Birler, 2012: 296) savunmasını ve farklı ideolojilere eklemlenmesini mümkün kılmıştır. Neticede Muhafazakarlığın pragmatist yapısı ve Türkiye’nin “Batı dışı geciken” bir ülke olarak “siyasal yapılanma” ve “demokratikleşme” (Gökmen, 2006: 132) süreci “modernleşme ve muhafazakârlık” arasındaki bu “refakat” (Bora, 2003: 71) ilişkisini oldukça görünür kılarak; çelişen kimi değerlerin yan yana anılmasını mümkün kılan, karmaşık nitelikteki bir “ideoloji yumağını” (Toprak, 2014: 2) gündeme getirebilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar siyasal açıdan Osmanlı İmparatorluğu’na bir tepki olarak gözüксе de “bu tepki ve zıtlık içinde bile İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçen devamlılıklar” tespit etmek mümkündür. Bunun en önemli göstergelerinden biri “sınıfsız, kaynaşmış bir kitle ideali” iken diğeri ise “devletçi-seçkinci” bir görüşün tepeden inme bir müdahaleyle toplumu düzenleme geleneğidir¹⁴ (Kongar, 2013: 318). Yani literatürdeki çoğu çalışmanın da kabul ettiği gibi 1923-1938/39 dönemini yekten bir var olma pratiği olarak algılamamak önemlidir. Çünkü bu süreç asıl olarak Osmanlı’dan devralınan tarihsel ve toplumsal gerçekliğin üzerinde işlemselleşen ve sınırlandırılan bir Kemalizm ve Cumhuriyet anlayışına karşılık gelmektedir (Söğütü, 2011: 166-168). Cumhuriyet’in, dine karşı takınılan tavizsiz tavır ve etnik farklılıkların gayri meşrulaştırılmasına dayanan bir çağdaşlaşma anlayışla karakterize olan otoriter yönetim kültürünü, meşruluğunu sayısız etnik dini cemaatin önderi olma misyonuyla sağlamaya çalışan Osmanlı’nın patrimonyal devlet geleneğinin bir mirası olarak yorumlayan İnel (1995: 32-45) de bu savıyla Türk modernleşmesinin önüne getirdiğimiz muhafazakâr sıfatını haklı çıkarmaktadır. Başka bir ifadeyle Kemalizm esas olarak “patrimonyal” bir yönetim geleneğini muhafaza ederek modernleşmiş ve meşruluğunu

¹⁴ Fakat İmparatorluk çağından ulus devlet sürecine aktarılan bu devamlılıklar Köker’in (1996: 158, 1990: 79-80) ifadesiyle: “Kemalizm’in sanki eskinin yeni(modern) koşullar altında tekrarından ibaret olduğunun ileri sürülmesi biçiminde anlaşılmamalıdır.” Özellikle Osmanlı’daki “dinsel-geleneksel egemenlik kaynağı”nın “laik halk egemenliği” kavramı ile yer değiştirmesi eskinin devamlılığını kesintiye uğratan önemli bir meşruluk pratiği olarak öne çıkmaktadır. Ancak “hâkim çizgi Gökâlp’in simgelediği ama ona özgü olmayan medeniyet/kültür ayrımıyla belirlenmiştir.”(Bora, 2003: 71). Gökâlp’in ayrımında “hars” Berkes’in kelimeleriyle “milli olan şeydir”, “medeniyet” ise “milletlerarası olan şeydir.”(Berkes, 1975: 240).

Osmanlı'daki “din ve devlet birliği” fikri yerine “dinin devlet tarafından denetim altına alındığı bir ulus-devlet” fikrine dayandırmaya çalışmıştır diyebiliriz (Köker, 1990: 86-87). Şimdilik muhafazakâr bir tarzda ilerleyen bir modernleşme sürecinden bahsetmekte olduğumuzun dayanakları bu şekilde özetlenebilir.

Bu anlayışa göre Batı'nın ilmi izlenmeli ve benimsenmeli fakat kültürün ulusallığı baki kalmalıdır (Parla, 2005). Yaygın düşüncenin birbirleriyle asla uzlaşmaz ve uyumsuz kabul ettiği ulusal (Türkçülük), dinsel (İslâmcılık) ve Batısal (Çağdaşlaşmacılık) fikirleri, her birinin farklı bir ihtiyaca karşılık geldiğini öne sürerek tek bir kuramda birleştirmiş olan Gökalp; Parla'ya (2005: 67) göre daima; “kültürel bir aşağılık duygusuna yer vermeyen, savunmaya yönelik bir modernleşmeyi savunmuştur. Gökalp için toplumu bir ulus yapan uygarlıktan ziyade “hars” olarak öne çıkmaktadır (Berkes, 1975: 242). Bu bağlamda çağdaşlaşmayı “Batılı bir kültürel öz” ile tanımlayan Kemalizm, modernist söylemiyle; ‘yerli ve milli’ olan ulusal kültürü (hars) koruyarak uluslararası uygarlığa (medeniyete) erişme idealini “Batılı medeniyetle yerli-milli kültürü sentezlemek” formülüyle gerçekleştirmeye uğraşmıştır (Bora, 2003: 24). Böylece Kemalizm için “tarihsel sürekliliği sağlayacak hars ve Batı medeniyeti sayesinde gelişmeye ve milli kimliği muhafaza etmeye yönelik ikili hedef bir arada başarılı bir hedef olacaktır.”(Gökmen, 2006: 137).

Bir yönü medeniyet/hars ayrımı tarafından belirlenen bu muhafazakâr çizgi aslında 1930'lardan sonra yeni bir içeriğe bürünen halkçılık anlayışına koşturarak gelişmiştir. Çünkü Tek parti rejiminin kurulmasıyla birlikte oluşturulan yeni halkçılık anlayışının yayılmacı (irredentist) olmayan bir milliyetçilik anlayışıyla kurduğu ilişki, halkçılık ilkesinin kültürel boyutu üzerine dikkatleri çekmektedir (Köker, 1990: 79). Yani yeni rejimin ilk on yılına denk düşen zaman aralığı boyunca dinsel özelliklerinden tam olarak arındırılmadan tanımlanmaya devam edilen halk kavramı “kültürel özcülük” kaygısının devreye girdiği 1930'lu yıllarla beraber dinsel özelliklerinden tamamen yalıtılmış bir şekilde anılan “millet” kavramıyla eşitlenerek politize olma imkânı yok edilmiştir.

Halkçılık ilkesinin depolitize edilmiş bir ‘millet’ kavramına yaptığı gönderme ‘ulusal egemenlik’ düşüncesiyle çelişen bir anlayışa işaret etmektedir. Tek parti halkçılığının cumhuriyetçilik ilkesiyle girdiği çelişki her ne kadar ‘milli irade’ ve ‘milli hakimiyet’ gibi kavramlar öne çıkarılarak aşılmaya çabalandıysa da ‘halkçılık’ anlayışının siyasal içeriğinin epey zayıflamış olduğu gerçeği açık biçimde ortadadır. Çünkü ‘milli irade’ esas olarak kendi için en iyi olana kendi karar veren bir halk tahayyülü yerine soyut bir ‘millet’ tahayyülüne dayanarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan Kemalizm'in demokrasi prensibine göre irade ve hakimiyet ‘hakimiyet-i milliye’ söylemiyle ‘millet’ e teslim edilirken bu teslimiyetin

tarafı olarak esasen bu soyut varlığın iradesinin somutlaştığı toplumdaki en üstün güç olan ‘devlet’e işaret edilmektedir. Tek parti döneminde devletin fiilen Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde teşkilatlanmış olması, meclisin CHP elinde olması ve partinin de başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere yönetici bir kadro güdümünde olması ise millet-devlet-parti özdeşliğini açıklar. “Bu özdeşliğin anlamı, halk için neyin iyi olduğunu bilenlerin halka rağmen bu iyiliği gerçekleştirebilecekleri bir siyasi mekanizma kurduklarıdır.” (Köker, 1990: 84). İlk bakışta halkın kültürel özcü kaygılarla geçmişin saf ve otantik değerlerinin bir taşıyıcısı olma misyonu onun aktif bir siyasi özne oluşunun alameti farikası gibi algılanabilir. Fakat onun bu özelliği esas olarak retorik bir anlatının ürünü olarak işlevselleşmesinin ifadesinden başka bir şeyi ifade etmez (Erdoğan, 1998).

Türk’e ait olanın yüce değer ve niteliklerle bezendiği düşüncesi ‘milli şuur’u uyandırmada çok önemli bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Aslında böyle bir dönemde “Türklüğe yapılan altı çizili her vurgunun”, “anti-semitist ve ırkçı” boyutlara uzanma ihtimalinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Çünkü ‘halk’a ait olan otantik ve eşsiz değerler, Türk milletine içkin olarak değerlendirildiği için bu değerlerin sürekli altının çizilmesi “kültürel ırkçılığı” beslerken diğer yandan “halkta bir tehdit meydana getiren çoğullukların da birlik arzusuyla homojenleştirilmesi işlevini görmektedir. Sonuç olarak 1930’lar; etnik ve kültürel açıdan farklı Müslüman unsurlara dayanan ulus anlayışının yerine laik toplumsal ilişkiler öngörüsüne dayanan bir Kemalist milliyetçiliğin ön plana çıktığı yıllar olmuştur (Çelik, 2009: 84; Durna, 2009).

Yeni rejimin rıza üretmedeki zaafının birtakım gelişmelerle açığa çıkması Kemalist milliyetçiliğin öne çıkma sürecini hızlandırmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Şeyh Said İsyanı neticesinde ‘Müslümanlık’ kimliğinin rejime, “karşı hegemonik güç oluşturma” potansiyelinin anlaşılmış olması, Kemalist ideolojinin rıza kazanma adına olası bir ‘demokratik’ sistemde muktediri yerinden edebilme potansiyeli taşıyan ‘çoğunluğun’ taleplerini duymaya dönük bir strateji koymasına sebep olmaktan ziyade toplumu “bütünleme/birleştirme” idealinin gerçekleşmesi için “Türklük içeriği tasarlanması” ve bunun üzerinden bir milli bilinç aşılması yoluna girilmesi sürecine ivme kazandırmıştır (Durna, 2009: 31).

Modernleşme adına ulusun “Türkleştirilmesi” ideali ise genel olarak Ziya Gökalp’in medeniyet-hars arasında yapay bir iş bölümü öngören ünlü sentezinden beslenmiştir (Bora, 2003: 24). Bora (2017: 204), Gökalp’ in “medeniyet” ve “hars”ın sentezinin mantığını şu sözlerle aktarır:

“Millî ülkü, medeniyet ile hars arasında dengeli bir sentez olarak tasarlanır burada. Medeniyet alet, hars kitaptır; milliyet ise gazete olacak, yani pratik bilgiyi günbegün derleyecektir. Medeniyet usul (yöntem) ve ferdi iradedir, sun’idir (kurgusaldır) hars, uzvi (organik) hayatın tabiiliğidir. Bir yandan medeniyete din gibi, kalben bağlanmak lazım geldiğini söyler Gökalp; fakat medeniyetin ancak milli harsa aşılanırsa ahenkdâr olacağı uyarısını yapar. (...) Geleneksel/yerli olana modern yöntemle aşılayarak Millî’yi kuvveden çıkarmak mili senteze ulaşmaktır. Halkçılığı bu sentezi tekrar eder: Münevverler halka gidip ondan harsa alacak, buna mukabil halka medeniyet götürecektir. Din bahsinde de bu böyledir: Modernizmin yozlaştırıcı, kimliksizleştirici basıncı karşısında kültürel ‘öz’ ü koruyan maneviyat alanının vazgeçilmez bir dayanağı olarak dini sakınır; ama sakınabilmek için de modernlikle aşılayıp yeni zamana uyarlama arayışındadır” (Bora, 2017: 204-205).

Bu görüşe göre “dinler artık ancak ırklara yardımcı olarak” önemlerini koruyabileceklerdir (Bora, 2017: 204). Gökalp’ in sentezci mantığında “Türklük” ve “İslâm” son derece uyumlu olduğu, Türklerin İslâmiyet’ i bir alın yazısı olarak benimsedikleri vurgulanır. Çünkü Türk kimliği ancak “İslâm içinde” net bir kimliğe bürünebilirdi. İslâmiyet kabul edilmeseydi Türk kimliği de unutulacaktı (Copeaux, 2008: 44). Kısaca “Türk”, Orta Asya’dan beri süregelen bir “medeniyet rehberi” olarak aktarılır.

Temel motivasyonunu “kitle tabanını genişletme” hedefinden alan “Türklüğün yüceltim süreci” halkın homojenliğini bulanıklaştıran farklı kültürel unsurların “birlik” arzusunun itkisiyle buradan behemehal arındırılarak yeniden meşru düzenin tatbik edilmesi sonucunu doğurmuştur. Kemalist ideolojinin “Batılılaşma-modernleşme yoluyla ilerleme tasarısı”nın, “modernleşme/batılılaşma” ülküsü ile “kültürel özcü değerlerin” korunması endişesi arasındaki mesafeyi görünmez kılabilirdiği yanılsaması; “muasır medeniyetler seviyesine” ulaşma idealinin gerçekleştirilebilmesi uğruna farklı kimliklerden gelen türlü demokratik taleplere kapalı bir “toplumsal ve siyasal örgütlenme modelinin” benimsenmesini de kolaylaştırmıştır (Bora,2003: 22).

2.1.1.1. Halkevleri ve Köy Enstitüleri Projeleri ve Anti-Komünist Söylem

Kemalizm’in modernleşme projesinde halkın özellikle 1930 sonrası Tek parti rejimi dönemiyle birlikte iyiden iyiye depolitize olmuş bir varlığa karşılık gelmeye başladığını belirtmiştik. Bu dönemde yalnızca derin bir sadakat duygusu taşıması ve milliyetçi olması yönüyle ‘makbul yurttaş’ olabilen halk; retorik bir anlatıdan başka bir şeyi ifade etmemektedir. Başka bir ifadeyle Kemalizm; modernleşme sürecinin başından itibaren daha “toplumsal” bir karaktere bürünmüş görünmesine rağmen bu ‘toplumsal’ karakterin ancak seçkin eliyle bedenleşebilecek bir varlık olarak kutsanan halk tahayyülüne denk düşmesi; Kemalizm’in “ulusal-popüler kolektif bir istence denk düşen bir adlandırmalar topluluğuna” karşılık geldiği savını güçsüzleştirmektedir (Yeğen, 2009: 56).

Yeğen'in (2009: 56) "sivil toplumda bir karşılık bulamama hali" olarak nitelediği bu durum 1930 yılında yalnızca üç aylık bir siyasal ömre sahip olabilmiş olan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile daha da görünür hale gelmiştir. Ancak bu dönemde uygulanan politikaları değerlendirirken yalnızca Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimini değil; Cumhuriyet rejiminin kuruluş yıllarından Tek partili rejimin hakimiyetinin meşru kılındığı 1930'lu yıllara kadar yükselen gerilimin işaretleri olarak okunabilecek olan birçok gelişmeyi de hesaba katmamız önemlidir.

Özellikle Şeyh Sait İsyanı ve ardından gelen yargılamaları, Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen suikast girişimini, İttihat ve Terakki Cemiyeti tasfiyelerini, Menemen Olayları'nı ve Dersim'deki isyan hareketlerini aklımıza getirdiğimizde bu gerilimin neye tekabül ettiği daha anlaşılır olacaktır. Böyle bir konjonktürde girişilen çok partili hayata geçiş denemesi ise rejimin halktan yeterince destek bulamadığının tescili olmuştur. Neticede Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi "rejim düşmanlarının güçlerini ayrılıkçı emeller için pekiştirmekte oldukları" gibi kaygıların had safhaya çıkmasıyla alınacak birtakım siyasi ve ideolojik kararların altyapısını temsil etmiştir. Alınan kararlardan bir tanesini de Halkevleri'nin açılması oluşturmaktadır (Karaömerlioğlu, 2006: 56).

Ayrıca yeni rejimin; 'halkçılık' ilkesi sayesinde 'sınıfsız, kaynaşmış' bir kütleye evirmek istediği 'halk' ile 'seçkinler' arasındaki mesafenin henüz aşılammış olması durumunu ve politikalarının 'halk' tarafından tam anlamıyla benimsenemeyişinin ana sebebini "halkın eğitimsizliğine ve bilgisizliğine" dayandırması ve bu sorunların halka yerinde ulaşacak "kaynaştırıcı ve terbiye edici faaliyetler" vasıtası ile aşılabacağına duyduğu kuvvetli inancın da Halkevleri'nin açılması kararına giden yolun önünü açan bir başka sebep olduğunu söyleyebiliriz. Halkın yönetime katılmasından ziyade halka yönetici aydınların gitmesini temsil eden ve 1932 yılında açılmaya başlanan Halkevleri bu inancı yansıtan faaliyet organları olarak işlev görmüşlerdir. CHP'nin yönetici kadrosuna göre "halka verilen eğitim" Halkevlerini "gerçek bir millet yaratmanın aracı" kılacaktı (Karaömerlioğlu, 2006: 59). Ancak Kemalizm'in "ilerleme ve çağdaşlaşma" ideolojisinin halka bir "tercüme faaliyeti" şeklinde iletimi konusunda Halkevleri'ne yüklenen önemli misyon kendi içinde bir ikilemi de barındırmaktadır. Bu ikilem yeni devletin "Batılılaşma" projesini pratiğe geçirecek faaliyetleri bir "milli kültür repertuarı" (Öztürkmen, 2010: 265) oluşturma faaliyetiyle uzlaştırma ve bir arada yürütme zorunluluğu olarak belirir (Yeğen, 2009: 61).

Bu durum ise hatırlara hemen Gökalp'in "savunmaya dönük modernleşme" anlayışını getirmektedir. Çünkü Halkevi faaliyetleri Öztürkmen (2010: 265)'in de ifade ettiği gibi "Batı kökenli kültürel formları tanıtmaya düşüncesini" içerdiği kadar "bir milli kültür repertuarı

oluşturmak için yerel derlemeler yapma zorunluluğunu” da içermekteydi. O yüzden “Halkevleri’nin kültürel reforma yönelik faaliyetleri Ziya Gökalp’in “hars” ve “medeniyet” kavramlarının yaşama geçirilmeye çalışıldığı bir proje olarak da görülebilir.”

Bu projede Halkevi dergisi ise hem Batılılaşma hem de yerel olanı araştırma biçiminde ortaya çıkan “iki başlı” misyonu yaymada önemli role sahip olmuştur. Burada yeni memleket duygusunun oluşumuna katkıda bulunma adına Anadolu’nun tarihi ve doğal değerlerini tespit etmek ve bunları bir tür “yeniden keşfetmek” hatta yüceltmek ilk dönem cumhuriyet aydınlarının sıkça kullandıkları bir yöntem olmuştur. Halkevi dergilerinde esas vurguyu ise Anadolu kültürü oluşturmuş ve kültürdeki yerel farklılıkların “milli kültürün” bir tür zenginliğini simgeleyen bir çerçeve içinde sunulduğu görülmüştür (Öztürkmen, 2010: 266-270).

Halkevleri esasında bir başka yönüyle “Köycüler Cemiyeti” ve “Türk Ocakları” gibi “kökleri Jön Türk Devrimi’ne uzanan bir sosyal reform projesi olma” misyonunu da taşımaktadır. “Türk Ocakları’nın yetersiz kaldığına inanılan “kültürün millileştirilmesi” sürecinin daha iyi denetlenebilir bir kurumsal yapı olarak görülen ‘Halkevleri’ eliyle daha faal biçimde yürütüleceği düşünülmüştür. Bu doğrultuda partinin ‘Türk Ocakları’nı kendi bünyesine katma talebi üzerine Ocak kendini lağvetmiş ve Halkevleri’nin kurulmasına karar verilmiştir. Halkevleri’ne yüklenen misyonlar “halkı kaynaştırma, reformları zihinlere işleme, milletleşme fikrini aşılması için kutsal ocaklar olma” gibi söylemlerle sık sık dile getirilmiştir (Öztürkmen, 2006: 92).

Halkevleri’ndeki “halkı yerinde eğitme”ye dayalı seferberlik anlayışının bir yönüyle “köycülük” idealine dayandığını söylememiz mümkündür. Yeni rejimin siyasal tabanının genişletilmesi kaygıları Halkevleri’nin köycülük faaliyetlerine yönelmesinde önemli bir sebebi oluşturur. Karaömerlioğlu (2009: 283, 2006: 60-85); yeni rejimin propaganda organları olarak kurgulanan ‘Halkevleri’nin köycülüğe verdiği önemi bu amacın bir yansıması olarak düşünmüştür. Çünkü yönetici seçkinlere göre nüfusun yüzde seksenini oluşturan köylü kesim bir anlamda Halkevleri’nin açılışı öncesinde hâkim olan tedirginliği gidermek için yerinde ulaşılması, anlaşılması ve dönüştürülmesi gereken bir hedef olarak algılanmıştır. Halkevlerinin köycülük kolları üyeleri “köylülüğün kültürel gelişmesini sağlamanın en önemli toplumsal ve milli misyon olduğunu” düşünmüşlerdir. Köylünün medenileştirilmesi ve modernleştirilmesine verilen önemin bir yansıması olan köycü söylem diğer taraftan köylüyü geleneksel değerlerin ham kaynağı olarak gören ve ona ‘milli’ muhafazakârlığın koruyucusu olma gibi bir nitelik atfeden ikircikli bir durumun ifadesi olmaktadır. Bu durumu da modernleşme projesinin muhafazakâr yöneliminin bir işareti olarak okumak önemlidir. Yine

karşımıza Gökalp'te ifadesini bulan medeniyet/hars ikilemi çıkmaktadır. 1930'larda birçok köycü, ulusal kültürün saf ve tamamen korunmuş olduğu yerlerin köyler olduğunu vurgulamış, kırları saflığı bozulmamış kültürel niteliklerin deposu olarak gören bir söylem üretmişlerdir.

Sonuç olarak Halkevleri'nin köycülük faaliyetleri ve söylemi köylüleri dönüştürmede etkili olamasa da aydınları büyük ölçüde eklemlemiş ve 'köycü söylem'in büyük oranda Kemalizm'e eklemlenmesini sağlamıştır diyebiliriz. Bu bağlamda Köy Enstitüleri'ni de aynı işleve hizmet eden yapılar olarak anabiliriz. Zira 1940 yılında kurulan Enstitüler çok kısa bir sürede yaygınlaşarak yurdun genelinde işler hale gelmiştir. Aslında Halkevleri'nin açılışına giden süreci hızlandıran 1930'larda yaşanan siyasi rejim krizi ve taban genişletme endişesi burada da belirleyici bir etken konumundadır. Ayrıca Halkevleri gibi Köy Enstitüleri konusu da “anti-komünizmin kurucu tecrübelerinden ve kurucu mitlerinden biri” olagelmıştır. Bu bakımdan dönem içerisinde halk ile milleti birbirine eşitleme gayesinin bir ifadesi olarak sürekli vurgulanan “sınıfsız toplum” ifadesinin içeriğinde komünizm ve sosyalizm karşıtlığı barındıran bir ideal olduğu söylenebilir. Aslında “köycü” söylem aracılığıyla Türkleştirilmiş “makbul bir yurttaş” profili yaratma ideali sonraki yıllarda Enstitülerden istenmeyen diklikte yurttaşlar çıkmasına neden olmuştur. 1937 yılından itibaren özellikle “devlet destekli köycü söylem” ile yüceltilen köylünün “toplumun dönüşümünün öznesi olmaktan ziyade nesnesi olması Kemalist halkçılık söyleminde “güvenilmez sürü” olarak görülen halk anlayışının bir tezahürüdür (Bora, 2020).¹⁵

Kemalist modernleşmenin muhafazakâr kanadına yaptığımız tüm bu vurgular Kemalist halkçılığın sağ söyleme miras bıraktığı anlayışın daha net bir şekilde kavranması amacını taşımaktadır. Zira Kemalist halkçılık söyleminin Batı'dan farklılaştığı “sınıfsız, kaynaşmış toplum anlayışı”nı yansıtan “birlik” ideali onun kolaylıkla “milliyetçilik” ve “anti-komünizm” ile eklemlenmesine sebep olmaktadır. Öyle ki bu anlayış çerçevesinde kurulan Kemalist söylem “birlik” idealini gerçekleştirmeye çalışırken kurduğu yeni düzene uymayan veya bu düzenden çıkmaya çalışan unsurları “milli bilinci” uyandırma sürecini kesintiye uğratmaya yönelik bir tehdit olarak algılamış ve bu inşa sürecinde birer tehdit olarak imlenen unsurları bir “öteki” kurgusunun yardımıyla resmî ideolojiyle sınırları çizilen bir “millilik” çemberinin dışına yerleştirmiştir. Toplumun kalbinde kurulan bu antagonizmada “öteki”ni çemberin dışına itmeye dönük yapılanlar, sonraki yıllarda esas olarak sol karşıtlığından beslenen reaksiyoner bir söylem olarak iyiden iyiye perçinlenecek olan “sağ siyaset” in Kemalist ideolojiden devraldığı politik hamleler olarak adlandırılabilirler (Bora, 2020: 9-29).

¹⁵ Ayrıntılı tartışma için bkz. Bora, T. (2020). *Köy Enstitüleri*. <https://birikimdergisi.com/haftalik/10047/koy-enstituleri> (erişim tarihi 10.04.2022).

Fakat bu noktada önemli bir hususu vurgulamak gerekmektedir. O da teorik çerçevemizi aktarırken de belirttiğimiz gibi Laclau’cu kavrayışla siyasi hareketleri anlamlandırma çabaları bazı noktalarda çelişkili çıkarımlara yol açma riskini arttırabilmektedir. Özger’ in (2020: 35) dediği gibi bu çelişki bizi bazen “popülist özgürlükçü hareketlerde olumsuz bir politika bulma arayışına yönlendirirken, bazı durumlarda da bu özgürlükçü hareketlerin siyaset stratejisini popülizmle bağdaştırmama tavrını ortaya çıkarmaktadır.” Kemalist halkçılık anlayışına dair getirdiğimiz yorum bu çelişkiyi içeriğinde barındırmaktadır. Laclau’nun kavrayışıyla hareket ettiğimiz takdirde Tek partiyi “pejoratif” anlamlarla donanan popülizmle nitelendirmek pekala mümkündür. Fakat böyle yaptığımız takdirde “politik inşa için temel olan bir detayı, toplumsal taleplerin artikülasyonunu kaçırmış oluruz.” (Özger, 2020: 35). Kemalist halkçılık anlayışında lider, parti, devlet arasında kurulan özdeşlik lider ile kitle arasında olması gereken çift yönlü ilişkiyi gözden kaçırmakta, karizmatik lider olarak işaretlene Atatürk hiyerarşinin en tepesine çıkarılmaktadır. Fakat Atatürk imgesi aynı zamanda ulus-devlet inşası sürecinde tek parti politikalarının meşruluk kazandırılması hususunda önemli bir desteğe de yaslanmıştır. Öyleyse Kemalist halkçılık anlayışının doğrudan Laclau’nun popülizm kavrayışıyla değerlendirerek popülist olarak nitelendiremesek de Türkiye siyasetinde ‘Türklük’ üzerine inşa edilen milliyetçilik anlayışıyla popülizm arasındaki bağı öne çıkaran ilk resmi ideoloji olarak anabiliriz (Özger, 2020: 36).

2.1.2. Kemalist Resmi İdeoloji’de Yerlilik Söyleminin İzleri

Öncelikle Kemalist resmî ideolojideki ‘yerlilik’ anlayışı değerlendirilirken kavramın ulus-devlet anlayışıyla olan ilintisinin atlanmaması gerekir. Bilindiği gibi ulus devletler oluşumları gereği bir ulusun varlığını ön gerektirirler. Gellner’a (1992: 129) göre ulusçuluk çağı sanayi çağına geçişle birlikte başlayan bir süreçtir ve bu çağa ait ulusalcılık düşüncesi ham madde olarak geçmişin “toplumsal ve kültürel mirasıyla” beslenir ve kendisini de tek tek her halkın “ulusal kimliğinin” onaylanması şeklinde gören ve sunan bir biçimde gösterir. Yazarın “evrensel yüksek kültür çağı” olarak isimlendirdiği bu dönemde herkesi ortak bir dil ve kültür birliği altında birleştirmek amaçlanmıştır.

Ulus ve ulusalcılığı siyasi çıkarlar çerçevesinde açıklayan ve onları genel olarak bir toplumsal mühendislik ürünü olarak gören araştırmacılardan biri olan Eric J. Hobsbawm da geleneklerin nasıl icat edildiğini ve oldukça yeni simge ve ürünlerin bile sanki ulusun ezeli özellikleriymiş gibi sunulduğunu, farklı ülkelerin tarihlerini analiz ederek ortaya koyar. Hobsbawm (akt. Özkırımlı, 1999) çalışmasında ulusalcılığı “politik birim ile milli birimin uyumluluğunu öngören bir ilke” olma özelliğine referansla andığını vurgularken analitik

düzlemde ulusalcılığın uluslardan önce geldiğini de eklemektedir. Benzer şekilde *Hayali Cemaatler* eseriyle milliyetçilik literatürüne önemli katkılar sunan bir başka yazar Benedict Anderson'un kuramında da ulusalcılık “millet” inşasında kullanılan bir araçtır ve millet ise esasen “hayal edilmiş bir siyasi topluluğun” ifadesidir (Anderson, 1993).

Tüm bunlardan hareketle yerlilik kavramının, bir yönüyle ulus devlet projesinin bir çıktısı olarak yorumlanabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim kavramın “başkalarından ayrışma” ya yönelik çağrışımını göz önünde bulundurduğumuzda onun “oluşturmaktan ziyade oluşturulmakta olan bir durumun ifadesine” karşılık gelen tarafıyla da yüzleşmiş oluyoruz (Akın, 2010: 192). Ama yine de yerliliği yalnızca bahsi geçen millet ve milliyetçilik teorilerine referansla, ulusçuluk bağlamında ele alıyor olmamız kavramın muğlaklığına gölge düşürmemelidir. Bahsettiğimiz anlayış, yerlilik imalarının yalnızca bir boyutuna karşılık gelmektedir. Yalnızca kavramın Kemalist resmî ideolojide hangi imalarla anıldığını belirlemek Türkiye'deki ulus-devlet oluşum süreci ve bu süreçte uygulanan politikaların izini sürmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Daha önce millilik söylemine bıraktığı miras bağlamında Kemalizm'in modernleşme sürecini irdelerken de belirttiğimiz gibi Türkiye'de de modernleşme sürecinde tıpkı diğer ulus devletler gibi sorunlarla karşılaşmış ve her ne kadar çözüm yolu olarak Batı'dan ikame edilen yanıtlar ön plana alınmış olsa da bu deneyim Batılı modellerinden oldukça farklı bir seyrinde ilerlemiştir.

Tezimizde tüm hatlarıyla ele alamayacağımız ölçüde karmaşık bir sorun ağıyla örülü olan bu süreç; Batı'daki “yükselen burjuvazinin kendi kültürel iklimini ve ideolojisini biçimlendirerek süreç içinde toplumun tümüne mal etmesi biçiminde” tezahür etmemiş, bunun yerine halihazırda yaşanmakta olan çöküş ve dağılma sürecinden duyulan hoşnutsuzluk sebebiyle sorunların çözümü konusunda “Batı'da yükselen değerlerin (cumhuriyetçilik, ulusalcılık, sekülerizm/laisizm)” benimsenmesini hayli önemli gören “asker ve sivil bürokratların” ağırlık oluşturduğu bir kadro öncülüğünde biçimlenmiştir (Özbudun, 1997: 130-136). Özetle yeni rejim bir yandan ulus devletin getirdiği sınıf çatışmaları sorununun üzerini ‘halkçılık’ ile örtmeye çalışmış öte yandan Osmanlı'dan devraldığı bu tebaadan kendi idealindeki ‘halk’ı yaratmaya çabalamıştır (Kongar, 1978: 133).

Türkiye'de yaşanan deneyimi “bir kültüre mensup birey ve grupların başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesi” olarak tanımlanan bir kültürel sürece verilen transkültürasyon ismiyle tanımlayan Bozkurt Güvenç (1979: 135-136, 1995: 246) bu duruma en büyük sebep olarak yeni rejimin ‘seçkin’ niteliğini göstermektedir. Güvenç'in “zorla kültürleme” ya da “transkültürasyon” olarak isimlendirmeyi tercih ettiği süreci daha önce de değindiğimiz tipik iki örneğe atıfla açıklamamız mümkündür. Daha önce millileşme sürecinin araçları olarak ele

aldığımız Halkevleri, Köy Enstitüleri faaliyetleri bu tutumu biçimlendirme çabasında öne çıkan tipik iki örnek olmuştur. Bu projeler esasında Ziya Gökalp'in Durkheim'dan esinle harstan yola çıkarak evrensele ulaşmayı öngören düşüncesinden ilhamla hayata geçirilmeye çalışılmıştır¹⁶ (Özbudun, 1997: 149).

Nihayetinde tüm bu sebepler, tek parti döneminde hatları keskin bir şekilde çizilen Kemalist resmî ideoloji içindeki 'yerlilik' kavramının, 'başkalarından ayrışmayı çağrıştıran' muhtevasının bir yönüyle, neden Kemalist millileşme projesi tarafından biçimlenen 'milli'lik gösterenine çok yakın bir aksta durduğunu da anlaşılır kılmaktadır. Bu akstaki yerlilik söylemi ancak "milliyetçi ulus devlet" anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Akın, 2010: 192). "Yerlilik" adlandırmasını tercih ederek kavramı modernlikle problemlili bir sendrom olarak niteleyen Ögün (1999) ise Tek parti iktidarı sürecini "yerlici kültüralizm"ın tipik görünümünden biri olarak değerlendirmiştir. Yazara göre:

"Yerlici kültüralizm, verili bir iktidar sürecinin kapsamını da düşündürür. Dolayısıyla yerlici kültüralizm bir boyutuyla (milliyetçilikler bunu tam anlamıyla karşılayacaktır) "bir başka dünyaya karşı muhalif bir kültürel direnci üretirken diğer boyutuyla "içerideki dünyalara" karşı muktedir bir kültürel baskılamayı tatbik edecektir. Bu kültürel baskılama zecri olabileceği gibi barışçıl da olabilir" (Ögün, 1999: 105).

Bu sözler, yerliliğin 'muğlak' bir görünüme sahip olduğunu vurgulayarak kavramın 'iktidar' odaklı olduğu kadar 'muhalifet' odaklı da olabilecek iki boyuta da karşılık gelen bir anlama bürünebileceğinin altını çizer (Ögün, 1999: 109). Bu noktada boş gösterenlerin hegemonik işlevleri hatırlanacaktır. Çünkü boş gösterenler zaman zaman iktidarın meşruiyeti için bir zinciri birleştirmeye çalışırken aynı zamanda popülist bir hareketi birleştiren bir evrenselliğin adı da olabilmektedirler. Bu noktada rahatlıkla 'yerlilik' göstereninin Türkiye'de her zaman seçkin zümreye karşı gelişen ve 'mağduriyet' temasıyla yoğrulan bir 'ortak kesen' olma iddiası taşımadığını tekrar edebiliriz.

Hatırlayacağımız gibi çalışmamızın bundan önceki bölümlerinde Kemalist modernleşme pratiğini 'Batı' modelini referans alan fakat onu ulusun kültürel sınırları içinde

¹⁶Bauman (1997: 31) ise Güvenç'in transkültürasyon olarak isimlendirdiği halka/millete/topluma düzen vermeye yönelik anlayışı modernizm eleştirisi bağlamından hareketle "bahçıvan devlet" olarak isimlendirmeyi tercih etmiştir. Ona göre özellikle modern zamanlarda yaşanan derin toplumsal çalkantı dönemleri "toplumu uzmanca tasarlanacak, sonra yetiştirilecek ve tasarlanmış biçimin korunması için doktorluk yapacak bakir bir toprak parçası gibi gören" bahçıvanlara "kumanda ve yönetim" için oldukça önemli malzeme sağlamaktadır. Böyle bir dönemde Bauman için: "toplum başka hiçbir zaman böylesine kendi gücü ve eğilimi olmayan ve dolayısıyla bahçıvanın ellerinde direnemeyecek ve onun seçtiği biçimi vermesi için yoğurmasına hazır halde görülmez." Zira Kemalist rejim de "halkı medenileştirme adına" onu düzenlenecek, yetiştirilecek ve yabani otları ayıklanacak bir bahçe gibi gören bir anlayışa sahip olmuştur. Bu çizgi bahsettiğimiz arındırma/düzenleme işlemini yıkıcı değil yapıcı bir etkinlik olarak gören anlayışın çizgisidir. Yazarın deyişiyle: "Kusursuz bir bahçenin yapılması ve korunması işinde bir araya gelen diğer etkinliklerden tür olarak farklı değildir." (Bauman, 1997: 126-131; Akın, 2010: 192).

muhafazakâr bir ilerleme modeliyle ‘yoğurmaya’ çabalayan bir süreç olarak tanımlamıştık. Bahsettiğimiz modernleşme deneyiminde “Türk tarihi, etnografyası, folkloru” arayışlarıyla dönüşümün halk nezdinde bir temele oturtulma çabası bir bakıma yazarın “yerlici-kültüralizm” olarak tanımladığı durumun iktidarın uygulamalarında nasıl araçsal hale geldiğine bir örnek olarak değerlendirilebilir. Nitekim dönüşümün kendiliğindenliğine izin vermeyen bir tutumla yukarıdan aşağı programatize edilmesi, Batılılaşmanın kaçınılmazlığını onayan bir gayreti ele verdiği için iki çaba arasındaki gerilim; yerliliğin ve milliliğin sonraki süreçlerde farklı ideolojik motivasyonlarla doldurulan anlamlarını büyük ölçüde şekillendirecektir (Öğün, 1999: 111).

Özetle tek parti iktidarı çerçevesinde Kemalist resmî ideoloji bağlamında ele aldığımız ‘yerlilik’ kavramı, ‘millilik’ anlayışının öncül kılınışına nazaran daha çok bu anlayışın bir sağlayanı olarak öne çıkmaktadır. Bu yüzden devamlı olarak bahsini ettiğimiz ‘köycülük ve halkçılık’ temaları; ‘millilik’ göstereninin araçları olarak mütalaa edileceği gibi yerliliğin böylesi bir bağlamıyla da ilişkilendirilebilecek temalar olarak değerlendirilmelidirler. Yeni kurulan ulus devletlerin kendilerini meşru kılmada bir dayanak olarak benimsedikleri ‘milliyetçilik ideolojisini’ benimseyen ülkelerden biri olan Türkiye; bir ulus yaratma adına “Türkleşmek ile Muasırlaşmayı” önceleyip İslamlaşmayı devlet sınırlarına çekerek gözetim altında tutmayı göze alırken, milliyetçiliği; insanların sahiplenecekleri kimlikleri ortaklaştıracak, onları etnik farklılıklar gözetilmeksizin bir araya toplayacak bir maya; milliliği ise bu mayayı pekiştirecek bir kutsallık olarak kabul etmiştir. “Dil, tarih ve coğrafya fakülteleri; dil ve tarih kurumları gibi yeni kuruluşlar” ise sözü edilen kutsallıkların sistemli bir biçimde üretildiği yerler olmuşlardır (Şakar, 2010: 180-183).

“Mustafa Kemal’in ve tilmizlerinin ortaya koydukları teori, kısaca, Türklerin bütün insan uygarlığının beşiği olan Orta Asya’dan çıkmış, beyaz ve Ariyen bir ulus olduğu idi. Bu bölgenin gittikçe kuraklaşması dolayısıyla Türkler, uygarlık sanatlarını da birlikte götürerek, dalgalar halinde Asya ve Afrika’nın çeşitli yerlerine göç etmişlerdi. Çin, Hint ve Orta Doğu uygarlıkları hep bu şekilde kurulmuştu; son zikredilen uygarlıkların öncüleri, her ikisi de Türk budunları olan Sümerler ve Etiler idi. Bu suretle Anadolu ilk çağdan beri bir Türk ülkesi olmuştu. Bu gerçek, yarı gerçek ve yanlışlık karışımı, resmi doktrin olarak ilan edildi ve araştırma ekipleri bunun çeşitli önermelerini kanıtlama işine koyuldular” (Lewis, 1993: 356).

Lewis (1993) tarafından bahsedilen kuram “Kemalist liderliğin yeni bir ulusal kimlik ve güçlü bir ulusal birlik kurmaya çalışırken” kullanılan araçlardan biri olmuş ve “Türlere kendi geçmişleri ve kendi ulusal kimlikleri için geçmişten yani Osmanlı döneminden bağımsız bir övünç duygusu”¹⁷ aşılayabilmek amaçlamıştır (Zürcher, 2000: 277-278).

¹⁷Kısacası Alver (2004: 166-169) tarafından “Kemalist Anadoluculuk” olarak tanımlanan ve Cumhuriyet’in ilanından itibaren farklı anlayışlar çerçevesinde çeşitlenen Anadoluculuk yaklaşımlarının ilk halkasını oluşturduğunu iddia ettiği bu kuram; dönem içinde Batı ile ilişkilerde öne çıkarılan “millî”lik anlatısının önemli bir belirleyeni olmuştur.

Özetlememiz gerekirse, gerçekte millileşme projesine (özellikle 1930’lu yıllarla birlikte) “kültürel özçülük” kaygısının eşlik ettiği Kemalist milliyetçilik anlayışında ‘özel değerler’ in bir çeşit kavramsallaştırılması olarak sunulan ‘yerlilik söylemi’ bu dönemde kesin bir içerik atfindan mahrum kalmıştır diyebiliriz. Yerlilik söylemi; Kemalizm’in muhafazakâr bir ilerleme modeline göre işleyen modernleşme projesi içinde sadece Halkevleri ve Köy Enstitüleri projelerinde “halka doğru gitme”, “köye yönelme” çağrılarıyla halkta ezelden beri var olduğu düşünülen özel değerlere ulaşip onları milletleştirme amacıyla karakterize olan gayrimilliliğe karşı millilik savunusunu hatırlara getiren bir çağrışıma sahip olabilmektedir.

2.1.3. Milliyetçi-Muhafazakâr Anadoluçuluk ve Yerlilik Söylemi

Aktardıklarımızdan hareketle resmi ideolojinin farklı anlayışları tek potada eritme stratejisi uzun vadede başarılı olamamış ve bahsettiğimiz yerlilik kavramının sağ söyleme miras bıraktığı ana içerik büyük ölçüde Anadolu düşünüşün de çerçevesini çizen bazı unsurlarla donanmıştır diyebiliriz (Ahmed, 1995: 133). Köksal Alver’in (2004: 169) çalışmasında “daralmanın ideolojisi” olarak betimlediği Anadoluçuluk; Anadolu’nun coğrafi gerçekliğinden beslenen bir milliyetçi düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşüncede Türk milliyetçiliğinin filizlendiği ve yaygınlaştığı öz yer olarak “Anadolu” özel bir ilgi görür. Milliyetçiliğin belirleyeni coğrafya ve coğrafi şartlar olarak görülür.

Türk tarihinin başlangıç noktası olarak Malazgirt Savaşı’nı referans alan Anadolu düşünceye göre milli tarih ve Türklerin milletleşme sürecinin miladı 1071 yılıdır. Bu yüzden Anadolu coğrafyası Türklerin kişiliğini ve kimliğini belirleyen en önemli toprak parçasıdır. Çünkü Malazgirt Zaferi göçebeliği bitiren ve yerleşik hayatı başlatan bir dönüm noktası olmuştur. Bu bakımdan Türkiye’nin gelişmesi “ancak Anadolu’yu esas alan” Anadoluçuluk hareketi ile mümkün olacaktır (Alver, 2004: 169; Atabay, 2008: 516-518; Deren, 2008: 533-539; Avşar, 2019: 38-46). “Anadolu düşünüşü esasında Türk milliyetçi-muhafazakâr akımının ana akım yan kollarından biridir.”(Atabay, 2008: 516-518). Atatürk milliyetçiliğinden ve Turancılıktan farklı bir ara akım olarak tanımlayabileceğimiz Anadolu düşüncede milliyetçilik ve halkçılık kavramları anahtar kavramları oluşturmaktadır. Özellikle halkçılık anlayışına romantize edilen bir ‘köycülük anlayışı’ eşlik etmektedir.

Anadolu’nun coğrafi gerçekliğini kendine temel almayan “Turancılık ve İslâmcılık” gibi akımlara bir tepki olarak ortaya çıkan Anadolu düşünce; Anadolu coğrafyasına yaslanarak bir milli kimlik inşa çabası güden Cumhuriyet yönetiminin resmi ideolojinin sınırları içinde betimlediği milliyetçiliğe karşı bir ‘tepki hareketi’ olarak değerlendirilir. Kemalizm’in amacı bu coğrafi gerçeklikten aldığı gücü, Batılılaşma yönündeki değişimlere

bir dayanak oluşturmak için kullanmak olduğu için, bu amaç uğruna “halk taleplerini” öncelemeksizin attığı adımların “halkın menfaatini gözettiği” tezine dayanarak bir zihniyet devrimi gerçekleşeceğini öngörmüştür. Anadoluocular ise Kemalizm’in yeni ulus devlet oluşum sürecinde eskiye nazaran daha az kullanmaya başladığı geleneksel-dinsel temaları da kullanarak yeni bir milliyetçi yorum geliştirmişler ve tarihsel ve kültürel bir sürekliliği esas alan bir milliyetçilik anlayışından beslenen romantik bir “vatan”ı savunmuşlardır (Öğün, 1992).

Aslında bağımsızlık kazanımı konusunda ortak paydada buluşan Anadoluocu ve Atatürkçü düşünce Kurtuluş Savaşı’nın ardından yeni rejimi kurumsallaştırma aşamasında ayrı yönlerde sapmışlar ve Ziya Gökalp çizgisinde bir modernleşme anlayışıyla reformist adımlar atmayı savunan Kemalizm olurken kırsal hayatın yüceltimi ve korunması gibi bir gayeye sahip gelenekçi çizgi ise Anadoluocu düşünce olmuştur. Yalnızca “coğrafi gerçekliği” baz alan bir milliyetçiliğe tarafgir olma paydasında birleşen bu iki düşünüşün aralarındaki çatışma Öğün’e (1992: 445) göre “özünde modernizm ve gelenekçilik tartışması”dır. Bu bağlamda üstünde yaşanılan toprak anlamıyla ifade edilip yüceltilen “vatan” göstereni Kemalist anlayış için pozitivist bir ilerlemeci anlayış doğrultusunda biçimlendirilmesi gereken bir “millet”in yaşadığı yere karşılık gelirken Anadoluocular ise hedeflenen ilerlemenin ancak “yerel-tarihsel, kültürel değerlerin” savunusuyla mümkün olabileceğini ifade ederek bu anlayışa karşı çıkarlar (Atabay, 2008).

Tek parti iktidarı süresince hükümete olan eleştirilerini çokça örtük biçimde dile getiren Anadoluocular, stratejik olarak daima iktidar kadrolarına yakın olmayı gözetten bir anlayış geliştirmişlerdir. İlk dönemde “cumhuriyetin sınırlarını milletin bileşenlerini ve yönetici kadroları sorunsalları artırıp siyasi merkezin dışında kaldıktan sonra” (Met. Çınar, 2013: 270) eleştirilerinin dozunu düşürerek Cumhuriyet modernizmi bağlamından bir siyaset üretme yoluna girmişlerdir Cumhuriyet’in bundan önce de bahsettiğimiz farklı halka gitme politikalarını yeterli bulmayan düşünce Kemalist ilerleme fikrine karşı mesafelerini “milli ve yerli” değerlere gösterilmeyen ilgiye dayandırmışlardır.

Bu bakımdan yerlilik anlayışının esas kökenini “milliyetçi-muhafazakâr” bir aksta yer alan Anadoluocu düşüncede arıyor olmamız tesadüfi bir durum değildir. Milliyetçi muhafazakâr Anadoluculuk için yerlilik; tek parti döneminde hatları keskin bir şekilde çizilen resmi ideolojinin milliyetçilik anlayışından farklı olarak “kendinde bir milli varlığın ifadesi” olarak vurgulanan bir söyleme karşılık gelmiştir (Met. Çınar, 2013: 270; Bora, 2018: 194).

Kemalist rejimin ‘milli kimlik’ inşasına karşı bir duruşun ifadesi olarak da anlam kazandığını söyleyebileceğimiz yerlilik düşüncesine içkin olan egemen birtakım unsurlar

Anadolucu düşünüşün hatlarını çizen bazı unsurlarla büyük ölçüde çakışmaktadır. “Devlet merkezli bir ulusalcı yerlilik”, “etnik merkezli bir aidiyet” ve “İslâm merkezli bir dini yerlilik” olarak sıralanan egemen unsurlar “Anadolucuların dine, devrimlere ve köye bakışını büyük ölçüde belirlemişti.” (İnsel, 1998: 155).

Dolayısıyla Anadolucu söylemin sıklıkla “kavramın sahibi edasıyla” konuşmasını yerlilik kavramının muhafazakâr kullanımlarında öne çıkan egemen unsurlara dayandırmanın mümkündür. Çınar’a (2017: 183) katılarak yerliliğe atfedilen bu unsurların “Anadolucular için yerlilik kapsamı dışında kaldıkları öne sürülen ötekilere ve yabancılara karşı kullanacakları bir söylem zenginliği” bahsettiğini söyleyebiliriz. Kemalist milliyetçilik anlayışından daha “ruhçu ve geleneksel” vatan vurgusuyla uzaklaşan Anadolucu söylem içindeki yerlilik göstereni yine “millî’nin sağlaması” olarak kullanılmaktadır. Sınırları “misak-ı millî” ile çizilen bir “vatan”ın suları “İslâm”ın daha vurgulu biçimde ifade edilmesiyle daha güvenli hale getirilmiştir (Bora, 2017: 371).

Anadolucu düşünüşte her daim “coğrafya”nın ve “toprak”ın kutsiyetinin vurgulandığı bir retoriğin parçası olarak ifade bulan ‘yerlilik’ anlayışı “Kemalist modernleşmenin analitik ve inşacı tavrına ve Ziya Gökalp çizgisinde gelişen sosyolojist milliyetçiliğe yönelik eleştirel tavrın ifadesi olarak anlam kazanmıştır diyebiliriz (Bora, 2006: 446). Gökalp, daha önce de belirttiğimiz gibi çağdaşlaşma eksenindeki toplumu kurmanın peşine düşen bir düşünür olarak ön plana çıkmıştır. Milliyetçi-muhafazakâr Anadolucu düşüncenin önde gelen muhalif ismi Nurettin Topçu’nun fikirleri ise Gökalp ile zıtlık içindedir. Topçu, Gökalp’in ilerlemeci anlayışının aksine toplumu ‘durağan bir gerçeklik’ olarak algılar. Aynı zamanda Nurettin Topçu’ya göre Anadoluculuk ruha ve İslâm’a dayalı bir milliyetçi anlayışı ifade eder.

“Gökalp hayalci idi gerçeği tanımıyordu. İnsanın yaşayışında o kadar kuvvetle hakim olan vatan kıymetinin ve iktisadi değerlerin gözünde yeri yoktu. Cemiyet olaylarının doğuşunda sebep olma rolünü bu unsurlara vermedi. Durkheim gibi cemiyet olaylarının kaynağı yerde birtakım içtimai tasavvurlar alıyordu” (Topçu, 1969’dan akt. Ögün, 1992: 87).

Her ne kadar Nurettin Topçu Anadoluculuk yaklaşımı içinde, ‘vatan’ ve ‘milleti’ meydana getiren asli unsur olarak İslâm’ı temel alan fikirleri ile daha ayrışık bir konumda gibi dursa da Ziya Gökalp ve benimsediği ilerlemeci anlayış Anadoluculuğun benimsemediği bir çizgiyi ifade etmektedir (Deren, 2008; Alver, 2004; Avşar, 2019). Çünkü Milliyetçi muhafazakâr ana akımı içinde ele aldığımız Anadoluculuk düşüncesi modernleşme yönündeki girişimlerin ancak “yerel unsurlar ve geleneklerle” tamamlanarak içselleştirilebileceğini savunmuş ve Kemalist rejimin modernleşme hedefi için toplumu dönüştürme yönünde attığı adımları; ilhamını “hakikâten ve hayattan” değil “hayalden ve kitaptan” aldığını iddia ederek eleştirmiştir. Anadolucular için “toplum oluş halinde bir organizmaya” karşılık geldiği için

ona radikal ve müdahaleci uygulamalarla etkilemek manasız ve kötü sonuçlara yol açabilecek bir girişimdir. Bu dönüşüm kendiliğinden gerçekleşecektir. Aydınlanmanın evrenselci ve ilerlemeci modernleşme projesinin özgün, milli kültürün varlığını ve gelişimini engelleyeceğini düşünen Anadolucular, bu sebeple yerliliğe yaslanmışlardır (Met. Çınar, 2013: 214).

Bir “Anadolu ilmi ve Anadoluculuk mesleği meydana getirme” amacının ürünü olan Anadolu Mecmuası’nda sıkça yerlilik temasına başvurulması da bu sebeptendir. Tıpkı aynı anlayışın hakim olduğu ve bu tema etrafında yazıların yayımlandığı birçok dergi gibi. Örneğin Millet dergisinde de kendinden önceki dergiler gibi Anadolucu milliyetçilik fikri savunulmuş hatta dergi sonraki yıllarda siyaset sahnesinde kendine yer tutacak olan Remzi Oğuz Arık’ın Türk Köylü Partisi’nin ilk fikri filizlenmesinin gerçekleştiği bir mecra olmuştur. Arık “milletin asli cevherine, öze dönüşüne” önem atfeder. Bu bakımdan *Millet Dergisi*’nde ‘milli ve yerli’ olan değerler sıkça vurgulanmıştır (Avşar, 2019). Buna göre geleneğin muhafazası için yeryüzünde eskinin yitip gittiği yerine de yenisinin konamadığı bir devirde en büyük kıymet olan ‘halkın akliselimi’ni yardıma çağırarak ise “Anadolucu fikriyatın en büyük davası”dır (Met. Çınar, 2013: 156; Bora ve Erdoğan, 2003: 635-636).

Halkın kendinde zaten mevcut olan değerleri ‘yerli’ kaynak olarak özümsemeyen her çaba ve uygulama Anadolucular için “yapay ve köksüz olmaya mahkum” çabalar olarak nitelenmiştir. Devamlı olarak kutsanan ve nimetlerinden yararlanılması için ondaki saklı ve gizil güçlere erilmesi gerektiği düşünülen halkın -Kemalist düşünceye benzer biçimde-anonim bir varlığı söz konusudur. Halkın kendinde mevcut olan gizil güçleri-saklı hazineyi ortaya koyacak ve onun çıkarlarını en iyi şekilde koruyacak olanlar yine aydın ve seçkinler olarak zikredilir (Met. Çınar, 2013: 271). Halkın yeniden kendi kendini değiştirecek potansiyel taşıyan bir varlık olarak görülmemesi ve ona onun iyiliği için yapılacak müdahaleler yoluyla ‘yoğrulması’ gerektiği anlayışı tekrar ediyordur. Bu ‘yoğurma’ işlemi ise tıpkı Kemalizm’de olduğu gibi yine “devletin işi” olacaktır. Halk; “tarihsel kökene dayalı bir otoriteyi” sağlamlaştırmak için söylem düzeyinde kutsanırken dış etkiler tarafından kuşatıldığı ölçüde onlardan kendi iradesi dışında bir güç tarafından arındırılmaya ihtiyaç duyan edilgen konumunu korur. Milliyetçi-muhafazakâr Anadolucu aks için ‘halk’; retorikte mevcut olduğu söylenen fakat hala gerçekleştirilmeyi bekleyen bir şeydir (Bora ve Erdoğan, 2003: 639).

Gerçekleşmesi için de öncülere bağımlıdır. Halkın yararına olduğu için ve öncü seçkinler de bu ‘mili ve yerli değerler’i sahiplendiği için bu üstünlük olumsuz bir durum olarak algılanmaz (Met. Çınar, 2013: 157-158). Seslenilen “kısmilik” tıpkı Kemalist anlayışta olduğu gibi farklılıkları yok sayılarak kutsanırken ‘homojenleştirilmeye’ çalışılır. Fakat Kemalizm’in ulus devlet projesine göre şekillenen resmi anlatısına olan görece uzaklık,

Anadolucu düşünüşün daha “halka yakın bir görünüm sergileyebilmesine yol açmıştır.” Kemalizm’in millileşme/yerleşme yönündeki gayretkeşliği Halkevleri gibi projelerle görünür kılınırken, bu çabanın resmi bir kültür projesi çerçevesinde şekilleniyor olması ve “halkı anonimleştiren bir” anlayışla sürdürülmesi bundan huzursuz olan kesimleri bir araya getirebilme potansiyeli taşıyan bir görünüm kazanmıştır. Bu nedenle Anadolu söylem Kemalizm’e itirazlarını köy ve köylünün saflık haline vurguyla öne çıkarmaya çabalamıştır (Bora ve Erdoğan, 2003: 635-636).

Fakat nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler her ne kadar inşa sürecine olan desteği bağlamında varlıklarından güç alınan bir romantik unsur olarak anılsa da son kertede kırsal hayat ve kültür “ham ve işlenmeye muhtaç” bir potansiyeli ifade eder.¹⁸ Nurettin Topçu ‘nın (1969’ dan akt. Öğün: 1992: 140) sözleri Anadolu söylemdeki halk anlayışını betimler niteliktedir: “Halkın iradesi daima çoğunluğu teşkil eden aşağı tabakanın iradesidir. Alimle filozofun değil cahil ve ayak takımının dilekleridir. Düşünenlerin değil düşünmeyenlerin çok değişik duygularla karışık uzağı göremeyen, telkin ve taklit mahsulü heveslerin karmaşasıdır.” Topçu, ‘Halkın kurtuluşu’nun ancak başını “millet mistiklerinin çektiği” bir tasarıyla gerçekleştirebileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda Kemalist milliyetçilik ve Anadolu çevrenin ‘halka yaklaşım’ ve ‘halka önderlik edecek bir elit varlığını olumlama’ konularında da oldukça benzeştiklerini söyleyebiliriz.

Özetle Kemalizm’de olduğu gibi halkın kendi kurtuluşu için inisiyatif alabilme veya politikalara geliştirdiği tavrı önemsemekten ziyade yine ‘yukarıdan aşağı’ şekilde birtakım aydınların belirlediği doğrultuda bir “seferberlik” geliştirilebileceği savunulmaktadır (Öğün, 1992: 155). Buraya kadar izini sürdüğümüz ‘yerlilik ve millilik’ kavrayışlarının ileriki dönemde tek parti rejiminin resmi tarih okumasına ve milliyetçilik anlayışına karşı gelişen ‘alternatif popülist hareketlere’ önemli bir temel oluşturduklarını söyleyebiliriz. Laclau’nun da belirttiği gibi bundan önce de olduğu gibi iktidara talip “hiçbir siyasi hareket” halkı “antagonistik” bir sınırla ikiye ayırmaktan geri durmamıştır (Laclau, 2011).

Fakat Kemalist resmi ideolojinin resmi ideoloji içi bir eleştirisi olarak okunabilecek milliyetçi-muhafazakâr Anadoluçuluk hattında; halkın edilgenliğinin devamlı olarak vurgulanması, hareketin popülist bir alternatif oluşturabilme olasılığını zayıflatmıştır. Çünkü tıpkı Kemalist ideolojide olduğu gibi bu antagonizmayı halk ile yönetim arasına değil seçkinler ve yönetim arasına yerleştirmiştir. Anadoluçuluk Hareketi’nin özellikle İnönü’nün

¹⁸Öğün (1992: 44-46) çalışmasında “halk müziği” üzerinden köy ve köylüye bakış arasındaki farklılığı örneklemeye girişmiştir. “Halk müziği Kemalist müzik politikaları çerçevesinde çok sesliliğe kavuşturulması gereken belki bir dereceye kadar güzel ama yine de ilkel” iken Anadolu akıma göre ise “kırsal mekan pozitifizmin karşısında kolektif ruhun direndiği mekandır.”

stratejik politikasıyla “denge oyununun bir parçası olarak 1943 yılında TBMM’ye girme imkanı elde etmesi” ve bu yolla içerde kontrol altına alınmaları bu düşünüş çizgisinde ifade edilen taleplerin daha geniş toplumsal grup talepleriyle birlikte eklemli hale gelme sürecini geciktirmiştir. Bu durum daha önce de bahsettiğimiz gibi CHP’nden başka herhangi bir siyasi parti platformunun mevcut olmayışı ve İnönü’nün izlediği stratejinin sonucu olarak açıklanabilir. Denge politikası gereği ırkçı-Turancı muhalefetten daha yeğ tuttuğu Anadolucu muhalefeti içerde kontrol altında tutmaya çalışan İnönü sayesinde Anadolucular mecliste çoğalmamışlar fakat kuvvetli bir sağ kanadın ilk nüvelerini oluşturmuşlardır (Met. Çınar, 2013; Özger, 2020; Laclau, 2011). 27 yıllık tek Parti iktidarının politikalarına olan itirazların diğer taleplerle eklemli şekilde ifade edileceği uygun ortamın oluşması ise ancak Çok partili hayata geçişten sonra gerçekleşebilmiştir.

Milliyetçi muhafazakâr aksın en önemli hareketi olarak ele aldığımız Anadolucu düşünüş; ilerleyen yıllar itibarıyla DP’nin ‘mağdur millet’ söyleminde de somutlaşacak olan önemli bir fikri gündem yaratmayı başarmış ve popülist kırılma için şart koşulan antagonizmanın kurulması aşamasında önemli bir ivmeyi oluşturmuştur. Seçkin olarak tanımlanan CHP içindeki kadrolarda görev alan bu muhalif Anadolucu aydınların çoğu taşra kökenli fakat kendilerini seçkin bir konuma yerleştiren aydınlardan oluşmaktadır (Met. Çınar, 2013: 19). Anadolucu muhalefetin daha geniş siyasi karşılık bulması ise ancak 1940’lı yılların sonunda ve tek parti iktidarının bitiminde yaşanmıştır. Tek parti iktidarında da kadro alan muhalif milletvekilleri bu kez DP içinde görev almaya başlamışlar ve ‘Anadolucu söylem’den devrıldıkları ‘mağdur millet’ söylemiyle hedefe CHP elitleriyle tek parti iktidarını alarak siyaset yürütmüşlerdir. Böylelikle tek parti iktidarı tarafından bir sönümlenme veya içerilme süreci yaşayan milliyetçi-muhafazakâr kesimin daha sonra ‘mağdur millet özdeşliği’ altında DP’nin halk inşa etme sürecine dahil oldukları söylenebilir (Met. Çınar, 2013; Özger, 2020; Laclau, 2011).

2.2. Türkiye Sağ’ında Yerlilik ve Millilik Kavrayışının İzleri

Laclau’ya göre popülizm en genel ifadeyle, ön koşul olarak mutlak suretle karşılanmamış taleplerin oluşturduğu bir denklik zincirinin ve onun daima gerilimli olduğu farklılıklar zincirinin mevcudiyetini gerekli kılar. Halk bir bütün olarak inşa olurken hem karşılanmayan taleplerden oluşan bir birlik hem bu birlikle arasına mesafe alan diğerlerinin çatışmasından beslenecektir. Bu bütünü hegemonize eden ana unsur ise denklik zincirindeki tikel bir talebin diğer tüm talepleri temsil etme vasfını yüklenmesi yoluyla evrenselleşmesinden geçmektedir. Laclau’nun teorisinde evrenselleşen boş gösteren,

hegemonik potansiyelini tamamen sınırları içinde yer aldığı söylemsellik alanında gerçekleştirmektedir. Bu yüzden Laclau'nun halk inşası (popülizm) kuramı söylemi merkeze yerleştirmektedir. Burada söylem dil ve metin ile sınırlanan anlamını genişleterek çok daha geniş bir kapsama gönderme yapmaktadır. Kısacası denklik zincirini (halk) bir arada tutma vazifesi gören boş gösterenin bu zinciri hegemonize edebilme potansiyelini anlama çabası bizleri ilk etapta siyasal bir söylemin/hareketin popülizm derecesinin ne olduğu sorusunu sormaya yönlendirmektedir (Laclau, 2007).

Tek parti rejiminin her ne kadar 'modernleşme' anlayışını tabana yaymak adına Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi çeşitli faaliyetleri işin içine katmaya çabalamış olsa da bu çabanın onun 'katılım' esasına değil 'dışlama' esasına dayalı olan 'halkçılık' anlayışının değişmesine vesile olmadığını; rejimin kurumsallaşmasıyla paralel olarak artan otoriterleşme sürecinin farklılıklar mantığının genişlemesine ve eşdeğer zincirin ise giderek zayıflamasına yol açtığını daha önce belirtmiştik. Saydığımız sebeplerden dolayı tek parti dönemindeki modernleşmenin muhafazakâr yorumunda 'millileşme ülküsü'; Batılılaşmayı yekten reddetmek yerine onu 'revize' etme düsturunu benimseyenlerce kendine taraftar bulmuştur. 'Millilik' söyleminin bu muhafazakâr yorumu; çok partili hayata geçiş ile birlikte merkez sağ partilerde karşılık bulabilmiştir. Hatta "İslâm'ın bastırılması" fikrini dışarıda bırakan ve "İslâmi modernizm"i savunan Milli Selamet Partisi gibi partiler de "Batı teknolojisinin kaynağı"nın "Müslüman kaynaklı olduğunu, dolayısıyla onları kabul etmenin otantikliği bozmayacağını" iddia eden bir fikri benimseyeceklerdir (Gülalp, 2003: 35-36).

İlk olarak Türkiye Sağ'ındaki 'millilik' boş göstereninin 'millet' i inşada ne derece faal bir bir gösteren olduğunu anlamak için; 'milli olanın içinin' hangi 'pleb'e seslenilerek doldurulduğunun anlaşılması gerekmektedir. Türkiye sağ siyasi kanadın, milliliği; 'irade, hakimiyet, birlik ve bütünlük' gibi ifadelerle yan yana getirmesinden mütevellit, çalışmamızda söylemin kurucu mantığının bu gösterenlere atıfla çözülebileceğini düşünüyoruz. Özellikle Türkiye siyasetindeki 'milli irade' söylemi bu açıdan merkez sağdaki halk inşasının söylemsellik alanını kuran bir boş gösteren olarak öne çıkmaktadır. Bu çatıda 'iradi' bağlam popülist inşada demokrasi talebiyle işlevselleşirken; millilik ise iradi artikülasyonun işlevselleşmesi sonucu, hangi kesimlerin 'populus' düzeyine yükseltildiğini ve hangi kesimlerin bu alandan dışarıldığını imleyen bir başka boş gösterene dönüşmektedir. Türkiye ulus-devleti inşa edilirken Kemalizm, millileşme sürecinin bir parçası olarak 'Türklük' kimliğini; 'milli şuur'u uyandırmada merkezi bir gösteren olarak işaretleyerek popülist özneyi bu şekilde inşa etmeye çalışmıştır. Türkiye sağ ise çok partili hayata geçiş ile Kemalizm'in 'Türklük' kimliğine ayrıcalık veren bu milliyetçilik mirasını sırtlanmış ve

antagonist ötekiyi inşa için uzunca bir dönem başvurmuştur. Bu süreç içerisinde milliyetçiliğin ‘Türklük’ vurgusuna İslâmi değer ve gelenekler de dahil edilmeye çalışıldığı için ‘İslâm’ göstereni de sıklıkla ‘milli olan’ın inşasında önemli bir gösterene dönüştürülmüştür.

Yeni ‘özne’nin inşasını hazırlayan önemli etmenler için elbette tek partili rejim politikalarını hatırlamamız gerekecektir. Nitekim Kemalist rejimin kendini İslâmcı kimlikle ifade etmeye çalışan heterojen ve dağınık grupları homojen kılma istemiyle ‘İslâmcı kimliği’ ‘ulusalcılık’ görüşü içinde reformize etme girişiminin; kitlelerde ikincinin birinciye ikame çabası olarak karşılığını bulmasıyla gelen çelişik süreç; Türkiye sağındaki ‘millet’ inşasını konu alan çalışmalar tarafından da altı sıkça çizilen bir husustur. “Kitlelere güvensizlik” olarak formüle edilen bu anlayış uzun vadede Kemalist rejimden rahatsız olanların sığınağını İslâmi söyleme çekmeye yol açmıştır. Bahsettiğimiz ‘İslâm’ göstereni bir yanıyla böyle bir tepkiselliğin ifadesi olarak öne çıkarılmak istenmiştir. Fakat aynı zamanda bu gösteren ‘ekonomik, etnik, politik’ talepleri de temsil eden bir gösteren olarak halkı ‘konsolide’ etmek için kullanılmıştır (Yiyit, 2010: 109-119).

Farklı alanlardaki mağduriyetlerin de hamisi olarak konumlandırılan ‘İslâm’ göstereni ‘milli irade’ göstereniyle birlikte sağ kurgudaki millet inşasının çimentosu görevi görmüştür. Öyle ki Türk sağının geçmişinden bugüne daima bir ‘mağduriyet ve mazlumluk’ vurgusuyla söylemsel hattını kurgulaya geldiğini söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır. Özellikle dini taleplerin eklemlenerek popülist bir harekete evrildiği muhafazakâr ve İslâmcı sağ; antagonizmayı mağdur eden/gaddar bir yönetim biçimi olarak hedef gösterdiği Kemalist rejime karşı çizmekte ve kendi söylemsel pratiğini, dinî birtakım kodlar aracılığıyla ile işletmektedir. Merkez sağıın söylemsellik alanında da ‘Kemalist rejimin elitist yöneticileri’ halkın geleneğine yabancı olmakla ve samimi olmamakla, dışlayıcı tutum geliştirmekle itham edilir. Bu konuda Fethi Açıkel’in (1996: 155-156) Türkiye siyasetine sirayet eden bu “kutsal mazlumluk” anlatısını nasıl tanımladığına bakarak üzerinde tartışmak yerinde olacaktır:

“Kutsal Mazlumluk, içinde Türk milliyetçiliğinden İslâmî motiflere, kapitalizm öncesi değerlerin yüceltiminden yarı-cemaatçı bir toplum anlayışına, anti-kozmopolitan yönelimlerden idealize edilmiş nostaljik bir tarih anlayışına, şüpheli bir dünya kurgusundan ezikliğin bireysel görünümüne kadar pek çok söylemsel öğeyi içinde barındıran ve modernleşme süreci içinde, Türk Sağının geliştirdiği en önemli ideolojik dizgedir. Bir yandan, toplumsal ve ekonomik geri-kalmışlığı ve kitlelerin ezikliğini dile getirirken, diğer yandan da bunu aşmanın nevrotik-baskıcı yollarını siyasal aygıt dolayımıyla eklemlen; “büyük Türkiye”, “şanlı tarih”, “otantik cemaat”, “aile değerleri”, “kenetlenmiş bir toplum”, “gücünü dünyaya kabul ettirmiş bir ülke” idealleri etrafında kapitalizmin “iktidar istemini” kiteselleştiren ve meşrulaştıran bir söylemsel pratiktir” (Açıkel, 1996: 155-156).

Merkez sağ söylemin daima elinin altında hazır bulundurduğu “kutsal mazlumluk” anlatısını Açıkel’in pasajda da ima ettiği gibi yalnızca bir “modernleşme anti tezinin” ifadesi olarak sunmak kolaylıkla yüzeysel bir açıklama girişimine dönüşebilmektedir (Men. Çınar, 2021: 77-92). Örneğin anti-modernist anlatının mazlumluga attettiği yücelik ve buna eşlik eden ezilmişlik histerisinin Batılılaşma veya modernleşmeye karşı verilen ‘yabancılaşmama’ refleksini evrenselleştiren ‘yerlilik’ talebinde karşılığını bulduğu yorumu; bir dereceye kadar isabetli fakat eksik bir yorum olarak değerlendirilebilir. Çünkü çalışmamızın bundan önceki kısmında da işaret etmeye çalıştığımız gibi; Kemalist modernleşmeye ‘İslâmcı’ diyebileceğimiz karşı çıkış; modernleşmeye dair iki görüşün de geliştirmiş olduğu ana varsayımlar hesaba katıldığında başlangıçta doğrudan bir çatışkı barındırmamıştır (Gülalp, 2003: 35). Çünkü “nasıl bir modernlik?” sorusu iki görüşteki yol ayrımının levhası olmuştur. Kemalizm’in yukarıda özetlediğimiz ‘muhafazakâr modernleşme’ yönüne İslâmcılığı/ İslâmi değerleri dışlamayan bir modernlik savunusuyla cevap veren usul farklılığı; Gülalp’in de belirttiği gibi 1990’lı yıllara varana dek tam anlamıyla “modernizm-anti modernizm” çatışmasına dönüşmemiştir. Yani bu yıllarda hem “Kemalizm” hem de “İslâmcı modernizm”i geçersiz addeden ‘İslâmcı’ kanat revaç kazanmaya başlamıştır (Gülalp, 2003: 35-37).

Özetle, bahsedilen karşıtlığın doğası veya mevcut statükodan duyulan rahatsızlıkların ‘modernizm’ in hangi veçhesiyle ilgili olduğu ancak dönem itibarıyla mevcut rejime yöneltilen taleplerin heterojen çoğulluğundan veya bunları kendi cisminde evrenselleştirerek dile getiren liderlerin söylemlerinden anlaşılabileceği için; Kemalizm sonrası eklemlenme mantığındaki ‘yerlilik ve millilik’ gösterenlerini salt ‘modernleşme karşıtlığı’ üzerinden okumak, süreci eksik değerlendirmemize yol açabilecektir. Tek parti dönemindeki rejimden hoşnutsuzluk duyan kesimlerin taleplerinin çok partili hayata geçişle birlikte bir denklik mantığına göre eklemlili hale gelmesi ve popülist bir siyasi stratejiye kanalize olabilmesi elbette Kemalist modernleşme usulünün toplum nezdinde karşılık bulamama haliyle açıklanabilir. Fakat Kemalizm karşıtı oluşan popülist inşanın gösterenlerinden olan ‘İslâm’ ve ‘Türklük’ün ‘Osmanlı modernleşmesi’ ne dek dayandırılacak içerikleri göz önünde bulundurulduğunda; bu pratiğin yalnızca ‘anti-modernist’ reflekse bağlı bir eklemlenme mantığına dayanmadığı kolayca fark edilecektir. Bu hususta Açıkel’in (1996) saptaması yolumuzu aydınlatacaktır.

Çünkü Açıkel’e göre (1996: 156-160) “kutsanan bir mazlumluk anlatısı”nın da dahil edildiği karşı söylemsel pratiğin “şanlı geçmişe, geleneksel, dini değerlere, kurumlara” vurguyla talepleri eklemlenmesi eski olanın yeniden anlamlandırılmaya çalışıldığı “ikinci bir modernleşme dönemini” başlatan bir toplumsal kırılmaya rast gelir. Açıkel’e göre bu kırılma

momentinde (1980’li yıllarda daha da görünür olan) ortaya çıkan “Türk-İslâm Sentezi” aslında “modernleşme ve kapitalizm karşıtı bir nitelik taşımaktan” ziyade “geleneksel kültür ile modern iktisat” arasındaki çatışmalı bir eklemlenme arayışına işaret etmektedir. Misal vermek gerekirse, hem ‘yerlilik’ hem ‘millilik’ söylemini öne çıkaran Milli Görüşçü çizginin lideri Necmettin Erbakan; milliliği söylemlerinde İslâmi vurgularla öne çıkararak ‘ümme’ anlamıyla eşdeğer biçimde kullanırken aynı zamanda ‘ülkenin modernleşme yolunda dönüşümünü’ sağlamak için ‘ağır sanayi hamlesi’ gibi projeleri duyurmuştur. Yine 1960’lar sonundan itibaren hevesli bir şekilde kullandığı ‘yerli’ söylemini ise siyasetinde genelde ‘iktisadi bağlamla ilişkili’ olarak (yerli sanayi, yerli tüccar gibi) kullanmıştır. Kısacası “Milli Görüş’ün yerlisi ve millisi öncelikle yeni bir milli burjuvazi inşa hareketinin şiarları”¹⁹ olmuştur (Bora, 2016). Bu tespit Çok partili hayatta iktidara geçen diğer merkez sağ partilerin popülist pratiklerini anlamak için de elzemdir. Örneğin AP ve ANAP liderleri de Kemalizm’in ulusçu anlatısından devşirilen fakat İslâmi dozajı yükseltilmiş bir ‘millilik’ söylemini kapitalizmin ve modernizmin gelişim mantığına uygun bir ‘iktisadi kalkınma’ bağlamıyla birlikte anmaya teşne olmuşlardır.²⁰

Neticede Türkiye merkez sağının liderleri ‘milli irade’yi evrensel bir çatı olarak karşılanmamış taleplerin mağduriyeti üzerinde kurarken, iktisadi atılım hamlelerini de modernleşme dinamiklerine uygun mantıkta ilerletmişlerdir. Türkiye siyasetindeki merkez sağ partiler, ortaya çıkan krizlerin ve müdahalelerin etkisiyle iktidarları sarsılmazdan evvel; ‘millet’i, taleplerin kısmîleşen evrenselliğine yaslanarak inşa ve konsolide ederlerken, ‘milli irade’ söylemini bu inşada, saydığımız diğer boş gösterenlerle birlikte otoriteyi kuran, meşrulaştıran bir söylem olarak öne çıkarmışlardır. Öte yandan yine merkez sağda gerek DP gerek AP’nde “muhafazakâr yerlilik söylemi”nin ortak bir vurgu olarak işlediği görülebilir. Bu söylem karşısına konumlandığı ve adresini yer yer muğlak bıraktığı bir ‘yabancı veya öteki’ kurgusunu içine almaktadır. Örneğin Menderes ve Demirel “halkın yanında ve halktan biri” olduklarını iddia ederlerken sık sık ‘yerli değerler’ üzerinden söylem üretmişlerdir. Aynı şekilde “içeriden biri olma” imajını devam ettiren Özal da söylemlerinde “içeriden ve dışarıdan” olanların sınırını kendinden önceki liderler gibi “gizli düşman tehdidi” ve “dış mihraklar” vurgusunu diri tutarak çizmiş ve bu son derece pragmatist siyaset anlayışını ‘milli irade’ boş göstereniyle zenginleştirerek işlevsel hale getirmiştir (Türk, 2014; Özger, 2020). Aşağıda ‘yerlilik’ ve ‘millilik’ söyleminin sağ terkisteki imalarına dair aktaracağımız pasaj, çalışmamızın konusunu oluşturan AK Parti’nin ‘millilik’ ve ‘yerlilik’ göstereniyle inşa ettiği

¹⁹ ‘yerli ve milli’. *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/haftalik/7422/yerli-ve-milli> (erişim tarihi: 15.02.2022).

²⁰ Kahraman (2007: 16) DP Dönemi’ndeki ekonomik temelli büyüme anlayışı ve kalkınma söyleminin CHP’nin “halka rağmen halkçılık söylemine” karşı yürütülen bir “halkçılık” projesi olarak sunulduğunu belirtmektedir.

antagonizmanın sağ terkisin inşasıyla ne derece uyumluluk arz edip etmediğinin anlaşılması açısından önemli bir başlangıç noktası olacaktır:

“Rahmetli Erbakan hocamız, siyasi hayatı boyunca hep “millilik” şuurunu telkin etti. Siyasetinin merkezinde millilik önemli bir yer tutuyordu. Cumhurbaşkanımız Erdoğan ise buna “yerlilik” şuurunu da ekledi. Cumhurbaşkanımızın sıkça kullandığı bir tabirdir ‘yerli ve milli’ tabiri. ‘yerli ve milli’ tabiri çok şey ihtiva ediyor. Bahisteki “millilik” içi boş, kof, ırk/etnisite temelli değil. Ümmet, millet-i İbrahim’i temel alan milliliktir. “Yerlilik tabiri ise salt bu topraklarda doğmak, bulunmak, yaşamak değil aynı zamanda bedeniyle birlikte ruhu da kökü de maneviyatı da özü de bu topraklarda olmaktır. Enerjisinin, güneşinin, havasının kaynağı bu topraklarda olmayanların yerliliği ve milliliği şüphelidir. Türkü, kilim, halaydan bihaber olan anlayış nasıl yerli olabilir, nasıl milli olabilir? Abdest, rahmet, namaz, niyazdan yoksun olan bir zihniyet nasıl yerli ve milli olabilir? İstanbul, Diyarbakır, Konya ile gönül bağı olmayan bir ideolojinin yerlilik ve millilik ile bağı olabilir mi? Grup Tillo’nun ezgisinde geçen ‘ortağız bir namusa, yaslanmışız sırt sırta’ cümlesi adeta yerliliği ve milliliği tarif ediyor. Sırtını Batıya, Anadolu’nun hasımlarına yaslamıyor, tamamen yerlidir ‘iç’tendir. Asla ‘ben’ değildir ‘biz’dir” (Barış, 2017’den akt. Bora, 2018: 192).

Görüldüğü gibi pasajda ‘millilik’ gösterenini açıklarken atıfta bulunduğumuz İslâmi kodlar yoğun bir şekilde tekrarlanıyor ve ‘millet’ anlam olarak ‘ümme’t’e tekabül edecek şekilde örgütleniyor. ‘Yerlilik’ ise daha çok milliliğin eşlikçisi rolünde buralı olmanın, “evde olmanın” kodları olan “kültürel ve dini değerler”e referansla sunuluyor. Ama içeriğinde daima bir “Batı” karşıtlığını muhafaza ederek. Çok partili hayata geçişle birlikte hegemonik hale gelen sağ siyasi anlayışın tek parti döneminden itibaren zaman zaman su yüzüne çıkan fikri/tepkisel bagajı her iki söylemde de kendini göstermektedir. Dolayısıyla ‘yerlilik’ bugüne dek kendisini evrensel talebe dönüştüren bir popülist lider tarafından iktidara doğrudan taşınamamış olsa da Türkiye’deki siyasetinde belli düzeyde bir etkiye sahip olduğu asla yadsınmayacaktır (Bora, 2018: 193).

Nuray Mert (1998: 100-102, 2007) bu iddiayı bir adım daha ileri götürerek ‘yerlilik söylemini’ açıkça “iktidara talip” toplumsal kesimin taleplerinin “ortak bir ifadesi” olarak ele almayı tercih etmektedir. Yani yazara göre iktidar tarafından dışlanmış toplumsal kesimlerin ortak talebi olarak ‘yerlilik’; iktidar odaklarına yönelmiş şikayetlerin bir ifadesini oluşturmaktadır. Belki de bu noktada geriye dönüp tek parti dönemi politikalarına mesafe alan bir düşünce akımı olarak öne çıkan Milliyetçi-muhafazakâr Anadoluçuluğa odaklanmak bu iddianın haklılık payını teslim edebilmek için doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü milliyetçi/muhafazakâr düşüncenin ‘Anadolucu’ entelektüelleri tarafından öne çıkarılan ‘yerlilik’ fikri her ne kadar örgütlenme kanallarını tıkayan bir kurumsal sistem söz konusu olduğundan dolayı sınırlı bir çevrede dile getirilebildiyse de Anadoluçu çevrenin, ‘Batılılaşma ve modernleşme’ eleştirilerini dönem içindeki birtakım hoşnutsuzluklar üzerinden dillendirme çabaları; söylemin yine de talepler birliğini örgütleyebilecek bir hareketin ana göstereni olma

potansiyeline sahip olduğunu düşündürmektedir. Fakat Anadolu'cu düşünüşün popülist bir harekete evrilme potansiyelini sınırlandıran en önemli nedenlerden ilki antagonistik sınırın doğrudan 'halk ve yönetici' kesim arasına çekilememiş olması ve bu yönüyle 'Kemalist halkçılık' anlayışına doğrudan bir tepkiyi temsil etmemesidir. Fakat buna rağmen İsmet İnönü liderliğindeki tek parti iktidarı, 'halk'a doğrudan yaslanmayan bu sınırlı potansiyeli fark ederek düşüncenin en önde gelen savunucularını CHP kadrolarına devşirmiştir. Daha sonra ise bu isimler DP'nin oluşturduğu halk inşa etme sürecine "Yeter söz milletindir" sloganına sahip çıkarak dahil olmuşlardır (Met. Çınar, 2013).

Fırat Mollaer (2018: 43; 79-80) de özgün çalışmasında iktidardaki resmî 'yerlilik ve millilik' söyleminin kaynağını Soğuk Savaş ve Çok partili hayata geçişle 'dönüşen' bir yerlilik anlayışına dayandırmaktadır. Fakat araştırmacıların bir kısmı "yerlilik" söyleminin çok partili hayata geçiş döneminde olduğundan nispeten daha etkili bir siyasi bir içeriğe kavuşmasının tarihi konusunda 1980'li yıllara referans vermektedirler. Özetle Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme tecrübesinden beri süregelen bir fikri bagajı bünyesinde barındıran 'yerlilik', siyasi tarih içindeki tüm bu tartışmalı konumundan dolayı titiz bir incelemeyi hak etmektedir (Erbaş, 2020).

Bu incelemeye Mollaer'in (2018) ve Mert'in (1998, 1999, 2007) işaret ettiği gibi öncelikle 'millilik ile yerlilik' gösterenlerinin popülizm bağlamlarını tartışacağımız merkez sağ parti liderlerinin söylemlerinin izini sürerek gerçekleştirerek başlayacağız. Özellikle 'yerlilik' söyleminin daha ayrıntılı takibini 1980'li yılların sonunda çıkmaya başlayan ve milliyetçi-muhafazakâr Anadolu'cu düşüncenin bir devamı olarak görülen *Türkiye Günlüğü* üzerinden gerçekleştirebileceğimizi düşünüyoruz. Çünkü 'söylem' bundan önce daha çok "milliliğin" "iktisadi bağlamla" ilişkili bir gölge göstereni olma rolüyle anılmıştır. İktisadi bağlama teğellenerek anılmadığında ise modernizmin muhafazakâr yönüne işaret eden "geleneksel değerlerin korunması" fikrine işaret edilerek anılmıştır. Dolayısıyla 'yerlilik' göstereninin tek başına önemli tartışma başlığı haline getiren mecralar 1980'ler ve 1990'larda çıkan 'kültürel mecralar' ile sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda dergi sağ siyasi geçmişi referans alan bu bölüm için oldukça uygun bir örneği teşkil edecektir.

Bu bölümde öncelikle merkez sağda öne çıkan ilk parti olan DP'nin söylemsel stratejisinin ana noktalarını kısaca ele aldıktan sonra sırayla diğer halkalar olarak AP lideri Demirel'i, ANAP lideri Turgut Özal'ı inceleyeceğiz. Milli Görüşçü çizgiye sahip İslâmcı hareketin temsilcisi olan partilerin lideri Necmettin Erbakan'ın "yerlilik ve millilik" anlayışına ise hem merkez sağ partiler başlığı altında hem de selefleri olan "Milli Görüş" partilerinin 1970'lerdeki söylemlerini tartışırken yer verilecektir. Bu liderlerin ve temsil

ettikleri partilerin önemi ifade ettiğimiz gibi hem merkez sağ geleneği içinde yer alan partiler olmalarından hem de ‘millet’ inşalarını popülist bir ‘millilik’ ve Hobsbawm’a atıfla bu ‘millilik’ ekseninde “icat edilmiş” “geleneksel değerler” veya iktisadi hamleler üzerinden sunulan bir ‘yerlilik’ gösterenine yaslanarak gerçekleştirmiş olmalarından ileri gelmektedir. Birçok araştırmanın da üzerinde ortaklaştığı gibi DP ve Adnan Menderes’in, korku siyasetiyle çerçeveleyerek başlattığı ‘mağdur millet’ özdeşliğinin, takibindeki sağ partilerin de ortak teması olduğunu şimdiden paylaşmamızda bir sakınca yoktur.

2.2.1. AK Parti Öncesi Merkez Sağda “Yerlilik” ve “Millilik” Gösterenlerinin Popülizm Bağlamı

2.2.1.1. Demokrat Parti (Adnan Menderes)

DP rejiminin iktidar olması, Cumhuriyet devrimi adına önemli bir dönemeci temsil etmektedir. Yani DP’nin kurulmasıyla beraber tek parti iktidarına tepkili kesimin taleplerinin bir eklemlenme pratiği gerçekleştirebileceği zemin oluşmuştur. Fakat partinin ‘halkçılık’ anlayışı, Kemalizm’in halkı siyasal alandan dışlayan otoriter, merkeziyetçi yönetimi altında gerçekleşmiştir. Bu yüzden bahsettiğimiz eklemlenme pratiği ise sanıldığından aksine ilk etapta tabandan yükselen taleplerin dönüştürücü gücüyle değil; devlet içindeki seçkin bir kadronun tabana, taleplerini dile getirmeleri ve bu talepleri kendilerinin karşılayabilecekleri doğrultusunda verdikleri vaatlerle cesaretlendirmeleri sonucu gerçekleşmiştir (Mert, 2007; Demirel, 2011). 1940’lı yıllar ve özellikle 1945 ise tüm bu çabanın başarılı olabilmesi için kritik bir dönüm noktası olabilmıştır. Başka bir deyişle hem İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası arenada yaşanan büyük çaplı değişiklikler hem bu süreçten ekonomik anlamda olumsuz etkilenen Türkiye’nin mevcut durumu, iktidarını sürdürmekte olan İnönü hükümetine dair duyulan memnuniyetsizliği tırmandırarak eşdeğer bir eklemlenmenin doğmasına giden yolu açmıştır (Timur, 2003: 23; Aytaç ve Elçi, 2019).

Yukarıda genel referanslarına kısaca değindiğimiz merkez sağ parti liderlerinin ilki olan DP lideri Adnan Menderes; söyleminin içeriğini, tek partinin “hakimiyet-i milliye” söyleminin dışında kalan toplumsal failer üzerinden kurmuştur. Parti, “yoksul köylülerden, gayrimüslim azınlıklara ve dindarlardan memurlara” varana kadar çok kesimi söylemine dahil edebilmeyi başarmıştır. Menderes’in ‘millilik’ sıfatını kendinde tümlenen bir aşkın güç olarak kutsadığı fark edilmektedir. Lider böyle yaparak aynı zamanda kendine karşıt olan tüm kesimleri bir gayri-millilik eksenine çekebilmiştir (Bora, 2017: 535). DP’nin “milli iradeyi hakim kılma” sloganı farklı talepleri olan ve çıkarları çelişen kesimleri kâhir ekseriyetle, CHP’ye karşı bir arada tutan boş bir gösteren işlevine bürünmüş ve gayri-millilik ekseninin içi çoğunlukla muhalefeti temsil eden CHP ile doldurulmuştur. Demirel’in (2011, 63)

ifadesiyle, söylem “ortaklık” duygusunu ifade eden bir “tutkal” vazifesi görmüştür.²¹ ‘Yerlilik’ ise Adnan Menderes’in söylemlerinde şikayetskâr kalabalıklara seslenmede ve onların farklı taleplerini örgütlemeye ‘millilik’ kadar billurlaşmamış olsa da Mert (2007); kavramın yine de farklı toplumsal kesimlerin şikayetlerini ortaklaştıran bir tema olarak iş gördüğünü savunmaktadır. Yazara göre iktidara talip olan “yükselen burjuvazi” ile “toplumsal düzenden her türlü mağduriyet nedeniyle şikayetkar kalabalıkların” ortak teması haline gelen ‘yerlilik’; bu farklı kesimleri “mevcut iktidar odaklarına karşı muhalefette birleştirmiştir.” Bu iddia ile açıkça DP’nin arkasındaki destek ile 80’li yıllarda yükselişe geçen İslâmcılığın ardındaki toplumsal destek arasında ‘yerlilik teması’ etrafında bir analogi kurulmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Menderes’in söylemlerinde sağ popülizmin leitmotifi haline gelen ‘iktidarın halka yabancı seçkinlerden oluşmuş olması’ şiarından hareketle kendisinin ‘halkın yanında’ ve ‘halktan biri’ olduğunu ‘yerli değerler’e referans vererek pekiştirmek istemesi; milliyetçi-muhafazakâr Anadolu düşünüşteki entelektüeller tarafından dile getirilen ‘yerlilik’ anlayışının “anti-seçkinci” karakterini hatırlattığı için atlanmaması gereken bir ayrıntıdır. Bu karakterin diğer önemli örneği olan “Yeter söz milletindir” sloganını ise çoğunluğun arzularının temsili olarak retorikleştiren (Demirel, 2011: 121) Adnan Menderes, bu söylem ile kendisini “yıllardır milletine yabancılaşmış bürokratik elit tarafından kendisini ifade etmesine izin verilmeyen Anadolu’nun N. Fazıl’ın ifadesiyle “öz yurdunda garip, parya” konumuna getirilmiş, asil ve vakur insanların temsilcisi” olarak sunar (Bora, 2017: 479; Yiyit, 2010: 120). Haklılığını böylelikle bir mazlumluk ve ezilmişlik hikayesinden devşiren sağ geleneğin ilk partisi olan DP; seçkinlere karşı çizdiği antagonistik inşayı bu sayede derinleştirebilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ertesindeki zaman diliminde, İsmet İnönü’nün Sovyet tehdidini engelleme amacıyla Batı’ya yaklaşma planının bir parçası olarak bilinçli ve planlı bir şekilde kurulmasında bizzat rol oynadığı bir parti olan DP başarısını; ortak sıkıntılara sahip farklı kesimleri oluşturduğu söylem ile tek merkezde örgütlemesine borçludur. Öyle ki partinin üyeleri birkaç ay öncesine kadar CHP kadrolarında yer alan vekillerden oluşmaktadır. Planlı biçimde muhalefet kaftanını kuşanan parti özellikle 1946 seçimlerinde yoğun bir baskıyla karşılaşmış fakat bu baskılar uzun vadede, az önce bahsettiğimiz ‘mağduriyet ve mazlumluk’ anlatısını daha üst perdeden dillendirebilme imkanı elde etmelerine yol açmıştır (Sunar, 1985; Demirel, 2011; Mert, 2007).

²¹ Demirel’e (2011: 153) göre “DP seküler, milliyetçi otoriter devlet anlayışındaki sekülerliğin yerine dindar/muhafazakar, yerlici Anadolu bir milliyetçiliği ikame ederek bir ölçüde farklı ancak otoriter renkleri ağır basan bir devlet tasavvuruna ulaşmıştır.”

DP dönüştürücü karakterini asla Cumhuriyet rejiminin yaslandığı ana ilkeleri silen bir hareket olmasından almamıştır. Çünkü belirttiğimiz gibi zaten partinin kurucuları tek partili dönemdeki CHP kadrosu içinde yer almış bürokratlardır. Sözün tam manasıyla bu bürokratlar tek parti ideolojisini ancak çizilen sınırlar içinde sorgulayabilmişler ve tek partili dönemdeki ‘halkçılık’ anlayışına halkın siyasal katılımını da içeren popülist bir yorum eklemeye çalışmışlardır. “Yeter söz milletindir” sloganında kutsanan ‘millet’ ‘elitist’ bir tarihsel proje olmaktan çıkartılarak istek, özlem ve beklentilerinin dikkate alındığını yansıtan popülist bir içeriğe dönüştürülmüştür (Mert, 2007; Sunar, 1985).

Aradaki mücadele bu yüzden ‘yabancı yaşam tarzına sahip elitler’ ile ‘millet iradesi’ olarak sunulmuş ve Batılılaşmış bir ulus inşa çabasına ‘milliyetçi-muhafazakârlık’, ‘yerlilik’ ve ‘İslâmcılık’a vurgu yapılarak karşı çıkılmaya çalışılmıştır. İktidarının ilk yıllarında farklılık mantığı yalnızca CHP’nin elitist seçkinleriyle oluşturulurken Menderes’in söylemlerinde “anti komünizm” konusunun altını giderek daha sert bir şekilde çizmesiyle eşdeğer zincir oldukça zayıflamıştır. Kuşkusuz Adnan Menderes’in bu ısrarcı tutumunun arkasındaki en büyük sebep ABD ile kurduğu yakın ilişki olmuştur. Zaten aşına olunan bu anti-komünist tutumu İkinci Dünya Savaşı’nın ardından kurulan yeni düzende ABD’nin saflarında yer almasının da etkisiyle oldukça ileri bir noktaya taşıyan DP; ABD destekçisi olduğunu tüm politikaları ve söylemleriyle kanıtlamıştır. Yani eşdeğer zinciri bir arada tutmak için ‘demokrasi’ yi kullanan Menderes; farklılıklar zincirini ‘anti-komünizm’ söylemiyle canlı tutmaya çalışmış fakat bu ‘anti-komünizm’ söylemi tüm muhalif seslerin ‘düşman’ ilan edildiği bir kategoriye dönüştürülmüştür (Köroğlu, 2016: 169-170). Dolayısıyla CHP ve tüm muhalif sesler bu grubun içine alınarak “komünist” ve “dinsiz” (Zürcher, 2000: 338) ilan edilmişlerdir.

Fakat DP iktidarının toplumun merkezine inşa ettiği antagonizmanın gittikçe derinleşmesiyle karakterize olan kurumsallaşmış rejim bir seçimle değil, 1960 yılında gerçekleştirilmiş bir darbeye sona ermiştir. Bu süreçte ordunun hükümete el koymasıyla tasfiye süreci başlamış; Adnan Menderes vatana ihanetten yargılanarak idam edilmiştir. 27 Mayıs’ta gerçekleşen bu ilk müdahale Menderes sonrası dönemde gelecek partileri oldukça travmatize eden bir gelişme olmuştur. Buna bağlı olarak söylemlerini yaşanan bu mağduriyetle meşrulaştıran sağ iktidarlar; darbeyi ‘milli irade’ye yapılmış bir saldırı olarak nitelemişlerdir (Köroğlu, 2016).

2.2.1.2. Adalet Partisi (Süleyman Demirel)

27 Mayıs Darbesi sonrası DP mirasına sahip çıkma amacıyla 11 Şubat 1961’de kurulan Adalet Partisi ise 10 Ekim 1965’te milli bakiye sistemine göre yapılan genel

seçimlerde %52,9 oy oranıyla mutlak çoğunluğu kazanarak tek başına iktidar olmayı başarmıştır. 1965 yılından 12 Mart 1971 muhtırasına dek koalisyonuz devam eden sürecin başlangıcında (Eroğul, 1990: 146-147) Süleyman Demirel; Adnan Menderes’e benzer biçimde, “sıradan insanın temel hak ve özgürlüklerin savunma” (Demirel, 2005a: 548) iddiasıyla iktidara talip olmuştur. Demirel, DP’den devraldığı mağduriyet temasıyla biçimlenen bu özdeşliği yeni politik söylemler ile besleyerek bir arada tutmaya çabalamıştır. Aynı zamanda Demirel’in ‘millet’e yönelik vurgularında Menderes döneminden kalan seçmen kitlesini kazanmaya dönük bir rey kaygısının da ağır bastığı söylenebilir. DP’nin söylemsel stratejisini devralarak ‘millet’i aşkın bir güç olarak resmetmeye devam eden Demirel için ‘millet’, “bir tür seküler Tanrı”dır (Türk, 2014: 78).

Burada AP’nin bütünün adına söz söyleme yetkisi kazanarak iktidar olmasıyla ‘millet’e giderek daha da çok kutsiyet atfetmesi; ‘millet’in çoğunluğuna dayanan ‘milli irade’ göstereninin aslında “populus” düzeyine yükselmiş olan %52,9’luk kısmiliğin iradesi olduğu gerçeğini maskeleyme görevi gördüğünü belirtmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla AP popülizminin ‘demokrasi’ gösterenine yaptığı tüm vurgular da bir yönüyle dışlanan, mağdur edilen ve hakları teslim edilmeyen bir kısmiliğin duygusal yatırım yaptıkları liderin iktidar olmasından sonra bütün halk gibi davranmasının arkasındaki matematiksel çelişkiyi perdelemek için sarf edilmektedir. En nihayetinde AP’nin ‘demokrasi’ anlayışına göre önemli olan ‘milli irade’nin “hür ve serbest seçimler” yoluyla ortaya çıkmasıdır. Bu anlayışa göre parlamentonun yetkilerinin sınırlandırılmaması iradenin mutlak tecellisi için gerekli ve yeterli görülmektedir (Bora, 2005a: 559).

Fakat Demirel’in; ‘oğunluğun’ her ne şartla olursa olsun temel hak ve özgürlükleri zedeleyemeyeceğine yönelik vurguları, muhalefeti mutlak anlamda demokrasinin bir parçası addettiklerini belirten ifadeleri ve bu ifadelerine koşut olarak CHP’ye DP dönemine nazaran daha ılımlı bir tutum sergilenmesi; kurumsallığın henüz DP’deki gibi kendine karşı çıkan tüm muhalif sesleri ‘marjinal’ konuma indirgeyecek bir boyuta ulaşmadığının ve eşdeğer mantığın nispeten hakim olduğunun emareleri olarak okunabilir. DP dönemiyle kıyaslanan bir ‘demokrasi ve özgürlük’ anlayışından söz edildiği için bunun doğru bir okuma olduğunu söyleyebiliriz. Tabii bu demokratik dönüşüm çabasının altında; AP’nin liberal temsili demokrasi anlayışına sahip bir parti görünümünü geçmişteki otoriter görünüme ikame ederek çeşitli denetim mekanizmaları tarafından meşru bir parti statüsüne yükselerek iktidarını güvenceye alma niyetinin yattığı da aşıkardır. Çünkü Süleyman Demirel’in 1960 darbesi sonrası bireysel hak ve özgürlüklerin gerektiğinde ‘oğunluğun’ iradesinin önüne koyabilecek denli savunusu, askeri rejimin de geçmişten bugüne bir tehdit olarak kodladığı sosyalist

hareketler ve komünizm söz konusu olduğunda yerini dışlayıcı ve düşmanlaştırıcı bir söyleme, tepkisizliğe ve sessizliğe bırakmıştır. Özellikle iktidarının ilk üç yılından sonra sol-sağ çatışması giderek derinleşirken onaylamadığı ve iktidarına tehdit olarak algıladığı tüm fikirlere ‘komünizm’ etiketini yapıştırmaktan “Ortanın solu Moskova yolu” sloganlarıyla seslenmekten geri kalmamıştır (Demirel, 2005: 549-553).

Fakat ‘halk’ı ‘millet’e alternatif olarak kullanan liderin söylemlerinde ‘millilik’ göstereninin ‘anti-modernist’ bir imaya sahip olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Örneğin Demirel’in, kalkınma ve refahın gerçekleştirileceğine dair vaatlerini “garplılaşıma, yüksek çağdaş uygarlığa erişme, ilerleme” gibi kavramların iyiden iyiye benimsenmesi gerektiğini salık veren söylemleri öne çıkararak sıraladığını görürüz. Burada modernleşmeye düşülen tek şerh ise “geleneksel değerlere” sırt çevirmemektir. İlk bakışta Demirel’in gelenek ile modernleşmenin harmanlanarak ilerlenmesi gerektiğine dair fikirlerinin Osmanlı-Türk modernleşmesi tartışmalarından devralınan Batı’nın teknolojisiyle ilgilenip manevi ‘öz’ü kendinde barındırmaya dayalı modernleşme fikrine yakınlığı göze çarpmaktadır. Fakat Demirel bu “maddi modernleşme fikrini” seleflerinden farklı olarak liberal bir momente çekmiş ve dolayısıyla ona daha farklı bir içerik kazandırmaya çalışmıştır (Bora, 2005a: 554).

Bir bakıma Menderes’in ‘millilik’ gösterenine “dindar kesimin laiklik adına daha az baskıya maruz bırakılması” talebine dayandırarak yüklemiş olduğu “geleneksel ve dini kodlar”; ihtilalin ardından düzenlenen 1961 Anayasası’nın reforme ettiği yeni politik atmosferde “ekonomik iyileşme, liberalleşme” gibi pragmatist hedeflerin arkasına alınarak tamamen görünmez kılınmasa da seçim dönemlerinde üstünde daha hassasiyetle durulacak meseleler olarak bırakılmışlardır (Bora, 2005a: 555). Gerçekte AP lideri Cumhuriyetçi laiklik anlayışıyla çelişmeyecek bir laiklik ilkesini benimsemesine ve bunu “Cumhuriyet rejimi içinde başıboş bir dini hayatın laiklik prensibini de tehlikeye düşüreceğini” (Demirel, 2005: 555) dile getirerek açıkça ifade etmesine rağmen özellikle iktidarının ilk yıllarında, laiklik ilkesinin uygulanma prensipleri üzerinden Cumhuriyetçi modernleşme projesini eleştirmekten sakınmamıştır. Bu eleştiriler ise giderek seçim dönemlerinde hitap edilen kesimi konsolide edebilme amacıyla dilendirilen ifadelerle dönüşeceklerdir.

Demirel’in söylemlerindeki modernleşmeye şerh düşülen geleneksel değerlere bağlılık vurgusu ise ‘yerlilik’ gösterenini işaret eden bir imaya sahiptir. ‘Yerlilik/geleneksellik’ ‘yabancı’ olanın ‘kültürel’ tehdidinin varlığıyla ortaya çıkabilen bir uğrak olmakta fakat burada ‘tehdidin adresi’ muğlak bırakılmakta daha doğrusu bu liberal momentte ‘Batı’ ile araya yerlilik/yabancılaşma ekseninde o kadar keskin bir antagonist hat çekilmemektedir. Çünkü Demirel’in söyleminde ‘Batı medeniyeti’ milletin yararı için erilmesi, ulaşılması gereken bir

çizgidir. “Büyük Türkiye” ideali ancak bu çizgiye ulaşarak gerçekleşebilecektir (Bora, 2005: 575). Özetle “geleneksel değerler ve yaşam biçiminin korunması talebi dile getirilirken bir yandan da zenginleşmek ve her şeyden önce ileri teknoloji kullanımı ile özdeşleştirilen modernliğin nimetlerinden yararlanılmak” istenir (Demirel, 2005: 582).

Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi liderler tarafından ‘yerlilik’ göstereninin karşısında muğlak kalan ötekinin içeriği; söylem, “kültür”, “hars”, “adet ve ananeler” ile yan yana geldiğinde bu değerlere sahip olmayanlar olarak işaretlenenlerce doldurulmak için uygun zamanı beklemektedir. Örneğin Demirel 1975 yılında yaptığı bir konuşmada ‘Batı’ medeniyetini taklit etmenin “Türk-İslâm medeniyetinden kopukluğa” sebep olduğunun altını çizecektir. Demirel’e göre “Türk milliyetçiliğinin birinci şartı, kendi mazisine, kendi harsına, kültürüne, kendi adet ve geleneklerine sahip çıkmaktır.” (Türk, 2014: 92). AP liderinin söyleminde Sovyetlerin kışkırtmasıyla dış güçler tarafından yönlendirildiği söylenen sol hareketlerin tümü geleneksel ve milli değerlerimize bir ‘yabancı’ tehdit olarak kolayca bu kategoriye yerleştirilebilmişlerdir (Türk, 2014: 79). Böylece Demirel’in söylemlerinde sol söyleme karşı çizilen husumet hattında makbul irade olarak yüceltilenler ‘yerli ve milli değerler’e bağlılıkla tanımlanmıştır.

AP lideri politik meşruiyetinin biricik koşulu olarak sabitlediği ‘milli irade’ gösterenine ‘milli yarar’ ekseninde bir içerik kazandırmaya çalışarak var olan sınıf ayrımlarını homojenleştirici söylemle gizlemeye yönelmiştir. Demirel’e destek veren kesim büyük toprak sahiplerinden küçük üreticilere ve onların arasındaki İslâmcı, etnik milliyetçi, Batıcı liberallere dek uzanan oluşan oldukça heterojen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla bu farklı çıkarların taleplerini hem demokrasi hem de kalkınma idealleri altında örgütlemeye çalışan Demirel “milli yarara dayalı sınıflar üstü bir” (Bora, 2005: 567) ortaklık şiarını öne çıkarmaya çalışmıştır. İşte bu sebeple ‘milli irade’ göstereninin yanına konumlandırılan kalkınma idealinin dönemin sosyo-ekonomik taleplerinin oluşturduğu zincirdeki bir boş gösteren işlevinde olduğu söylenebilir (Demirel, 2013: 219-224, 2005: 548). Aynı zamanda ‘milli yarar’a dayalı bu homojenleştirme operasyonunda ‘milli yarar’ın ‘bekâ’ kaygısıyla güncellenerek öne çıkarılması durumunda kendilerine karşı gelen her kesimin çoğunluk olsalar dahi milliyetçi-muhafazakâr reflekslerle gayri-milli ilan edilerek düşmanlaştırılmaları hiç de uzak bir ihtimal değildir. Zürcher’e (2000: 366) göre Demirel; farklı kesimlerden oluşan bu heterojen yapıyı genellikle seçim dönemlerinde İslâmi ‘yerli değerler’e yaptığı vurguyla ve ‘anti-komünist’ propaganda ile bir arada tutmaya çabalamıştır. Bu “milliyetçi-muhafazakâr” refleksler Demirel’de 1960’ların sonu ve 1970’li yıllarda daha görünür hale gelmiştir.

Aslında 1965 yılından 12 Mart Muhtırası'na kadar geçen süreç baz alındığında AP'nin iktidarda olduğu ilk yıllarda siyasal düzenin çoğulculuk esasına uyduğu söylenebilir. Çünkü darbenin ardından oluşturulan 1961 Anayasasının kamu gücünün otoritesini yönetilenlerin güvencesi lehine kısıtlayan, kuvvetler ayrılığına öncelik veren maddeleri siyaset sahnesinin sağ ve sol kanadının o zamana dek tecrübe edilmemiş biçimde renklenmesine vesile olmuştur. Sol ve sağ akım içinde yükselen parti ve oluşumlar siyaset sahnesinde boy gösterebilmişlerdir. Bunlara ilk defa %3 lük oy oranıyla mecliste temsil olanağı bulan ve Türkiye'nin demokratik bir sosyalizm'e geçebileceğini savunan Türkiye İşçi Partisi de dahildir (Eroğul, 1990: 156-157; Zürcher, 2000: 372).

Ayrıca daha sonra MHP ismini alacak olan ve 1970'li yılların zayıf koalisyon hükümetleri döneminde AP ve Milli Nizam Partisi'nin de dahil olduğu Milliyetçi Cephe koalisyonunun ortağı olacak olan diğer önemli parti ise Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'dir. Alparslan Türkeş *Dokuz Işık* olarak isimlendirdiği risale ile partinin politikasını dönüştürmeden evvel Osman Bölükbaşı liderliğindeki CKMP aşırı milliyetçi bir görünüme sahip değildir (Aydın ve Taşkın, 2020). Bölükbaşı'nın ardından 1965 yılında liderliğe geçen Türkeş; 1967 kongresinde "Dokuz Işık" adıyla sunduğu bir kitapçıkla CKMP'den "hiyerarşik şekilde örgütlenen aşırı milliyetçi bir programa sahip militan bir parti" yaratmıştır. Türkeş'in Dokuz Işık adıyla sunduğu doktrin 'yerli ve milli' söyleminin siyasi tarihteki sapaklarından birini oluşturması açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Türkeş'e göre Dokuz Işık, "yüzde yüz yerli, yüzde yüz milli ilk doktrin" idi. Kapitalizme ve komünizme eşit mesafede tavır aldığını "Ne kapitalizm ve liberalizm ne de komünizm Türkiye için yararlı olur" diyerek de belirten Türkeş (Bora, 2007: 305; Mırık, 2021: 86); "milli üçüncü yol" olma iddiası taşımaktadır. Maddi kalkınma söz konusu olduğunda bilimsel bilgiye ve ilerleme fikrine bağlılığı büyük bir hevesle savunan Türkeş, bu kalkınmanın "Müslüman-Türk milleti realitesini göz önünde bulunduran" yerli fikirlerle mümkün olabileceğini söyler (Türkeş, 2010'dan akt. Mırık, 2021: 87).

Türkeş için "Komünizm ve kapitalizm" dışarıdan ihraç fikirler hükmünde olduğu için Türkiye'nin varlığına, birliğine tehdittirler. Tüm bunlar parti çatısı altında eyleme dönüşmeyen fikirler olarak kalmamış özellikle kendilerine Bozkurtlar adını veren ve CKMP adı altında örgütlenmiş gençlik örgütü 1968 yılında sol ve sağ arasındaki şiddet olaylarında solu bastırmaya ve sindirmeye dönük faaliyetlerde bilfiil rol almışlardır. Türkeş özellikle 1969'dan sonra yaklaşan seçim döneminin de etkisiyle laiklik tarafgiri söylemleri geri plana iterek İslâm'ı vurgulamaya başlamıştır (Zürcher, 2000: 374).

Tam da bu yıllarda 'yerliliği' sık sık 'iktisadi kalkınma' temasına uygun bir şekilde zikreden Necmettin Erbakan, Milli Görüşçü çizginin ilk partisi olan Milli Nizam Partisi'ni kuracaktır. 'Bağımsızlar Hareketi' adıyla bilinen bir grup muhalif ile AP'den ayrılan Erbakan,

eski partisini CHP ile birlikte İslâm karşıtı Siyonist Batı devletlerinin iş birlikçileri olarak kodladıktan sonra MNP'nin kapatılmasının ardından kurulan ve yine lideri olduğu Milli Selamet Partisi ile önce Bülent Ecevit liderliğindeki CHP ile ardından iki dönem üst üste AP ve MHP ile koalisyon ortaklığı yapacaktır (Zürcher, 2000: 375).

Çoğulcu bir siyasetin ilk kez filizlenmekte olduğu 1965-1968 yılları koşullarında Demirel; Türkiye popülizminde öteden beri antagonist insanın sabit bir ötekisi olarak konumlanan sosyalist ve solcu hareketleri ve bilhassa komünizmi daima bir “gayri-milli ve yerli” ekseninde değerlendirmeyi zaten sürdürmekteydi. Demirel, bahsedilen eksenindeki bütün oluşumları bastırma adına girilen yasa-dışı-şiddet yanlısı müdahalelerin açıktan faili olmaya yanaşmıyor olsa bile sol ve sağ arasındaki çatışmada yatıştırma yanlısı olmak yerine tepkisiz ve sessiz bir pozisyona sadık kalmayı tercih ederek çatışmanın daha da körüklenmesine etkiye bulunmuştur. Komünizme ve sol/sosyalist hareketlere dair söylemlerinin şiddetine rağmen siyasi rejimin çıkan olaylara müdahil olmayan seyirci tutumu; 1968'den sonra giderek derinleşen kriz ortamıyla karşılaştırıldığında muhalif seslere tanınan nispi bir serbestiyenin mevcut olduğu yorumunun yapılmasına sebep olmuştur (Demirel, 2005a: 553; Eroğul, 1990: 153). Sonuç olarak 1970'li yıllara yaklaşırken partiden ayrılmaların artışıyla tedirgin olan ve hayli zayıflayan Demirel Hükümeti, artan ekonomik krizle birlikte kendini bir hegemonik kriz içinde bulmuştur. MHP ve sol gruplar arasında tırmanan şiddetli olaylar, partiden kopuşlarla birleşince sürecin sonu 12 Mart 1971'de verilen muhtırayla gelmiştir.

Aslında 1970'li yılların başında derinleşen antagonistik hattın önemli bir tetikleyicisi de iktidarına tehdit oluşturan MHP ve MNP ve DP ile oyların paylaşılacak olma endişesi olmuştur. 1970'li yılların başından itibaren var olan antagonistik hat “solculuk ve milliyetçilik” arasına çekilerek tüm sol tandanslı partiler komünizm yandaşı olmakla veya komünizmin önünü açmakla itham edilmişlerdir. Zaten 1965 seçimleri öncesinde İnönü'nün “ortanın solundayız” açıklamasından itibaren “Ortanın solu, Moskova Yolu” gibi sloganlarla ‘komünist tehdit’ anlatısına eklenerek işaret edilen CHP; 1968 ve özellikle 1970'li yıllarda muhalefetinin meşruluğu tartışılacak denli dışlanarak düşmanlaştırılmıştır. Anti-komünist söylem Demirel Hükümeti döneminde öyle bir boyuta ulaşmıştır ki DP'den de fazla biçimde ‘yerli/geleneksel değerler’e yönelen asıl tehdit kaynağının sol ve sosyalist hareketler olduğuna işaret edilmiştir. Kemalizm'in laik ve Batılılaşma yanlısı fikirleri adeta daha makbul bir öteki kategoriye dönüşmüş ve 1970'lerde Demirel ve milliyetçi kanadı temsil eden Milliyetçi Cephe koalisyon ortakları için ‘komünizm’ hem ‘Türklük’ hem de ‘İslâm’ kategorisinin en birincil düşmanı olarak nitelenmiştir. Hatta Demirel için artık “bölücülükle, yıkıcılıkla, komünizmle, anarşi ile, terör ile mücadele, Halk Partisi ile mücadeleden” geçmektedir (Türk, 2014: 97).

2.2.1.3. Anavatan Partisi (Turgut Özal)

1980’li yılların Türkiye tarihinin en önemli virajlarından birini oluşturduğuna kuşku yoktur. Türkiye tarihi için adeta bir milat kabul edilen 1980’ler, Türkiye ekonomisine ‘dışa açılma’ denilen yepyeni bir birikim tarzı modelinin hasıl olma sürecinin başlangıcını ve değişim ve dönüşüm sözcüklerinin anlamlarının hakkını veren yeni düzenlemelerin uygulamaya konulduğu yılları nitelemektedir. 12 Eylül 1980 bir önceki dönemden kopuşun gerçekleşmesine ön ayak olacak bir askeri müdahale olacaktır. Bunun yanında:

“...dışa açılmacı birikim tarzının gereksindiği otoriter-baskıcı siyasi atmosferi sağlamakla kalmayacak, bu siyasi yapıyı kurumsallaştırıp kalıcılaştırmayı hedefleyecekti. Böylece 12 Eylül için hedef, sadece “aşırı” diye nitelediği emekten yana güçlerle sınırlı kalmayacak, belli ölçülerde merkez sağ ve merkezi solu da kapsayacaktı. 12 Eylül’ün generallerince hazırlanan ve baskıcı niteliği ağır basan 1982 Anayasası; onun ışığında çıkarılan yasalar, yeni birikim modelinin hukuki çatısını oluşturacaktı” (Sönmez, 1992: 8).

1982 Anayasası’nın belirlenimiyle geçen üç yılda demokratik siyaset askıya alınacak, birçok parti lideri siyasi yasaklı ilan edilecek, TBMM kapatılacak ve sendika ve meslek örgütleri de bu yasaklardan ve kısıtlamalardan nasibini alacaktı. Ekonomik anlamda bir “kabuk değişimi” (Sönmez, 1992: 8) olarak tanımlanan bu süreçte, 12 Eylül rejimi bir yandan “otoriter bir Kemalizm doktrini dayatmaya” çabalarırken diğer yandan iktisadi, siyasi ve kültürel alanda “milliyetçi-muhafazakâr” seçkinlerle iş tutma eğiliminde olmuştur. 12 Eylül darbesi koşullarında rejimin Kürt sorunu da dahil başka birçok sorunun çözümü için tek etkili reçete olarak öne çıkarttığı en önemli unsur ise “Türk-İslâm sentezi” olmuştur (Aydın ve Taşkın, 2020: 342; Buğra ve Savaşkan, 2015: 85). Rejimin bu fikri kendisine dayanak yaparak şekillendirmeye giriştiği toplum; bu dönemdeki otoriter uygulamaların doğrudan katkısıyla güçlenecek olan Kürt sorunuyla uzun yıllar mündemiç olacaktır (Somer, 2016: 182).

Askeri darbeden üç yıl sonra gerçekleşen 1983 seçimlerinden 1989’a değin tek başına iktidar olan Özal, kendinden önceki merkez sağ popülist partilerinde öne çıkmış olan söylemleri, mimarı olduğu 24 Ocak Kararları’nın itkisiyle hız kazandırılan neoliberal politikalar ekseninde dönüştüren bir lider olarak anılır. Siyasi kariyerinin ani ölümüyle sonlanan son dört yıllık zaman diliminde de cumhurbaşkanlığı görevi icra eden lider; 1983’te kurduğu ANAP’ı aynı yıl gerçekleşen seçimlerle tek başına iktidara taşımayı başarırken, ne 1980 askeri darbesini gerçekleştirmiş olan cunta rejimiyle ne de iş dünyasıyla arasını açmamaya gayret etmiştir. Zaten 1983 seçimlerine askeri rejimden icazet alarak dahil olabilen parti, bu yıllarda düzen karşıtı duruşun temsilcisi bir parti olma iddiasından faydacı bir saikle imtina eden bir profile sahip olmuştur. Bu saik ile söylemlerini kurgulayan Özal, farklılık

mantığını işletirken genellikle darbe rejiminin siyasi yasaklı ilan ettiği siyasetçilere referans vermiş ve ‘halk’ı 12 Eylül liderliğince de kabul gören milliyetçi-muhafazakâr düşüncenin makbul vatandaş kurgusuna paralel biçimde ‘Müslümanlık’ ve ‘Türklük’ kategorilerine binaen inşaya uğraşmıştır.

Fakat Özal’ın 1983 yılında mevcut düzen tarafından benimsenen ‘milliyetçi-muhafazakâr’ fikirlere angaje imajına rağmen; demokratikleşmeye yaptığı vurguları “rejimi sivilleştirme” misyonunu öne çıkararak güçlendirmeye çalışması, öz geçmişinin Demirel’e benzer biçimde halkın sinasinden çıkan bir lider anlatısına çok uygun düşmesi; bu durumun, Özal’ın meşhur lafzı ile ifade edecek olursak, “köşeyi dönme” veya “yükselme” hevesi taşıyan sınıfların umudunu yeşertmesi ve Demirel’den bile daha pragmatist bir tutumla “halka hizmet” söylemini öne çıkarması gibi nedenler; birleştirme sözü verdiği ‘milliyetçilik, İslâm, merkez sağ ve merkez sol’ gibi farklı eğilimler arasında -askeri otoritelerce kısıtlanmış bir siyasi atmosferde- bir eklemlenme oluşturabilmiştir (Bora, 2005b: 590; Acar, 2008: 197). ‘Anti-komünist’ söylemleri dikkate alındığında ‘sol’a karşı en küçük bir eğilim taşımadığı’ ortada olan Özal’ın söz konusu eğilimleri birleştirme sözünü verirken tereddüt dahi etmeyişi ise vaat edilen yolun, 1970’li yılların siyasi istikrarsızlıkla geçen “organik bunalım” koşullarından mustarip olmuş farklı kesimleri celbetme beklentisinden kaynaklanmaktadır.

Bu beklenti Aydın ve Taşkın’a göre (2020: 363) “kültürel bir mağduriyet hissiyatını” “iktisadi-politik” bir yükseliş ile sağaltma özleminde olan Müslüman kesimlerde oldukça görünürdür. Özellikle ‘hizmet’ göstereni bu süreçte adeta evrenselleşen bir tikel talep rolü üstlenmiş ve “halka hizmet” söylemi tercihinin bu hizmeti yerine getirenlerden yana koyan farklı çıkarlar arasında bir denklik zinciri yaratmıştır. ‘Millilik’ göstereni ise bu süreçte tercihinin böyle bir hizmetten yana kullanan ‘sandık iradesini’ anıttırır şekilde bağlamsallaşır. İnşa edilen antagonistik hattın ‘milli ve gayri/millileri’ni belirleyen söylemlerden bir diğeri olarak ise “orta direk” söylemine bakılmalıdır. Erol Mutlu (2005: 389-390); Özal’ın “bütünleştirici, uyumlaştırıcı” retoriğindeki “orta direk” söyleminin toplumsal bilimlerin geleneksel “orta sınıf” kavramına kimi yan anlamların dahil olmasından anlamını alan bir çağrışı ifade ettiğini belirtir. Birbirinden çok farklı ekonomik standarda ve kültüre sahip kesişimsiz sınıflar (büyük bir işverenden bir köylüye, çiftçiye, memura varana kadar), Özal’ın çağrısına; orta direk mensubu olduklarını söyleyerek olumlu cevap verebilmişlerdir. Fakat ‘hizmet’ göstereni gibi “orta direk” söylemi de eşdeğer bir eklemlenmeye aracılık ederken bu eşdeğerliğe karşıt bir öteki inşa etmekten geri kalmaz. Özal’ın söylemlerinde “orta direk” çağrısına cevap vermeyen, milletin refahının ve huzurunun karşısına dikilen gayri/milli kısımlıklar bazen “solcular ve onların etkisi altında kaldıkları sürece kent ve köy yoksulları”

bazen “Kürtler ve Aleviler” olabilmıştır. Aydın ve Taşkın’ın deyişiyle (2020: 363) “kaynaşmış bir kitle olma iddiasının yerini, içerme ve dışlama mekanizmasıyla belirlenen bir bölünme” almıştır.

Askeri rejim tarafından da meşruiyeti onaylanan milliyetçi-muhafazakârlığı, yeni/neo liberal düşünce ile eklemlemeye uğraşan Özal; kendinden önceki sağ yöneticilere benzer biçimde ‘milli’ olma vurgusunda “Müslüman-Türk halkı” imgesini muhafaza etmiş; ancak bu imgeyi geleneksel devletçi zihniyetten sıyrılarak daha “modernleşme yanlısı ve çağa uygun” bir çizgiye çekmeye uğraşmıştır. Milliyetçilik anlayışını bu politika anlayışı içinde revize eden Özal, hitap ettiği halkın tek temsilcisi olarak kendini konumlandırmış ve medyayı bu süreçte etkin bir şekilde kullanmıştır (Yetkin, 2010: 156).

Özal’ın “çağ yakalama” veya “çağ atlama” söylemleri söylemlerindeki neo-liberal tezahürler olarak öne çıkmıştır. Siyasetini esas olarak “eski olan” ile “yeni” arasındaki karşıtlık üzerine kuran lider için “çağı yakalayamayan” bir “millet” eskiye yenik düşmüş ve kaybetmiş bir millet olacaktır. Bu yüzden söylemlerinde sıkça ekonomik gelişmelere atıfta bulunmaya gayret etmiş ve kendisinden önceki günleri daima zor ve kötü günler olarak tasvir etmiştir (Tafolar, 2008: 169). Bu bağlamda “çağ atlama” adına öne çıkardığı yegane çözüm anahtarını ise ekonomi başlığı oluşturmuştur. Özal’ın bu başlık altında sıralanabilecek önemli söz öbeklerinden birkaçını “serbest pazar ekonomisi, özelleştirme ve dünyaya açılma” oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak Özal’ın ‘milli olan’ kategorisi içinde tanımladığı ‘makbul vatandaş’ tanımının da güçlü bir ekonomik ‘determinizm ve pragmatizm’ ile şekillendiğini söylememiz yanlış olmaz. Kısacası Özal’ın kendisi de milliyetçilik anlayışını “başka ülkelerle yarışma” ve “Avrupa’dan geri kalmama milliyetçiliği” olarak tanımlamaktadır (Türk, 2014: 137).

Özal’ın söylemlerinde bir komplo paranoyası olarak işleyen iktidarı tehdit eden “gizli güçler” vurgusundaki “gizli iç güçler”, yeniliğin karşısında durmakla ve ülkeyi geçmişe götürmek istemekle itham edilerek marjinalize edilmeye çabalanacaktır (Türk, 2014: 148-149). Bu vurgu kolaylıkla iktidara karşıt olan tüm kesimlerin marjinalize edilebilmesine yaramaktadır. Diğer yandan yeniliğin karşısında duran gizli düşmanlara işaret eden pusula hiçbir durumda Batı’yı göstermemiştir. Çünkü Özal; Batı’nın muasır medeniyetine “yaklaşma” hasretini sıkça vurgular. Batı’nın medeniyet çizgisine yaklaşabilmenin formülü ise “kapitalist bir modernleşme” fikrinin tavizsiz biçimde uygulanmasından geçmektedir. Bu bakımdan Özal’ı “atakt bir modernizatör” olarak tanımlayan Bora (2005b: 592) hiç de haksız sayılmaz.

Özal kendisini Batılılaşmacı ve modern bir kimlikle yansıtırken Müslüman kimliğine dair dinî referanslara başvurmadan da çekinmemiştir. Bunu kolaylıkla ‘yerli’ olanı ‘modernlik’ içinde dönüştürme stratejisinin bir parçası olarak okuyabiliriz. Bir diğer açıdan bakarsak Türk-İslâm sentezinin resmi ideoloji olarak benimsendiği 1980’li yıllar zaten Müslüman kimliğine dair referansların resmi teamüller içinde ifade edilebileceği elverişli ortamı sunuyordu. “Halka hizmet, hakka hizmettir” minvalindeki kimi söylemler de bu ortamdan istifade edildiğini açıkça gösterir. Fakat Özal, İslâmiyet’e eşdeğerliği bir arada tutan bir boş gösteren olarak her zaman ilk önceliği vermemiş, söylemlerinde daha az ön planda tutmuştur. Yani İslâmiyet çoğu durumda Özal için elinin altında hazır bulunan bir kişisel referans kaynağı olarak iş görmüştür (Acar, 2008: 198).

Ayrıca ‘İslâm’ göstereninin Turgut Özal liderliğinde filizlenen “Yeni Osmanlıcı geçmiş anlatısının” bir motifi olarak kullanıldığı da görülür. Çünkü gerek ‘ülke içi’ gerek ‘ülke dışı’nda yaşanmakta olan gelişmeler kudret ve şatafatla ayırt edilen bir Osmanlıcı geçmiş anlatısının yükselişine zemin oluşturmuştur. Eşdeğer mantığı çoğulcu bir demokrasi vurgusuyla işletebilme gayretiyle ‘millilik’ söyleminin içeriğini ‘Yeni Osmanlıcı’ bir tarih anlatısına başvurarak tanımlamaya çalışan Özal, böylelikle Kemalist rejimin otoriter yönetimi altında dinsel içerik taşıyan veya etnik kimliklerinin tanınmasına ve hürriyetine dönük kimi taleplerine karşılık bulamamış ayrık (görülen) kesimleri ‘millilik’ şemsiyesi altında birleştirebileceğini düşünmüştür. Ortadoğu’daki gelişmelerin etkisiyle yükselen Siyasal İslâmcılık ve özellikle 12 Eylül darbesinin askeri otoritelerince uygulanan politikalar neticesinde perçinlenen Kürt Sorunu’nun artan basıncı Özal için böyle bir stratejinin uygulanışını zaruri kılan iç sebepler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca son derece sıkı bir tarafgirlikle söylemi sahiplenilen İslâmcı kesimin bu stratejinin uygulanışında etkin rolleri olmuştur (Tokdoğan, 2018: 63-66).

Fakat inşa olan ‘halk’ın makbul vatandaşlarını; içerideki tüm dinamikleri içermeye dönük bir iddiayla dile getirilen bu ve benzeri birleştirici söylemlerden ziyade tavizsiz şekilde uygulamaya sokulan neoliberal politikalara koşut bir piyasa fetişizmi şekillendirmiştir. Özal, toplumun önde gelenleriyle geliştirdiği klientalist ilişkileri; hoşgörü ve çok kültürlülükle karakterize edilmeye çalışılan bütüncül bir Yeni Osmanlıcı ‘millilik’ anlatısıyla dengelemeyi başaramamış ve “hizmet” ve “orta direk” çağrısına cevap vermeyen kesimlerin sayısı giderek artmıştır (Özkazanç, 2005: 639-640). Yani antagonistik hattın madunlarını makro bir şemsiye görevi gören serbest piyasa ekonomisinin altında yer alan “halka hizmet” ve “orta direk” çağrısının muhatabı olmayanlar oluşturmuştur. Neoliberalizmin hayatın her alanına sirayet etmesi için gösterilen bu ödünsüz tavır, zaman içinde antagonizmayı farklılıklar mantığı

lehine giderek derinleştirmiştir. 1980’ler boyunca “işçi sınıfı ve köylüler” bu alandan dışlanan başat unsurlar olarak öne çıkmış, “memurlar, yeni kent ve kır yoksulları, sendikalar, solcular, Kürtler, Aleviler” de Özal’ın söylemlerinde refah ve huzura bir tehdit unsuru olarak öne çıkabilmişlerdir (Akça, 2011: 30).

Burada Özal’ın ‘Kürt Sorunu’na dair yaklaşımına ayrı bir parantez açmamız gerekmektedir. Özal’ın başbakanlık yıllarında da cumhurbaşkanlığı yıllarında da ‘Kürt Sorunu’nun yoğun baskısı söz konusudur. Fakat birçok çalışmada da belirtildiği üzere Özal’ın başbakanlık yıllarında sorun, ‘güvenlik ve asayiş meselesi’ boyutundan ileri bir boyuta taşınmamıştır. Özal bölgeye yönelik uygulanacak ekonomik iyileştirmelerin sorunu kolayca bertaraf edeceğine dair iyimser bir inanç geliştirme eğiliminde olmuştur. Askerin koyduğu kurallarla siyasal alana hala kolayca müdahil olabildiği koşullarda; başbakan Özal’ın “yasakların cazibesini kırma” motivasyonu da olsa Kürtçe serbestisi savunusu yapabilmesi, görece cesur bir adım olarak değerlendirilmiştir. Fakat o yıllar için çok da şaşırtıcı olmayan bir tepki sonucunda sadece bu savunuyla yetinmek durumunda kalınmış ve talebin sistem tarafından karşılanabilmesi Özal’ın cumhurbaşkanlığı yıllarını bulmuştur. 1983-89 yıllarını kapsayan bu dönemde resmi söylemde ‘Kürt Sorunu’ adıyla anılamayan problem; önce “terör” daha sonra “Güneydoğu Sorunu” olarak söz edilmiş ve yalnızca askeri yöntemler ve ekonomik kalkınma programları aracılığıyla sorunun giderilebileceği düşünülmüştür (Özkazanç, 2005: 640; Bora, 2005b: 594-597).

12 Eylül’ün siyaset üzerinde dolaşan heyulasını aşmak için 1987 yılında siyasi yasakların kalkması için referandum gerçekleştirilmesi; yine aynı yıl içinde Avrupa Topluluğu’na resmi adaylık için başvuru yapılması, toparlanma için önemli gelişmeler olarak değerlendirilse de 1980’lerin sonuna doğru ekonomik krizin artan etkisiyle giderek daha bağımlı hale gelen kesimlerin tepkileriyle rejim, desteğini yitirerek anti-hegemonik hale gelmiştir (Somer, 2016).

Ağırlaşan koşullar, bağımlı kesimlerin taleplerini görünür hale getirmiş ve özellikle “emek hareketi ve solun” “demokratikleşme ve sosyal haklar” konusundaki talepleri toplumda büyük yankı bulmuştur (Ataay ve Kalfa, 2009: 308). 1989 yerel seçimleri ve 1991 genel seçimleri yenilgisiyle “ANAP’ın parlamento çoğunluğuna dayalı tek parti iktidarının son bulmasından sonra, DYP, SHP, ANAP ve RP’nin (Boratav, 2015a: 176) uyumsuz koalisyon hükümetleri ile siyaset sahnesinde rol alarak ülkeyi yönettikleri bir “istikrarsızlık ve parçalanma dönemi” başlamıştır.

2.2.1.4. Refah Partisi (Necmettin Erbakan)

1990'ların siyasi atmosferine sinen kriz sonrası yükselişi bir hayli hız kazanan RP ise halihazırdaki rejim karşıtlarını bir araya toplayan ve memnuniyetsizliklerin dile getirileceği İslâmcı bir çatı olarak ön plana çıkmıştır. İlerleme için milliyetçi vaatlerin eski cazibesini kaybettiği 1990'lar, Kemalizm'in modernleşme anlayışının baskın gücünü törpüleyen önemli bir dönemeci yansıtmaktadır. Sürecin önünü açan önemli ayrıntıyı ise 1980 sonrasında solun geri çekilmeye zorlanması oluşturmaktadır. 1990'larda gittikçe yolsuzluk ekonomisiyle sarmalanmış olan mevcut siyasi düzen 'halk' arasındaki güvensizlik duygusunu tetiklemekteydi. Bu koşulların karşısında duracak net bir siyasi gücün bulunmayışı kısa ömürlü zayıf koalisyonlara dayalı bir sistemin bir süre devam etmesine yol açmıştır. Ancak birbirinden farklı kesimlerce hissedilen hoşnutsuzluk ortamında RP bir ortak kesen konumunu ortaya koymayı başaramamıştır. Giderek zayıflayan mevcut siyasi düzene popülist bir alternatif olmayı başaran bir parti olan RP, antagonistik sınırı düşmanca bir söylemle Batı'ya ve Batı yanlısı olduğunu söylediği partilere karşı çekmiştir. RP'nin dinî popülizmi, dönem boyunca süren organik krizin çeşitli tezahürlerine bir cevap olarak okunmalıdır. RP mevcut sistemden dolayı artmakta olan hoşnutsuzluk ortamında dile getirilen talepleri bir eşdeğer zincir etrafında hegemonize ederek baskın sisteme karşı hegemonik hamleyle meydan okumuştur. Tabii bu yükselişte solun bir alternatif seçenek olarak var olamama durumu da bir avantaj olarak işlemiştir diyebiliriz.

Talepleri absorbe etme hususunda halihazırdaki düzenin yetersiz hale gelişi popülist bir alternatif için bir alan açılmasına sebebiyet vermiş ve bu popülist alternatif doğan boşluğu dağınık halde duran talepleri bir zincir etrafında bir araya toplama yoluyla doldurmayı başarmıştır. RP bunu yaparken özellikle ülkedeki yolsuzluk skandallarına, işsizliğe, sömürüye dikkat çekmeye çalışmış ve bu başlıkların müsebbibi olarak mevcut siyasi kuruluş ve laik düzenin Batı yanlısı yönelimini hedefe koymuştur. Tabi laik otoriteye karşı tepkisini daha kısık sesle dile getirmeye özen göstermiştir. "Adil Düzen" vaadi toplumun farklı kesimlerince dile getirilen talepleri birleştirmede önemli bir gösterene dönüşmüştür. Partinin karizmatik liderliğinde ise Necmettin Erbakan bulunmaktadır. Erbakan söylemlerinde temsilcisi olduğunu iddia ettiği 'millet'i 'Müslüman bir topluluk' olarak tanımlamıştır. 'Türklük' vurgusunun düzlemini daha dinî bir çerçeveye çeken bu tanımlama, diğer parti ve liderlerin aksine milliyetçi tanımlamalara mesafelenen bir duruşu yansıtmaktadır. Bir diğer deyişle 'milli olma hali' 'modernist ve laisist' bir milliyetçilik kavramından uzaklaştırılarak Müslümanlardan oluşan bir topluluğa atıfta bulunan bir hale büründürülmüştür. Erbakan'ın söylemlerinde 'İslâm' göstereni aynı zamanda ulusun sınırını 'Müslüman olan' diğer ülkelere

de genişleten bir bağ rolü üstlenmiştir. Aslında bu durum Türkiye ile diğer Müslüman ülkeler arasındaki etnik ve ulusal farklılıkları düpedüz yok sayan bir anlayışı yansıtır gibi görünse de dinî bir milliyetçiliği önceleyen bir anlayışa gönderme yapıyordu.

Bir anlamda Müslüman olmayan gayrimüslim kesim ‘gayri-millî’ ilan edilerek mutlak anlamda dışlanmış. Batı bu dışlamada başı çeken ilk başlık olarak öne çıkarılmıştır. RP söylemlerinde milleti üyeleri İslâm bağıyla birbirine bağlı ve dolayısıyla ortak paydası Müslüman olan bir topluluk olarak tanımlamaktadır. Aslında MNP-MSP’den bu yana sürmekte olan bu Milli Görüş çizgisi bir önceki partilerde de sıkça dile getirdiğimiz ‘mağdur özne’ konumundan olabildiğince fazla istifade eden bir popülist siyasi çizgiye işaret etmektedir. Milli Görüş çizgisinin ‘millî’ sıfatındaki ‘mağduriyet’, dünyevi olandan çok ‘ümmeî’ bir vurguyla bezenmiştir. Bu çizgi saydığımız gibi sırayla, MNP (Millî Nizam Partisi) MSP (Millî Selamet Partisi) , RP (Refah Partisi) ve FP (Fazilet Partisi) olarak siyasi arenada görünmüştür.

Millî Görüş’ün kitleyi arkasına almaya odaklı tavrı onun iktidara gelme inancıyla bağlantılı olarak gelişmiştir. ‘Adil Düzen’ söylemi de bu bakımdan değerlendirildiğinde İslâm’ ın kapitalizmle işbirliğini sağlama, dindar kesimlerin mağduriyetini tersine çevirme iddiasını barındırmıştır. İslâmî burjuvalaşma sürecinin de başlamasıyla kitlesel desteği büyük oranda arkasına alabilen Millî Görüş hareketi en zirve noktasını 1995 seçimlerinde yaşamıştır. Bora (2017: 470) Erbakan’ın “ontolojik değer atfettiği ‘millîlik’ vasfının “Türk ve Müslüman” olma halinin ortalarında salındığını söyler. Erbakan “Bir yandan ‘Türk’ adını anmaz, ‘milliyetçi’ demez, millet kelimesinin ümmetle eş anlamlı olduğu eski kullanımını sürdürür, diğer yandan ‘bin yıllık tarihten’ söz ederek, Osmanlı’nın emperyal mirasını sahiplenerek etno-kültürel imalardan sakınmaz.” (Bora, 2017: 470). ‘Millî’ olmakla ‘gayri-millî’ olma arasındaki mücadele kutuplaşmayı besler. Batı’yı “Haçlı zihniyeti” klişesiyle etiketleyen Erbakan etno dinsel bir ksenofobik söylemin daima çeperinde gezinir. Buna düşman imgesi olarak Mason ve Siyonistleri de ekleyen Erbakan’ın millîliği Bora’nın (2017: 471) tabiriyle “şedit bir anti-semitizm” içermektedir. Bu farklılıklar zincirini son derece keskin ve şiddetli bir söylemle oluşturmaya gayret eden hareketin ekonomik programında da bu havanın egemen olduğu söylenebilir. ‘Sanayileşme ve kalkınma’ hedefi maneviyatçı bir ruhla örülmelidir. Millî Görüş geleneğinin bir parçası olan RP özelinde konuşacak olursak, partinin 1990’lardaki en önemli başarısının hem Özal’ ın iktisadi politikaları sonucu ‘mağdur olmuş’ yoksul kesim hem de orta sınıfın taleplerini dillendirme ve onlara ‘Adil Düzen’ söylemiyle bir aidiyet yaratabilme potansiyelinde yatmaktaydı.

Ancak yarattığı dinamizm sonucu iktidarın ortağı olmayı başaran RP bu başarısına rağmen uzun vadede halkın talep ve beklentilerini karşılamada yetersiz kalmıştır. Ruşen Çakır'ın (1990) ünlü çalışması *Ayet ve Slogan*'da da belirttiği üzere “Merkeze taşınmak için denklemleri toplamış egemen güçlerle sözleşmeyi imzalayamaması, genel kitleyi memnun edecek hiçbir projeyi ortaya koyamamış bir hükümet görüntüsüyle birleşince tabandaki rahatsızlıklar artmaya” başlamıştır. Daha sonra RP'nin Taksim' e cami yaptırma, cemaat liderlerine başbakanlık konutunda iftar düzenleme ve ‘Türban’ sorununu gündeme taşıması gerginliği tırmandırarak “Postmodern Darbe” olarak isimlendirilen 28 Şubat’a giden süreci hızlandırmıştır.

2.2.2. Milliyetçi ve İslâmcı Söylemde ‘Komünizm’ ve ‘Batı/Batılılaşma’ Karşıtı Ortaklık ve Yerlilik ve Millilik Söylemi: 1970’ler

27 Mayıs ardından gelen 1961 Anayasası; o zamana dek ‘yer altı’nda faaliyet yürüten kimi İslâmcı hareketlerin ortaya çıkacağı uygun ortamın oluşmasına neden olmuştur. Bu çizgiyi temsil eden iki parti de (Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi) 1970’li yıllarda faaliyet gösterebilmiştir. 1973-78 yılları arasında “Sadi Irmak hükümeti dışında sürekli iktidar ortağı konumunda bulunan Milli Selamet Partisi” kısa sürede içinde kapatılan Milli Nizam Partisi’nin devam partisi olarak daha stratejik öneme sahip bir parti olacaktır (Şaylan, 1992: 99-100). Söz konusu partinin 1975-77 ve 1977-78 yılları arasında yer aldığı Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde, Cumhuriyetçi Güven Partisi (Yalnızca Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nde) ve AP (Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin lideri) dışındaki koalisyon ortaklarından bir diğeri ise MHP’dir. Milli Görüş Hareketini temsil eden İslâmcı bir partiyle, Alparslan Türkeş’in 1969’da ismini CKMP’den MHP’ye çevirdiği bütünüyle milliyetçi çizgide yer alan bir partiyi aynı hükümetin koalisyon ortakları olarak bir araya getiren en önemli sebeplerden ilk ve en önemlisi ‘anti-komünist’²² söylem birliğidir. “1940’lardan sonra ve asıl olarak da Soğuk Savaş’ın iyice sertleştiği dönemdeki ‘anti-komünist’ strateji, bu iki hattı(n)’²³ oldukça yakınlaşmasına sebep olmuştur. Diğeri ise ‘Batı karşıtlığı’na daha doğrusu ‘Batı taklitçiliğinden arınma farzı’na yaslanan söylemsel ortaklıktır.

²²“Anti-komünizm, Ortanın Solunda da belirgin olmakla birlikte Türk sağının alamet-i farikalarından birisi kabul edilmektedir. Bunun çok temel iki sebebi olduğu söylenebilir. Öncelikli sebep Türkiye’nin Soğuk Savaş’ta Batı blokunda yer alması ve Sovyetler Birliği’nden toprak bütünlüğüne dönük tehdit algılamasıdır” (Çubukçu, 2021: 24).

²³Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=kpdXH_SsK6A (erişim tarihi: 02.02.2023).

Necmi Erdoğan 1970’ler Türkiye’sinin “eskinin öldüğü ve fakat yeninin henüz doğmadığı” (Gramsci, 1971: 276’dan akt. Erdoğan, 1998: 33) “bir organik bunalım dönemi ekseninde şekillendiğini söylerken haklıdır. Erdoğan dönemin atmosferini şu sözlerle özetler:

“Halk kitlelerinin hızla ve geniş çapta siyasal alana dahil olduğu, geleneksel aidiyetlerin çözülmeye yüz tuttuğu ve geleneksel siyasal yapıların (devlet iktidarının ve siyasal partilerin) derin bir otorite ve temsil bunalımı yaşadığı bu süreç yeni bir tarihsel blokun kurulmasını dayatıyordu. Ancak, bu bunalımı çözme iddiasındaki siyasal söylemlerin başarabildiği şey kendilerini hegemonikleştirmek değil, muhaliflerini - hem kendi cephelerinde yer alanları ve hem de karşı cephedekileri- etkisizleştirmek, zayıflatmak, kitle tabanının genişlemesini engellemek oldu. Sonuçta geline nokta, hiç kimsenin kımlıdayamaz, hareket edemez hale geldiği ve fakat eşitsiz bir şekilde yapılanmış bir katastrofik denge haliydi” (Erdoğan, 1998: 34-35).

Dönem itibarıyla oldukça güçlü bir söylem geliştirebilen ve ‘sol’u²⁴ ve ‘sol’ ile özdeşleştirilen “modernist-bürokratik elitin Batılılaşmış hal ve tarzını” komünizm karşıtı söylemine eklemleyen ve ‘millet’i ‘dinî’ bir kutsiyet atfı ile kuşatarak “organik bir cemaat” olarak kodlayan MHP (Ülkücü Hareket) ile “Müslümanlığı halktan/milletten sayılmanın zorunlu şartı olarak vurgulayan” (Bora ve Canefe, 2008: 659) ve “komünizm”i, “liberalizm”i, “CHP”yi, “AP”yi, ‘gayri-millî’ ilan eden ve Batı’ yı “Haçlı Zihniyeti” gibi meşhur tabirlerle karşıt kampa yerleştiren Milli Selamet Partisi (Millî Görüş Hareketi)’ ni uzlaştıran ‘teyakkuz’ hali; ‘yerli’ ve ‘millî’ gösterenlerinin içeriklerini önemli ölçüde şekillendirmiştir. İlgili çalışmalar tarafından ‘sol partiler’e karşı kurulan sentezin (Türklük ve İslâmiyet arasında) ilk konağı olarak sunulan 1970’ li yıllarda ‘yerli ve millî’ söyleminin nasıl bir anlama büründüğü her iki kampın mantığı tartışılarak anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Aydın ve Taşkın (2020: 175), MHP’nin temsil ettiği milliyetçi çizginin yine sağ ile ilişkili olarak anılan diğer hareketlerden (milliyetçi) farklarını beş başlık altında toplar:

“1) MHP İslâmcı rengi bulunan bir milliyetçiliği gündeme getirmektedir. Dolayısıyla Kemalist milliyetçiliğin İslâm’ı dışlayan, İslâmi ethos’la yaşamayan bir toplum kurma idealine dayanan ve tamamen Türklüğü esas alan milliyetçiliğine de uzaktır. Bu yüzden MHP milliyetçiliğinin en önde gelen sloganı, ‘Türkeş’ in 1969 yılında ürettiği ‘Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman’ sloganıydı. (...) 2) MHP, Türkiye dışındaki “Türklük ile yakın ilişkiler kurmak, SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi sosyalist blokta yer alan ülkeleri zayıflatmayı hedefleyen ABD ve Batılı anti-komünist oluşumlarla sempatik ilişkiler kurmaktan çekinmemiştir. (...) 3) MHP, büyük ölçüde gençliğe ve gençlik hareketine dayanan bir siyasal hareketti. Bu bağlamda parti Ülkücüleri ve anti-komünizm uğruna gençliği sokağa dökmekten ve çatışmaların tarafı yapmaktan çekinmemiştir. (...) 4) MHP milliyetçiliği devlet kavramını esas alan ve devletin korunmasını ve güçlendirilmesini birinci öncelik haline getiren bir milliyetçiliktir. Bu haliyle de birey ve yurttaş kavramlarına uzak kalmış, demokratik (civic) bir milliyetçilikten ziyade devletin varlığı mücadele ederken kişiyi ve yurttaşı görmezden gelen

²⁴Özellikle 1970’lerin kutuplaşmış Türkiye’sinde hegemonik olanın “sol popülizm” olduğu tespiti yapılmaktadır. Bkz. Erdoğan, N.(1998). “Demokratik Sol’dan Devrimci Yol’a 1970’lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar”. *Toplum Bilim*: 22-37

totaliter bir milliyetçiliğe savrulmuştur. Amaç, ‘son Türk devletini korumaktır. Zira Türklüğün varlığı için, ‘devlet-i ebed müddet’ ilkesi çerçevesinde, güçlü bir Türk devletinin varlığı şarttır. Öte yandan bu milliyetçilik zaten ‘nizam-ı alem’ ve ‘kıızıl elma’ doktrinleri uyarınca Türklerin dünyaya nizam veren bir kavim olduğuna inanıyor ve bu nedenle Türklüğün nizam verici yanını temsil eden devleti kutsuyordu. 5) Alparslan Türkeş milliyetçi doktrinini ‘Dokuz Işık’ ilkeleri ve ‘Toplumcu milliyetçilik’ kavramlaştırması altında toplamıştır. Bu ilkeler ve kavram, MHP’nin doktriner kılavuzu olmuştur. (...) Bu ilkeleri ve kavramı ortaya koyan Alparslan Türkeş, “dava”yı da tanımlamış ve tartışılmaz lider konumuna oturmuştur” (Aydın ve Taşkın, 2020: 175-176).

Daha önce, Türkeş’in sunduğu Dokuz Işık risalesinin ‘yerli’ ve ‘milli’ gösterenlerinin ilk kez yan yana kullanıldığı bir program olması yönüyle dikkat çektiğinin altını çizmiştik. Buna göre “Dokuz Işık ‘yüzde yüz yerli ve milli bir idare sisteminin doktrini’ olarak sunulmuştur; doktrinin ruhunda ‘Her şey Türk milleti için, Türk’ e doğru ve Türk’ e göre’ prensibi vardır.” (Türkeş, 1979: 37-38’den akt. Bora, 2008: 692). Pasajda da belirtildiği gibi özellikle 1969’dan sonra ‘Türklük’ ve ‘İslâmiyet’ artık tek vücutta birleştirilmek istenen ‘kimlik’ler olarak inşa edilmeye çabalanmışlardır. Bu çabanın Laclau’cu bağlamda popülizm başlığı altında değerlendirebileceğimiz tarafı ise “Dokuz Işık’ın “CHP’nin ‘Altı Ok’una da ‘kontra’ bir çağrışım” (Bora, 2008: 692) yapacak şekilde, “herkes için en iyi” ve makbul ilkeler bütünü olarak gösterilmesi (2008: 179) ve Türkeş’ in söylemindeki ‘pragmatik’ değişikliğin farklı kesimlerden oy devşirebilme kaygısını (eşdeğerlik zincirini genişletme) yansıtıyor olmasıdır. Çünkü Türkeş İslâmiyet’i öven yukarıdaki sözlerinin aksi yönde değerlendirilebilecek bir tutum (İslâmiyet’e ve İslâmcılara gayet mesafeli) benimsemiştir.²⁵

MHP’nin “ırkçı-şoven Türk milliyetçiliğine dayalı” çizgisi (Bora ve Can, 2004); “Kürt’lerden çok Türklere (Türklüğü vurgulayarak), Alevilerden çok Sünnilere (Sünni İslâm’ın merkeziliğini vurgulayarak), geleneksel düşüncede ama aynı zamanda modernleşmekte olan çevrelere ve işçilerle köylülere de hitap etmiştir” (Landau, 2008: 180). Bora ve Can (2004: 63) da MHP’nin temsil ettiği ülkücü hareketin²⁶ toplumsal tabanının “homojen bir yapı” arz etmediğini vurgularken bu ‘kısmî’ çeşitliliğe dikkat çekmeye çalışırlar.

Aktardığımız pasajda da belirtildiği gibi partinin ayırt edici yönlerinden en önemlisi dayandığı gençlik ve gençlik hareketleridir. Tek başına bu gençlik hareketleri dahi kendi içinde oldukça “değişken ve “karmaşık bir yapı arz” etmektedir. Üstelik hareketin taşra ve

²⁵ Ancak Laclau’nun bahsettiği gibi bu söylem altında bir araya gelen bütünlük değişmez ve sabit bir kabule yaslanmamıştır. Öyle ki zaman içinde “İslâm” gösterenini daha çok benimseyen diğer odaklar zincirden koparak farklı bir Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde kurulan BBP etrafında bir araya gelmişlerdir. Bu kopuş ise 1980 Darbesi’nin Milliyetçi hareketlere beklenmeyen müdahalesi sonrası yaşanan sarsıntı neticesinde gerçekleşmiştir.

²⁶ Bora ve Can’ a göre (2004) Ülkücü Hareket “Kapitalist modernleşmenin ve özellikle ona kültürel düzeyde eşlik eden Batılılaşmanın yarattığı yabancılaşmaya karşı, on yılların geleneksel tepki birikiminden damıtılan radikal ‘popülist’ isyan etmenleri”yle şekillenmiştir.

metropol desteği de ayrı motivasyonlarla bu zincire dahil olabilmışlardır (Bora ve Can, 2004: 64).

“1970’lerin ikinci yarısında, kapitalistleşme süreci içinde kendilerine hayat alanı açamayacakları korkusuna kapılan, kapitalist modernleşmeye bağlı olarak sürekli iktisadi-toplumsal-kültürel değişime zorlandıkları için kendilerini tehdit altında hisseden geleneksel orta sınıfların, özellikleri mülksüzleşerek aşağıya doğru sınıf atlamanın eşliğindeki kesimleri, MHP’yi tepkilerini ifade edecekleri kanal olarak seçtiler. MHP kitleleşme ivmesini bu toplumsal-psikolojik yapıya uyumlu, anti-komünizm kılığında mülksüzleşmeye karşı tepkiyi ifade eden bir programla ve söylemle yakalayabildi” (Bora ve Can, 2004: 64).

Yukarıdaki gibi çeşitli toplumsal kaygılar partinin ‘anti-komünist’ söylemi altında bulanıklaşmış fakat partiyi koalisyon ortaklığına taşıyan her iki süreçte de önemli referans kaynakları olarak öne çıkmışlardır. ‘Anti-komünizm’in yanına ilişen ‘Batılılaşma karşıtlığı’ ise daha çok Türkiye sağının ‘modernleşme’ anlayışının hakim söylemini daha fazla radikalleştiren ‘milliyetçi entelijansiya’ tarafından dile getirilen bir gayri- ‘yerli ve milli’ lik referansı olmuştur. ‘Batı’; ilim ve teknik açısından örnek alınması durumunda dahi ‘yerli ve milli’ olarak işaret edilen kültürel birtakım filtrelerden geçirilmesi gereken bir hasma dönüştürülmektedir. Batılı ve dolayısıyla ‘gayri-yerli ve milli’ addedilen değerlerin ‘kültürel’ alana sirayeti ise geniş kesimlerim topyekûn ‘teyakkuz’unu gerekli kılan bir alarm durumu olarak tarif edilmektedir. Aslında Gökalp’ ten miras alındığı söylenen ‘milli kimliği’ muhafaza etme doktrini bu defa ‘selefleri’ olan “Kemalizm’in Cumhuriyet dönemi ‘Batılılaşma’ politikalarının eleştirisi bağlamında tekrar tedavüle sokulmuş ve ‘yerli ve milli’lik gösterenlerine de buna göre içerik kazandırılmış görünmektedir. Neticede Cumhuriyet döneminin modernleşme politikalarına ve önde gelen aydın kesimine getirilen eleştirilerde ‘geleneksellik ve “geleneksel değerlerin muhafazası”nı salık veren söylem ‘komünizm’den sonra ‘İslâmcı’ çizginin söylemiyle ikinci bir kesişim kümesini oluşturmuştur.

1970’lerden itibaren ‘İslâmi bir hareket’ olarak varlığını sürdüren Milli Görüş’ün ilk siyasal platformu ise MNP olacaktır. MNP kurulana dek DP ve AP partilerine oy vermiş olan ‘dindar kesimler’; 26 Ocak 1970’te, özellikle Nakşibendi Tarikatı’nın ve Nurcu ve Kadri tarikatlarının belirgin katkılarıyla kurulan MNP sonrasında²⁷ oylarının adresini değiştireceklerdir.²⁸ Ayrıca İthal ikameci sanayileşmeye dayalı ekonomik modelin sürmekte

²⁷Necmettin Erbakan’ ın MNP lideri olarak başlayan yolculuğunun başında Nakşibendi tarikatı Şeyhi Mehmed Zahid Kotku’dan icazet aldığı bilinmektedir (Özdağ, 2008: 143).

²⁸Kurulmasından kısa süre sonra (1971 Darbesiyle) kapatılacak olan MNP’ye destek veren tabanı Çakır (2005: 545’ten akt. Akpınar ve Araman, 2011: 87), “1)Taşra kökenli dindar ailelerden gelip Cumhuriyet’ in laik eğitim kurumlarından yetişmiş ve genellikle serbest meslekle iştigal eden yeni seçkinler; 2)Taşrada ticaret ve sanayiyle iştigal eden dindar girişimciler; 3) Hem taşra hem büyük kentlerde yaşayan dar gelirli Sünni dindarlar” olarak sıraladığı üç başlıkta toplamıştır.

olduğu yıllarda MNP'ye desteğin önemli bir kısmı da kentli büyük sanayicilerle çatışan “taşralı küçük ölçekli iş sahipleri”nden gelmiştir (Gülalp, 2003: 45).

“İslâmiyet’e dayalı bir devlet kurmayı” amaçladığı gerekçesiyle kapatılan Milli Nizam Partisi’nden sonra kurulan MSP (11 Ekim 1972) de tekrar darbe nedeni (1980) bir kapatma kararına kadar uzun sayılabilecek bir dönem (Kasım 1979-12 Eylül 1980 dönemi hariç), koalisyon ortağı olmuştur. MNP ve MSP’ nin benimsedikleri egemen söylem özünde dönemin “kalkınma” ve “sanayileşme” eksenini etrafında oluşturulan diğer söylemlerle herhangi bir tezatlık içermemekteydi. Fakat Erbakan, “manevi kalkınma” ve “ağır sanayi hamlesi” şeklinde ifade ettiği “kalkınma” hamlesinin ancak kendi parti yönetimleri altında ‘yerli ve milli’ bir hamle olabileceğini iddia etmektedir (Gülalp, 1993: 13). Erbakan’ın “anti-emperyalist” dünya görüşüne meyil gösteren “Bir ülkenin tam anlamıyla bağımsız olabilmesi için kendi, ağır sanayisine sahip olması” gerektiğine dair söylemleri; CHP ile 1974’te aynı çizgide ortaklaşabilmelerini sağlamıştır (Özdalga, 2008: 154).²⁹

Erbakan devamlı olarak ‘modernleşme’ ile ‘Batılılaşma’ kavramlarının aynı şeye tekabül etmediklerini vurgular. Lider, “Batı teknolojisinin kaynağı 7. ile 14. yüzyıllar arasındaki Müslüman dünyada bulunabilir; dolayısıyla, bugün ‘biz’ (yani Müslüman dünya) Batı’ya entelektüel mülkiyet haklarımızın bedelini ödetecek olsaydık, ‘onlar’ kesinlikle iflas ederlerdi.” (Gülalp, 1993: 36) diyerek “modernist” bir “İslâmcılık” taraftarı olduğunu gizlemez. Yalnız Erbakan’ın ‘onlar’ olarak işaret ettiği karşıt kampın genişliği ‘milliliğin’ farklılıklar mantığını hakim kılan “ksenofobik” bileşenini ortaya çıkartır. Bora’ya (2017) göre Erbakan (Bora, 2017) “Haçlı zihniyeti” olarak tarif ettiği Batı’ya karşı çıkmakla temsil ettiği kesime “özgüven” aşılama amacı gütmektedir. Erbakan düşman kampını doldurabilmek için “Mason, Komünist, Siyonist” imgelerine başvurmaktan çekinmez. Örneğin Yahudi ve Siyonist örgütü olarak tarif ettiği “Avrupa Ekonomik Topluluğunu” 1995’te de “Hristiyan Örgütü” olarak düşmanlaştıracaktır (Özdalga, 2008).

Erbakan’ ın liderlik ettiği Milli Görüş çizgisi ‘millet’e ‘Türklük’ kimliğinden daha geniş bir yelpazeyi içine alan ‘ümme’ fikrine tekabül edecek şekilde ‘İslâmi’ bir anlam atfetmiş ve bu yüzden ‘Türklük’ ve ‘milliyetçilik’ söylemlerine nadiren referans verilmiştir. Özünde “İslâmi terminoloji bağlamında millet ile” eşitlenen ‘millilik’ sınırları, tarihsel arka plana ‘Selçuklu ve Osmanlı’ geçmişinin alınması aracılığıyla genişletilmeye çalışılır.

²⁹İki uç yaka olarak görülen partiler uzlaşmalarının temelini “sanayileşmecilik ve kalkınmacılık ve bağımsızlık ilkeleri” ile elde edileceğini savundukları “milli çıkarlar” a dayandırmaya çalışmışlardır. Kısacası Anti-Amerikancı söylem her iki partinin de çıkarlarına hizmet etmiştir. Gelgelelim bu ittifakın “Af Kanunu” gündemiyle çatırdaması ve akabinde MSP’nin hükümete yönelen “anti-komünist” reflekslerin tesirinde kalması sonrasında Milli Görüş çizgisi 1. ve 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti Dönemleri’nde “MHP” ile aynı koalisyonda bulunacaktır (Bora, 2017: 473-474).

Dolayısıyla ‘Türklük’; “Osmanlı tahayyülü ve imgelerini İslâm lehine işlevsel” (Tokdoğan, 2018: 61) kılarak inşa edilmektedir. Böylece ‘Türk-İslâm’ sentezine yaslanan milliyetçi söylemden çok uzak düşülmemektedir. Erbakan’a göre “Osmanlı Dönemi Türklerin bir dünya gücü olarak dünyanın en kuvvetli ordularına karşı başarıyla savaştığı şan ve şereflerle dolu bir dönemdi(r)” (Özdalga, 2008). Osmanlı ihtişamını hatırlatan sözlerin desteğiyle sıkça dillendirilen “Yeniden Büyük Türkiye” sloganı sonsuz saadetin formülü şeklinde sunulmaktadır. Formüle tepkime kazandıran en önemli etken ise “İslâmiyet” olarak sabitlenir. Türkiye’ye de bu bağlamda, mirası itirazsız sahiplenme ve liderliği devam ettirme misyonları yüklenmiştir. Erbakan bu şekilde emperyal arzusunu (Pan-İslamizm olarak da adlandırılabilir) ‘Müslüman ülkelerle’ sınırlayan bir söylem oluşturmaya çabalamıştır (Tokdoğan, 2018: 72).³⁰

Kısa sürede kapanan MNP’nin düşüncelerini törpülemeyen ve çoğunlukla doğrudan Cumhuriyet dönemi politikalarını hedef alan radikal eleştirilerine rağmen uzun yıllar siyasal arenada önemli bir aktör olarak mevcudiyetini koruyan MSP’ne hala baskın bir gücü elinde bulunduran ‘ordu’ tarafından tanınan müsamahanın altında da ‘anti-komünist’ saikler yatmaktadır. Tokdoğan’a göre “Özellikle 1971-80 yılları arasında ordu, yeni türeyen düşmana (komünizme) karşı ‘eski düşmanı’yla arasında bir ortaklık zemini bulma hamleleri” yapmıştır. Bu hamle ise Osmanlı’nın İslâmiyet’e dayalı geçmişine yaslandırılan “Türk milli kültürüne dönüş fikriyle karakterize” olmuştur (Tokdoğan, 2018: 61).

Türk (2014: 169), “Milli Görüş” ün çok farklı kabuklarla siyaset sahnesinde temsil edilmesine rağmen (MNP-MSP-RP-FP-SP gibi) tanımının spesifik bir değişikliğe uğramadığına dikkat çeker. Erbakan’ın sözleriyle:

“Milli Görüş demek Malazgirt demektir, Galiçya, Çanakkale’dir, Kıbrıs, Ulubatlı Hasan’dır, Fatih Sultan Mehmet’tir, Hasan Basri Çantay’dır, Mehmet Akif’tir. Milli görüş milletimizin dört şeyi; inancı, tarihi, kimliği ve kendisidir. İstiklal Harbi’ni yapan bir görüştür. Milli Görüş Sultan Fatih’in, Alpaslan’ın görüşüdür. Bu görüş ne solcudur ne sağcı ne liberaldir. Bu tarihi şahsiyetler Milli Görüşçüydü” (Erbakan, 1977’den akt. Türk, 2014: 169).

Milli Görüş çizgisinin veya ‘Siyasal İslâm’ın popülist söylemini benimseyen ve oldukça etkili olan RP versiyonunu dışarıda bırakarak tartışmaya çalıştığımız MNP-MSP çizgisi özelinde konuşacak olursak, 1971-80 arası dönemde hem ordu hem de diğer sağ partiler tarafından benimsenen ortak payda ‘Türk-İslâm sentezi’ olmuştur. Fakat bu sentezin farklı yakalarını temsil eden MHP ve MSP ‘millilik’ ve ‘yerlilik’ fikirleri bakımından yine de önemli nüanslarla farklılık arz ederler. Her şeyden önce partilerin temsil ettikleri ve düşmanlaştırdıkları kesimleri neden içerdiklerine ve dışarıda bıraktıklarına dair sundukları

³⁰Dolayısıyla Erbakan’ın söylemi Özal’ın “Osmanlıcı şanlı geçmişi” anlatısıyla romantize ettiği “neoliberal-emperyal” vizyondan ayrıştırmaktadır.

gerekçeler bu farklılığa neden olur. Örneğin MSP ve lideri Erbakan, Türkeş' in aksine 'İslâmiyet' gösterenini "Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki Türk ve Kürt seçmen kitlelerini uzlaştırma aracı olarak kullanma" (Özdalga, 2008: 150) isteği gütmüştür.³¹ Milli Görüş çizgisi Kürtleri dolaylı ya da doğrudan hedef alan 'ırkçı' imalar yapmamıştır. Bu dışlayıcı/düşmanlaştırıcı imaların adresi her daim 'gayrimüslimler' olmuştur. Özellikle bu yıllarda 'İslâmiyet' gösterenine veya Somer' in (2016: 212) belirttiği gibi "Müslüman kimliği" ne; "Kürt" seçmenin taleplerini kapsayabilmenin bir yolu olarak değil bu talepleri "asimilasyoncu bir erime çanağı"nda görünmez kılma motivasyonu ile başvurulduğu düşünülmektedir.

2.2.3. Türkiye Günlüğü Dergisi'nde 'Sol' Karşıtlığı ve Yerlilik Söyleminin Popülizm Bağlamı

Tekrar edeceğimiz gibi Türkiye'de 1980 sonrası dönemi 'Siyasal İslâm'ın yükselişinin miladı olarak değerlendirmemiz yanlış olmaz. Nitekim 'yerlilik' kavramının etrafında da nispeten etkili bir söylem oluşturmalarının miladı olarak 1980'lerin sonu ve 1990'lı yıllara işaret etmemiz gerektiğini belirtmiştik (Mert, 1998: 38). 1980'lerin hem yerel hem uluslararası konjonktürü İslâmî hareketler için yeni olanakların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.³²

Özal küreselleşme sürecinde kapitalizmle eklemlenebilmeleri için muhafazakâr kesimleri devamlı olarak teşvik etmiştir. "1990'ların başına gelindiğinde holdingleşen tarikat ve cemaatler, KOBİ'leşen Anadolu Kaplanları" giderek daha fazla güçlenmiş ve görünür olmuşlardır. Küreselleşmeyle uyumlu bu yeni iktisadi politika kendine uyum sağlayabilecek yeni bir milliyetçi-muhafazakârlık anlayışı yaratmıştır (Taşkın, 2013: 19). Öncelikle bahsi geçen konjonktürde İslâmî çevreler içinde anılan 'yerlilik' söylemi 1990'lı yılların başında çıkmaya başlayan birkaç sayı yayımlanan *Yerliler* adındaki bir dergiye isim olmuştur. Belirtildiği gibi bu yıllarda 'yerlilik söylemi/fikri' 'Siyasal İslâm'ın Özal Dönemi'nde filizlenme imkanı bulmasıyla da bağlantılı olarak daha çok İslâmî taleplerin bir şemsiyesi olarak parlatılarak öne çıkarılmak istenmiştir (Bora, 2018). 1980'lerin sonunda radikal-İslâmcı bir söylemle öne çıkan bu 'yerlilik söylemi' daha sonra *Türkiye Günlüğü* dergisi

³¹ Her ne kadar MSP'nin din ile kalkınma söylemlerini bir arada kullanması dindar Kürtlerin desteğini çekmiş olsa da ağa, şeyh veya beyleri etkilememiştir (Somer, 2016: 188). Daha da önemlisi MSP parti programını Kürtlerin taleplerine duyarlılık ekseninde şekillendirmemiş dolayısıyla çözüme dair somut adımlar atılmamıştır.

³² Özellikle bölge ülkelerde 1970'lerden itibaren yükselen İslâmcılık dalgası Türkiye'deki İslâmcılığı da etkilemiştir. Yüksel Taşkın'a göre bu dönemde "İran'ın rejim ihracı politikası ve petro-dolar zengini Suudi Arabistan'ın Rabita örgütü aracılığıyla İslâmcılığı finanse etmesi, arada meşrep ve mezhep farkları olsa da siyasi İslâm'ın güçlenmesine" sebep olmuştur. İşte tüm bu yeni gelişen dinamiklerin etkisiyle Türkiye'de İslâmcılık giderek daha çok öne çıkan bir alternatif haline gelmeye başlamıştır.

çevresinde farklılıkların müşterekliği imasıyla şekillendirilmek istenmiştir. Fakat bu ‘müşterekliği’ savunan yazarlar tekrar toplumda bir rahatsızlığa sebep olduğunu iddia ettikleri ‘yabancılaşma ve Batılılaşma’ düşüncesine karşı çıkmışlar ve ‘yerliliği’ de daha çok ‘sol düşünce ve hareket karşıtı’ bir refleksle savunma eğilimde olmuşlardır.

1989’da çıkmaya başlayan ve Özal’a yakın duran milliyetçi isimlerin oluşturduğu bir dergi olan Türkiye Günlüğü dergisindeki yazarlar, bahsettiğimiz ortamda “yerlilik, millilik ve gayri-millilik” kavram ikilikleri üzerinden Türkiye sağının bunalımını aşmak ve yeni bir ideolojik, politik söylem geliştirmek ve solun kültürel hegemonyasını kırmak adına ciddi mesai harcamaya başlamışlardır. Dergi bir yandan Türk muhafazakâr düşüncenin ana “kültüralist sorunsalları” olan “medeniyet-kültür, geleneği yenileyerek yaşatma, süreklilik içinde değişim gibi sorunsalları yeniden canlandırmaya çalışmış bunu yaparken “sol”u milletin değerlerine uzak “kökleşmemiş” bir ideoloji olarak resmedip “öteki” konumuna yerleştirirken kendi “millîlik” anlayışlarını ise neoliberal küresel kapitalizme eklemlenen pozitif bir anlayış olarak sunmuşlardır (Akça, 2006: 461-464; Taşkın, 2007: 347-378).

Dergi kimliğini “Rengi Müslüman, kaynağı yerli ve milli ve perspektifi evrensel” şeklinde tanımlamıştır. Dergi kullandığı ana kavram seti olan “millet”, “din”, “yerlilik”, “gelenek” gibi kavramları sola yönelik eleştirinin silahı olarak kullanmayı tercih etmiştir (Taşkın, 2007; 2013: 18-20; Akça, 2006). “Milliyetçi-muhafazakâr yerlici söylem” solu genellikle dine ilişkin tutumu nedeniyle Batıcılığın bir çıktısına indirgemekte ve onu yerli olmamakla damgalamaktadır. Yerliliğin bu şekilde “bir içerme veya dışlama vasıtası olarak kullanılması” -geçmişten bugüne- milliyetçi-muhafazakâr geleneğin alamet-i farikalarından biri olmuştur (Bora, 2017).

Türkiye Günlüğü’nde bir araya gelenler de “sahici” olarak addettikleri entelektüel faaliyetleri bu ülkede söz hakkı taşıma kapasitesine sahip ‘yerli ve milli’ aydınların gerçekleştirebileceğini iddia ederlerken bu sınırı aşanları ‘gayri-millî’ ve ‘yabancı’ aydınlar olarak imlemişlerdir. Buna göre Türk aydını ülke sorunlarına çözüm üretme adına daima “yerli reçeteler” üretmek durumundadır. Türkiye Günlüğü dergisinde bir araya gelenler bu yerli reçeteye “Osmanlı mirasına sahip çıkma” gibi bir çözümü de eklemişler ve yerlilik kavramını da bu ekseninde yeniden içeriklendirerek gündeme sokmuşlardır (Taşkın, 2007).

Türkiye Günlüğü Dergisi’ndeki ‘yerlilik ve millilik’ ölçütü belirlenirken karşıya Batıcı gelenekle beraber onun payandası olduğu düşünülen sol düşünce yerleştirilmekte ve sol bu içerme/dışlama stratejisinde halkın, milletin karşıt kutbunda yer alan seçkin sınıfa ait bir “imge” olarak kodlanmıştır. “Sosyalizm ve Komünizm” de bu doğrultuda halkın karşısına yerleşmiş bir seçkin kültürün temsilcisi olmuştur. Türkiye Günlüğü yazarları aynı zamanda Osmanlı mirasına yeniden sahip çıkmayı bir yerlileşme projesi olarak görmüşlerdir. Bunu da

meşru kılabilme adına tıpkı milliyetçi-muhafazakâr geleneğin diğer temsilcilerine benzer biçimde “merkez sağ siyasete” yakınlaşma üzerinden gerçekleştirmek istemişlerdir (Taşkın, 2007; 2013).

Türkiye Günlüğü dergisi çevresi hem piyasa ilişkilerine uyumlanma hem de öze dönüş otantizmini sürdürmek için “Osmanlı emperyal mirası ve yerlilik” söylemine sarılmışlardır (Akça, 2006). ‘Yerlilik’ ölçütü Türkiye Günlüğü dergisince ‘Batı karşıtlığı’ bağlamında hala otantik bir millilik halinin ifadesi olarak kullanılsa da yazarlar küreselleşmeyle girdiği işlevsizleşme riskini azaltmak için bu yorumu yeni dönemin imkan ve sınırlarına uyumlamaya da uğraşmıştır (Taşkın, 2007). Öte yandan bu uğraş sola karşı geliştirilen ‘yerlilik-yabancılık’ karşıtlığı eleştirisindeki yerlilik ölçütünün esasında ‘Müslümanlık’ kimliği üzerinden tanımlanan bir ‘millilik’ anlayışına dayandığını gizleyemez.

Sol, Batılılaşma sürecinin ve ‘din karşıtlığı’nın bir ürünü olarak görülür. Yazarlar yerlilik kavramını Batılılaşmacı yönetici seçkinlerin kültürü ve halk kültürü arasındaki karşıtlığı sabit tutmak adına bir çimento gibi kullanmışlardır. Burada bahsettiğimiz ‘millilik’ kipi Akça’ya göre (2006) depolitize edilmiş, siyaset üstü kılınmış gibi görünür fakat gerçekte olan durum günün koşullarına uyumlanma çabası güden bir siyasi stratejidir. Neticede milliyetçi-muhafazakâr geleneğin ‘güncellenen’ bir sürdürücüsü olma misyonunu yüklenen Türkiye Günlüğü Dergisi üzerinden açmaya çalıştığımız ‘yerlilik söylemi’, 1980 sonundan 1990’lı yılların sonuna değin sağ ve sol entelektüeller arasında bir tartışma gündemi yaratmayı başarmıştır. Milliyetçi-muhafazakâr Anadolu düşünce tarafından da sık sık savunusu yapılan ‘yerlilik’; DP döneminden itibaren milliliğe eşlikçi bir söylem olarak dikkat çekmiştir. Fakat söylem “Yeni Osmanlıcılık” anlayışına yaslanılarak yeni bir siyasi muhteva kazandırılmaya çabasına rağmen 1980 sonrası konjonktürde farklı toplumsal tabanlardan yükselen talepleri birleştiren bir “popülist söylem” olma potansiyelinden son derece uzaktır.

Dergi aracılığıyla yalnızca sağın sola yönelttiği ‘millet’e ait olmama eleştirileri yaygınlık kazanmış ve ‘sol’, yerli olarak tanımlanan ‘biz’in karşıtı olarak inşa edilen ‘onlar’ kampının başat ‘yabancı’sı olarak kurgulanmıştır. Dergide ‘sol düşünce’ye yöneltilen ve yaygınlık kazanan eleştiriler şu şekilde sıralanır:

“1. Dine, tarihe ve geleneğe karşıtlık; 2. Birinciyle ilişkili olarak, toplumla irtibat kuramamak; 3. İthal teorilerle çok fazla meşgul olarak Türkiye gerçekliğine uzak kalmak, onu açıklayamamak; 4. Türkiye’nin çıkarlarına karşı olan siyasi sonuçlara bilinci veya bilinçsiz bir şekilde hizmet etmek” (Erbaş, 2020: 11)

Özetle dergi, ‘milliyetçi-muhafazakâr ideolojiyi liberal ve demokratik siyasi değerlerle kaynaştırmaya’ çabalamış ‘yerlilik’ söylemini de bu amaçta elverişli bir söylem olarak kullanmıştır. Dolayısıyla ‘Batılılaşma ve yabancılaşma’ karşısında verilen tepkinin bir ifadesi

olan söylem; toplumun ortak tepkisini bir eşdeğer zincir etrafında popülist bir harekete dönüştürecek siyasi bir hareket yaratmaktan ziyade yalnızca bir kesim ‘sağcı muhafazakâr aydın’ tarafından dillendirilen bir manifesto kavramı haline gelen bir içeriğe bürünmüştür. Özetle tek parti döneminde filizlenen milliyetçi-muhafazakâr Anadoluculuk için belirttiğimiz ‘seçkin’ tavrı, onun bir devamı olarak da nitelenen Türkiye Günlüğü’nde de yankısını bulmuştur diyebiliriz.

2.3. AK Parti’de Siyasi Mantık ve ‘Millet’ İnşası

2.3.1. AK Parti Öncesi Kriz Ortamı ve Eşdeğer Zincirin İnşası

Daha önce Laclau’nun bir popülist kopuş için gerekli gördüğü birincil meselenin kurumsal düzende meydana gelecek bir dizi aksaklığa bağlı olduğunu birden çok kez tekrarladık. AK Parti’nin ortaya çıkış koşullarını anlamlandırabilmek için bir kez daha bu durumu Hall’e (2005) atıfla “mevcut krizlerin aynı zamanda bir yeniden yapılanma anına vesile olduğunu” vurgulayarak izah edebiliriz. Hall’ün Gramsci’nin “organik kriz” adlandırmasından yola çıkarak altını çizdiği kriz koşulları, Laclau’cu terminolojide “radikal yeni bir düzenin başlangıç noktası” ifadesinde karşılığını bulmaktadır.

İlgili literatür gözden geçirildiğinde, AK Parti’nin talepler çoğulluğundan istikrarlı bir eşdeğer zincir yaratımına zemin hazırlayan krizlerin temel kaynağı konusunda 12 Eylül 1980’de rejim değişikliği ile başlatılan neoliberal modelde uzlaşıldığı görülür. Sürecin başından itibaren “alternatifi yoktur” sloganı ile sunulan bu “neo-liberal model” 1980 ve 1983 yılları arasında askeri yönetimin iş gücü piyasasını “ekonomi-dışı, yani askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına almasıyla” yerleştirilmeye çalışılmıştır. Boratav’ın (2015a: 152) çalışmasında; “sendikal faaliyetlerin askıya alınması, DİSK yöneticilerinin yargılanması, grev yasağı, ücret belirlenmesinin toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu (YHK)’na kaydırılması (ve böylece reel ücretlerin aşındırılmasının güvence altına alınması)” olarak sıraladığı bazı uygulamalar bahsi geçen askeri yöntemlere örnek gösterilebilir. Tabi örnekler bununla sınırlı kalmamış örgütlü işçilere uygulanan saldırgan politikalar sosyalist solu da siyaset sahnesinden silbilmek amacıyla uygulanmış, nitekim başarılı da olunmuştur (Ataay ve Kalfa, 2009). TBMM’nin kapalı olduğu, demokrasinin uzunca bir süre askıya alındığı, birçok meslek örgütü, siyasi parti liderinin (Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş) ve sendika başkanının gözaltına alındığı ve siyasi yasağa maruz kaldığı 1980-83 askeri diktatörlük yıllarının ardından 1983 seçimleriyle nihayet yeniden “görel olarak çoğulcu” denebilecek bir demokratik siyasete dönülmüştür (Koroğlu, 2016).

Farklı eğilimleri birleştiren bir parti olduğu şiarıyla (milliyetçi, muhafazakâr ve liberal) iktidara gelen Özal’ın neoliberal dönüşümü gerçekleştirme konusundaki gayretkeşliği, dış kaynak girişi ve ABD’nin verdiği desteğin etkisiyle 1987 yılına kadar başarıyla yürütülmüş görünen dönüşüm süreci; kriz çanlarının tekrar çalmasıyla beraber (1980’lerin sonlarından itibaren) durgunluk sürecine girmiş ve enflasyon bu yıldan itibaren hızla yükselişe geçmeye başlamıştır. Türkiye’yi küresel kapitalizme ekleme ve toplumu ve ekonomiyi sermaye lehine yeniden biçimlendirebilme 1980’li yıllar boyunca kesintisiz sürdürülen “radikal düzenlemeler” en sonunda ülkeyi ağır bir iç ve dış borca sürüklemiştir (Öngen, 2011: 179 ve Ataay ve Kalfa, 2009).

Ağırlaşan koşullar bağımlı kesimlerin taleplerini görünür hale getirmiş ve özellikle “emek hareketi ve solun” “demokratikleşme ve sosyal haklar” konusundaki talepleri toplumda büyük yankı bulmuştur (Ataay ve Kalfa, 2009). Sonay Bayramoğlu Özüğürlü’nün (2009: 273) ifadesiyle 1989’da ses çıkarmaya başlayan işçiler: “12 Eylül ve sonrasında emek üzerinde uygulanan ekonomik ve siyasal baskılara karşı tepkilerini sokakta göstermeye başlamışlardır. 1989 Bahar Eylemleri’ne yaklaşık 1 milyon işçi katılmıştır. Bunu 1990-1 Zonguldak Grevi ve yürüyüşü izlemiş; başarıya ulaşmasa da işçi hareketinin siyasallaşmasına kapı aralamıştır.” 1989 yerel seçimleri ve 1991 genel seçimleri yenilgisiyle “ANAP”ın parlamento çoğunluğuna dayalı tek parti iktidarının son bulmasından sonra, DYP, SHP, ANAP ve RP’nin uyumsuz koalisyon hükümetleri ile siyaset sahnesinde rol alarak ülkeyi yönettikleri bir istikrarsızlık ve parçalanma dönemi başlamıştır (Boratav, 2015a: 176). 1990’lar boyunca devamlı olarak farklı başbakanlar başkanlığında “farklı kompozisyonlarla” koalisyon hükümetlerinin kurulması aynı zamanda “neoliberal politikaların adeta olmazsa olmaz ilan ettiği siyasal istikrarın” gerçekleştirilemediğinin kanıtı olmuştur (Kaya, 2009: 248). 1991 seçiminden sonra emekçi kesim “demokratikleşme ve sosyal devlet” söylemleriyle iktidara gelen DYP-SHP koalisyonundan ekonomik taleplerine “ücret artırımlarının sağlanması” yoluyla kısmen bir karşılık³³ bulabildiyse de koalisyonun bu söylemden uzak düştüğünü kanıtlayacak gelişmeler art arda yaşanmaya başlamıştır (Aydın ve Taşkın, 2020: 384). Aslında her iki partinin de 1980 darbesinin yol açtığı baskı rejimine karşı çıkan duruşları, farklı tandansa sahip olsalar da liderlerin “Anayasa’nın özgürlükleri kısıtlayıcı maddelerinin değiştirilmesi”, “Yüksek Öğrenim Kurulu’nun kaldırılması, insan haklarına dayalı bir sosyal hukuk devletinin gereklerine göre yeni düzenlemeler yapılması” gibi konularda mutabık kalarak bir söylem oluşturmalarını kolaylaştırmıştır (Kongar, 2006: 227).

Fakat demokratikleşme söylemiyle dile getirilen bu vaatler politik atmosferi kısmen yumuşatmış ve beklentileri yükseltmiş olsa da vaatlerin çoğu yerine getirilememiştir (Kongar,

³³ Nitekim bu kesim devam eden süreçte 1994 ekonomik kriziyle beraber bu kazanımlarından da olmuşlardır.

2006: 229).³⁴ Yeni bir anayasa fikri çabuk terkedilmiş ancak yine de kanunda yapılan bazı değişiklikler demokratikleşmenin küçük adımlarını temsil edebilmiştir. 1995 yılında atılan son hukuksal adımı ise üniversitelerin ve sendikaların üzerindeki siyasi baskıyı azaltan 26 Temmuz tarihli Anayasa değişiklikleri olmuştur.

Merkez sağ ve sol kanadın temsilcisi olarak DYP-SHP koalisyonu; dönem içinde gittikçe tırmanan terör olaylarına geliştirdikleri tutum farklılıkları dolayısıyla yer yer anlaşmazlığa düşebilmişlerdir.³⁵ Esasında koalisyonun “demokratikleşme” vaadiyle kamuoyunda oluşturduğu iyimser beklenti büyük ölçüde Kürt sorununa dair bir çözüm sağlanacağı umuduyla da iç içe geçmiştir. Fakat 1991-95 yılları arasındaki süreç “PKK’nin genişleyen gerilla örgütlenmesi ile devletin giderek profesyonelleşen anti-terör birimleri arasındaki çatışmalar” sonucu gerçekleşen ciddi can kayıplarıyla karakterize olmuştur (Bora, 2007: 859). 1987 yılından itibaren “düşük yoğunluklu çatışma” stratejilerinin OHAL yönetimiyle devamının dışında, bölgedeki birçok köyün yakılarak boşaltılması, buralarda yaşayanların batıya zorunlu göçe tabi tutulması gibi olaylar ile “koruculuk sisteminin yaygınlaşması, JİTEM gibi yapıların kurulması, faili meçhul cinayetler, insan hakları ihlalleri” gerginliği daha da tırmandırarak mevcut krizi körüklemiştir (Bora, 2007: 860, Akça, 2011: 31). Demokrasi boş gösterenini farklı söylemsel kodlarla bir araya getiren iki partinin de iktidarda oldukları süreç içinde Kürt meselesine yaklaşımları oldukça “ürkek” kalmıştır (Aydın ve Taşkın, 2020: 388).³⁶

Ayrıca 1990’ların koalisyon dönemi birçok faili meçhul cinayetin yaşandığı karanlık yıllar olarak tarihe geçmiştir. Gazeteci yazar Uğur Mumcu’nun 1993 yılında öldürülmesi ise DYP ve SHP koalisyon dönemine rastlamaktadır. 1980 darbesi öncesi yaşanmış olan Kahramanmaraş ve Çorum olaylarıyla geçmişte de hedef olan Aleviler, 2 Temmuz 1983’te daha Tansu Çiller Hükümeti güvenoyu almadan gerçekleşen Sivas Katliamı sonrası bir kez daha bu “İslâm adına işlenen şiddetin” mağduru olmuşlardır. Aynı zamanda 1995 yılının Mart ayında “Gazi mahallesinde üç kahvehanenin taranmasıyla başlayan olaylar” ve bu olaylar

³⁴ Kongar’ın (2006: 229) da vurguladığı gibi Hükümet her ne kadar “12 Eylül yöneticilerine getirilen yargı bağıışıklığından Yüksek Öğrenim Kurulu’na kadar pek çok Anayasa maddesinin kaldırılacağını programına” alsada da TBMM’de iş birliğine yanaşmayan ANAP ve RP sebebiyle yeterli çoğunluğa ulaşılammıştır.

³⁵ Terörün ciddi tırmanışı sonucu SHP bu dönemde Halkın Emek Partisi (HEP)’i meclise taşıdığı için eleştirilerin hedefine yerleştirilen parti olmuştur (Aydın ve Taşkın: 2020: 385).

³⁶ Ne var ki Aydın ve Taşkın (2020: 397) iki partinin de Kürt meselesi konusundaki çekingen tavırlarının altını çizirken SHP’nin Kürt meselesi hususunda daha duyarlı bir tavırla “sertlik yanlılarının dizginlenmesi için çaba” harcamasına ayrı bir parantez açmaktadırlar. Yine de bahsedilen duyarlı tavrın “içselleştirilmiş bir tutumla” örtüşmeyişi bir dizi çelişki içeren uygulamaya imza atılmasına da sebebiyet verebilmiştir. Yazarlar bu konuya ilişkin olarak 1989 yılında gerçekleşen “Paris Kürt Enstitüsü ile Fransız Özgürlük Vakfı’nın düzenlediği “Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları” konulu konferansa katılan SHP’li 7 milletvekili, kamuoyu baskısından ürkülerek ihraç” edilmelerini ve aynı partinin 1991 yılında, ihraç edilen isimlerce kurulan HEP ile ittifak yapma kararını hatırlatırlar.

sırasında “polislin ölçüsüz sertlik kullanması” sonucu yaşanan trajik ölüm ve yaralanmalar da “Alevi kimliğinin geliştirilmesi ve korunması mücadelesine” dinamizm kazandırmıştır (Aydın ve Taşkın, 2020: 400). DYP ve SHP koalisyonlarıyla başlayan bu kriz konjonktürü³⁷ 1990’ların sonuna hatta 2001 krizi eşiğine değin devam etmiştir. Akça’nın (2011) çalışmasında döneme dair çizdiği çerçeve kurumsal sistemin on yılını aydınlatır niteliktedir:

“Merkez sağ ve merkez solun krizi, siyasal partilerin toplumsallıklarını yitirerek devlet alanı içine çekilmesi, otoriter devlet yapısının daha da güçlenmesi (burada sadece militarist Milli Güvenlik Devleti yapılanmasını değil, militarizmin ve neoliberalizmin eklemlenerek inşa ettiği ordusu, paramiliter güçleri, polisi, anti demokratik yasaları ve yargısıyla tüm bir Güvenlik devleti kastediliyor), buna genel bir korku ve güven(siz)lik kültürü ve siyasetinin eşlik etmesi bu hegemonya krizinin görüngüler olmuştur. 1990’lı yıllara damgasını vuran dört temel unsur birbirini grift ilişkiler içinde beslemiştir: Neoliberal kapitalizmin ve krizlerinin tetiklediği siyasal hegemonya krizi; siyasal İslâmcılığın yükselişi; Kürt sorununun militarizasyonu ve iç savaş; Milli Güvenlik Devleti ve siyasetin güvenleştirilmesi” (Akça, 2011: 30).

Daha 1990’ların başından itibaren; yoğunlaşan Kürt sorununa, Alevilik ve İslâm gibi kimlik eksenli diğer sorunlara ve Siyasal İslâm sorununa Akça’nın (2011) yukarıda altını çizdiği gibi bir güvenlik meselesi çatısı altında yaklaşmak bu dönemde hükümet kurmuş koalisyonların tümünün siyasal alana müdahil olacak tüm kurumsal aktörler (bilhassa ordu) karşısında edilgin bir role razı geldiklerinin ilanı olmuştur.³⁸ Yukarıda da çerçevesini çizdiğimiz gibi özellikle 1990’ların ilk yarısında hükümete yönelen tikel (demokratik) talepler güvenlikçi bir çerçeveden ele alındığı için daima “bölücülük”, “şeriatçılık” ve “hainlik” olarak nitelenmiştir. Güvenlikçi bir kurumsallaşma sürecini hızlandıran en büyük etkenlerden biri ise 1993 yılında Turgut Özal’ın ölümü olmuştur (Şarlak, 2004: 289).³⁹

Süleyman Demirel’in cumhurbaşkanı olması ile DYP genel başkanı ve koalisyonda başbakan seçilen Tansu Çiller her ne kadar Kürt sorununa dair “ulusal bir çözüm bulmak için

³⁷ Demirel Hükümeti, 1993’e kadar görev yapmış fakat Özal’ın ölümünün ardından Süleyman Demirel’in cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında DYP genel başkanlığına Tansu Çiller seçilerek 1995’e kadar devam edecek yeni hükümeti kurmuştur. Geçen iki yılda ise SHP, CHP’ye dönüşerek dört genel başkan değiştirmiştir (Kejanlıoğlu, 2004: 345-349). Özellikle “Çiller hükümeti döneminde Güneydoğu’da çatışmalar yoğunlaşmış, faili meçhul cinayetler ile işçi ve memur eylemleri sık sık gündeme gelmeye başlamıştır.”

³⁸ Ne var ki Aydın ve Taşkın (2020: 397) iki partinin de Kürt meselesi konusundaki çekingen tavırlarının altını çizerken SHP’nin Kürt meselesi hususunda daha duyarlı bir tavırla “sertlik yanlılarının dizginlenmesi için çaba” harcamasına ayrı bir parantez açmaktadırlar. Yine de bahsedilen duyarlı tavrın “içselleştirilmiş bir tutumla” örtüşmeyişi bir dizi çelişki içeren uygulamaya imza atılmasına da sebebiyet verebilmiştir. Yazarlar bu konuya ilişkin olarak 1989 yılında gerçekleşen “Paris Kürt Enstitüsü ile Fransız Özgürlük Vakfı’nın düzenlediği “Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları” konulu konferansa katılan SHP’li 7 milletvekili, kamuoyu baskısından ürkülerek ihraç” edilmelerini ve aynı partinin 1991 yılında, ihraç edilen isimlerce kurulan HEP ile ittifak yapma kararını hatırlatırlar.

³⁹ Özal’ın resmi olarak cumhurbaşkanlığına geçiş süreciyle Kürt sorununun yoğunlaşması aynı döneme denk gelmiştir. Şarlak’a (2004: 289-290) göre Özal “PKK saldırılarını sona erdirmek ve konuyu siyasal platforma çekmek için bir yandan Abdullah Öcalan’la dolaylı bir diyaloga girerken, diğer yandan af yasası, Kürtçe serbestisi, Kürtçe eğitim ve televizyonu içeren çözüm önerileri” sunmuştur. Ancak “devlet politikası düzeyinde” karşılık bulamayan bu çabalar karşılık bulamamıştır.

her şeyi” yapacağı ifadesine benzer birkaç açıklamada bulunduysa ve “Bask Modeli” tartışmasını gündeme aldıysa da bunlar yerini kısa zamanda sert bir söyleme ve “Topyekûn Savaş” stratejisine bırakmıştır (Şarlak, 2004: 289). Netice itibarıyla 1993 yılının sonuna doğru Türkiye’ye neredeyse tamamen “askeri cumhuriyet” görüntüsünde bir kurumsal mantık hakim olmuştur (Aydın ve Taşkın, 2020: 398). Üstelik aynı yıllarda iç ve dış borç krizine sürüklenen ülkede birbiri arkasına patlayan yolsuzluk skandalları, siyasete olan güveni oldukça aşağılara indirmiş hatta yok etmiştir.

Temsilciler ve temsil edilenler arasındaki uzaklık, mevcut rejimin artık demokratik talepleri karşılama konusunda yetersiz bir noktada durmasıyla artan hoşnutsuzluk ortamı, bu taleplerin eşdeğer bir söylem ile birbirine eklemenebileceği popülist bir momenti oluşturmuş görünüyordu. 1994’te mevcut ekonomik krizin derinleşmesi ve İSKİ skandalının ortaya çıkmasıyla zaten mevcut gidişattan, yürütülen neoliberal modelden memnun olmasa da bir çözüm ve söylem geliştirip eyleyebilme potansiyeli konusunda hayli tutuk kaldığından yakınılan SHP’nin siyasetine olan güvenin tamamen aşınması da bu momentte yeni bir popülist alternatifin gelişmesi için önemli bir tetikleyici olmuştur.⁴⁰

Böylesi bir kriz ortamında RP önce 1994 yerel seçimlerinde büyükşehirlerde başarı sağlamış ardından %21,4 ile o güne kadar İslâmcıların ulaşabildiği en yüksek oy oranına ulaşarak 1995 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkmıştır (Ataay ve Kalfa, 2009: 309). İslâmi kimliğe sahip bir parti olarak Refah; denklik zincirinde mevcut rejimde karşılanmamış talepleri örgütleyerek antagonist sınırı yerleşik siyasi güçler ve mağdur edilmiş plebler arasında çizmiş ve bu şekilde bir popülist kopuş mümkün olabilmiştir. Ayrıca mevcut güçler antagonistik hattın öte yakası olarak işaretlenip tüm sorunlardan mesul tutulurken dolaylı olarak da olsa dönemin mevcut güçlerinin Batı yanlısı ve laik duruşları ülkede yaşanmakta olan yolsuzluk, yoksullaşma, işsizlik gibi sorunların esas sebebi olarak işaretlenmeye çalışılmıştır. “Adil Düzen” boş göstereni etrafında talepleri birbirine eklemleyen RP böylece 1996 yılında iktidar ortağı olmayı başarabilmiştir. Refahyol olarak adlandırılan koalisyon hükümeti göreve icraya başladıktan sonra ekonomi konusunda istikrarlı adımlar atmakta pek de başarılı olamamıştır. Ayrıca kısa zaman sonra RP ile ordu arasında artan gerilim iyice belirgin hale gelmeye başlamıştır. Bunda RP’nin bazı uygulama ve etkinliklerinin büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde “Laiklik karşıtı akımlarla mücadele”yi “PKK ile mücadele” den daha öne alan bir ordu mevcut olduğu için RP’nin bazı faaliyet ve söylemleri kısa sürede tepki çekmiş ve güvenlik siyasetinin derhal devreye sokulmasına yol açmıştır (Akça, 2011: 31; Akşin, 2003: 173; Şarlak, 2004: 290).

⁴⁰ RP iktidara gelmeden önce DYP-ANAP koalisyonu kurulmuş fakat kısa sürede dağılmıştır.

Özellikle Refahyol Hükümeti'nin cemaatlerin ve tarikatların etkinliğini arttırmak için yaptığı faaliyetleri ve “kamusal alanı İslâmileştirmek” için birçok kamu kuruluşuna İslâmcıları yerleştirmeye dönük hamleleri, Müslüman veya Müstakil İş Adamları Derneği ile kurulan “organik ilişkiler”i, lider Erbakan’ın “Ortadoğu’da İslâmi yönelimli devletlerle iktisadi ve siyasi işbirliği” için 2 ve 7 Ekim tarihleri arasında İran, Libya, Mısır gibi Müslüman ülkelere yaptığı ziyaretler sırasında Kaddafi Erbakan’a, Türkiye’deki Kürtlere karşı politikası konusunda sert eleştiri içeren sözleri kameralar önünde sarf ederken Erbakan’ın kendisine yönelen sert sözler karşısında sessiz kalması hasebiyle olayın “diplomatik kriz” olarak öne çıkması, 6 Ekim 1996 yılında Elazığ menşeli Aczmendi isimli bir tarikatın Ankara Kocatepe Camii’nde “şariat isteriz” sloganlarıyla bir gösteri düzenlemeleri, Refah Partili bürokratların farklı zamanlardaki konuşmalarında Kemalizm’i ve laikliği hedef alan söylemleri, 3 Kasım 1996’da Susurluk’ta gerçekleşen ve Hüseyin Kocadağ, Abdullah Çatlı ve Sedat Edip Bucak’ın ölümüyle devlet, mafya ve siyaset üçgenindeki ilişki ağının ortaya saçılması, Erbakan ve Çiller hükümetinin bu fecaat sonrası yolsuzluklara karşı gerçekleştirilen “Sürekli ışık için bir dakika karanlık” eylemini küçümser nitelikteki açıklamaları, 1997 Ocak ayında Sincan Belediyesi tarafından Filistin intifadasına destek için düzenlenen “Kudüs Gecesi”nin kamuoyunda yarattığı infial ve yine aynı yıl içinde üniversitelerde başörtüsü serbestisi konusundaki kararnamenin Bakanlar Kurulu’na sunulması gibi tepki çeken belli başlı olay ve faaliyetler zinciri neticesinde amacı “Refahyol hükümetinin düşürülmesi ve devlet kademelerinin bu partiyle bağlantısı olan kadrolardan temizlenmesi olan” MGK; bunun için 28 Şubat 1997 tarihinde Erbakan ve Çiller hükümetine 20 maddelik bir bildiri iletmıştır (Akça, 2011: 31; Akşin, 2003: 173; Şarlak, 2004: 290).

Bildirideki taleplerin uygulanmasına dönük baskılar neticesinde 28 Şubat 1997 sonrası daha bir yıl dolmadan Erbakan’ın istifası gerçekleşmiş ve koalisyon hükümeti dağılmıştır.⁴¹ 22 Şubat 1998’de RP Anayasa Mahkemesi’nce kapatılmış ve Erbakan ve bazı liderleri siyasi yasaklı ilan edilmişlerdir. 1999’da ise RP’nin halefi olan FP’ne kapatma davası açılmış ve

⁴¹ Aydın ve Taşkın (2020) “28 Şubat sürecinin sadece RP’nin aşırılıkları, Anayasa’yı zorlayan tavırları nedeniyle” gerçekleşmediğini “politik, iktisadi ve kültürel seçkinlerin (seçkin adaylarının) giderek yoğunlaşan mücadelelerinin” de olayın arkasında önemli etkisi olduğunu altını çizerek, Çünkü 1980’lerde “Özal’ın paltosunun genişliğinden” (Taşkın, 2013: 19) yararlanan muhafazakar entelektüel kesim “küresel kapitalizmle eklemlenme sürecinde” verilen teşvikler sayesinde zamanla kendi zenginliklerini yaratmaya başlamış ve sonuç olarak RP’li belediyelerin de bu zenginleşme sürecine eklemlenmesiyle birlikte 1990’lı yılların başı itibarıyla “Yeşil Sermaye, Anadolu Kaplanları” gibi ifadeler dolaşıma girmeye başlamış ve artık “holdingleşen tarikat ve cemaatler, KOBİ’leşen Anadolu Kaplanları” -giderek- etki alanlarını genişletmeye başlamışlardır (Aydın ve Taşkın, 2020: 435). Dolayısıyla bu yükselmeden tedirgin olan “büyük sermayenin çağdaş fraksiyonu” olan TUSİAD ve TOBB gibi örgütlenmelerin yeşil fraksiyonun tasfiye edilmesi sürecine olabildiğince destek olmaya çalıştıklarını söylenebilir (Bora, 2017: 477).

2001 yılında da kapatılmıştır.⁴² 1999 yılı itibarıyla kurulan koalisyon hükümetleri ise yine bir temsiliyet krizi sürecinde öne çıkan mimarlar olarak siyasi arenada yerlerini almışlardır. 1999 seçimleriyle kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti ise diğerlerinden esas olarak neoliberal reformları uygulama hızı konusunda farklılık arz etmiştir. Çünkü bu dönemde ilk olarak ekonomi üç yıllık stand-by anlaşmasıyla IMF denetimine girmiş ve yapısal reformlar hızla uygulanmaya başlamıştır. Fakat tüm bu çaba 2000'deki bir öncü krizin ardından 2001'de patlayacak olan büyük ekonomik krizin önünü alma konusunda başarılı olamamıştır. Ataay ve Kalfa (2009) bu büyük finansal sarsıntının IMF gözetiminde yaşanmasının “ABD’nin Irak’a yapmayı planladığı askeri harekate istenen ölçüde destek verilmemesi” ile ilişkilendirildiğini iletirler (Ataay ve Kalfa, 2009). Yaşanan krizin etkileri çok boyutlu olmuştur. Emekçi kesimden, küçük orta sermaye ve küçük burjuvaziye varana dek birçok farklı kesim bundan trajik biçimde etkilenmiştir.

1980’li yıllardan itibaren uygulanagelen neoliberal politikaların en sonunda ülkeyi sokmuş olduğu darboğazın yanında; vesayet kontrolünde, kurumsallaşmış bir mantığın anti-demokratik bir şekilde sürdürülüyor olmasının yarattığı gergin iklimden, siyasetçi-bürokrat-sermaye üçgenindeki yolsuzluk ve mafyalaşmanın türlü skandal olaylar neticesinde alenen ortaya çıkmış olmasından, siyasi suikastların ardı arkasına “meçhul” failer tarafından işleniyor olmasından, tırmanan Kürt sorunundan, kimliklere yönelik (Aleviler, Kürtler, İslamîlik) ötekileştirmelerden yani ezcümle, “sınıfsal, etnik, dinsel, mezhepsel ve siyasal” bütün kutuplaşmalardan bahsedecek olursak 1995 yılı genel seçimlerinde RP’nin birinci parti çıkmasına ve 1996’da iktidar ortağı olmasına alan açan popülist momentte andığımızdan daha da derin bir krizden söz ediyor olduğumuz belki daha anlaşılır olabilir (Açıkel, 2013: 15; Özen, 2020: 2-6).

2000 yılının başında giderek istikrarsızlaşan merkez siyaset “periyodik yeniden düzenlemeler ile kendini yeniden yapılandırma gayretine girmiş ve bu süreçte giderek artan talep çoğulluğu ile koalisyon hükümetinin bu demokratik talepleri absorbe etme yeteneği arasında genişleyen makas; geçmişinde “Milli Görüş” çizgisi mensubu olarak Erbakan liderliğinde siyaset yapmış fakat sonrasında bu çizgide olmadığını belirterek 14 Ağustos 2001’de “yenilikçi” bir kanat olarak AK Parti’yi kurmuş olan birtakım siyasi aktörlerin parlaması için uygun alanı oluşturmuş görünüyordu. İşte AK Parti böyle elverişli bir alanda

⁴² Bora (2017: 477) 28 Şubat 1997 tarihi ile başlayıp FP’nin kurulması ve kapatılmasına giden bu süreci Milli Görüş Hareketi’ndeki çatlağın ilk somut emaresi olarak görür. Çünkü Bora’nın da aktardığı gibi çok süre geçmeden Erbakan önderliğini benimseyen ve gelenekçiler olarak adlandırılan kesim SP’ni; , Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül önderliğindeki “yenilikçi kanat” ise AK Parti’ni kurmuştur.

kendisini var olan hoşnutsuzlukları popülist bir söylemde dile getirebilen yeni bir siyasi aktör olarak temellendirmeyi başarmıştır (Özen, 2020; Kalaylıoğlu, 2017).

Sonuç olarak birazdan siyasi mantığının yıllar içindeki evrimini Laclau’ nun popülizm metodolojisi aracılığıyla takip edeceğimiz AK Parti, gittikçe derinleşen ve farklılıklar mantığının eşdeğer mantığa galebe çaldığı bir mantıkla inşa edilen antagonistik yarığı daha kapsayıcı bir söylem yardımı ile birleştirmeye talip bir popülist parti olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre AK Parti’nin çoğulcu söyleminde “Türkler ve Kürtler, Laikler ve dindarlar, TUSİAD ve MUSİAD, İstanbul ve Anadolu; Aleviler ve Sünniler; Sol ve Sağ siyasal eksenler” temsil imkanı bulabileceklerdi (Açıkel, 2013: 16). Çalışmaların hemen hemen hepsi AK Parti’nin bu kriz konjonktüründe bir “organik çözüm” olarak iktidara taşındığından ve bu yüzden toplumdaki “sınıf çelişkilerinin görünümünü gizleyebilecek” “ulusal ölçekli bir proje” olduğundan bahsederken; dolaylı ifadelerle de olsa AK Parti popülizminin bunu, mevcut rejimden memnuniyetsiz olan farklı kesimlerin çıkarlarını (dile getirilen ve karşılanmayıp biriken farklı tikel taleplerin) ‘tek bir erek’ (Laclau’cu formülasyon ile ifade edecek olursak boş gösteren) etrafında ‘kaynaştırılmasını’ (halkı inşa ettiğini) sağladığına vurgu yapmaktadır.

2.3.2. Popülist Söylemden Kurumsalçı Söyleme: Ak Parti’de ‘Millet’ İnşası

Değişen koşullara ve hegemonyasını koruma ve tahkim etme amacına bağlı olarak siyasi pozisyonunu değiştirebilen AK Parti, iktidara geldiği ilk yıllarda, kendi ideolojik doğrultusunun “muhafazakâr demokrat” duruş olduğunu ilan ederek Milli Görüş kimliğinden uzaklaştığını belirtmiştir (Akdoğan, 2004). Siyasi yelpazede sağ çizgide duran bir parti olan AK Parti’nin söylemindeki “muhafazakârlık” nosyonu ile ona eklenen “demokrat”lık göstereni, partinin İslâmcı kimliğine mesafe alışının bir ispatı olarak öne çıkarılmaya çalışılsa da birçok çalışma; vaat edilen demokratikleşmenin yalnızca farklı kesimler arasında bir konsolidasyon yaratmak için öne sürülen “pragmatist” bir hamleden ibaret olduğu kanaatinde ortaklaşır (Taşkın, 2020: 15; Doğanay, 2007; Koyuncu, 2014; Timur, 2014).

Çalışmamızda AK Parti’nin bu hamlesini Laclau’nun popülizm perspektifiyle yorumladığımızda (önemli birkaç nüansı saymazsak) bu tahlile çok yakın durduğumuz söylenebilir. Öncelikle AK Parti’nin Milli Görüş kimliğine mesafe almasıyla birikmiş şikayetleri kendi birliğinde dönüştürecek bir alternatif yaratabilmesi ve bu popülist alternatifi iktidara taşıyabilmesi birincil gerçekliktir. Bu süreçte partinin “muhafazakâr demokrasi” potası; İslâmcılığın radikal kodlarının dönüştürüldüğü iddiasını güçlendirme ve farklı kesimlerden gelen talepler çoğulluğunun törpülenerek birlik (eşdeğer zincir) içinde temsil edilebilmesi amacını gerçekleştirme yolunda işlevselleşmiştir. AK Parti, iktidarının ilk dönemlerinde İslâmcılık gösterenini; farklı tabanlara kapalı tınısı nedeniyle fazla anmamayı

tercih etmiş ve muhafazakârlığı ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Özetle; mevcut rejimin kendine yönelen talepleri karşılayamamasından ve bir meşruiyet devşirememesinden doğan ‘boşluğu’; siyasal karar alma süreçlerinden dışlanmış farklı kesimlerin özgül taleplerini ‘muhafazakârlık’, ‘demokrasi’, ılımlı bir ‘İslâmcılık’, etnik temele dayanmayan bir ‘milliyetçilik’, ‘adalet’, ‘kalkınma/hizmet’ gibi bir dizi boş gösterenin çatısı altında toplayarak ‘dolduran’ ve bu şekilde ‘halkı/milleti’ inşa eden bir parti olmuştur.

1990 konjonktüründen bahsederken ayrıntıyla üzerinde durduğumuz farklı kriz süreçlerinden sonra Erdoğan’ın yerleşik güçleri hedef alan anti-statükocu söylemi, toplum nezdinde bir cezbe yaratmıştır. Özellikle ‘adalet’ göstereninin Erdoğan’ın siyasi serüveninde uğradığı ‘adaletsizlikler karşısındaki mücadelesiyle’ kolayca dolabilen içeriği; bir önceki hükümet döneminde mağdur olmuş kesimlerin adalet arayışlarını ve hak taleplerini; parti liderlerinin kişisel hikayesi ile özdeşleştirmelerinde etkili olmuş ve lider ile kurulan bağı sağlamlaştırmıştır. Hatta 2003 yılında, Erdoğan’ın bu dışlanmış kısmılığı kendi liderliğinde somutlaştırarak iktidara taşımalarının ardından New York Times’a verdiği röportajda sarf ettiği “kardeşiniz Zenci Türklere mensuptur” cümlesinin, bu özdeşleşmenin en somut göstergelerinden birini oluşturduğu söylenebilir.⁴³ O dönemde bu adlandırma; bir “pleb” iken “populus” düzeyine erişmiş kısmî çoğunluğun gözünde (farklı talepleri kendi liderliğinde tekilleştirerek kendi mağduriyetini de iktidara taşımış bir lider olan) Erdoğan’ın; mağduriyetleri giderecek ve adaleti sağlayacak tek ‘gerçek temsilci’ olarak yücelmesine katkı sağlamıştır (Taşkın, 2020). Fakat ‘sessiz çoğunluğun sesi’ olma iddiasıyla iktidar olmuş AK Parti’nin giderek kurumsallaşan popülizmiyle birlikte; 2000’lerin başında taleplerine karşılık bulacakları sözünü almış bu kesimlerin büyük ‘çoğunluğu’ “marjinal (gayri/milli ve gayri/yerli)” bir konuma sürüklenmişlerdir.

AK Parti’nin ve lideri Erdoğan’ın, iktidarı süresince başvurduğu ‘İslâmcılık’ göstereni (dönemsel olarak artan veya azalan vurgularla) genellikle; Kemalist seçkinciliğe ve laisizme karşı zıt pozisyonu öne çıkarmak amacıyla kullanılmıştır. Aynı şekilde Erdoğan, iktidarını tehdit edebilme ihtimalleri olduğunu düşündüğü etnik ve sınıfsal farklılıkları olan fakat İslâmiyet’i benimseme konusunda ortaklaşan kesimleri de bu gösteren altında homojenleştirmeye ve karşısında yer alanları bir makbul olmayan kategorisine hapsetmeye çabalamıştır (Men. Çınar, 2017; Şahin, 2021; Ongur, 2018).

⁴³ Beyaz Türk kavramsallaştırması siyaset sahnesine 28 Şubat vakası ile girmiştir. ‘28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi’nin’ ardından kapatılan RP’nin yerine kurulan FP Genel Başkanı Recai Kutan’ın aşağıdaki demeçleri, beyaz Türk kavramının zıttı olarak zenci Türk kavramını da ortaya çıkarmıştır. Böylece 28 Şubat öncesi ortaya çıkan kavramsallaştırma, 28 Şubat’tan sonra siyasal arenaya karşılığını bularak girmiştir. Burada bahsedilen beyaz Türklerden kasıt dar seçkinci bir sınıf; Zenci Türkler ise merkezdeki beyaz Türklerin baskısına maruz kalmış İslâmi çevre olarak tasvir edilmiştir (Bali, 2007:332).

AK Parti'nin söyleminde 'İslâmcılık' çatısı altında birleştirilmeye çalışılan etnik farklılıkların ilk olarak 'Türk-Kürt antagonizmasını' işaret ettiği açıktır. AK Parti, İslâmi söylemi muhafazakâr Kürtlerden destek alabilmek için kullanmıştır. İlk dönemlerinde bu antagonizmayı benimsemediğini, 'popülist' söylemine uygun düşecek birtakım sembolik adımlar atarak göstermeyi ihmal etmeyen parti; buna ilk olarak Kürt nüfuslu şehirleri kapsayan OHAL'i kaldırmakla başlamıştır. AK Parti'nin ilk dönemi için toplumsal taleplere 'duyarlı' siyasetinin bir örneği olarak nitelenebilecek bu adımı daha sonrasında 'demokrasi' boş göstereni altında da değerlendirebileceğimiz TRT 6'da Kürtçe tam zamanlı yayına geçme, çocuklara Türkçe harici isimler koyabilme hakkı ya da 2010 yılında "farklı dil ve lehçelerde siyasi propaganda yapılabilmesi" gibi AB üyelik süreci kapsamında gerçekleştirilen bir dizi yenilik daha izlemiştir. Devam eden zamanda Kürtlerin de bir döneme dek uzlaşmacı bulduğu yeni adımlar atılmış olsa da özellikle 2015 yılından itibaren gelinen noktada Kürt sorununun yeniden "güvenlik ve istikrar" odaklı bir paranteze alındığını görüyoruz (Şahin, 2021).

Buraya kadar yüzeysel biçimde aktardığımız çerçeve, partinin iktidara gelirken adaletsizliğe uğramış toplumsal kesimlerin 'eşitlik, hak ve özgürlük' taleplerini birleştirmek için "pragmatist" bir mantıkla "demokratikleşme"ye sarıldığı iddiasını doğrular nitelikte olmakla birlikte bu ön kabul yine de partinin toplumun büyük bir kesimini dışarıda bırakan fark mantığına yaslı söyleme evrilme mantığının ardındaki hegemonik söylemsel mücadelenin anlaşılmasında yetersiz kalmaktadır. Çünkü AK Parti'nin "pragmatik" biçimde "demokratikleşme" söylemine başvurduğunu ifade etmek kolaylıkla, 'otoriterleşme'nin partinin popülist mantığına baştan yazılı olduğu savını kabul etmekle eşdeğer görülebilecektir. Gerçekte olan ise siyasetin/popülizmin hiçbir önsel belirlenime bağlı olmaksızın yalnızca eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı arasında süregiden gerilime koşullu olmasıdır. İki mantığın bir eşdeğer zincir etrafında (halk inşası) girdikleri mücadelenin söylemsel analizi, iktidarın hakimiyetini koruma ve sürdürme motivasyonunun veya iktidara talip popülist bir hareketin ideolojik motivasyonunun anlaşılmasında oldukça önem kazanmaktadır. Bu yüzden analize geçmeden evvel AK Parti'nin kurulduğu ilk yıllardan 2015'e gelene kadar, eşdeğer mantığın hakimiyetine dayanan popülist mantıktan giderek daha katı ve uzlaşmaz bir hal alan mantığa nasıl evrildiğini; bu yıllar arasında partinin söyleminde süregelen eşdeğerlik/fark mantığı ilişkisini mercek altına alarak göstermeye çalışacağız.

Literatürde 2015 yılına kadar olan zaman diliminde AK Parti'nin siyasi mantığındaki kırılma dönemlerinin farklı şekilde ele alındığı tespit edilmiştir. Çalışmalardan kimi esas olarak 2007 yılını; partinin "kurumsallaşma arayışının tırmanmaya başladığı" bir kırılma momentini olarak ele alırken kimisi bu sürecin 2010 Anayasa Referandumu sonrasındaki yıllara ertelendiğini savunmaktadır. Temelde bu ayrışma, AK Parti'nin 2007 seçimlerinden

güçlü çıkmasıyla yükselen “vesayetle mücadele şiarı”nın antagonist sınırın zıt kamplarında yarattığı değişiklikle ilişkilidir. Biz ise 2002-2010 arası dönemi, ‘halkın/milletin’ inşasında öne çıkan boş gösterenlerin dönemsel olarak değişen muhtevalarına odaklanarak bir bütün olarak değerlendirmeyi daha uygun görmekteyiz. Çünkü taleplerin birliğinden doğan zincirde (2007’de öncelenen vesayetle mücadele şiarı doğrultusunda uygulanan politikalar sonucu çözümler olsa da) ‘demokrasi’ boş gösterenine yapılan vurgu sayesinde farklı kesimden gelen talepler hala bir biçimde muhafaza edilebilmektedir. 2007 dönemindeki (ilk dönemden farklılık arz eden) eşdeğer eklemelenmenin doğasını ise sırası geldiğinde tartışacak olduğumuz için buraya bir virgül koyup partinin 2010 yılına dek sürdürdüğü ‘halk/millet’ inşasına bu inşa pratiğine içkin olan söylemlerdeki eşdeğerlik/farklılıklar mantığı geriliminin izini sürerek sorgulamaya girişebiliriz.

2.3.2.1. İktidarda Popülist Mantık: 2002’den 2010’a

“Laclau popülizmin; doyurulmamış talepleri birleştirdiği için demokrasinin demokratikleşmesini” sağladığını söyler (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 99). AK Parti’nin ilk yıllardaki girişimlerini karakterize eden en uygun adlandırmanın bu olduğunu düşünüyoruz. Literatürdeki ortak kanaat de AK Parti’nin “iktidarı devralmış bir popülist parti” olarak 2007 yılına kadar “muhafazakâr demokrasi” adlandırmasını tercih ederek farklı talepleri eklemleme ve bunları genişletme iddiasında olduğu yönündedir. AK Parti ilk yıllar itibarıyla kendisini destekleyen farklı toplum kesimlerini ‘Batıcı ve kalkıncı’ bir hedef doğrultusunda temsil etmeye uğraşmıştır.

AK Parti’de demokratik siyaset “her türlü sorunun aktarıldığı, tüm toplumsal taleplerin yansıtıldığı ve doğru ile yanlışın kendisini test ederek düzelterebilecekleri bir zemin” (Akdoğan, 2004: 12) olarak tanımlanırken; bu “çoğulcu zeminin” karşıt kutbu ise “dayatmacı aşırılıklar” olarak da işaret edilmeye çalışılan “eski düzen ve seçkinci tavır” olmuştur (Ünal-Çınar, 2020: 48). Parti ilk yıllarda, söylemindeki ‘öteki’ kategorisine yalnızca kendinden önceki yöneticileri (Milli Görüşçü Hareketin bütün olumsuz gidişatta tek müsebbip olarak işaretlediği Kemalizm’in tam aksine) dahil etmeye çabalamıştır. AK Parti’nin öteki kategorisini olabildiğince dar tutmaya gösterdiği özen, Kemalist değerlerle çelişen söylem ve pratiklerden pragmatist bir saikle uzak durma ve bu şekilde tepki çekmeme gayretiyle alakalıdır. Bu yüzden parti Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyeliğini; Kemalizm’in Batılılaşma amacına uygun olarak gerçekleştirilecek önemli bir demokratikleşme adımı olarak tanımlamayı ihmal etmemiştir (Taşkın 2020; Men. Çınar, 2021; Kılıç, 2018). Erdoğan’ın 2002-2007 döneminde Kemalizm ile çelişmeyen hatta ona müdanaa ederek ilerlettiği siyasetini 28 Şubat sürecinde yaşanan kapatma krizi sonrası şekillendirdiğini de ayrıca vurgulamamız gerekir.

Bu dönemde bir dereceye kadar sağ söylemsel mirasın da şekillendirdiği boş gösterenlerin tümü, neoliberal kalkınma projesine mündemiç olarak işlevselleşmişlerdir. Bir önceki dönemden kendine devrolan ekonomik modeli aynı şekilde sürdüren ve küresel neoliberal yapıya kolayca eklemlenen AK Parti; Yalvaç'ın (2016: 17) cümleleriyle: “neoliberal politikaların koruyucusu İslâm ile demokrasi arasında bir köprü, kısacası neoliberal hegemonik derinliğin bir göstergesi olarak” görülmüştür. Bu süreçte, IMF'nin kemer sıkma politikalarına eksiksiz riayet edilirken liberal kesim ile olan bağlar da kuvvetlendirilmiştir.

Recep Tayyip Erdoğan, Yalçın Akdoğan (2003: 6)'ın *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi* adlı kitabında yer alan yazısında partinin hedefini; “kendi düşünce geleneğimizden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek” olarak tanımlıyor. Erdoğan böylece değerler sisteminin sınırlarını muhafazakârlık gösterenine yaslanıp ülke sınırları içinde (yerli ve köklü) çizerken; kendi partisini de bu değerleri “evrensel” olarak temsil etme yolunda tek meşru parti olarak biricikleştirmiştir. AK Parti'nin “muhafazakâr demokrasi”yi tanıtlarken “yerli (kültür, değer) olanı evrensel çizgiyle bütünleştirme” hedefine yaptığı özel vurguyu; partinin siyasi çizgisini RP'nin evrensele kapalı İslâmcılığına veya diğer merkez sağ partilerin “statükocu” pozisyonlarına mesafesinin bir betimi gibi de düşünebiliriz (Koyuncu, 2014; Men. Çınar, 2015: 156).

Hatırlayacağımız gibi Erbakan 1990'lı yılların ağır ekonomik krizinin ertesinde popülist birliği “adil düzen” söylemiyle sağlarken yeni antagonistik hattı da “batıcılık ve yerlilik” arasında inşa etmişti. AB ile bütünleşme projesini ‘demokratikleşme’ vaadi ile birlikte anan AK Parti'nin; AB'yi evvelden beri “Hristiyan Kulübü” olarak niteleyen Erbakan çizgisinden uzaklığı nettir (Çakır, 1999: 50).⁴⁴ Her ne kadar Batı'ya karşı oluşturulan

⁴⁴ Timur'a (2014: 29) göre “Aslında AB'ye karşı tutum 28 Şubat 1997 Darbesi'nden sonra, taktik nedenlerle, İslâmcı çevrelerde de değişmiş, genel bir yumuşama başlamıştı. 10 Aralık 1999'da Türkiye'nin AB üyeliğinin kabulü FP çevrelerinde bile olumlu karşılanmıştı. Kopenhag Kriterleri altında Türkiye'de artık 28 Şubat benzeri darbelerin yaşanmayacağı umutları belirmişti.” Bu noktada Birikim Dergisi'nin AK Parti'nin henüz iktidar olmadığı yıllara rastlayan 1999 Aralık ayı tarihli sayısında İslâmcıların ve FP'nin AB'ye üyeliği savunmaya başlamaları hususunda kaleme aldığı “İslâmcıların Batılılaşma Süreci” adlı yazısına dikkat çekmemiz önemlidir. Çünkü 1999 Aralık ayında Başbakan Bülent Ecevit'in koalisyon hükümeti döneminde düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB üyeliğine aday ilan edilmesi çok önemli bir dönemeci temsil etmekteydi. Kuşkusuz bu dönemde en çarpıcı olan gelişme ise neredeyse 90'lı yıllar ortasına değin batılılaşmaya karşı olan ve bu karşıtlıktan “varoluşunu” anlamlı kılmaya çalışan İslâmi Hareket'in bu üyeliği büyük bir hevesle desteklemeleri olmuştur. (Çakır, 1999: 50-51). Çakır'a göre 1999'da İslâmcılar Batıcılığın henüz daha başlarındalar, birtakım genel ilkeleri savunuyor, ama bunların içini ayrıntılı bir şekilde dolduramıyorlar. Örneğin yakın zamana kadar ‘demokrasi bizim için araçtır’ diyen Recep Tayyip Erdoğan artık tek bir cümle içinde hem ‘küresel değerler’ hem de ‘globalizm’ sözcüklerini kullanıyor” (Çakır, 1999: 51) diyerek sürecin hangi noktaya evrileceğine dair öngörüsünü açıkça ifade eder. Yani AB'ye üyelik gündeminin 1990'ların sonlarında İslâmcılar ve Milli Görüşçüler arasında da destek bulduğu bir konjonktürel ortamda iktidara gelen AK Parti'nin var olan talepleri eklemlemek adına böyle bir konjonktürden de olabildiğince iyi faydalandığını ifade etmemiz gerekir.

antagonist sınır RP’de daha kalın olsa da Aydın ve Taşkın (2020: 472)’ın da belirttiği gibi diğer merkez sağ partilerde de AB ile bütünleşme projesi, AK Parti’ye gelene dek iktisadi kalkınma vaadinin dışında ciddi bir demokratikleşme vaadi olarak öne çıkarılamamıştır. Sonuç olarak AB üyeliği perspektifli “muhafazakâr demokrasi” kimliği AK Parti’nin hem iç hem de dış politikadan gelecek müdahalelerin önünün kesilmesi için kalkan olarak kullanılmış ve partinin reformist imajını sağlamlaştırmıştır. “Komşularla sıfır sorun” politikasının hakim olduğu ilk dönemin 2007 yılına dek sürdüğünü iddia eden Öniş (2015: 3) bu yılları partinin “altın çağ”ı olarak tanımlar. Fakat eşdeğerliğin genel olarak ‘demokrasi’nin çoğulcu yönünün ön plana çıkaran söylemlerle tesis edilmeye çalışıldığı bir döneme karşılık gelen bu süreç içinde gerçekleşen olaylar gözden geçirildiğinde bu ifadeye temkinli yaklaşmamız gerektiği gerçeğiyle de karşı karşıya kalırız.

Öncelikle AB gündemi iç politikada Kemalist değerlerle çatışmayan bir imaj yaratmak için kullanılıyor olsa da esas olarak “Stratejik Derinlik”⁴⁵ kavramında somutlaşan doktrini kerteriz alan AK Parti’nin; bu kavramsallaştırmaya dayanarak popülist retoriğinin bir parçası haline getirerek güncellediği “Yeni Osmanlıcılık” anlayışı çerçevesinde sahiplenilen bir proje olduğu düşünülmektedir (Saraçoğlu, 2013; Oran, 2013a: 134-139). Çünkü ilk dönemde AK Parti’nin kendi (yerli) değerler sistemini evrensel ile bütünleştirme hedefi; farklı kültür ve değerlere açık olma paydasında Osmanlı Devleti ile AB arasında bir analogi kurmaktadır. Yine iktidarının ilk döneminde AK Parti, Davutoğlu’nun 2001 yılında formüle ettiği yeni dış politika vizyonuna dayanan yeni-Osmanlıcı anlayışı “liberal bir ekonomi ile işleyen bir demokrasiyi tahkim eden belirsiz bir modelin müjdecisi olarak” sunar (Öztan, 2018: 122). Bu dönem içinde AK Parti’nin içeride Kemalist değerlerle; dışarıda komşu ülkelerle çatışmacı bir profil sunmaktan sakınan çizgisi de Türkiye’nin (Davutoğlu tarafından küresel bir güç olarak nitelenen) “Osmanlı’dan gelen tarihsel ve coğrafi derinliğe” uyumlu bir “proaktif politika” geliştirmesi için sunulan öncelikli koşullar tarafından şekillendirilmiştir. “Kürt sorununun çözümü” de bu bağlamda, içte öncelenen koşullar arasında sayılır (Oran, 2013a: 139).

Avrupa Birliği ile bütünleşme hedefinin en öncelikli planlar arasına alındığı bu “kısa reform dönemi”nde; başarılı bulunması durumunda müzakerelere başlama biletini de sağlayacak olan Kopenhag siyasi kriterlerini karşılamaya dönük harcanan özel çabayla, daha önce talepleri rejim nezdinde karşılık bulmamış kesimlerin demokratik taleplerini “tanımaya” dönük bir dizi adım atılabilmiştir (Yılmaz, 2018: 203).

⁴⁵ Davutoğlu’nun 2001 yılında aynı isimle yayımlanan kitabında sunduğu kavram. Birdal (2018: 140)’a göre “...dünya politikasındaki büyük oyuncuların biri olması yolunda Türkiye’nin stratejik düşünce tarzına, stratejik planlamasına ve siyasi iradesine katkıda bulunmak” kitabın temel amacını özetler. Davutoğlu kitapta bu hedefi gerçekleştirmede önemli aktör olarak açıkça AK Parti iktidarını işaret etmiştir.

Burada taleplerin tam olarak karşılanmasından ziyade “tanınma” ifadesini bilinçli kullandığımızı söyleyebiliriz. Çünkü dönem içinde Avrupa Birliği’ne üyelik koşulunun sağlanması için meclisten geçen reform yasaları sayesinde taleplerini demokratik karar mekanizmaları aracılığıyla siyasi bir ifadeye büründürme şansı yakalayan farklı toplum kesimleri; daha önce karşılık alamadıkları birtakım haklara Kemalizm’in hegemonik gölgesindeki bir AK Parti yönetiminde sahip olmuşlardır. Yani Reyhan Ünal Çınar (2020: 48)’ın deyişiyle bu dönemde verilen “sınırlı” karşılıklar “Kemalizm’in sınırına kadar” gerçekleştirilebilmiştir. Koyuncu (2014: 213) da AK Parti’nin parti programlarında “Kürt Meselesi”ni hangi çerçevede ele aldığını çalışmasında şöyle özetler:

“AK Parti kuruluşunda yayınlanan parti programında “Kürt meselesi”, vatandaşlık haklarının iyileştirilmesi ve ekonomik gelişme çerçevesinde ele alınmıştır. Programda, kültürel farklılıkların zenginlik kabul edildiği, resmi dil ve eğitim dili Türkçe olmak şartıyla, Türkçe dışındaki dillerde kültürel faaliyetlerin yapılabilmesinin ülkedeki birlik ve bütünlüğü zedeleyen değil, güçlendiren ve pekiştiren bir unsur olduğu belirtilmiş, genel demokratikleşme eğilimi içerisinde buna yönelik düzenlemeler yapılacağına sinyalleri verilmiştir” (Koyuncu, 2014: 213).

Yazara göre aynı parti programında “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma bilincinin toplumun birlik ve beraberliğinin çimentosu” olduğunu ifade eden AK Parti”, bu bağlamda yalnızca “kültürel hakların sağlanması ve OHAL uygulamalarının kaldırılması” gibi bir kısım vaadi gerçekleştirebilmiştir (Koyuncu, 2014: 213). Bunlar ilk dönem içinde Avrupa Birliği’ne uyum programı çerçevesinde demokratikleşme süreciyle ilgili yürürlüğe sokulan adımlar olarak yansıtılmıştır.

Yine parti mensupları ve Erdoğan; olası bir müdahaleye tekrar yeltenmek için tetikte bekleyen Kemalist vesayete karşı korunmak ve “İslâmcı geçmişlerini” unutturabilmek için Avrupa Birliği’ni, demokratikleşmeyi sağlamlaştırmak için bir reçete şeklinde sunmakla yetinmeyip; kendi tabanlarında mağduriyet hisseden kesimlerin beklentilerini yansıtan, fakat “laiklik meselesi olarak” ele alındıkları takdirde ordu ile husumete yol açabilecek “dini” konuları da “demokrasi”yi kapsayıcı bir talep kategorisi (boş bir gösteren) olarak işleterek dillendirmeye çalışmışlardır (Ünal-Çınar, 2020: 54). Hatta o yıllarda bu konularda beklendiği gibi çok ısrarcı olmadıkları söylenmektedir. Örneğin, kamuda “başörtüsü serbestisi”nin gelmesi hususundaki tavizsiz tutumlarını, AK Parti liderlerinin eşlerinin bulunduğu ortama girmeyerek uyguladıkları boykotlar ile gösteren Türk Silahlı Kuvvetleri ve dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile ters düşmeyi göze alamayan Gül ve Arınç gibi parti ileri gelenleri; eşlerine devlet resepsiyonu veya yurtdışı gezilerinde yer vermeyerek uzlaşmacı bir görüntü sergilemeye çalışmışlardır (Jenkins, 2010: 248-249). Fakat uzlaşma görünümü uzun

sürmeyecek ve AK Parti'nin çatışmadan imtina eden hesaplı sessizliği ile ertelenen çatışmalar aynı zaman dilimi içinde başka hususlar üzerinden yürümeye devam edecektir.⁴⁶

Netice itibarıyla 1999'da Helsinki Zirvesi'yle başlayan, AK Parti iktidarı dönemiyle hız kazanan, AB Reformları aracılığıyla da 2004 yılı sonuna kadar devam eden süreçte, sekiz adet uyum paketi yasalaşmıştır. Yapılan reformlarla “insan hakları, temel özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve demokratikleşme konularında bazı yasal ve idari adımlar” (Baykal, 2013: 348) atılmış ve anayasa değişikliği paketiyle bu hususlara dair düzenlemeler yapılmışsa da çözüme kavuşturulma sözüyle gündeme alınan Kıbrıs Meselesi veya Kürt Sorunu gibi ciddi problemler nihayete ermemiştir. Çünkü yazarın belirttiği gibi süreç içinde, “sivil toplumun güçlendirilmesi, askerin sivil yönetim ve yargı üzerindeki etkilerinin azaltılması yönünde” atılan adımların “filen sonuç vermesi” ve “yeni tedbirlerle geliştirilmesini” sağlamaya dönük yeni düzenlemelere gidilememiştir. AK Parti Kemalist hegemonyanın baskın olduğu ilk döneminde, iktidar olmadan önce seslendiği kısmiliğin, mevcut rejime yönlendirdikleri takdirde yanıt alamadıkları “demokratik” taleplerine; AB hedefine odaklı, laik değerlerle ters düşmeyen bir “demokrasi” göstereni yardımıyla (özellikle kimi içeriklerinden arındırarak) siyasi bir içerik kazandırmış ve sonucunda bu taleplere “duyarlı” bir iktidar imajı çizebilmiştir. Avrupa Birliği müzakerelerin sıkıntısız şekilde başlayabilmesi için şart koyduğu koşulları sağlamak adına yaptığı reformları 2004 yılı sonuna kadar aksatmadan sürdürdüğü için sürecin sonunda Avrupa Komisyonu ilerleme raporuna göre bu koşulları “yeterince sağladığı” ve müzakerelerin başlamasında bir sakınca olmadığı yönünde kanaat bildirilmiştir (Dağı, 2010: 132-134). Fakat ileriki dönemde bu süreci donma aşamasına getirecek ilk olaylar ve ciddi tartışmalar artık sorunsuz ve kesintisiz bir şekilde ilerleyecek bir dönemin başladığına dair beklentinin yüksek olduğu böyle bir atmosfer içinde cereyan etmiştir. Müzakereler, bahsettiğimiz tarihlerden itibaren, ilgili her iki kutbu temsil eden Avrupa Birliği ve Türkiye'ye kaynaklı gelişen birtakım problemlerden ötürü kesintilerle ilerleyen istikrarsız bir sürece evrilmiştir (Baykal ve Arat, 2013).

AK Parti iktidarının ilk yıllarında; hegemonik güce sahip olduğu açık olan “asker ve yargı bürokrasisinin” laiklik eksenli kaygılarla “şeriat tehdidine” karşı oluşan teyakkuz halindeki tutumunu, “Avrupa Birliği”ni bir “demokratikleşme modeli” olarak sunarak kırabilmek için üyelik kriterlerine uygun bir program takip ederken, sürece son derece şüpheyle bakan kesimlerin oklarını da fazlasıyla üzerine çekmiştir. Kriterleri sağlamaya

⁴⁶ 2005 yılına kadar öne çıkan en görünür çatlak 2004 yerel seçimleri ertesinde yaşanmıştır. AK Parti'nin “İmam Hatip mezunlarının üniversiteye girişini” kolaylaştırmayı amacı taşıyan reform paketine “Genel Kurmay Başkanlığı” tarafından bildiri aracılığıyla yapılan uyarı Erdoğan tarafından sert şekilde halkın iradesine uygulanan baskı olarak yorumlanmıştır. Fakat yine TSK'nın karşı çıktığı ve Sezer tarafından da veto edilen reform yasası konusunda ısrarcı olunmamıştır (Jenkins, 2010: 249). Yine 06.10.2005 tarihinde müzakerelerin başlama tarihinden çok kısa süre önce, 27.09.2004'te hem Avrupa Birliği'nde hem de ülke içindeki laik cemahtaki şüphe uyandıran ve tepki yaratan “zinayı yasa dışı ilan eden yasadan vazgeçilmiştir (Ahmed, 2006: 265).

dönük gerçekleştirilen, fakat taleplerin çoğunluğunu kapsamada yetersiz kalan kısmi düzenlemeler; Türkiye'nin ülkeyi, bölmek ve istikrarsızlaştırmak için hazır bekleyen iç ve dış tehditlere açık bir ülkeye dönüşeceği yönünde kaygı güden “devletçi-milliyetçi” bir direncin ortaya çıkması için yeterli olmuştur. Zaten su yüzüne çıkmaya başlamış olan “milliyetçi ve devletçi tepkiler” hükümetin üyelik müzakerelerinin başlaması için uyulması gereken kriterleri karşıladığını kanıtlar nitelikteki gelişmelerin yaşandığı döneme paralel bir zaman aralığında ortaya çıkan Kıbrıs Meselesi gündemiyle giderek harlanmıştır.⁴⁷ İktidara dönük tepkilerini Avrupa Birliği ile bütünleşme politikasına karşıtlık üzerinden yürüten CHP'nin “Batı karşıtı” söylemleri bu süreçte ülkücü bir milliyetçi söylemden ayırt edilemez bir noktaya gelmiştir (Bora, 2017: 260-262; Saraçoğlu, 2016: 918-919).

Uygulanan reformlar aracılığıyla sergilenen tavizkâr tutumun ülkeyi bölünme ve parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakabileceği konusunda söylem birliği geliştiren MHP ve Kemalist-ulusalcı kesimin tepkileri arasında çözüme kavuşturulmak istenen, fakat giderek düğüm halini alan bir Kıbrıs Meselesi gündemine; üye bazı ülkelerin Türkiye'nin tam üyeliğine dair yaptıkları olumsuz yöndeki açıklamaların etkisinde kalan AB'nin, Türkiye'ye “imtiyazlı ortaklık” teklifi sunması ile ülke içinde gelişen başka problemler de eklenince; tüm bunlardan etkilenen iktidar, reformlar konusunda hemen vites düşürmeye başlamıştır. Daha müzakereler başlar başlamaz farklı farklı bölgelerde siyasi suikastlar yaşanmaya başlamıştır. Bunlardan en tartışma yaratana ise kuşkusuz AK Parti'nin müzakere tarihinden önceki Ağustos ayında yaptığı mitingde “Kürt Sorunu” ifadesini ilk defa telaffuz ederek “Kürt kimliğinin tanınması” talebini gündeme taşımasıyla başlatmayı planladığı süreci kesintiye uğratan “Şemdinli Olayları” olmuştur (Oran, 2013b: 122). Şemdinli'de gerçekleşen ve faillerinin iki astsubay ve bir PKK itirafçısı olduğu ortaya çıkarılan “Umut Kitabevi” bombalama olayının “derin devlet” (Saraçoğlu, 2016: 923) şüphelerini destekleyecek bir şekilde vuku bulmuş olması ve o dönem Kara Kuvvetleri Komutanı olan Yaşar Büyükanıt'ın saldırıdan kısa süre sonra rütbe sahibi faillerden birini kollar nitelikteki “Tanırız, kendisi iyi çocuktur” sözlerini sarf edebilmesi, olayı çok farklı bir boyuta taşımıştır. Bu süreçte hem

⁴⁷ Türkiye'nin Avrupa Birliği için resmi aday ilan edildiği büyük zirve öncesinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin (güney yönetimi) adaylığının onaylanmış olması; 1980'lerde kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hukuken Kıbrıs Cumhuriyeti'ne bağlı oluşundan dolayı Avrupa Birliği ile Türkiye müzakere süreci çıkmaza sokmuştur. Saraçoğlu (2016: 919)'nun da ifade ettiği üzere; “Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB'ye resmen üye olduğu bir durumda Türkiye uluslararası hukuka AB üyesi bir devletin, yani AB'nin toprağını işgal eden ülke konumuna düşecekti.” AK Parti birleşmeye giden yolu tıkayabilecek bu çelişik durumu adını Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'dan alan “Annan Planı” sayesinde çözüme kavuşturabileceğini düşünmüştür. Fakat 24 Nisan 2004 yılında adanın Türk ve Rumlardan oluşan her iki bölgesinde gerçekleşen referandumun neticesinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nden %76 oranında hayır oyu çıkması, bölgelerin federal yapıda ve bağımsız bir devlet olarak birleştirilmesi yönündeki planı da rafa kaldırmıştır (Ahmed, 2006; Saraçoğlu, 2016: 918-919). Oylama sürecinden kısa zaman sonra PKK'nın, Öcalan'ın Şubat 1999'da yakalanmasından sonraki çağrısına uyarak “tek taraflı” ilan ettiği ateşkesi, beş yıla yakın bir süre devam ettirmesinin ardından sürecin sonlandığı açıklamasının ardından çatışmalar başlamıştır. “PKK: Ateşkes Bitti”, Hürriyet, 01.06.2015. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/pkk-ateskes-bitti-230233> (erişim tarihi: 20.10.2022).

faillerin devlet tarafından korunduğu yargısı pekişmiş (Çakır ve Sakallı, 2014: 15) hem de Saraçoğlu (2016: 923)'nın dediği gibi “hükümet ile ordu içerisindeki devletçi-milliyetçi odaklar arasında uzun sürecek bir güç mücadelesi”nin fitili ateşlenmiştir.

O dönem başta Hrant Dink olmak üzere Elif Şafak, Orhan Pamuk, Baskın Oran gibi aydınlar, Ermeni Meselesi'ne dair görüşlerini farklı platformlarda insan hakları çerçevesinde dile getirdikleri için hedef tahtasına konmuşlardır. Aynı zamanlarda meçhul failli cinayetler sürmektedir. Şubat 2006'da Rahip Santoro cinayeti işlenmekte, Mayıs ayında Cumhuriyet gazetesi bombalanmakta ve aynı ay içinde gerçekleşen Danıştay saldırısında Yücel Özbilgin isimdeki bir yargıç öldürülmektedir (Saraçoğlu, 2016: 924; Kayserilioğlu, 2015: 38; Çakır ve Sakallı, 2014: 18).

Türk-Ermeni ilişkileri konusunda uzlaşmacı görüşe sahip, Ermeni Meselesi'ne dair yürütülen tartışmalara “halkların kardeşliği” perspektifinden yaklaşmayı öneren, bu yönde yazılar kaleme alan bir entelektüel olmasına rağmen Türklüğü aşağıladığına ve hakaret ettiğine hükmeden bir kararla altı ay hapis cezasına çarptırılan Hrant Dink; 2007 yılında azmettiricisinin BBP ile ilişkisi olan Yasin Hayal olduğu anlaşılan 17 yaşındaki bir katil tarafından öldürülmüştür. “Hepimiz Ermeni'yiz, Hepimiz Hrant'ız” sloganlarıyla yükselen tepkinin yanında görünen iktidar ise partisini; uyguladığı politikalara “ulusalcı reaksiyonla” karşılık veren kesimlerin düzenlediği komplo faaliyetinin bir mağduru olarak sunmaya çabalamış ve Hrant Dink Cinayeti'ni, tehdit altında hissettiği iktidarının güvencesi için payanda yapmaya uğraşmıştır (Saraçoğlu, 2016: 926).

Sonuç olarak her biri kritik eşik sayılabilecek olaylarla geçen bu dönemin iktidar cenahında uyandırdığı endişe; kendisine yönelik köpürmekte olan “milliyetçi/ulusalcı” tepkiler ülkenin değişik yerlerinde CHP, DSP ve İP'nin de desteklediği Cumhuriyet mitinglerine taşınınca giderek derinleşmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolacağı Mayıs ayına yaklaşılrken ülkenin “bölünmek” istendiğine ve “şariatçılar tarafından da Orta Çağ karanlığına götürülmek istendiğine” (Oran, 2013b: 83) dair endişeleri öne çıkararak “bekâ kaygısı” temelinde birbirine kilitlenen bu kesimler; köşk adaylığı konusunda akla gelen ilk isim olan Erdoğan'ın veya Abdullah Gül ve Bülent Arınç gibi başka isimlerin olası cumhurbaşkanlığı adaylıklarına karşı kaygılarını daha yüksek sesle dile getirecekleri alanlara akmaya başlamışlardır (Bora, 2017: 262, Ahmed, 2006).

Timur'un (2014: 35) da dediği gibi “2007 yılı, daha önceki beş yıllık tüm tepki ve karşı tepkilerin düğümlendiği bir yıl” olmuştur. En başta Abdullah Gül'ün adaylığının açıklanmasının ardından Genel Kurmay Başkanlığı'nca hazırlanan “e-muhtıra”nın bir basın açıklaması şeklinde yayınlanması ve bahsettiğimiz geniş katılımlı mitingler, AK Parti'nin

farklılıklar zincirini ordu aleyhine giderek genişleteceği sürecin başlamasında sembolik öneme sahiptirler. AK Parti karşısında inşa olan eşdeğer zincirin güçlenme eğilimi, Cumhuriyet Mitingleri'nin kalabalığına ve destek verenlerin çeşitliliğine bakılarak anlaşılabilirdi. Bu yüzden 2007 yılı, iki karşıt cepheyi temsil eden eşdeğerlikler arasındaki mücadeleyi gözler önüne seren bir dönüm olmuştur. Buna göre antagonistik kampın ötekisini; “anti-laik”, “cumhuriyet düşmanı”, “gerici” ve “bölücü” ilan eden “neo-Kemalist söylem” den beslenen “ulusalcı” zincir, mücadelenin bir tarafıdır. Eşdeğerliği “laiklik, çağdaşlık, demokrasi ulusalcılık” gibi gösterenleri birbirini ikame edilebilecek şekilde kullanarak sabit tutmaya uğraşan kanat, AK Partili birinin cumhurbaşkanlığı makamına erişip devletin başına geçmesi ihtimalini, cumhuriyete yeni bir Sevr sendromu yaşatmakla eşdeğer kabul etmektedir (Erdoğan, 2001: 586).⁴⁸

İktidarda eşdeğerliği “vesayetle mücadele şiarıyla” yürütmeye çalışan AK Parti ise bu tepkisellik karşısındaki sınavını “halkın akl-ı selimine” müracaatla aşabileceğini düşünerek erken genel seçim kararı almış ve bu seçimlerden başarıyla çıkmıştır. Bu seçim zaferi, 2007’ye dek Menderes’in meşhur söylemiyle ifade edersek “iktidar olup muktedir olamayan” bir pozisyonda duran AK Parti için önemli başka bir kırılmanın eşiği sayılacak milat olmuştur. Çünkü Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanlığı adaylığı krizi ile fitili ateşlenen süreçte “demokrasi” göstereni bu defa, 2007-2010 arasında inşa edilen yeni antagonizmanın inşası için işlevselleşmiştir. Kısaca 2007’deki genel seçimlerden 2010 Referandumu’na giden süreçte karşıt blokların tepkisiyle bir ölçüde zayıflamaya başlayan iktidarın eşdeğer söylemi, yine birbirinden farklı kesimlerin tekrar “demokrasi” boş göstereni aracılığıyla konsolide olabildikleri yeni bir mantığa evrilmiştir diyebiliriz (Ünal-Çınar, 2020: 55-57). Askeri vesayet/demokrasi ikiliğinden bir millet-seçkin sınırının yeniden inşa edilmesi; AK Parti’nin temsil ettiği eşdeğer zincirin gevşemesi ve farklılıklar zincirinin genişlemeye başlaması anlamına gelmektedir (Bora, 2017: 479). Fakat inşa edilen bu ikilik aynı zamanda “hak ve özgürlükler” bağlamında kısmen de olsa farklı tikellikleri kapsayan bir dilin oluşturulmasına da zemin hazırlamıştır. Süreç içinde kendi iktidar konumunu sağlama alabilmek için vesayetçiliği son derece kırılğan hale getiren AK Parti, antagonist sınırın öteki kampını genişletmeye başlamıştır (Kılıç, 2018: 45). Genel seçimlerin bir diğer önemli sonucu ise HEP’in devamı olan Demokratik Toplum Partisi’nin mecliste 21 milletvekili ile grup oluşturma olanağı bulabilmesi olmuştur (Koyuncu, 2014: 214).

⁴⁸ Ünal-Çınar (2020: 58), çalışmasında Kemalist anlayışın kendine laikliğin teminatını olduğunu belirlemeye yönelik bir atfettiği aşkın gücün Kemalizm’in demokrasinin atanmışların değil “demokratik seçimle iktidara gelenin meşruluğunu kabul etmeye dönük” “muasır medeniyet hedefi” ile çelişmekte olduğunu vurgular. Yazara göre vesayet salt AK Parti iktidarına dönük bir problem olarak düşünülmemelidir.

İktidara yeni süreçte özgüven kazandıran en önemli diğer adım ise genel seçimlerin ertesinde Cumhurbaşkanı'nın meclisten ziyade "halk" oyuyla seçilmesine dair değişikliği de içeren anayasa değişikliği referandumunun yüzde 68,9 oranında destek bulması olmuştur. Böylece daha seçimler yapılmadan meclis tarafından 11. Cumhurbaşkanı seçilen Abdullah Gül; eski usulle seçilen son cumhurbaşkanı olmuştur (Aydın ve Taşkın,2020: 487). Üst üste yapılan seçimler sayesinde özgüven tazelemeyi başaran AK Parti; bir önceki dönemde ısrarcı olmaktan kaçındığı birtakım yasal reformları tekrar gündeme almak ve birçoğu devletin laik yapısına aykırı olduğu yönünde tepki çekmesi muhtemel eylemleri uygulamaya koymak konusunda tereddüt yaşamamıştır. Özellikle türban yasağının esnetilmesi ile ilgili hazırlanan yasa tasarısının MHP'nin de desteğiyle meclisten geçişi CHP'li bürokratlar cephesinde infial uyandırmıştır (Kayserilioğlu, 2015: 74). Sonrasında CHP'nin başvurusuyla Anayasa Mahkemesine taşınan tasarı konusunda anayasaya aykırıdır kararı çıkacaktır. Aynı zamanda Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından "laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği" gerekçesine dayanarak partiye bir kapatma davası açılmıştır. Mahkeme partiyi yasaklamamış fakat aynı gerekçelerden ötürü partiye sağlanan hazine yardımını kesme cezası uygulanmıştır (Saraçoğlu, 2016: 934).

AK Parti özellikle seçimden sonraki süreçte Gülen cemaatinden önemli ölçüde destek alacağı bir tasfiye süreci başlatmıştır. AK Parti ve cemaat ortaklığıyla ordunun yüksek yargıdaki hakimiyetini bitirme hedefiyle yürütülen siyasi davaların sonucunda askeri vesayet geriletilmiştir (Çakır ve Sakallı, 2014: 31-32). Özellikle zamanlama olarak da çakışan Ergenekon isimli soruşturmalar ile AK Parti'ye açılan kapatma davası, siyasi alanın karşılıklı ithamlar ile iyiden iyiye gerileceği bir atmosfer yaratmıştır. Muhalefet AK Parti'yi, Cumhuriyet'in laik ve demokratik değerlerinden uzak olmakla; AK Parti de ana muhalefeti anti demokratik ve ordu tarafgiri olmakla suçlayacaktır. Arkası gelecek soruşturmalar zincirinin ilkinin temsil eden bu dava, İstanbul'da bulunan bir gecekonduca bir torba el bombası bulunmasıyla başlamış, birinci iddianame yaklaşık bir yıl sonra 2008 yılında 13. Ağır Ceza tarafından kabul edilmiştir. Dava kapsamında kamuoyunu da şaşkınlığa uğratabilecek denli çok sayıda çeşitli kesimden isim, sanık olarak suçlanmıştır. Yalnızca asker ve yargı kanadından isimler değil, çok sayıda gazeteci, akademisyen, rektör, politikacı da tutuklama zincirine dahil olmuştur. Davaların seyri ve yaşanan aksaklıklar bakımından o dönem içinde de oldukça tartışma yaratan bu sürecin devamı yine darbe amaçlı olduğu iddia edilen planlardan ismini alan Balyoz ve Ayışığı davalarıyla devam etmiştir (Sancar, 2013: 733). Erdoğan'ın 17/25 Aralık sürecinden sonra cemaat tarafından 'kandırıldığı' yönünde sözlerle anacağı soruşturmalar sürecinde ortaya atılan iddia ve suçlamalar; askeri vesayetin imajını ve itibarını epey sarsarken; iktidarın, eşdeğerlik zincirini, karşı eşdeğerliği yıpratma yoluyla

yeniden canlandırabilmesinde anahtar bir role sahip olmuştur. Çünkü demokrasi/vesayet karşıtlığını yine öne çıkardığı bir “mağduriyet” anlatısıyla besleyen AK Parti, bu süreçte farklı kesimlerin de desteğini almayı becermiştir (Saraçoğlu, 2016: 937).

Yapılan bir dizi demokratik açılım (Aleviler, Kürtler, Romanlar) ise partinin Avrupa Birliği ile ilişkileri hala önemseydiğine dair dışarıya bir mesaj iletmesine ve ülke içindeki vesayet problemine rağmen ‘demokratikleşme’ savunusunu pekiştirmesi için yardımcı olmuştur. Gerçekte iktidar, ‘laiklik, özgürlük ve Atatürk milliyetçiliği’ talepleriyle bir arada duran karşı eşdeğer zincirin yükselişinin önünü; genişleyen bir farklılıklar mantığı lehine tıkamıştır. Fakat ‘demokrasi’ söyleminin sembolik icraatları olarak sunulan ‘açılımlar’ın ve öne çıkarılan “darbe ve vesayet karşıtlığının” etkisiyle parti; kurumsallık karşıtı görüntüsünü bir ölçüde muhafaza edebilmiştir. Bu sayede Kemalizm’in Batılılaşma mirasını “Kemalist vesayet odaklarına rağmen” sahiplenerek tek lider imajına bürünen Erdoğan, kendisini vesayet mağduru olarak gören farklı kesimleri de kendi liderliğinde birleştirebilmiştir (Ünal-Çınar, 2020: 58).

2.3.2.2. İktidarda Kurumsallaşma Arayışı ve Farklılıklar Mantiğının Yükselişi: 2011-2014

Çalışmamızın başından bu yana AK Parti’nin iktidara taşıdığı popülizmi “tedrici” olarak sürdürebildiği yıllar olarak 2002-2010 dönemine işaret etmiş; sonrasında ise ‘demokrasi’ boş göstereninin, farklılıklar mantığının genişlemeye yüz tuttuğu bir siyasi mantığın göstereni olmaya başladığına dikkat çekmiştik. Çünkü yürütme gücüne sahip olan iktidarın, aldığı kararlar konusunda hesap verebilmesini sağlayacak güçlü denet mekanizmaları (yüksek yargı organları, meclis) ve ek olarak bu kararları veto etmeye muktedir bir ‘ordu’ gücü söz konusudur. ‘Demokrasi’ye (ilk yıllarda), bu mekanizmalar tarafından denetlendiği bilincinde olan bir iktidar partisi olarak, “pragmatist saikler” ile sarılan AK Parti; Avrupa Birliği’yle bütünleşme gündemini olabildiğince taze tutmaya gayret göstermiştir. Her engel ile karşılaşıldığında öne çıkarılan demokrasi göstereni, özellikle “milli irade” boş göstereni aracılığıyla; müesses nizamın mağdur ettiği “mazlum halk” fikrinin sürekli olarak yeniden üretilebilmesine ve antagonizmanın diri tutulmasına aracılık etmiştir (Sözen, 2017).

Tavizsiz şekilde sürdürülen neoliberal ‘reçete’nin mağduru olan büyük bir kesimin varlığı inkâr edilmese de partinin demokratikleşme konusunda yakaladığı ivmeye dikkat çekilmektedir (Taşkın, 2021; Yalvaç, 2016). Örneğin Özen’e göre (2020: 6); “AKP’nin pragmatik demokratikleşmesi nihayetinde sivil demokratik süreç üzerindeki askeri vesayetin azaltılmasında, bireysel hak ve özgürlüklerin iyileştirilmesinde, Kürt sorunuyla başa çıkmada

bazı ilerlemelere” yol açmıştır. Fakat Özen’ in bahsettiği bu ‘nispi’ ilerleme çok geçmeden iktidara gelmeden evvel mazeretsiz şekilde temsil sözü verilen kesimleri de ‘düşman’ addeden söylemlerle karakterize bir ‘otoriterleşme’ye evrilmiştir.

2010 yılında “Anayasa Mahkemesi ve HSYK’nın yeniden yapılandırılması” için aynı şiar (vesayetle mücadele) ile gidilen Anayasa Değişikliği Referandumu’ndan çıkan %57,88 “Evet” sonucu; öncesindeki seçim başarıları ile kazanılmış olan özgüveni iyiden iyiye pekiştirmiştir. Anayasa’da yapılan bu değişiklik ile cumhurbaşkanı artık ‘halk’ tarafından seçilebilecektir. Ergenekon ve Balyoz Davaları sürecindeki tasfiye süreçleriyle ve Anayasa Değişikliği ile “hegemonik” konumun güçlendirilmesi; AK Parti söylemindeki sert kırılmayla aynı dönemlere denk düşmektedir. 2010 yılındaki seçim başarısı 2011 yılına da yansımış ve %49,83 ile AK Parti tekrar birinci parti çıkmıştır. 2011 seçimlerinde “Uсталık dönemine giriyoruz”, “2023 için vizyonumuz hazır” sloganları öne çıkarılmıştır. Erdoğan, seçimlerin hemen ardından başkanlık sisteminin tartışılması gerektiğini ifade eden bir açıklamada bulunmuştur. 2011 seçimleriyle başlayan yeni dönem AK Parti için sınırların bir kez daha yeniden inşa edileceği bir dönem olmuştur. Seçimlerden güçlenerek çıkan parti, bu tarih itibarıyla farklı toplum kesimlerinin taleplerini bastıran otoriter bir söylem ve tutum içine giren bir siyaset izlemiştir. 2012 yılı sonlarında “Kürt sorununu demokratik yollardan çözmeyi amaçlayan” girişimin başlatılmasıyla yaratılan olumlu hava, toplumun diğer kesimlerini kapsamamıştır. Örneğin öncesinde AK Parti’ye destek vermiş liberal çevreler partiden uzaklaşmaya başlamış, partinin yetersiz müzakerelerin ardından eğitim ve sosyal hayata dair devreye soktuğu bazı düzenleme ve müdahaleler bu çevrelerdeki huzursuzluğu arttırmıştır (Aydın ve Taşkın, 2020: 492).

AK Parti bu süreçte bir engel olarak gördüğü direnç mekanizmalarını bertaraf etme veya yeniden şekillendirme konusunda başarı sağladıkça ‘kimlik’ler üzerinden çizdiği antagonizmayı da derinleştirme yoluna yönelmiştir. ‘Müslümanlık ve İslâm, bu dönemde ‘etnik’ kimlikleri içermek için öne çıkarılan birer gösteren olarak daha fazla öne çıkmaya başlamıştır. Çözüm Süreci başlatıldığı için verilen birlik ve beraberlik mesajlarında, söylemsel alana mutlaka ‘Müslümanlık’ kimliğiyle ilişkili dinî değerler yerleştirilmeye başlanmıştır. Örneğin “Yaradılanı Yaratan’dan ötürü sevme” sözü bu süreçte en çok tekrarlanan sözler arasında yer almıştır. Bahsettiğimiz gibi öne çıkarılan bu söylemler yalnızca ‘Kürt kimliği’ne yönelik ‘birlik ve beraberlik’ mesajları için değil bütün halk olarak seslenilen ‘populus’u da bu değerler üzerinden inşa edebilmek için kullanılmışlardır. AK Parti, bu dönemde yaptığı açıklamalar ve müdahaleler ile toplumun farklı kesimlerine benimsenen yaşam tarzlarını hedef almıştır. Erdoğan’ın ve AK Parti sözcülerinin benimsediği

söylemler ve yapılan müdahaleler, ‘popülizmin otoriter bir mantığa’ evrildiğinin emarelerini oluşturmuştur. Kürtaj yaptırmak, alkol tüketmek veya evlenmemiş öğrenciler olarak aynı evi paylaşmak iktidar nezdinde hakaretimiz ifadelere ve kısıtlamalara maruz kalmak için yeterli yaşam pratikleri haline gelmişlerdir. Özellikle ‘seküler olarak tarif edilen önemli bir kesim tarafından benimsenen yaşam tarzı ve değerlerin AK Parti’ye oy veren kesimin yaşam tarzı ve değerlerine karşı birer tehdit olarak sunulması; bu değerlere mensup kesimlerde yoğun endişe uyandırmıştır. Kısaca ‘İslâmcılık’ giderek antagonistik sınırın makbul ‘biz’ ve düşman ‘onlar’ kamplarını dizayn eden ana bileşen hükmüne kavuşmuştur.

Tüm bu süreçte Ergenekon ve Balyoz gibi çeşitli davalar eliyle yürütülen tasfiyelerden dolayı siyasete yönelik askeri bir müdahale olanaksız görülmekteydi. İlk etapta böylesi bir müdahale endişesiyle benimsenen ve sonraki süreçte başarılı seçim süreçleri ve tasfiyelerin ardından terkedilen “muhafazakâr demokrasi” söyleminin yerini alan “medeniyet” söylemi; Batı’yla olan ilişkilerdeki politik yönelimin şifresi denebilecek “Yeni Osmanlıcı” anlayışın iyice göz önüne çıkarılacağı bir sürecin başladığına işaret etmekteydi. Yalnız bu anlayış doğrultusunda “Batı” (Arap Baharı ile gündemin gerisine düşmesine karşın) hala politik olarak takip edilmesi gereken bir rota olarak canlılığını korumuştur (Ünal-Çınar, 2022: 81)

Bu anlayışın Yeni Osmanlıcılık olarak adlandırılmasının esas sebeplerinden biri dış politik bağlam için benimsenen meşhur “Stratejik Derinlik” doktrininde sıkça “ortak Osmanlı mazisi” ne işaret edilmesidir. Bu dönemde AK Parti’nin Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu için uluslararası konumda güçlenememenin başlıca sebebi “proaktif” bir dış politik stratejinin belirlenmemiş olmasıydı. Türkiye’nin bu refleksini “ortak mazi”yi (Saraçoğlu: 2013), temsil eden Osmanlı Devleti’nin gerileme dönemindeki toprak kaybetme endişesiyle ilişkilendiren Davutoğlu; Türkiye siyasetine bu dönemden tevarüs eden savunmacı pozisyonun tek istisnai örneği olarak “İkinci Abdülhamid” dönemine işaret eder. Buna göre Abdülhamid’in izlediği “milli politika” “Pan-İslamizm’e yaslandığı için (Bora, 2003: 116) ciddi toprak kayıplarının önüne geçilmiştir. Abdülhamid döneminde “Batı” dan “geri” kalmışlığın esas nedeni olarak gösterilen din, “Müslümanlık” çatısında “kendi uygarlığına” eriştirildiği takdirde “Batı uygarlığına” gereksinimden de kurtulma gerçekleşecekti (Berkes, 1975: 281). Fakat Davutoğlu’na göre bu kurtulmaya zincir vuran eksen ulus-devlet inşasıyla benimsenen “Batılılaşma” dır. Bundan sonra “dış politika” stratejisi yeniden savunmacı pozisyona geçmiş ve “Orta Doğu ve Balkanlar”ın “Batılılaşma” uğruna ihmal edilmesi sonrası da uluslararası alanda özgül bir ağırlıktan mahrum kalınmış ve bu “ortak miras” tan (Saraçoğlu, 2013: 59) aktarılan kültürel değerler korunamamıştır. Davutoğlu’na göre Dünya’nın içinde bulunduğu konjonktürün iyi değerlendirilmesinin Osmanlı Dönemi’ndeki

birikimlere kapının açılması ve birikimlerin bütünleneceği “iç siyasi yenilenme” nin gerçekleştirilmesidir (Davutoğlu, 2015). Bu yenilenme ve yükselme ise Davutoğlu’na göre yalnızca AK Parti döneminde gerçekleştirilebilecektir.

2010 yılından sonraki dönemde bu düşünce çeşitli vesileler ile tekrarlanacaktır. Örneğin, yeni gözde dış politika gündemi olarak öne çıkarılan Orta Doğu; yapılan işbirlikleri ve anlaşmalar nedeniyle ile sık sık gündeme gelecektir. Erdoğan, Türkiye sınırları içinde dinî değerlere yaslanan bir söylem benimserken dış politikada da Müslüman pek çok ülkeyi “millet” sınırları içine dahil eden bir söylem benimseyecektir. Osmanlı Bakiye’sine referansla anılan ve himaye edilmeye muhtaç ve ‘mağdur’ ilan edilen pek çok ülke, iktidarın kendine atfettiği ‘hamîlik’ rolü aracılığıyla ‘millet’ sınırları içine dahil edilecektir. Tekrar edeceğimiz gibi bu hamle ve söylemler, Batı’ya kapıyı kapatmaktan ziyade, “ne Batı’lı ne Doğu’lu” çizgisini korumayı amaçlayan değişiklikler olarak öne çıkmışlardır (Ünal-Çınar, 2020). Fakat 2013’ ün Haziran ayında gerçekleşen Gezi Eylemleri; Avrupa Birliği başta olmak üzere, diğer pek çok Batılı ülkeden iktidara yöneltilen eleştirilerle birlikte tırmanacak gerilimin önemli eşiği oluşturacaktır.

Üst üste kazanılan seçimlerin ardından eşdeğerlik (denklik) zincirinin bir daha çözülmemek üzere sağlamlaştığı illüzyonuyla hareket eden AK Parti, Gezi Parkı Eylemleri ile karşı karşıya kaldıktan sonra da ‘çoğunlukçu’ söylemlerinin dozajını arttırmaya devam etmiştir. Polisin, Gezi Parkı’na yapılacak Alışveriş Merkezi’ ne itiraz için bir araya gelen gruplara uyguladığı “orantısız” şiddet; protestolara verilen desteğin yelpazesini kısa zaman içinde çeşitlendirmiş ve eylemler farklı büyükşehirlerde de yankı bularak büyük çapta politik bir protestoya dönüşmüştür. Kendiliğinden oluşan bu mobilizasyonu önceleyen koşullar ise iktidar eliyle şevkle sürdürülen neoliberal politikaların yarattığı tahribatla ve “dinî” değerlere yaslanan ‘çoğunlukçu’ söylemlerle yakından ilişkilidir (Özen, 2020; Saraçoğlu, 2016). Çünkü sermaye-emek çatışkısını emek aleyhine derinleştiren bu dönüşüm sürecinde daha çok “dinî” değerler üzerinden dolaşıma sokulan söylemler aracılığıyla sınırları çizilen antagonizmada, rızası devşirilemeyen kesimler, ‘düşman’ kampına yerleştirilerek sesleri ve görünürlükleriyle silikleştirilirken; ‘biz’lik kampına dahil edilenlerin büyük kısmı (neoliberal/İslâmcı sermaye grupları başta olmak üzere) birçok yönden avantaj sahibi gruplara dönüşmüşlerdir.

Bütün süreç boyunca bir boş gösteren olarak öne çıkarılan ‘demokrasi’ söylemi; özellikle kritik olaylar söz konusu olduğunda, antagonizmanın derinliğini gizleme konusunda yetersiz hale gelmiştir. Örneğin daha 2010 yılına gelmeden “4/C’ye” yani “güvencesiz çalışmaya hayır” diyen TEKEK işçilerinin 78 gün süren direnişleri esansında maruz kaldıkları şiddet de 1 Mayıs 2013 tarihinde Taksim’ de gerçekleşecek gösterilere karşı uygulanan şiddet

de antagonist keskinliği gün yüzüne çıkarmaları bakımından oldukça anlamlıdır (Saraçoğlu, 2016: 953). Dışlayıcı söylemlerin dolaşıma sokulması konusunda iktidarın sahnesi olarak iş gören “kent mekânı” da bu karşıtlığı görünür kılan pratikler ve temsiller ile yeniden dizayn edilmiştir. Son derece stratejik konumlarda (Çamlıca, Taksim gibi) inşa edilen camiiler, Osmanlı mazisini çağrıştıran mimari projelerin sıklığı, kamuya açık alanlarda alkol tüketimin yasaklanması gibi çoğaltılabilecek örnekler, düşman ilan edilen kesimleri görünmez kılma veya seslerini kısma amacıyla hayata geçirilen bir projeye işaret eder. “Kentsel mekân”da sergilenen her bir “mekansal üretim hizmeti” (Alışveriş Merkezleri, rezidanslar, köprüler, otoyollar vb.), Osmanlı Devleti’nin şatafatlı geçmişine dönüş idealini (Yeni Osmanlıcılık) gerçekleştirme yolunda atılmış ulvi adımlar olarak sunulurken; neoliberal birikim modelinin somut çıktıları olan bu projelere karşı çıkan dezavantajlı gruplar veya muhalif kesimler, bu idealin önündeki en büyük engeller olarak gösterilmişlerdir. İktidara göre özellikle elitist oldukları söylenen Kemalist bürokratlar ve siyasetçiler (Beyaz Türk olarak da işaret edilen) dindar ve muhafazakâr olan bu ‘millet’i hor görmelerinden mütevellit, yapılan ‘hizmet’lere karşı durmakta ve Osmanlı mazisine dönüşü sağlayabilecek tek partinin icraatlarına hasetle yaklaşmaktadırlar (Ünal-Çınar, 2020: 89-94).

Yalnızca ana hatlarına değinebildiğimiz bu siyasi mantık, Gezi Parkı eylemlerinin neden kısa sürede ‘hak ve “özgürlük” talepleri etrafında geniş çaplı bir direnişe evrildiğini daha anlaşılır kılmaktadır. Çünkü “mekânın metalaştırılma” sürecinin bir parçası haline getirilmeye çalışılan Gezi Parkı’nı bu müdahaleden koruyabilme amacıyla toplanan gruplar asıl olarak, bu korumacı refleksin gerisinde biriken hoşnutsuzluklar dolayısıyla iktidarın hegemonyasını sarsacak denli güçlü bir eylemlilik etrafında buluşabilmişlerdir. Protestolar bu bakımdan oldukça farklı renklerde birçok kesimi bir araya getirmiştir.⁴⁹ Laclau’nun (2007) dediği gibi toplumun önemli bir kesiminden gelen hoşnutsuzlukları tatmin etme olasılığı azalan iktidar, tam da bu yönüyle karşı eklemlenme pratiğinin ‘heterojen’ doğasını biçimlendirmiştir. “Kent mekânlarının” rant yoluyla kuşatılmaması, çevre duyarlılığına sahip olma, yaşam tarzlarının çeşitliliğine ve çoksesliliğe kıymet verilmesi ve alan açılması, hak ve özgürlüklerin kısıtlanmaması ve yönetimde otoriter mantığın terk edilmesi gibi henüz biricikliklerini koruyan talepler bu zincirde bir araya gelmişlerdir (Bora, 2017: 500).

Fakat bahsettiğimiz gibi AK Parti iktidarı, taleplere kulak kabartmak ve gerekirse onları özümseyerek etkisiz kılmak yerine; ‘Sünni-Müslümanlık’ ve ‘Türklük’ kodları

⁴⁹Saraçoğlu’nun (2016: 952) da belirttiği gibi “Gezi İsyanı; işçiler ile işsizleri, rakip taraftar gruplarını, antikapitalist Müslümanlar ile seküler burjuvaları, Aleviler ile Sünnileri, devrimciler ile reformcuları, eski kuşaklar ile yeni kuşakları, zengin semtler ile yoksul semtleri, ulusalcılar ile liberalleri, Kemalistler ile Marksistleri, öğrenciler ile hocaları bir araya” getirmiştir.

aracılığıyla konsolide ettiği %50'lik kesimin desteğini öne sürerek, rızası kazanılamayan kesimleri daha da ayrıştıran bir noktaya koyma ve bu yolla ayrışmayı derinleştirme yoluna yönelmiştir. Özellikle 'milli irade' söylemi, %50'lik "kısmîliği" organik bir bütün olarak sunulan 'millet'e tekabül edecek biçimde kurgulama amacıyla bir boş gösteren olarak öne çıkarılmıştır. AK Parti'ye oy vermeyen herkes 'milli irade'ye ve 'demokrasi'ye karşı çıkmakla ve 'darbe yanlısı' olmakla suçlanmıştır. Erdoğan, 1 Haziran'da yaptığı konuşmada, "Taksim meydanı aşırı uçların cirit attığı bir yer olamaz" diyerek polislerin gerektiği takdirde göz yaşartıcı gaz ile müdahalesinin gayet tabii olduğunu belirtecek;⁵⁰ 2 Haziran'da, protestoculardan "çapulcu"⁵¹ olarak söz edecek; 4 Haziran'da, "Yüzde 50'yi evinde zor tutuyorum"⁵² diyecektir. 7 Haziran 2013'te ise "Çok önemli bir yakınımın gelinini yerlerde sürüklediler" ifadeleriyle⁵³ gündeme ilk sıradan giren meşhur "saldırı" iddiasını dillendirecektir.⁵⁴

"Milli İradeye Saygı" mitinglerinde de ayrıştırıcı söylem ve iddialarını dinî değerlere ilişkin referanslarla çeşitlendirmeye devam eden Erdoğan; var olan endişeleri tetiklemeye ve bir "korku atmosferi" yaratmaya (Kerestecioğlu, 2020: 31) çabalayacaktır. Protestoların "İslâm karşıtı" olarak etiketlenen "yabancı güçler" eliyle gerçekleştiği, ana muhalefet partisi ve temsilcilerinin ise bu komploya rağmen eylemlerde aktif roller üstlendiği belirtilecek ve protestoya katılanlar 'din' üzerinden sunulan çeşitli argümanlar yoluyla marjinalize edilmeye çabalanacaktır. Yazılı ve görsel medyanın "başörtülü kadına saldırı" minvalindeki iddiaları haberleştirmeye devam etmesi ise bu çabanın AK Parti seçmeni nezdinde güçlü bir destek bulmasına katkı sunmuştur (Özger, 2020).

Aslında 'biz ve onlar' arasındaki karşıtlık, AK Parti popülizminin her zaman temel boyutundan birini oluşturmuştur (Panizza, 2005). Bu durum Türkiye sağının 'milli kimlik' inşasında 'Türklük' ve 'İslâm'a uyumlu olmadığı sürece daima bir tehlike olarak işaretlenen

⁵⁰"Başbakan'dan Gezi Parkı açıklaması". *Sabah*, 01.06.2013, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/06/01/basbakan-erdogan-konusuyor> (erişim tarihi: 21.01.2023).

⁵¹"Erdoğan: Taksim'e Cami de yapacağız". *Bianet*, 02.06.2013, <https://bianet.org/bianet/siyaset/147142-erdogan-taksim-e-cami-de-yapacagiz> (erişim tarihi: 21.01.2022).

⁵²"Başbakan: Yüzde 50'yi evinde zor tutuyorum". *Hürriyet*, 04.06.2013, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yuzde-50-yi-evinde-zor-tutuyorum-23429709> (erişim tarihi: 21.01.2023).

⁵³"Kabataş'ta aslında ne oldu". *Hürriyet*, 25.10.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kabatasta-aslinda-ne-oldu-40005830> (erişim tarihi: 21.01.2023).

⁵⁴AK Parti grup toplantısında sarf edilen bu sözlerden yaklaşık bir hafta sonra, Kabataş'ta 70-100 kişilik bir grup tarafından saldırıya uğradığını iddia eden Zehra Develioğlu'nun röportajı dışında herhangi bir kanıtla dayandırılmayan bu iddia Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından "Başörtülü bacıma saldırdılar" sözleriyle sahiplenecek ve birçok gazete tarafından da destek bulacaktır. Fakat röportajın akabinde İstanbul Cumhuriyet Savcılığı tarafından başlatılan soruşturmada saldırıyı kanıtlayacak herhangi bir görüntüye ve görgü tanığına ulaşılamamıştır. Tam 9 ayın ardından Zehra Develioğlu'nun saldırıya uğramadığını kanıtlayacak görüntülerin ulusal bir televizyon kanalında yayınlanması ve olayın bizzat röportajı gerçekleştiren Elif Çakır'ın avukatı tarafından yalanlanması sonrasında ise Twitter'da "Kabataş yalanı" etiketi ile mesajlar atılmaya başlanmıştır(https://tr.wikipedia.org/wiki/Kabata%C5%9F_Yalan%C4%B1).

Aleviler üzerinden açıklanabilir. Aleviler, AK Parti döneminde de ‘makbul’ tanımla uyuşmadığı takdirde dışlayıcı söylemlerin odağına yerleştirilmek için müstakbel bir ‘öteki’ olarak konumlandırılmışlardır. Örneğin Erdoğan, referandum sürecinde sarf ettiği “Dedelerden icazet almayacağız”, “Beni bir mezhebin temsilcileri yargıladı”⁵⁵ sözlerinden ve yine 2012 yılında bir Cemevi (ruhsatsız olmasını gerekçe göstererek) hakkındaki “ucube” adlandırmasından dolayı; Hükümet Sözcüsü Hüseyin Çelik ise “Acaba Kılıçdaroğlu mezhep yakınlığı dayanışmasıyla mı Suriye’ ye sahip çıkıyor?”⁵⁶ sözlerinden dolayı ayrıştırmayı derinleştirdikleri ve Alevi düşmanlığı yaptıkları gerekçeleriyle büyük tepki toplamışlardır. Ayrıca Alevi Federasyonu Başkanı Ali Balkız, Ocak 2010 yılında gerçekleşen 7. Alevi Çalıştayı’na katılmama gerekçesini sunarken; Cem Vakfı ve AK Parti’nin “Aleviliğe ve Alevilere İslâm, Alevi-İslâm tanımı üzerinden yeni bir elbise giydirmeye” çalıştıklarını dile getirecektir. Balkız’a göre açılım vesilesiyle çözüme yönelik atılacak adımlar bu çerçeveleme çabasıyla 2007’den itibaren bilinçli olarak ötelenmiştir.⁵⁷ AK Parti’nin “dindar nesiller yetiştireceğiz” söylemleri veya ‘aile’nin bir yücelik atfedilerek İslâmî birtakım normlar üzerinden tanımlanması da popülist muhafazakârlığın fragmanları olarak değerlendirilebilir (Saraçoğlu, 2020: 257). Dolayısıyla AK Parti iktidarı, eşdeğer zinciri kendi makbul ‘kimlik’ tanımına göre genişletmeye çabalarken ve seçim sonuçları baz alınırsa bu çabanın karşılığını alırken de karşısında daima bir ‘hasım’ kampı var etmiştir.

Giderek biriken şikayetlerin kendiliğinden patlamasını temsil eden Gezi süreci ise siyasi mantığın otoriterleşen karakteristiğinin oldukça belirginleştiği bir moment olarak kabul edilmiştir. (Esen ve Gümüşçü, 2017; Köroğlu, 2016; Özen, 2020). Özellikle ‘öteki’nin olumsuz sunumu konusunda başvurulmuş “öfke dili” Gezi’nin ardından Erdoğan ile özdeşleşmiştir (Bora, 2017: 503). Son derece kutuplaştırıcı bir dilin ve zor kullanımının hedefi⁵⁸ olan Gezi; eşdeğer zincirin ilelebet kontrol altında tutulacağı illüzyonuna kapılan AK Parti iktidarının hegemonik meşruiyetini oldukça zor bir teste tabi tutmuştur. Farklılıklar zincirinin doruğa çıktığı bir momenti temsil eden bu sürecin ardından, olası karşı hegemonik hamlelerin karşısında kurumsallığı olabildiğince güçlendirme arayışı, AK Parti iktidarının öncelik verdiği bir hedef haline gelmiştir. Dış politikada Avrupa Birliği ve Batılı çevreler ile

⁵⁵“Alevilerde endişe büyüyor”, *Cumhuriyet*, 15.09.2010, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/alevilerde-endise-buyuyor-178362> (erişim tarihi: 21.01.2023).

⁵⁶“Alevi örgütlerinden çağrı: Özür dile Çelik”. *Cumhuriyet*, 09.09.2011, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/alevi-orgutlerinden-cagri-ozur-dile-celik-280838> (erişim tarihi: 21.01.2023).

⁵⁷“AK Parti haddini aşmaktadır”. *Cumhuriyet*, 28.01.2010, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/balkiz-akp-haddini-asmaktadır-115638> (erişim tarihi: 21.01.2023).

⁵⁸Emniyet güçlerine bizzat mevcut iktidar tarafından eylemleri bastırması adına tanınan “zor” kullanabilme yetkisi; Mehmet Ayvalıtaş, Ethem Sarısülük, Abdullah Cömert, Ali İsmail Korkmaz, Medeni Yıldırım, Ahmet Atakan, Hasan Ferit Gedik ve Berkin Elvan isiminde 9 gencin canına mal olmuştur.

içeride liberal demokrat kesimler ile olan gelgitli ilişki; çoğunluğun konsolidasyonunu koruma uğruna neredeyse kopma aşamasına gelmiştir (Özbudun, 2014: 158).

Soğuma süreci nispeten uzun bir döneme yayılan bir diğer muhatap ise Ergenekon ve Balyoz davaları süreçlerinde de oldukça uyumlu bir partner olan Gülen Cemaati'dir. Yönetimde güçlü bir fren mekanizması olarak rol oynamak isteyen Fethullah Gülen Cemaati ile seçimlerden giderek güçlenerek çıkmasının da getirdiği özgüven ile buna mahal vermek istemeyen AK Parti arasındaki "iktidar mücadelesi"ne dayanan gizli tansiyon, iktidarın dersaneleri kapatmaya yönelik girişimleriyle eğitim başlığı altında sürdürülen bir çekişme olarak kamuoyu gündemine girmiştir. İki tarafın da sulh kapısını aralık bırakmak için benimsediği bu kavga biçimi, cemaatin istediği hedefe ulaşamaması ardından "alenî bir savaşa" dönüşmüştür. 2012 yılında görünür hale gelen bu kutuplaşmayı derinleştiren en önemli olay, Cemaatin AK Parti'yi zora düşürecek bilgi ve belgeleri gündeme getirmesi ardından başlayan soruşturmalar olmuştur (Çakır ve Sakallı, 2014: 68).

AK Parti iktidarını aynı yıl içinde ikinci kez meşruiyet krizine sokan bu soruşturma süreci ilk olarak 17 Aralık 2013 sabahı gerçekleştirilen gözaltı operasyonlarıyla kamuoyu tarafından duyulmuştur. Rüşvet, yolsuzluk, kara para aklama, sahte belge düzenleme gibi suçlamalarla ilgili soruşturma kapsamında; görev başındaki bazı bakanların ve onların çocuklarının, bir banka genel müdürünün, önde gelen iş insanlarının, bürokratların ve çeşitli düzeydeki kamu görevlilerinin gözaltına alınması, olayın geniş yankı uyandırmasına sebep olmuştur. AK Parti yönetiminin bu soruşturmaya ilk tepkisi, bunun uluslararası güçler tarafından desteklenen Gülen Hareketi'nin bir darbe operasyonu olduğunu söylemek ve soruşturmayı yürüten savcı, emniyet amiri ve polisleri de "paralel devlet yapılanması"na hizmet eden üyeler olarak işaret etmek olmuştur (Çakır ve Sakallı, 2014: 73). Bu operasyondan tam 9 gün sonra, soruşturmada adı geçen bakanlar (Muammer Güler, Zafer Çağlayan, Erdoğan Bayraktar) istifa etmişler, AB'den sorumlu Devlet Bakanı ve Başmüzakerecisi Egemen Bağış ise görevden alınmıştır. AK Parti bu süre zarfında emniyet içinde büyük çaplı yer değişiklikleri yapmıştır. Daha sonra 25 Aralık 2013'te Suudi bir iş insanı ve Başbakan Erdoğan'a yakın bir takım iş insanları hakkında gözaltı talebinde bulunan savcının bu talebi gerçekleştirilmemiş ve görevinden uzaklaştırılmıştır (Özbudun, 2014: 159).

İktidarın imajını uluslararası alanda da hayli sarsacak, eleştirilerin hedefi haline getirecek önemli iki sürecin geride bırakıldığı 2013 yılının sonunda düzenlenen "Milletle Hizmet Yolunda" adlı mitingde Erdoğan; bundan sonraki süreçte de birbirine çoğu zaman ilikili şekilde anacak olduğu Gezi Protestoları'nı ve 17-25 Aralık Operasyonlarını yurtdışı destekli bir komplo olarak sunacak ve 'dinî' ve 'milliyetçi' söylemsel kodlarla seslendiği

kesime “milli birlik ve beraberlik” çağrısında bulunan bir anlatı sunacaktır.⁵⁹ Aynı çağrının öne çıktığı yerel seçim kampanyası, AK Parti’ye ülke genelinde %43’lük bir oy desteği kazandırmıştır. Oy oranındaki düşüş aşikârdır. Fakat iktidarın geçirdiği hegemonik sarsıntılar göz önünde bulundurulduğunda çıkan sonuç; sarsıntının şiddetinin beklendiği gibi yıkıcı olmadığı ve olmayacağı (yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimi için) kanaatini güçlendirmiştir. Çünkü %43, meclisteki salt çoğunluk için yeterli bir oranı temsil etmekteydi (Öniş, 2015: 17).

Ziya Öniş bu paradoksu (2015: 17-18) AK Parti’nin ekonomi alanında yakaladığı grafiğe yormaktadır. Öniş’ e göre Kemal Derviş tarafından başlatılan ve AK Parti döneminde de 2008 krizine dek takip edilen ekonomi politikasının (IMF programına dayalı) yarattığı kapsayıcı büyüme, AK Parti’ye siyasi destek olarak geri dönmüştür. Yazara göre dönemin eşitsizlik göstergeleri dikkate alındığında fazla abartılmaması gereken fakat yine de AK Parti’nin elini rahatlatan bu ekonomik etki, “sağlık, eğitim, ulaşım ve iletişim alanlarındaki gelişmeler” ile görünür hale getirildikçe partinin popülaritesini artmıştır.⁶⁰ Daha sonra büyüme eskisi gibi olmasa da (mali krizler nedeniyle) 2002 öncesine dair dile getirilen olumsuz yargılar ve öne çıkarılan muhafazakâr değerler, partinin ekonomik iyileşme imajını muhafaza edebilmesine neden olmuştur. Özetle geçmişe ait olumsuz yargılarla (anti seçkinci söylem aracılığıyla) işaret edilen laik iktidarın AK Parti sayesinde elde edildiği söylenen kazanımları yok edeceğine ve olumsuz bir süreci başlatacağına dair kurulan anlatının, iktidarın Gezi Protestoları’na verdiği şiddetli tepkiye rağmen ciddi bir oy kaybı tecrübesi yaşamamasına etkide bulunduğu dikkat çekilmektedir.

Bu değerlendirme AK Parti’nin devreye soktuğu “hizmet ve hayırseverlik” politikalarının etkisiyle birlikte ele alındığında daha açıklayıcı hale gelebilir Çünkü özünde bizzat benimsenen neoliberal model tarafından toplumun önemli bir kesiminde yarattığı tahribat yine bu model içinden üretilen kısa dönemli iyileştirme hamleleriyle gizlenmeye çalışılmıştır. Ziya Öniş’ in dikkat çektiği eşitsizlik göstergelerindeki dezavantajlı grupların ve azımsanmayacak “yoksulluk” oranının perde arkasında kalmasına sebep olan hatta bu kesimlerden önemli oranda oy devşirilmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri olarak değerlendirilen bu politikalar “İslâmi” ve “milliyetçi” değerler ile çerçevelenen söylemlerle sunuldukları takdirde lider ile bu kesimler arasındaki “minnet”e dayalı ilişkiyi pekiştirebilmiştir (Saraçoğlu, 2020: 252-255).

⁵⁹“Başbakan Erdoğan’ın 31 Aralık 2013 tarihli Millete Hizmet Yolunda konuşması”. 31.12.2013, <https://www.star.com.tr/guncel/bizim-vatanimiz-hayir-dualari-uzerine-bina-edilmis-haber-823532/> (erişim tarihi: 21.01.2023).

⁶⁰Boratav’ın bu büyümenin asıl olarak yabancı para girişiyle ilişkili olduğunun altını çizen yazısı için Bkz. <https://www.evrensel.net/haber/206474/imf-programi-neo-liberal-sisteme-teslim-olmaktir> (erişim tarihi: 21.01.2023).

Söylemlerini daha çok ‘ötekiler’den referans alarak kurgulayan ve eşdeğerlik mantığını ancak ‘İslâmi’ ve ‘milliyetçi’ değerler üzerinden inşa etmeye çabalayan AK Parti; cumhurbaşkanının ilk kez halk oylarıyla belirleneceği 2014 seçimlerinde de geçmişe yönelik olumsuz bir anlatı sunarak geleceğe dönük bir endişe inşa etmeye veya bu endişeleri tetiklemeye devam etmiştir. Gezi Protestoları ve 17-25 Aralık Operasyonlarını da bu amaçla olumsuz taraflarıyla sunduğu geçmiş anlatısına eklemleyen Erdoğan, “yeni- Türkiye” olarak sunduğu kendi dönemini, sunduğu olumsuzluğun tersine çevrildiği bir dönem olarak lanse etmiş ve devamlı olarak AK Parti döneminde elde edilmiş kazanımlara vurgu yapmıştır. Mevcut antagonizmayı eski olarak gösterdiği ‘Kemalist vesayet rejimi’ ile ‘AK Parti’ iktidarı arasında çizen Erdoğan, sık sık “Türk tipi Başkanlık” sisteminin gelecek vizyonu için en önemli seçenek olduğunu dile getirecektir. ‘Devlet-millet’ özdeşliğinin ‘liderin’ gücü ve vazgeçilmezliği vurgusuyla öne çıkarıldığı bir dönemi temsil eden 2013 ve sonrası kurumsallığın otoriterlik pahasına yerleştirilme çabasının dışlayıcı söylemlere verilen ağırlık nedeniyle gizlenmediği bir dönemi yansıtmaktadır. Özbudun (2014: 160) bu süreçte partinin ‘demokratik’ siciline olumlu yönde katkı yapan tek gelişmenin PKK ile sağlanan ateşkes olduğunu belirtmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Öncelikle ‘yerli ve milli’ söyleminin hangi bağlamlarda/nasıl operasyonel hale geldiğine yönelik sorumuza bütünlüklü bir cevap verebilmek için söyleme etki edebilecek önemli dönemeçleri ayrı başlıklar altında tartışmaya açtığımızı belirtmeliyiz. Bu aşama söylemin Laclau’nun bahsettiği anlamda bir ‘*langue de bois*’ e karşılık gelip gelmediğini aydınlatabilmemiz için oldukça önemlidir. Çünkü çalışmamız söz konusu Türkiye özelindeki ‘özgül konjonktür’ ün; Laclau’nun hegemonik derinlikten yoksun eşdeğer söylemin devletin başat bir söylemi olarak ön plana çıkabileceği kurumsal(laşan) bir sisteme karşılık gelen yerel bir örnek olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle ‘yerli ve milli’ söyleminin öne çıktığı konuşmalar üzerinden gerçekleştirdiğimiz ‘analizimizin’ bulgularını sunarken ilk aşamada söylemin farklı seçim ve kriz bağlamlarında uğradığı kırılmalara dikkat çekmeye çalıştık. Bu bağlamda 7 Haziran 2015’ten 1 Kasım 2015 genel seçimlerine dek geçen süre, 15 Temmuz 2016 genel seçimlerinden 16 Nisan 2017 referandumuna dek geçen süre ve son olarak 16 Nisan 2017’ den 24 Haziran 2018 genel seçimlerine dek geçen süreyi söyleme daha yakından mercek tutabileceğimiz farklı kriz ve seçim bağlamları olarak ele aldık. Daha sonra AK Parti’nin kurumsallaşan mantığını söylem etrafındaki hangi ‘kodlar’ dolayısıyla meşru kılmaya çalıştığına ve dolayısıyla iktidarın ve ‘yerli ve milli’ söylemin ‘popülizm derecesi’ ne dair sorgumuzu derinleştirebilmeye yöneldik. Bu aşamalar ise ‘söylem analizi’nden elde ettiğimiz diğer bulgular söylemin ve söylemin her iki artikülasyonunun ‘sağ toplumsal hafıza’ dan miras kalan yönleri gözetilerek başlıklandırılmıştır.

3.1. Değişen Bağlamlarda Yerli ve Milli Söylemi ve Dönüşen Muhtevası

3.1.1. 7 Haziran’dan 1 Kasım’a: Yerli ve Mili “Pleb”in İnşası

AK Parti 7 Haziran 2015’te gerçekleşen seçimlerde tek başına iktidar olamayacak kadar önemli oranda bir oy kaybı yaşamıştır. O dönem partinin genel başkanlık koltuğunda olan isim Ahmet Davutoğlu olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan; partisinin siyasi söylemini sürdürerek kampanya sürecine dahil olmaya devam etmiş, fakat seçim sonuçlarına göre parti gerekli 276 milletvekili sayısına ulaşamamıştır. AK Parti’nin tabanındaki destek kaybını açığa vuran bu tablo, HDP’nin oy oranında tam tersi yönde bir seyir izlemiştir. Seçmenlerinin yüksek çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu HDP, oy oranını beklenenin de üzerine çıkararak %13,1’e taşımış ve 80

milletvekili çıkarmıştır. Bu tablonun bir önceki iktidar cephesinde uyandırdığı şaşkınlık ise büyük oranda; gerek AK Parti genel başkanı Ahmet Davutoğlu gerek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından ‘İslâmcılık’ boş göstereninin yoğun kullanımı aracılığıyla konsolide edilebileceği düşünülen Kürt seçmenin bu beklentileri boşa çıkarmış olması ve partinin Kürt nüfusun ağırlıkta olduğu bölgelerin haricindeki bazı metropollerden de oy kazanabilmiş olmasından kaynaklanmıştır (Şahin, 2021: 24).

Bu tabloyu doğru yorumlayabilmek için 7 Haziran’da gerçekleşecek seçim öncesinde Kürt sorununa yönelik başlatılmış olan Demokratik Çözüm Süreci’nin hangi aşamada olduğuna kısaca değinebiliriz. 2013 yılında, etnik milliyetçiliğe karşı çıkma ve Kürt Sorunu’na barışçıl bir çözüm sunma söylemleriyle çıkılan yolda, Kürtlere yönelik birleştirici unsurun çatısı ‘İslâm’ göstereni olarak belirlenmiştir (Şahin, 2021: 23). Fakat atılacak önemli adımlar yoluyla bir uzlaşmaya varılabileceğine dair önemli birtakım açıklamalar ve sembolik girişimler ile başlatılan süreç; iktidarın meşruiyetini sarsabilecek denli önemli olaylar ve arada yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle resmi olarak sonlanmasa da bir açmaza girmiştir. Toplumun farklı kesimlerinin, hala kendilerine özgü içeriklerini koruyan demokratik taleplerini; ‘eşitlik, adalet, özgürlük’ gibi boş gösterenler temelinde popüler taleplere dönüştürebilmeleri sonucu yakalanan moment; Gezi Parkı Eylemleri’nin etkisini arttırmıştır.

Gezi Parkı Eylemleri aynı zamanda iktidarın zaten 2011 Anayasa Referandumu ardından özellikle tasfiye süreçleriyle hız kazanan kurumsallaşma arayışını görünür kılan önemli bir eşiğin sembolü olarak görülmektedir. Sonrasındaki Halkların Demokrasi Partisi ismini siyasal sahneye taşıyacak olan Halkların Demokratik Kongresi’nde destek içerikli mesajlar vasıtasıyla Gezi Parkı Eylemleri savunulmuştur (Akkaya, 2020: 11). Gezi Parkı Eylemleri’nin ardından aynı yıl içinde 17-25 Aralık Rüşvet ve Yolsuzluk Soruşturmaları gerçekleşmiş, çok kısa süre sonra, Hatay’da TIR krizi ve 2014 yılının 6-8 Ekim tarihlerinde Kobane olayları yaşanmıştır (Çakır ve Sakallı, 2014).

Bu dönemde; ‘demokratik çözüm’e dair taleplerine söz verildiği gibi tatminkâr bir karşılık alamadıklarını söyleyen HDP’nin ve illegal Kürt Hareketi’nin; istekleri yönünde uzlaşma sağlanamaması durumunda süreci sonlandırabileceklerine dair sözlerle hükümeti; hükümetin de sürece uygun davranmadıklarını söyleyerek muhataplarını suçlamasıyla tıkanmaya başlayan bir Çözüm Süreci söz konusudur. Böyle bir aşamada, 2014 yılının Aralık ayında o dönem HDP eş genel başkanı olan Selahattin Demirtaş; yaklaşan 2015 seçimlerine (önceki dönemlerden farklı olarak) partisinin adıyla gireceğini açıklamıştır (Şahin, 2021: 24).

Yapılan çalışmaların da ortaya koyduğu üzere HDP, 7 Haziran’da gerçekleşecek seçimlere özel yürütülen kampanya sürecinde; salt Çözüm Sürecine dair karşılanmayan

taleplerden mülhem bir eklemleme mantığından ziyade farklı kesimlerin taleplerini de kendine eklemleyebilen bir söylem benimsemiştir (Akkaya, 2020: 13). Nitekim Demirtaş'ın kongre konuşmasında Türkiye'nin bütün farklılıklarını andıktan sonra sarf ettiği “Hak Muhammed Ali diyenin de ‘Dünya’nın bütün emekçileri birleşin’ diyenin de “La ilahe illallah deyip dualarını bizden esirgemeyenlerin de ‘Edi bes e, ez jı lı vırım’ diyenlerin de gönlü bizdedir” (Bora, 2017: 901) ifadeleri bu eklemleme mantığının arkasındaki heterojen doğayı açıkça ortaya koymaktadır. Özetle Türkiye'nin farklı kesimlerini kapsayan söylemler, “özgürlük, adalet ve barış” gibi boş gösterenlerin yardımı ve son olarak lidere yapılan duygusal yatırımın sembol vecizi haline gelen “Seni Başkan Yaptırmayacağız” sloganı, 2015 Haziran'ında yapılan seçimlerde partiye %13'lük bir başarı oranı kazandırmıştır (Akkaya, 2021: 12).

Anayasanın; seçim ertesinde hükümet kurulması gereğinin, öngörülen 45 günlük süre içinde tamamlanmadığı takdirde Cumhurbaşkanı'na kazandırdığı seçim yetkisini kullanan Recep Tayyip Erdoğan; “belirtilen süre içinde yeni hükümet kurulamadığı” gerekçesiyle, ülkeyi hemen üç ay sonra gerçekleşecek yeni bir seçim sürecine sokmuştur. Bu kısa zaman diliminde, bilhassa Erdoğan ve AK Parti'ye genel başkanlık eden Ahmet Davutoğlu; farklılıklar zincirini zirveye çıkaran çatışmacı bir söyleme yönelmişlerdir. Kasım seçimleri sonucunda %49,5 oy oranıyla yeniden tek başına iktidar olan AK Parti'nin iki seçim arasında benimsediği dışlayıcı ve çatışmacı dil; diğer dönemleri de karakterize eden bir söylem olacaktır. Bu tarih itibarıyla AK Parti; eşdeğer zinciri neredeyse unutan bir söyleme yönelmiş ve kurumsallaşma arayışının tamamlanma aşamasını temsil eden “Başkanlık Sistemi”ne geçmek için yeterli özgüven temin edeceği yeni gelişmeler neticesinde süreci ertelememiştir. Farklı bir ifadeyle 2015 sonrası yeni dönem “fiili taleplerle, eşdeğerlik söylemi arasındaki asimetrinin” daha da genişlediği; otoriter ve çoğunlukçu bir demokrasi anlayışına dayanan bir kurumsal sistemin yeni eşdeğer söylemlerin topluma zorla dayatılması aracılığıyla devam ettirildiği bir dönemin başlangıcını oluşturacaktır (Laclau, 2011: 143). 7 Haziran ve 1 Kasım arasında yaşanan saldırı ve çatışmalar⁶¹, halkta belirsizlik ve güvenlik endişelerini had safhaya çıkarmıştır.

Tekrarlanan seçim sürecine dair diğer çalışmalarda söylemsel bir paradigma değişiminin bir kanıtı olarak tarif edilen bulgular çalışmamızda da tespit edilmiştir. 7 Haziran sonrası ‘Kürt Sorunu’nun güvenlikçi bir çerçeveye taşınması ve Türk milliyetçiliğinin öne

⁶¹20 Temmuz'da Urfa'nın Suruç ilçesinde IŞİD tarafından canlı bomba saldırısıyla bir katliam gerçekleştirilmiştir. 22 Temmuz'da ise yine Urfa'nın Ceylanpınar ilçesindeki saldırıda iki polis başından vurulmuştur. Saldırı, önce PKK'ya bağlı bir örgüt tarafından üstlenilmiş, ardından reddedilmiştir. Bu saldırı ve çatışmalar seçim kampanyası sürecinde de artarak devam etmiştir.

çıkarılması; HDP'nin terörle iltisaklı bir tehdit kategorisi olarak kabul edilip parlamento içindeki illegal bir hareket konumuna yerleştirilmesi; AK Parti'nin istikrarın ve güven ortamı tesisinin tek garantörü olacağına yönelik iddialar ilk göze çarpan bulguları oluşturmuşlardır (Şahin, 2021). Cumhurbaşkanı'nın 'yerli ve milli' söylemi bağlamında öne çıkan konuşmalarının daha çok muhtarlarla yaptığı toplantılarda yer bulması ise dönem itibarıyla hala Cumhurbaşkanı'nın siyasi partiyle doğrudan ilişkisini kısıtlayan bir anayasanın varlığı düşünüldüğünde oldukça manidardır. Erdoğan bu sayede 2015'in ilk ayından itibaren davet ettiği muhtarlar ile iç ve dış politika bağlamında konuşmalar yapabilmıştır (Erçetin, 2020: 90).

Cumhurbaşkanı Erdoğan 'yerli ve milli' söylemine; "kimlik sayımı"na⁶² dayalı yeni antagonizmayı inşa motivasyonu ile ilk olarak 20 Eylül tarihli "Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses" isimli mitingde başvurmuştur.⁶³ Çalışmamızın teorik çerçevesinde de yer verdiğimiz popülizmin demokrasiyle olan ilişkisinin mahiyetine dair türeyen tartışmaların benzeri kolaylıkla "kimlik siyaseti" iktidarın veya muhalif bir hareketin dili olduğunda nasıl değerlendirilebileceği ("ilerici", "gerici", "sağcı", "solcu", "demokratik", anti demokratik gibi) konusu için de geçerli olabilir (Gülalp, 2022: 6). Gülalp' in bu soruyu gayet makul bularak ürettiği cevap iktidarın popülizm derecesini tespit edeceğimiz ilk dönem olan 2015 seçimlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre:

"Kimlik siyaseti, bir muhalefet hareketi olduğunda, toplumsal gruplar arasında eşitsizlik yaratan yapısal veya kültürel koşulları saptamada faydalı olabilir; ama demokratik bir yönetim biçimi inşa etmek için uygun bir zemin oluşturmaz. Kimliğe dayalı bir siyasi hareket, iktidar olduğu takdirde, kendinden olmayana dışlayıcı, tepeden inme ve anti-demokratik olacaktır. Hatta bırakınız iktidara gelmeyi, muhalefet hareketi olarak iktidarı hedeflediği zaman bile, temsil ettiğini öne sürdüğü toplumsal grubu tek vücut olarak tahayyül ettiği için, kendisi de karşı çıktığı ayrımcı akımlar kadar homojenleştiricidir, çeşitliliğe ve bireysel özgürlüğe tahammülsüz olma eğilimindedir" (Gülalp, 2022: 7).

Çalışmamızda kavramsallaştırdığımız şekilde Laclau için "iktidarda popülizm" in derecesi bir anlamda eşdeğerlik mantığının farklılıklar mantığına ne kadar baskın olduğuyla ilgiliydi. Yani iktidar ne kadar farklılıkları da kuşatıcı bir söylem benimserse eşdeğerlik zinciri o kadar güçlü demektir. Gülalp' in (2022: 7) "totaliter" olarak tanımladığı rejimler ise toplumun tümünü kapsadıkları iddiasıyla 'millet'e referans verirlerken dahi toplumdaki ayrışmayı derinleştirirler. Bu rejimler "kendilerine göre tanımladıkları dini veya etnik kimlik grubunun nüfus içindeki çoğunluğuna" yaslandıkları oranda "temsil" ettiklerini söyledikleri

⁶² Can, K. (2019). "Yeniden Referandum mu Kimlik Sayımı mı?". Gazete *Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/05/25/yeniden-referandum-mu-kimlik-sayimi-mi> (erişim tarihi: 16.02.2022).

⁶³ Doğan Gürpınar (2017: 15) da söylemin "silah envanterinden bir sadakat testine dönüşmesi"nin miladı olarak Yeni Kapı Meydanı'nda gerçekleştirilen bu mitingde işaret eder Gürpınar "yerli" ve "milli" vurgularına dair çalışmamızda aktardıklarımıza yakın bazı tespitlerde bulunmuştur. Yazara göre en başta yerlilik "...AK Parti ve entelijansiyası tarafından evrenselcilikle çelişmeyen ama yerel rayiha taşıyan değerler silsilesine referans vermektedir. Aynı şekilde "milli" tabiri de benzer imalar taşıyordu."

kesimlerin alanını sınırlandıracaklardır. “Milet” bu durumda daima “biz ‘lerden” ve “iç düşman, terörist, dışarıya bağımlı bozguncu” olarak anılan “*onlar*”dan oluşacaktır. Dolayısıyla böyle bir rejim “popülist” olarak adlandırılması doğru değildir (Gülalp,2022: 4). Her iki bakış açısı da farklılıklarına rağmen bizim “kimlik sayımı” olarak ifade ettiğimiz ‘çoğunlukçu ve “anti-demokratik’ siyasetin/söylemin popülizmi zayıflattığı yorumunu benimsemektedir.

Cumhurbaşkanı’nın söz konusu mitingdeki söylemleri incelendiğinde ise yeni “pleb” kategorisinin milliyetçi vurgulara yaslanılarak kurgulanmaya çalışılması göze çarpan ilk detay olmuştur. “Vatan”, “bayrak”, “millet” ve “devlet” gibi boş gösterenlere eşlik eden “güvenlik” ve “istikrar” vurgusu; söylemdeki milliyetçi dozajı arttırmak için işlevselleşmişlerdir. Diğer yandan aynı evrensel boş gösterenler metonimik imalar yoluyla birbirine eşitlenen ‘öteki’ kategorisinin makbul kimliğe yönelik bir ‘tehdit’ kategorisi olarak yansıtılmasında aracı rol üstlenmişlerdir. 7 Haziran seçimlerinden kısa süre sonra Çözüm Süreci’nin “buzdolabına” kaldırıldığını söyleyen Erdoğan; 1 Kasım seçimlerine gidilen bu üç aylık kısa süre içinde; ülkede artık herhangi bir etnik sorunun kalmadığına ve bunun yerini artık terör sorununun aldığına dair ifadelerini sıkça tekrarlayacaktır.⁶⁴ Çalışmamızda defaatle dile getirdiğimiz gibi iktidarda olup olmaması fark etmeksizin sessiz çoğunluğa hitap ettiğini, onları temsil ettiğini iddia eden bir popülist söylem, popüler özneyi inşa ederken/kurgularken mutlaka “millet”e veya “gönül ülkesi” ne dayanacaktır (Laclau, 2007; Taggart, 2004).

İktidara talip popülist bir hareket çoğu zaman hegemonik iktidar erkini veya onlarla çıkar ilişkisi güden seçkinçi çıkar grupları hedefe koyarak bu kategorilere referans verecektir. İktidar ise -eğer kurumsallaşma arayışındaysa- sessizliği sese çevirme amacından ziyade evrensele eşit oldukları iddiasıyla kurguladığı yeni “pleb” in karşısındaki düşman kategorisini “milletin/gönül ülkesi”nin düşmanı olarak tanımlamak, genişletmek ve kendi siyasi mantığını meşrulaştırmak için bu kategorilere başvuracaktır (Laclau, 2007). Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 20 Eylül 2015 tarihinde gerçekleştirdiği konuşması bu konu için önemli bir örnek teşkil eder:

“Bakınız bugün yurtdışında bilhassa Avrupa’da yaşayan milyonlarca kardeşimiz, evet, belki mekan olarak uzaktadır. Ama sonuna kadar millidir, sonuna kadar yerlidir. Buna karşılık, bedenen ülkemizde yaşadığı halde ruhen gönül coğrafyamızdan ve bu millettten kopmuş olan bir kesimin varlığını ibretle görüyoruz. İşte gölgesinde gerçekten ferahlandığımız bayrağımız. Sevgili kardeşlerim, bizi asıl üzen ise millilikle, yerlilikle bu topraklarla irtibatını koparanların Türkiye üzerinde oynanan oyuna gönüllü figüranlık yapıyor olanlar. Ülkemizdeki teröre bulaşanlar da hangi saikle olursa olsun, onlara destek verenler de bu coğrafyada niçin bulunduğunu bilmeyenlerdir. Şu bayrağın renginin hilalinin yıldızının

⁶⁴Hamit Bozarslan (2022: 155)’ın da ifade ettiği gibi “Kürt Sorunu” varlığının inkarı aslında Mart 2015’te gerçekleştirilmiş ve PKK ile görüşmeler fiili olarak durdurulmuştur. Fakat çatışmaların artışı ve resmi anlamda sürecin dondurulduğunun ilanı 7 Haziran-1 Kasım seçimleri arasında gerçekleşmiştir.

anlamına müdrik olmayanlardır. Bu ülkede etnik kökenin dolayı değerli kardeşlerim biz dışlamadık, dışlamayız. Biz yaratılanı yaratandan ötürü severiz. Şimdi soruyorum sizlere... Benim Türk kardeşlerim, Türkmen kardeşlerim burada mı? Güzel. Benim Kürt kardeşlerim burada mı? Benim Zaza kardeşlerim burada mı? Benim Arap kardeşlerim burada mı? Benim Çerkez Kardeşlerim burada mı? Boşnak Kardeşlerim burada mı? Roman kardeşlerim burada mı? 78 milyon tüm vatandaşımın Çerkez’iyle Abhaza’sıyla hepimiz burada mıyız? Öyleyse biz biriz, beraberiz, kardeşiz. Kardeşlerim öyleyse benim ülkemde etnik sorun değil, terör sorunu vardır. Bizim mücadelemiz de herhangi bir etnik gruba değil terör örgütüne karşıdır. Ona destek verenlere karşıdır”⁶⁵

Görüldüğü gibi milliyetçi vurgularla kurgulanan “gönül coğrafyası”na dahil olmayanlar, “hangi saikle olursa olsun” terör örgütüne bir şekilde yardım ve aracılık etmekle suçlanmakta ve evrensel bütünün makbul kodu haline getirilen ‘yerli ve milli’ olana karşılık gelen AK Parti’li “pleb”lerin düşmanları olarak kodlanmaktadır. Dolayısıyla konuşmada ifade edilen “gönül coğrafyasından kopma” ifadesi aslında ‘yerli ve milli’ söylemiyle yeniden kurgulanan antagonistik inşada kendisine oy veren kesimi temsil eden “milli irade”nin dışında olan her kesimin buradan dışlanacağını ifade eden bir retoriğe denk düşmektedir.

Ayrıca ilgili konuşmanın çoğu yerinde seslenilen ‘halk’ın tarihi kişi ve olaylara referans verilerek tarif edildiği görülmektedir. Malazgirt Savaşı, Kılıçarslan, Selahaddin Eyyubi, Çanakkale Savaşı ve Kurtuluş Savaşı da yine ‘yerli ve milli’ gösterenini milliyetçi imlemlerle doldurmaya yarayan tarihi “değerler” olarak sıralanırlar:

“Açık söylüyorum bugün milletimizin karşısında kim varsa dün Malazgirt’te de onlar vardır. Bugün milletimizin karşısında kim varsa dün Kılıçarslan’ın Selahaddin Eyyubi’nin karşısında da onlar vardır. Bugün milletimizin karşısında kim varsa dün Çanakkale’de de Kurtuluş Savaşı’nda da onlar vardır. Zaman değişti. İsim değişti. Yöntemler değişti. Ama araç hiçbir zaman değişmedi. Kardeşlerim amaç her zaman bize bu coğrafyayı yar etmemek, birliğimizi beraberliğimizi bozmak, bu kutlu yoldaki mücadelemizi başarısızlığa uğratmaktır. Hamdolsun gayelerine ulaşamadılar. Bizi yaktıklarını yaktıklarını yok ettiklerini sandıkları her dönemde adeta küllerimizden yeniden doğarak emanetçisi olduğumuz o kutlu sancağı hep yükseltmeyi, zirveye dikmeyi başardık. Bugün de bu ülkenin havasını soluyan, suyunu içen ekmeğini yiyen, kendini bu milletin bir ferdi olarak hisseden herkes oynanan oyunun farkındadır. Ben karşımdaki şu topluluğu, bu aziz halkımı, milletimi bunun farkında olanlar olarak görüyorum”⁶⁶

Konuşmadaki tarihsel referanslar, geçmişle bugünün ilintilendirildiği bir anlatı olarak kurgulanmaya çalışılmışlardır. Bu kurgu hem geçmişe hem de bugüne referanslarla güçlendirilen bir stratejiyle sunulmaktadır. Retorikteki birleşme isteğine vurgu ve dayanışma

⁶⁵Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses Buluşması”, 40 dk. 20.09.2015. <https://www.youtube.com/watch?v=vpylYleVg4E&t=1395s> (erişim tarihi: 20.10.2022).

⁶⁶Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses Buluşması”, 40 dk. 20.09.2015. <https://www.youtube.com/watch?v=vpylYleVg4E&t=1395s> (erişim tarihi: 20.10.2022).

çağrısına; ötekinin olumsuz sunumu ve ötekinin ‘millet’e karşı daimî bir tehdit olarak varlığını sağlamlaştıran atıf ve argümanlar eşlik etmektedir.

Milli değerler olarak sunulan referanslar aracılığıyla eşdeğerliği kuvvetlendirmeye çalışan Erdoğan; bunu Türkiye sağında özellikle kriz dönemlerinde yoğun olarak başvurulmuş korku duygusuna başvurarak yapmak ister (Kerestecioğlu, 2020; Moffit, 2021). Erdoğan, sunduğu izlekte “sancağın son taşıyanı” olarak lanse ettiği kendi partisinin zaferini veya yenilgisini; coğrafyanın korunması ya da ezelden beridir mücadele edilen düşmanlara karşı ülke topraklarının açık hale gelmesi gibi iki ihtimali barındıran bir ölüm/kalım seçeneğine dönüştürmektedir.

Böylece 7 Haziran seçimlerinde desteğini alamadığı ‘millet’ hemen geçmişte de bugün de mücadele edilen “dış güçler” kategorisiyle eşitlenmekte ve ‘gayri-yerli ve milli’ ilan edilmektedir. Bu miting özelinde antagonistik sınırın öteki tarafına terörle iltisaklı olduğu gerekçesi öne sürülerek Selahattin Demirtaş ve mecliste 80 milletvekili ile temsil olanağı bulan HDP daha açıktan yerleştirilmiş görünseler de ilerleyen zamanlarda konuşmasındaki retorik araçlardan -başta ‘yerli ve milli’ olmak üzere- da anlaşılacağı üzere kendi görüşüne zıt bir fikir ifade eden her kesim Laclau’nun deyimiyle “marjinallikle” (terörü desteklemekle) itham edilebileceklerdir. Bu süreçte Laclau (2007: 96)’nın önemle üzerinde durduğu iki önemli strateji birbirlerini tam olarak dışlamadan gerilimli bir şekilde bu inşa sürecine katkı sağlamıştır. İçerikleri birbirinden farklılık arz eden bir kısım talebin iktidar tarafından içeriklerinin biricikliğine yapılan vurguyla anılması ve marjinal ilan edilmesi farklılıklar mantığını yansıtmış, iktidar tarafından ortak bir çatı bir kimlikle temsil edilebilecek eşitlikte olduğu vurgusuyla anılan taleplerse eşdeğerlik mantığını yansıtmıştır.

3.1.2. 15 Temmuz’dan 16 Nisan’a: Yerli ve Milli Söylemi Kurumsallaşıyor

2015’ten başlayıp 2016’ya uzanan yıllara referansla ifade edecek olursak; 7 Haziran seçimi öncesinden başlayan ve her biri hegemonik meşruiyeti yerinden edebilecek denli önemli krizler silsilesinin makbul kimlik kurgusundaki “kırılmayı” mutlaklaştıracak son halkasını “15 Temmuz’da yaşanan darbe girişiminin” oluşturduğunu rahatça söyleyebiliriz. Bahsettiğimiz “kırılma” momentinin önemi aslında hem karşı eşdeğer zincirde örgütlenebilecek bir “toplumsal faillğin” doldurabileceği bir “boşluk” olasılığı yaratmasından; hem de iktidarın ‘yerli ve milli’lik söylemini siyasal alanı dizayn edici yegâne söylem olarak kurgulayarak kendi meşruiyet krizini bertaraf etmesine bir alan açmasından ileri gelmektedir (Moffit, 2021: 172).

Aslında “boşluk” vurgusu Canovan’a (2004, 1999) referansla ifade edecek olursak; demokrasinin “*kurtarıcı*” yönüne gönderme yaparken ikinci olasılık demokrasinin “*pragmatik*” yönünün açığa çıktığı bir “alanı”nın tarifidir. Çünkü “*bir siyasi mantık olarak popülizm*” -basitçe- krizler dolayısıyla kendini yaratmakta ve güncellemektedir. Laclau’nun farklılıklar mantığının hakim olduğu yönetimlerden bahsederken ifade ettiği gibi; kurumsal mantığın devrede olduğu bir “siyasi rejim” den söz ettiğimiz zaman bu kriz anları; söylemdeki radikal değişiklikler dolayısıyla yeni bir “halkın” çağrılmasına; dolayısıyla yeni bir “inşa” sürecine yol açabilecektir. Fakat bu inşanın popülizm derecesi, farklılık mantığının genişliği veya darlığı tarafından belirlenecektir (Laclau, 2007). AK Parti açısından farklılık mantığının devrede olduğu kurumsallık arayışı; 2011 Anayasa referandumu sürecinden itibaren oluşmaya başlamış; 2013 yılındaki Gezi protestoları sırasında karşı eşdeğerliği sönmülendirme stratejisi olarak kurgulanan dışlayıcı söylemler ve işletilen kurumsal mekanizmalar aracılığıyla da görünür hale gelmiştir. Fakat bu süreçlerde “devlet-hükümet ayrımını” sembolize eden parlamenter rejimin devam ediyor olması ve “demokrasi” söyleminin “kurtarıcı” veçhesinin aksak olarak ilerleyen bir “Çözüm Süreci” gündemiyle de olsa simgesel olarak korunuyor olmasından dolayı yine de “tek bir liderin otoritesi lehine” yerleşen bir kurumsallıktan söz edilemiyordu (Özpek, 2022). Bir önceki analizde ele aldığımız gibi 2015 seçimleri böyle bir kurumsallıktan söz edilmeye başlanacak yeni dönemin ilk perdesini oluşturmuştur (Yılmaz, 2022: 39).

Çünkü özellikle 2015 Kasım seçimlerinde Erdoğan; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak AK Parti adına çağırdığı “pleb” leri kendi şahsında bedenleştirme politikası gütmüş ve seslendiği bu kısmîliği; “millet, bayrak, vatan, devlet” boş gösterenlerini (yerli ve milliliğin somut tezahürleri olarak tarif ettiği) ‘Sünni-Müslümanlık’ ve diğer etnisitelerin kabul etmek mecburiyetinde olduğu bir ‘değerler’ inşasıyla doldurmaya çalışarak yeniden tanımlamıştır. Bu da makbul hale getirilen bu kimliğin karşısına konumlanacak kimlik ve değerlerin yekten bir ‘ulusal tehdit’ kategorisine hapsedilmesine sebebiyet veren mantığın emareleri olarak okunmuştur (Ateş, 2017: 111).

Kısaca; 2015 Kasım seçimleri süreciyle birlikte siyasi mantık ‘yerli ve milli’lik söylemi üzerinden kurgulanan eşdeğerliğin kapısının bu kurgu dışındaki her kimliğe kapatıldığı Schmitt’in geliştirdiği tarzda bir dost/düşman antagonizmasıyla karakterize olmuştur. Bunun en somut ifadesi ise Cumhurbaşkanı’nın 20 Eylül tarihinde sarf ettiği “1 Kasım’da mecliste 550 yerli ve milli milletvekili istiyorum” cümlesidir. ‘yerli ve milli’ söylemini, yeni rejimin çatısını kuran bir “kurumsal söylem” olarak cisimleştirme istekliliği; 1 Kasım seçimleriyle tekrar özgüven depo eden AK Parti’nin ve Erdoğan’ın öncelikli gündemi

haline gelen “Yeni Anayasa” önerisiyle dillendiriliyordu. 1 Kasım seçimlerinden kısa süre sonra “Yeni Anayasa” iddialarını yüksek perdeden dillendirmeye başlayan Erdoğan; ‘yerli ve milli’ söylemini siyasi alanın tek meşru ölçütü haline dönüştürmeye çalışmıştır. Örneğin 29 Ocak 2016 tarihinde ATO Congressium’da gerçekleşen “Yeni Anayasa için Hep Birlikte” temalı programda yaptığı konuşmada “Yeni Anayasa” milletin “yerli ve milli bir meselesi” olarak takdim edilecektir:

“Çünkü bu mesele millidir, bu mesele yerlidir. Milli olan her meselede, yerli olan her meselede Cumhurbaşkanı olarak ben de varım, bunu açıkça söylüyorum. Bugüne kadar kurulan anayasaların hepsi ithaldir, yerli değildir. Ve ithal ürünlerle yönetildik, ithal mantıklar bize hakim oldu, şimdi biz yerliye ve milliyeye dönmeliyiz. (...) Peki, bu durum milletimizi yeni anayasa talebinden vazgeçirdi mi? Hayır. (...) Seçkinci değil kapsayıcı, böyle bir anayasa metnini ancak bu şekilde ortaya çıkarabiliriz. Hani zaman zaman diyorum ya Türk tipi başkanlık, bunu diyorduk ya... İşte bu konuda da Türkiye modeli anayasayı hazırlama başarısını ortaya koyabilmeliyiz. Bu millet içinden bir anayasa yazabilecek, yapabilecek kadro bugüne kadar hazırlayamadı mı? Millet hazır da ‘ben elitim’ diye geçinenler, siyasetçiler buna tam hazır değil; sıkıntı burada. Yoksa millet hazır, millet zaten meydanlarda hep kükrüyor, bunu bekliyor.. (...) Geçtiğimiz yıl 7 Haziran ile 1 Kasım seçimleri arasında bu konuda bedelini hala ödediğimiz bir tereddüt yaşandı mı? Yaşandı. Her taraf kan gölüne döndü mü? Döndü. Niye? İşte açık ortada, hemen şöyle bir koalisyon zemini ortaya çıktı, bunu fırsat bilen yamyamlar ülkemizi kan gölüne döndürdü. Başkanlık sistemi sağladığı mutlak istikrar ortamı ile Türkiye’yi bu tür sıkıntılardan, risklere koruyabilme özelliğine sahiptir, onun sigorta sistemleri çok daha güçlüdür. (...) Bu topraklarda milli ve yerli olan ne varsa, kim varsa, hepsinin de başımızın üzerinde yeri vardır. Aynı şekilde ülkemizin ve milletimizin karşısında kim varsa, ne varsa onunla mücadele etmek de bizim namus borcumuzdur, bunun böyle bilinmesini istiyorum. Çünkü bu memleket sahipsiz değil. Bu devlet, dikkat edin altını çiziyorum, köksüz değil. Bu millet balık hafızalı değil. Emanetçisi olduğumuz değerlerin kıymetini çok iyi biliyoruz.”⁶⁷

Görüldüğü gibi; Erdoğan konuşmasında, 7 Haziran-1 Kasım arasında gerçekleştirilen tüm saldırıların sorumlularını ve sorunun kaynağını oldukça geniş bir çerçeveye alarak işaretlemiş ve tüm sorunların “yeni anayasa”nın gelmesiyle çözüme kavuşturulacağına yönelik bir anlatı kurmuştur. Moffit (2021: 177-184); popülist aktörlerin kriz durumunda mesuliyeti ilk önce kendileri dışındaki “beceriksiz” olarak tanımladıkları ‘siyasetçilere’ ve ‘elitlere’ fatura etmeye çalıştıklarından söz eder. Buna göre fatura, acil kriz vurgusunun metaforik imalarla güçlendirilmesiyle de kabarılaştırılır. Böylece aktörler düşmanca bir söylemle hedefe koyulan ‘elite’ karşı halk nezdinde karşılık bulabilecek bir ‘antipati’ üzerinden ‘kimlik inşa’ edebileceklerdir. Yazar, Laclau’nun eşdeğer zincir inşasında operasyonel hale gelen homojenleştirme işlemini aktörlerin “kriz inşa stratejilerinin bir parçası” olarak tarif eder. Buna göre aktörler öncelikle, kriz karşısında birbirinden farklı

⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “‘Yeni Anayasa için Hep Birlikte’ Temalı Programda Yaptıkları Konuşma” 28.01.2016, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/38673/yeni-anayasa-icin-hep-birlikte-temali-programda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

sorunları ve başarısızlıkları “homojenleştirerek tek bir “bağlama oturtmak” ve bunlara “acil ve basit çözümler önermek” için çaba gösterirler.

Erdoğan ise yukarıdaki konuşmada görüleceği gibi kendi Cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşmiş olan bu saldırıları; yoğun metaforik imalarla hedef gösterdiği birtakım iç ve dış müsebbipleri tek bir bağlamda birleştirmek ve bundan daha farklı bir kriz bağlamı inşa etmek için retorikleştirmiştir. Lidere göre “Yeni Anayasa” konusunda “elit” muhalefet cenahında duyulan tereddüt; “ortalığı kan gölüne” çeviren ve “yamyam” olarak metaforlaştırılan müsebbiplere bir yol açabilecektir.

Erdoğan böylece mevcut anayasayı ‘milletin düşmanı’ olarak konumlandığı “Eski Türkiye” yi temsil eden bir gösterene dönüştürerek ve mevcut bağlama geçmişten günümüze yaşanan tüm bağlamları dahil ederek; var olan “kriz” tanımını ve sorumluluk alanını genişletebilmekte ve bunu destekleyenleri yekûnen ‘gayri yerli ve milli’ ilan edebilmektedir. Böylece ‘Türk Tipi Başkanlık Sistemi’ olarak tarif edilen reçetenin kendisini tanımlayan ‘yerli ve milli’ lik; Laclau’cu anlamda dayatılan bir eşdeğer koda dönüşerek partiler üstü bir zeminin; -devletin- kodu olarak imlenmektedir. ‘Yerli ve milli’lik söylemi ile tarif edilen kimliğin bu konuşmaya “siyasi zeminin” tartışılmaz esas omurgası olarak cisimleştirilen bir “devlet” yüceltiminin simgesi olarak yerleştirilmesi; MHP çizgisiyle bütünleşen bir doktriner milliyetçiliğe meylin de bir göstergesi olarak okunabilir (Can, 2021; Öztan, 2018: 124).

Çünkü hem 1 Kasım seçimleri sürecinde hem de sonrasında MHP; hükümetin terörle mücadele politikasına desteğini gizlememiştir. Bu bütünleşme hali; 2015 yılında, liderin bedeninde şahsileşen bir millet kurgusuna eşlik eden “devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünün tehdit altındalığı” vurgusuyla kendini zaten açık etmekteydi. Erdoğan, AK Parti’nin seçim başarısını “tek millet, tek bayrak, tek vatan ve tek devlet” söylemine referansla bir “bekâ meselesi” olarak sunuyordu. 1 Kasım seçim sonuçları ardından esas değişen; iktidarın ‘yerli ve milli’ söylemi aracılığıyla kimlikler üzerinden kurguladığı antagonizmayı tamamen kurumsal alana çekebilecek yolları inşa etmesi için yeterli özgüveni depo etmesi olmuştur.

Bu yüzden söylemlerinde “millet meydanlarda kükrüyor” gibi “milli iradeyi temsil eden sandık” gibi atıflarını arttırdığını görüyoruz. Fakat başta da bahsettiğimiz gibi söylemdeki asıl “kırılma”; 2016 Mayıs’ında Başbakan Davutoğlu’nun “zaruriyetten” dolayı olduğunu belirterek gerçekleştirdiği istifasından yaklaşık üç ay sonra Erdoğan’ın şahsi liderliğini yeni rejim altında kurumsallaştırmasında bir virajı temsil eden esas krizin cereyan etmesi ardından gerçekleşmiştir. 15 Temmuz tarihinde yaşanan ve “darbe kalkışması” olarak kayıtlara geçecek olayın 2013 yılındaki 17/25 Aralık Operasyonları’na değin AK Parti ve

Erdoğan ile yakın ilişkiler geliştiren FETÖ⁶⁸ tarafından gerçekleştirildiğine işaret edilmiştir (Tokdoğan, 2018: 228). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na "10 Soruda 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Fethullahçı Terör Örgütü" adıyla hazırlanan Kasım 2016 tarihli kitapçığın girişinde olay şu şekilde aktarılacaktır:

"Türkiye tarihinde 15.07.2016, kanlı bir ilk olarak anılacaktı. Türk Silahlı Kuvvetlerinin içine sızmış Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensubu askerlerin başlattığı darbe girişimi; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a suikast düzenlemeyi, Anayasal düzeni ve Parlamenter sistemi yıkarak bir cunta hükümeti kurmayı hedefliyordu. 15 Temmuz Gecesi başlayan kalkışma, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ulusal medya üzerinden yaptığı ve halkı demokrasiyi korumak için meydanlara çağırdığı konuşma sonrası seyir değişti. On binlerce silahsız, sivil gösterici demokrasiyi ve seçilmiş hükümeti korumak için sokağa çıktı. Dünya tarihinde örneği görülmemiş bir darbe karşıtı pasif direniş sonrası darbe püskürtüldü. 16.07.2016 sabahı Türkiye'nin uyandığı manzara trajikti. Askeri helikopterler, tanklar ve F 16'lar, Ankara ve İstanbul'da terörün hakim olduğu bir gece yaşatmıştı. FETÖ'cü teröristler geride 251 şehit, 2 bin 740 gazi bırakmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi 11 kere bombalanmış; Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, polis karargahları ile Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) binalarına saldırılmış; medya kurumları hedef alınmıştı" (10 Soruda 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Fethullahçı Terör Örgütü, 2016: 5).

Ergenekon ve Balyoz davaları sürecindeki hukuksuz ve haksız yargılamaları dile getirerek 'aldatıldığını' ifade edecek olan Erdoğan ile (dolayısıyla AK Parti ile) bir zamana dek çok yakın bağları olan "FETÖ" nün, kitapçıkta bu şekilde aktarılan darbe girişimi; çok geçmeden bir mite dönüştürülecektir (Tokdoğan, 2018: 230).

Özellikle Erdoğan'ın 16 Temmuz 2016'da "Eninde sonunda bu hareket, Allah'ın bize büyük bir lütfudur" şeklindeki cümleleri; MHP ile olan söylemsel yakınlaşmanın nasıl "yerli ve milli ittifak" zemininde bir ortaklığa evrildiğini ve "Anayasa Değişikliği Referandumu" sürecinde rejim değişikliğine karşı çıkan tüm muhalif seslerin bastırıldığını anlayabilmek için kilit önemlidir. Nitekim birçok çalışmada da olay etrafında kurulan anlatıyla Erdoğan'ın şahsi liderliğini Başkanlık Sistemi'yle kurumsallaştırma gündeminin uyumuna dikkat çekilmektedir. Bu anlatıya göre Erdoğan; 15 Temmuz gecesi bir "başkomutan" olarak darbe girişimcilerini durdurmaya yönelik yaptığı canlı TV konuşmasıyla Sevr antlaşmasını bozan ikinci bir "Kurtuluş Savaşı" başlatmıştır (Men. Çınar, 2021: 52). 29 Temmuz'da gerçekleştirdiği konuşmasında da aynı anlatının farklı bir versiyonunu görebiliriz:

"15 Temmuz darbesini destekleyen tek bir siyasi partimizin, tek bir siyasi parti genel başkanımızın, tek bir vatandaş grubumuzun olmaması, geleceğe güvenle bakmamız konusunda bize ümit veriyor. Benim gözümde 15 Temmuz gecesi, Çanakkale'de ve İstiklal Harbinde sergilediğimiz birlik ve beraberliğin günümüzdeki tezahürüdür. Bu manzarayı görüp de

⁶⁸ Darbenin müsebbibi olarak işaret edilen Fethullah Gülen Cemaati, 2016'dan bu yana "FETÖ" (Fethullahçı Terör Örgütü olarak anılmaktadır (Tokdoğan, 2018: 229).

hala ülkesinden, milletinden, 2023 hedeflerimizden, geleceğinden şüphe duyan varsa, inanın bana ben de onun aklından ve izanından endişe ederim.”⁶⁹

Öztan’a (2018: 124) göre de darbe girişimi sonrası “Sevr’in diriltilmesi ve bölünme korkularının ‘yerli ve milli’ kavramlarının bu denli öne çıkarılması hem MHP tabanına hem de ulusalcılara verilen bir mesaj niteliğindedir.” Literatürde de sıkça vurgulandığı gibi krizler otokrat yöneticilere; manevra yapabilmeleri ve kendilerini düşmanlarından koruyabilmeleri için bir alan genişletme fırsatı sunmaktadır⁷⁰ (Levitsky ve Ziblatt, 2018).

Bu süreçte AK Parti’nin Arap Baharı’yla birlikte uzaklaştığı “medeniyet uzlaşması” söylemi de ‘gayri yerli ve milli’ oldukları gerekçesiyle reddedilen evrensel normlarla (demokrasi ve insan hakları) birlikte yerini giderek daha da keskinleşen bir ‘Batı karşıtı’ söyleme bırakmıştır. 15 Temmuz’dan kısa süre sonra Beştepe Millet Kongre ve Kültür Merkezi Açılışı ile Şehitleri Anma Programı’nda yaptığı milliyetçi dozajı yüksek konuşmada da bu karşıtlığın iktisadi anlamda bir içe kapanmaya da gerekçe olarak sunulduğu görülür:

“İşte bunun için uzun süredir yerli ve milli vurgusu yapıyorum. Bunun için ‘kendi göbeğimizi kendimiz kesmemiz lazım’ diyorum. Sanayide, ticarete, ihracatta, savunma sanayinde, yüksek teknolojide, tarımda, hayvancılıkta velhasıl her alanda dışarıdan alan, dışarıya bağımlı olan değil dışarıya veren duruma gelmek mecburiyetindeyiz. (...) Darbecilerden, onların iç ve dış destekçilerinden hesap sorarken, elbette intikam değil adalet peşinde olacağız. Bununla birlikte FETÖ, PKK, DAESH, DHKP-C, bunun yanında YPG; yani ülkemizin ve milletimizin bekası için tehdit oluşturan tüm terör örgütlerinin başını ezmekte de en küçük bir tereddüt göstermeyeceğiz.”⁷¹

Aslında darbeden kısa süre sonra diğer muhalefet partileri ile uzlaşma mesajları verilmiş fakat süreç tam tersi yönde ilerlemiştir. MHP geçmişte her ne kadar Başkanlık Rejimi’ne karşı olduğunu dile getiren demeçler vermiş olsa da 20 Temmuz 2016’dan beri OHAL ile uzun süredir devam etmekte olan fiili bir sistemin resmileşmesi istemini dile getirmiştir. Böylece iki parti arasında kurulan bir iş birliğinin sonunda 2017’nin ilk ayında teklif Meclisten geçirilmiş ve referandum kararına gidilmiştir.⁷² 15 Temmuz 2016’dan 16 Nisan 2017’ye gidilen referandum sürecinde de tıpkı 1 Kasım Genel Seçimleri gibi yoğun

⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “Beştepe Millet Kongre ve Kültür Merkezi Açılışı ile Şehitleri Anma Programı’nda Yaptıkları Konuşma, 29.07.2016 <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/49832/bestepe-millet-kongre-ve-kultur-merkezi-acilisi-ile-sehitleri-anma-programinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

⁷⁰ İnsan Hakları Derneği’nin sunduğu bilanço göz önüne alındığında bu argüman kendisini şüpheye yer bırakmayacak biçimde doğrular görünmektedir. Rapora göre 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen ve 728 gün süren OHAL dönemi süresince çıkarılan kanun hükmünde kararname; örgütün devlet içindeki kadrolardan tasfiyesi ve diğer terör örgütleri de dahil iktidarın kendine yönelen her türlü muhalefeti bastırması için kullanışlı bir araç haline dönüşmüştür (Esen ve Gümüşçü, 2017).

⁷¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “Beştepe Millet Kongre ve Kültür Merkezi Açılışı ile Şehitleri Anma Programı’nda Yaptıkları Konuşma”, 29.07.2016 <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/49832/bestepe-millet-kongre-ve-kultur-merkezi-acilisi-ile-sehitleri-anma-programinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi 10.10.2022).

⁷² Ayrıntılı bilgi için bakınız: http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx (erişim tarihi: 31.05.2022).

endişe ve güvenlik kaygılarını tetikleyecek bir kriz gündemi ve bu gerçekliğe ek Moffit (2021)'e atıfla “kriz inşa süreci” söz konusu olmuştur. 2016 yılında 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası ilan edilen OHAL rejimiyle birlikte ‘tehdit ve güvenlik’ eksenli söylemler öne çıkmıştır. 2017’nin ilk saatlerinde ünlü gece kulübü Reina’ya gerçekleştirilen 39 kişinin hayatını kaybettiği, 65 kişinin yaralandığı saldırıyı ilerleyen aylarda Hollanda ve Almanya ile yaşanan diplomatik krizler takip etmiştir. Hollanda ve Almanya; Ekonomi ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlarının Anayasa Referandumu öncesi “Evet” oyu toplamak için propaganda amaçlı ülkeye girişlerine izin vermemiştir. Bütün bu süreçte “Parlamentar Sistem” in yerine getirilecek “Başkanlık Sistemi” için “Hayır” kampında birleşenler; Türkiye’nin yeni rejimle tamamen bir “dikta” rejime dönüşeceğine dair ortak endişeleri paylaşılanlardan meydana gelmiştir (Kılıç, 2018: 55).⁷³

3.1.3. Anayasa Referandumu' nun Kabulü'nden 24 Haziran'a: Hegemonik Devlet Söylemi Olarak Yerli ve Milli

%51,4 ile “Evet” oyları lehine sonuçlanan bir Referandum sonrasında “parlamentar sistemi” yürürlükten kaldıran “18 maddelik” anayasa değişikliği onaylanmış oldu. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın partili olabilmesine “hukukî boyut” kazandıran bu sonuç; “lider” i güçlendirilmiş yetkiler ile donatan “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” ismindeki yeni sistemin; bunu kabul etmeyen yüzde %48,6’lık bir kesime karşın, “yasal” zeminde onanması anlamına gelmekteydi. Neticede AK Parti’nin daha sonra da defaatle ‘yerli ve milli’ olarak tanımlayacağı muhalefet partisi MHP ile gerçekleştirdiği işbirliği sonucunda; OHAL süreciyle; “fili” olarak sürdürülmekte olan bir sistem, yasal zemine kavuşturulmuştur (Esen ve Gümüşçü, 2017; Men. Çınar, 2021).

Kılıç (2018: 55); AK Parti’nin referandumda gereken sonucu egale etme amacıyla süreç içindeki tüm çabasını; “Hayır” kampındaki endişeli kesimleri “terörist”, “hain” gibi ithamlarla marjinalleştirmek için harcadığını söyler. Analizinin bulguları Kılıç’ın savıyla örtüşür. AK Parti bu süreçte Anayasa Değişikliği konusunda “Evet” kampı dışındaki tüm partileri ‘gayri-yerli ve milli’ ilan ederek marjinalleştirmiştir. Darbe girişimi ardından sarf edilen birlik beraberlik söylemleri; 2017’deki Referandum ile geçileceği umut edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi gündemiyle beraber çok geçmeden yerini yeniden ‘milletin bekâsı’nın referandumda verilecek bir var kalma ya da yok olma kararına bağlı olduğuna yönelik söylemlerle körüklenen ‘korku ve endişe’ atmosferine terk etmiştir.

⁷³Kampanya sürecinde “Evet” yönünde destek veren kanadın başını “MHP” temsil etmekle beraber; BBP ve Huda-Par gibi partiler de bu kampta yer almışlardır. Değişikliğe “Hayır” diyenleri ise HDP, CHP ve bağımsız partilerin yanında SP ve Milliyetçi Hareket Partisi’nden ayrılanlar oluşturmuştur (Esen ve Gümüşçü, 2017).

Alandaki diğer çalışmalarda da vurgulandığı gibi bu dönemde karşıt kampta yer bulan ülke içi heterojen farklılık mantığı bileşenleri (Evet kampına dahil olan MHP ve bazı diğer partiler dışında) 2015 genel seçimlerindeki mantıktan çok büyük farklılık arz etmese de (Erçetin, 2020) Erdoğan, referanduma gidilen süreçte; bu farklılıkları işaret etmek amacıyla söylemlerinde, yerlilik ve milliliğe atıfla referans verdiği ‘değerler dünyası’nın haritasının⁷⁴ ve dolayısıyla eşdeğer zincirin ‘biz’lik kategorisine denk düşen ‘milli kimliğin’ sınırlarını yeniden çizmiştir.

Hatırlanacağı üzere ‘yerli ve milli’ söyleminin öne çıktığı 1 Kasım 2015 seçimleri dönemini; (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile) tamamlanan bir ‘kurumsallığın’ söz konusu olacağı dönemin ‘ilk perdesi’ olarak tanımlamıştık. 15 Temmuz Darbe Girişimi ve ardından ilan edilen OHAL dönemi ise; ‘siyasal alanı’ ‘yerli ve milli’ söylemi ile dizayn etmeye teşne AK Parti’nin ve dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, “yerli ve milli muhalefet” çağrısına; “Türkiye’de fiili bir durum vardır ve bu çözümlidir. Biz millete gitmekten korkmayız. Türk milleti neye karar verirse baş göz üstüne diyerek gereği neyse seve seve yaparız.”⁷⁵ sözleriyle karşılık veren MHP lideri Bahçeli ile birlikte; seslendikleri bütün “populus”u ağırlıklı olarak ‘Türklük’ göstereni üzerinden tanımladıkları bir dönem olmuştur.

Bu tanımlamanın farklılıklar mantığının giderek genişlemesiyle karakterize olduğu ve 1930’lardaki resmi Kemalist söylem aracılığıyla nüveleri atılan “sağ toplumsal hareketler” den izler taşıdığı analizimizde de ortaya konmuştur. AK Parti bu dönemde; gerçekte 80 milyonu kapsama iddiasını dile getirirken başvurduğu ‘yerli ve milli’ söylemini; ‘İslâmi ve milliyetçi’ değerleri imleyen söylemsel kodlarla ve ‘güvenlik, istikrar ve bekâ’ gibi gösterenlerle çerçevelediği oranda, farklılıklar mantığının aynı söylemsel referanslarla eşdeğerlik zinciri aleyhine genişlemesine neden olmuştur.

Erdoğan; kendine yönelen her türlü muhalefeti (en başta CHP ve HDP olmak üzere) ‘yerli ve milli’liğin karşısına yerleştirerek meşru olmayan bir siyasal zemine çeken ve ‘marjinalleştiren’ bir söylem benimsemiştir. Sonuç olarak ‘yerli ve milli’ olarak tanımlanan bir anayasa kabulü için sürdürülen kampanya sonrasında, lider şahsında tümlenecek bir kurumsal sistem yasal dayanağa kavuşturulmuş ve bu şekilde söylemin “hegemonik bir devlet söylemi” ne dönüşeceği kurumsal aşama için ikinci kritik dönemeç aşılmıştır. Anayasa değişikliği’nin kabulüyle; anti-kurumsal söylemlerin popülist bir kopuşu mümkün kılabileceği

⁷⁴ Belge, M., (2016). “AKP önderliğinde AKP önderliğinden daha iyi muhalefet eden yok”, <https://www.diken.com.tr/murat-belge-akp-onderliginde-akp-onderliginden-daha-iyi-muhalefet-eden-yok/>. (erişim tarihi 25.12.2022).

⁷⁵ “Başkanlık mesajı: Fiili durum çözümleri”, *Hürriyet*, 18.10.2016, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baskanlik-mesaji-fiili-durum-cozumleri-40252475> (erişim tarihi: 20.10.2022).

‘görece’ elverişli kurumsal kanalların yetkileri (bu sistemi sonlandırma yoluna gidilerek) kısıtlanmak istenmiştir. 24 Haziran 2018’de gerçekleşen genel seçim sonuçları bu ‘kurumsal aşamaya’ ulaşıldığının tescili olmuştur.

Öncelikle Referandum sonrasında yaşanan en önemli gelişmelerden biri ‘siyasal/askeri casusluk’ suçlamasıyla tutuklanan CHP İstanbul milletvekili Enis Berberoğlu’nun 14 Haziran 2017 tarihinde “MİT Tırları” davasından 25 yıl hapis cezasına çarptırılması olmuştur.⁷⁶ 14 Haziran’da “Berberoğlu” hakkında alınan bu tutuklama kararını “bardağı taşıran son damla” olarak niteleyecek olan CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu; kararın hemen akabinde (1 gün sonra) kendi öncülüğünde Adalet Yürüyüşü’nü başlatmıştır. Parti lideri; 15 Temmuz sonrası ilan edilen OHAL’in, “FETÖ ile mücadelenin ötesine geçerek bütün muhalif kesimlerle mücadeleye” dönüştüğüne (Alemdar ve Köprülü, 2017: 8) ve birçok kesimin tutuklamalar zincirine eklenmesiyle ‘terör ile mücadele’ kapsamının dışına çıkıldığına dikkat çekmiştir.

Ankara Güvenpark’ta başlayan ve Maltepe’de sonlanan 25 günlük yürüyüşte en başta ‘adalet’ talebi (demokrasi talebi ile birlikte) “demokratik bir talep olarak” dillendirilmiştir. HDP yürüyüşe destek verirken; Partisi ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve MHP tepki göstermişlerdir. Yürüyüşün dördüncü gününde medya temsilcileriyle bir araya gelen Erdoğan; Adalet Yürüyüşü’nü 15 Temmuz darbe girişimine benzecek ve ‘gayri yerli ve milli’ bir hareket olarak tanımlayacaktır.⁷⁷ 15 Temmuz sonrasında gerilediği düşünülen yargı bağımsızlığı hususunda talep edilen ‘adalet’; yürüyüşü başlatan Kemal Kılıçdaroğlu ve partisi başta olmak üzere destek veren, katılan tüm kesimlerin ‘terör örgütleriyle’ yan yana anılması aracılığıyla ‘anti-demokratik’ bir hüviyete kavuşturulmaya çalışılmıştır.

⁷⁶ Suçlamaya, 29.06.2015 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan “İşte Erdoğan’ın yok dediği silahlar” başlıklı haber konu olmuştur. Haberde “Suriye’deki gruplara silah ve cihatçı sevk edildiği” yönünde iddialar ve “savcılık dosyasından alındığı belirtilen” MİT tırları görüntüleri yer almıştır. Erdoğan’ın söz konusu “sevk”in “Bayırbucak Türkmenleriyle alakalı” olduğunu iddia edeceği haber için suçlanan Berberoğlu’nun; haberi yapan gazeteciler (Can Dündar ve Erdem Gül) ile “fikir ve eylem birliği içinde” olduğu belirtilerek “devletin gizli kalması gereken bilgilerini, siyasal ve askeri casusluk maksadıyla açıklamak” suçunu işlediğine hükmedilmiştir. AK Parti’yle olan yakınlığıyla bilinen kimi gazetelerde olay; “FETÖ’nün MİT tırları kumpası” başlıkları ile öne çıkarılmış ve suçlamaya ilişkin haberde yer bulan görüntülerin “FETÖ’ye servis” edildiğine ilişkin yorumlar yer almıştır. Yaklaşık 3 yıl sonra ceza süresi 5 yıl 10 ay olarak onanan Berberoğlu’nun önce milletvekilliği bitimine dek infazının durdurulmasına ve salıverilmesine karar verilmiş; fakat sonrasında 04.06.2020’de kesinleşmiş cezası okunduktan sonra “milletvekilliği düşürülmüştü(r).” Berberoğlu gözaltının ardından “Corona virüs tedbirleri kapsamında izinli olarak cezaevinden çıkarılmıştı(r).” Sürecin sonunda ise yeniden “İstanbul milletvekili olarak meclise” dönmüştür.

“Mit Tırları Soruşturması: Neler Olmuştu?”, *BBC*, 27.11.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151127_mit_tirlari_neler_olmustu (erişim tarihi: 10.10.2022).

25 yıl hapis cezası verilen Enis Berberoğlu tutuklandı”, *Duvar*, 14.06.2017, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/06/14/enis-berberogluna-25-yil-hapis> (erişim tarihi: 10.10.2022).

“MİT Tırları kumpasında tüm gerçekler ortaya çıktı”, *Sabah*, 04.07.2017, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/07/04/mit-tirlari-kumpasinda-talimat-teroristbasi-gulenden> (erişim tarihi: 20.10.2022).

“Mahkeme Enis Berberoğlu hakkında AYM Kararına uyulmasına karar verdi”, *Sözcü*, 08.02.2021, <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/son-dakika-mahkeme-enis-berberoglu-hakkinda-aym-kararina-uyulmasi-kararini-verdi-6249551/> (erişim tarihi: 20.10.2022).

“Enis Berberoğlu yeniden milletvekili oldu”, *BBC*, 11.02.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56026990> (erişim tarihi: 20.10.2022).

⁷⁷ Erdoğan’dan Adalet Yürüyüşü’ne: 15 Temmuz’dakilerden Ne Farkınız var?, *Bianet*, 18.07.2017 <https://bianet.org/bianet/siyaset/187553-erdogan-dan-adalet-yuruyusune-15-temmuz-dakilerden-ne-farkiniz-var> (erişim tarihi: 28.11.2022).

Farklı kesimlerin mağduriyetlerine bir şemsiye olabilme potansiyeli taşıyan ‘adalet’ talebi, başta Kemalist kesim olmak üzere farklı kesimlerin ilgisini ve desteğini çekmesine karşın; ‘popülist kopuşu’ gerçekleştirebilecek evrenselliğe ulaşmadan kurumsal söylem tarafından sönümlendirilmiştir. Mevcut rejime (AK Parti) yönelen “toplumsal talepler” (karşı eşdeğer zincir) ile eşdeğerlik zincirinin birbirinden uzaklığı durumunda, var olan “eşdeğerlik”in “zor” yoluyla dayatılmasıyla (Laclau, 2011) sonlanan sönümlendirme sürecinde, Adalet Yürüyüşü bir istisna teşkil edememiştir. Anlaşılacağı üzere alternatif bir eşdeğer zincir yaratabilme potansiyeli barındıran Adalet Yürüyüşü’ndeki sönümlenme; talebin “kurumsal sistem” tarafından muhataba alınması ve “karşılanması” yoluyla değil; tıpkı farklı “muhalif” kesimlerden yükselen “demokratik talepler” gibi “marjinalize” edilmesi ve meşru alandan dışlanması yoluyla gerçekleşmiştir. 2017’nin Ekim ayında iç ve dış politikada önemli gerilimler ve gelişmeler yaşanmıştır. Ekim ayı başında 2015 ve 2016’daki Suriye operasyonlarından sonra İdlib⁷⁸ operasyonuna müdahil olunarak bir kez daha Suriye’ye girilmiştir. Operasyon “milli güvenlik” meselesi olarak öne çıkarılmış ve “Suriyeli sivilleri cihatçı gruplara karşı koruma ve Özgür Suriye Ordusu’nu destekleme” gerekçe olarak sunulmuştur (Erçetin, 2020: 85).

Yine Ekim ayında Türkiye Amerika ilişkilerini geren bir “Vize Krizi” yaşanmıştır. Eylül ayında gözaltına alınan ABD İstanbul Başkonsolosluğunda görevli Metin Topuz’un 4 Ekim’de FETÖ üyeliği ve casusluk iddiasıyla tutuklanmasıyla, önce Amerika, ardından Türkiye karşılıklı olarak vize başvurularını askıya almışlardır.⁷⁹ İki ülke arasında yaşanan bu krizi önceleyen politik gerilimler olarak genellikle “ABD’li rahip Andrew Brunson’un terör örgütleri adına suç işlemek ve casusluk iddiasıyla tutuklanması”⁸⁰, YPG’ye IŞİD’le mücadele kapsamında verilen destek⁸¹, Fethullah Gülen’in iadesi” hususlarında ilerleyen tartışmalar işaret edilmektedir.⁸² Kriz, Aralık ayı sonunda kısıtların kaldırılmasıyla sona ermiştir.⁸³

⁷⁸ Erdoğan; İdlib’teki operasyonu “milli güvenlik” ile yakından ilintili olduğunu belirterek duyuracak ve yeniden “Müslüman ülkelerle dayanışmanın” önemine vurgu yapacaktır. Konuşmasında belirsiz ifadelerle işaret ettiği dış kısıtlamalara “Rusya ve İran” ile bölgedeki işbirliklerinin altını çizerek karşı koyduklarını vurgulamaya çalışacaktır. Erdoğan Amerika ve Batılı ülkelerle olan husumetini andığı konuşmalarda genellikle alternatif işbirliklerini yoğun şekilde vurguladığı görülmektedir (<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84833/idlib-operasyonu-ciddi-bir-harekt-var-ve-devam-edecek>).

⁷⁹ Süreç Bkz. “4 soruda ABD-Türkiye vize krizinin diplomatik boyutu”. BBC, 09.10.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41552996> (erişim tarihi: 10.12.2022).

⁸⁰ Aktan, S., “Adım adım Brunson Krizi: Nereden çıktı nasıl çözüldü? <https://tr.euronews.com/2018/10/12/adim-adim-brunson-krizi-abd-turkiye-iliskilerinde-yaptirimlar-noktasina-nasil-gelindi> (erişim tarihi: 10.12.2022).

⁸¹ Erdoğan Şubat 2016’da “Bu nasıl ortaklık” sözleriyle John Kirby (ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü)’nin “PYD’yi terör örgütü olarak tanımlamıyoruz” açıklamasına cevap verirken “sığınmacı” konusu üzerinden AB’yi ve BM’ni de karşıt kampa yerleştirmiş ve “Suriye Politikası”nı “terör tehdidi” üzerinden meşru bir zemine çekmeye çabalamıştır (<https://www.ntv.com.tr/turkiye/abdye-bu-nasil-ortaklik,FjGy75DUBkmOCT bRtRHQ2w>).

⁸² Vikipedi. “Amerika Birleşik Devletleri- Türkiye İlişkileri” https://tr.wikipedia.org/wiki/Amerika_Birle%C5%9Fik_DevletleriT%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri (erişim tarihi 10.12.2022).

⁸³ “ABD ile Vize Krizi Çözüldü, Türkiye ‘Yanlış Bilgilendirmeye’ Tepki Gösterdi”. BBC, 28.12.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42505444> (erişim tarihi: 10.12.2022).

Ay sonunda öne çıkan bir diğer gelişme ise Eylül 2016'da MHP'nden ihraç edilen siyasetçilerden biri olan Meral Akşener'in partiden ayrılan muhalif isimleri de yanına alarak "Türkiye İyi Olacak" sloganıyla İYİ Parti'yi kurması olmuştur. 1 Kasım 2015 genel seçim döneminde oy kaybı yaşayan MHP'nde yaşanan parti içi muhalefet iki yılın ardından 25 Ekim 2017'de "İYİ Parti"nin kurulmasıyla neticelenmiştir. İYİ Parti, "milliyetçi, kalkınmacı ve demokrat bir parti" olarak tanımlanmaktadır.⁸⁴

Bu yıl dolar 3-4 bandında seyretmiş ve 2018 yılına; "bir yılda ödenmesi gereken 170 milyar dolar dış borcu" ve "40 milyar dolar düzeylerinde seyreden cari açık" ile girilmiştir.⁸⁵ Erdoğan; 2013, 2014, 2015 ve 2017 yılında yaptığı konuşmalara benzer biçimde artan enflasyonu; ülkeye dönük dışarıdan geldiğini söylediği tehditlerle ve onunla ilişkili olduğunu iddia ettiği iç düşman kategorileriyle ilişkilendirerek olumsuz ekonomik gidişatın yapısal nedenlerine⁸⁶ değinmekten imtina etmiştir. Yılın ilk ayı içinde (28 Ocak 2018) Afrin'de başlatılan ve 24 Mart 2018'de sonlandırılan Zeytin Dalı Harekatı gündemi, güncel ekonomik hususlarla ilişkilendirilen önemli bir operasyon olarak ön plana çıkmıştır. Harekat sırasında kullanılan silahların "yerli" olmalarına ve savunma sanayiindeki gelişmelere vurgu yapılarak ekonomik kısıtlara ve engellemelere rağmen başarılı ve güçlü olan bir "Türkiye imajı" oluşturulmaya çalışılmıştır.

Şubat ayında ise AK Parti ve MHP, "seçimlerde partilerin ittifak yapması" için hazırladıkları kanun teklifini TBMM'ne sunmuşlardır. İttifakın adı "Cumhur İttifakı" olarak belirtilecektir. 15 Temmuz 2016 tarihinden sonra aşıkâr hale gelen bu birliktelik, başta 2019 tarihli genel seçimler için resmi bir seçim ittifakına dönüştürülmekteyken bu seçimin erkene çekilmesi gereği hususunda çağrı yapan Devlet Bahçeli'ye olumlu cevap verilmesi

⁸⁴ Fırat, A. H. ve Aksoy, M., "Meral Akşener Politik Yol'a Konuştu" . <https://www.politikyol.com/meral-akşener-politikyola-konustu-turkiye-bu-sistemi-birakin-2023u-bu-hafta-sonuna-kadar-bile-tasiyamaz/> (erişim tarihi: 10.12.2022). Can, K.(2017). "İyi Parti Bekleme Odasında". *GazeteDuvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/10/26/iyi-parti-bekleme-odasında> (erişim tarihi: 10.12.2022).

⁸⁵ Kozanoğlu, H. (2017). "2017'de Dünya ve Türkiye Ekonomisi", *Birgün*, <https://www.birgun.net/haber/2017-de-dunya-ve-turkiye-ekonomisi-197975> (erişim tarihi: 10.12.2022).).

⁸⁶ AK Parti'den önce uygulanmaya başlanan ve AK Parti iktidarında tavizsiz şekilde sürdürülen IMF politikalarının bir getirisi olan "para bolluğu", 2008 ekonomik krizinden sonra tükenmeye ve Türk lirası değer kaybetmeye yüz tutunca tırmanan enflasyon; Cumhurbaşkanı Erdoğan için faiz artırımının bir neticesiydi. Erdoğan; krizin etkileri daha fazla hissedildikçe bu önermesini daha çok tekrarlayacaktır. Hatta 27 Şubat 2015'te "yüksek faiz oranını" "vatani satmak" ile ilişkilendirecektir (<https://www.birgun.net/haber/2017-de-dunya-ve-turkiye-ekonomisi-197975>). Bu konuşmadan bir ay önce ise Merkez Bankası başkanı Doç. Dr. Erdem Başçı; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "faiz indirim talebine"; "enflasyonu görelim ondan sonra adım atalım" şeklinde yanıt vermiştir. Çünkü Merkez Bankası; ülke içinde ve dışındaki birçok ekonomist gibi enflasyon ile mücadele için faizi "güçlü bir para politikası aracı" olarak görmekte ve "enflasyonun neden olduğu faizin sonuç" olduğu tezinden hareket etmektedir(Akgül ve Özdemir, 2018:154). Sonrasında doların 5 sınırına yaklaşması üzerine "olağanüstü" toplanan Merkez Bankası Para Politikası Kurulu faiz artırımına gitmiştir. 2018 seçimlerine kısa bir zaman kala gerçekleşen bu artırım sonrası Erdoğan, 24 Haziran'da kendisinin seçilmesinin ardından "doların düşeceğini" taahhüt etmiştir. Ancak seçimden çok kısa süre sonra durum tam tersi yönde ilerleyecek ve yaşanan diğer diplomatik krizlerle (Rahip Brunson) birlikte dolar kuru 6,5 seviyelerini görecektir (Gündoğdu, O.(2020). "5 Yıllık İnadin Öyküsü", *BirGün*, 27.12.2020, <https://www.birgun.net/haber/5-yillik-inadin-oykusu-328149> (erişim tarihi: 10.12.2022).

neticesinde çok zaman geçmeden erken seçim kararına gidilmiştir. Bu kararın verildiği güne müteakip OHAL'in seçim tarihini kapsayacak biçimde üç ay uzatılması kararı duyurulmuştur.⁸⁷ AK Parti ve MHP'nin kurmuş oldukları Cumhur İttifakı'na resmi üye olarak BBP de dahil olmuştur. 5 Mayıs 2018 tarihinde ise CHP, İYİ Parti, SP ve DP; Millet İttifakı çatısı altında birleşen diğer seçim ittifakı kanadını oluşturmuşlardır. Cumhur İttifakı, Recep Tayyip Erdoğan'ı cumhurbaşkanlığı için tek aday olarak çıkarırken, Millet İttifakı kurucu partilerinin her biri, kendi belirledikleri adaylarını ilan etme kararı almışlardır. Muharrem İnce (CHP), Meral Akşener (İYİ Parti), Temel Karamollaoğlu (SP)'nin adaylıkları duyurulmuştur. Bu isimler haricinde tutuklu bulunan İstanbul Milletvekili Selahattin Demirtaş HDP tarafından, Doğu Perinçek ise Vatan Partisi'nden cumhurbaşkanı adayı gösterilmişlerdir. Seçim sonuçlarına göre Erdoğan %52,6'lık oranla salt çoğunluğa erişerek yeni sistemin ilk cumhurbaşkanı olmuş milletvekili seçimlerinde de %53,7 oranı ile çoğunluk korunmuştur.⁸⁸

“Ve bu vesileyle değerli kardeşlerim, tabi bu seçimler arifesinde özellikle Sayın Bahçeli'nin yerli ve milli duruşunu özellikle vurgulamamam lazım. Ve bu yerli, milli duruşla birlikte inanıyorum ki ülkemizde bizi bölmek, bizi ayrıştırmak isteyenler bu hedeflerine ulaşamayacaklar. Çünkü bizler 7 Ağustos ruhunu yaşamakta kararlıyız, yaşamaya devam ediyoruz, devam edeceğiz (...) Değerli kardeşlerim; Ben Sayın Bahçeli'nin dün yaptığı açıklamayı bu bakımdan çok önemli görüyorum. Kendisine şimdiden beyan ettiği şahsımıza destek kararı için şahsım, partim, milletim adına şükranlarımı sunuyorum. 2019 seçiminin yerli ve milli olanlarla, ipi başka mahfillerin elinde bulunanlar arasında geçeceği açıktır. Yabancı ülkeler başta olmak üzere FETÖ'den PKK'ya kadar tüm aktörler bu çerçevede pozisyon almaktadır. Bizim yerimiz her zamanki gibi milletimizin yanındır.”⁸⁹

Erdoğan, 9 Ocak 2018 tarihinde, henüz Cumhur İttifakı resmi bir ittifak çatısı olarak kurumsallaşmadan gerçekleştirdiği bu konuşmada; destek sözü aldığı Bahçeli'nin dışındaki partilere seslenerek; ‘yerli ve milli duruşun’ tek ölçütünün, gelecek yıl yapılması planlanan seçimlerde AK Parti'ye ve şahsına verilecek destek olduğunu ifade etmiştir. Erdoğan aynı konuşmada, Suriye ve Irak'ta yürütülen operasyonda mücadele edilen düşman kamplarının

⁸⁷ Çalışmalarda; 24.06.2018'de yapılmasında karar kılınan erken seçim kararının muhtemel sebeplerine yönelik farklı iddialar öne sürülmektedir. 2019'da artacağı öngörülen ekonomik bozulma, güvenlik kaygıları ve “İYİ Parti'nin kuruluşuyla güçlenme olasılığı olan bir karşı muhalefet” sayılan iddialar arasındadır (Erçetin, 2020).

⁸⁸ Kampanya sürecinde dikkat çeken önemli ayrıntılardan biri “Eroğlu Erdoğan” isimli seçim şarkısında “yerlisiyle millisiyle, vatan millet el ele” sözlerinin geçmesi olmuştur. Bkz. Poll Production, “Ceyhun Çelikten-Eroğlu Erdoğan”, 11.05.2018, <https://www.youtube.com/watch?v=IYmGUyXeXY8> (erişim tarihi: 15.12.2022). Ayrıca seçim beyannamesinde ‘yerli ve milli’ ifadesine 8 defa yer verilmiştir. Yeni dönemde “yerli ve milli üretim” yapılacağı sözü verilen alanlar sıralanırken “hizmet ve güvenlik” kategorilerinin metne bir talep kategorisi olarak yerleştirildikleri fark edilmektedir. Özellikle “güvenlik” göstereni; geniş yelpazede sıralanan iç ve dış “terör tehdidine” yönelik geliştirilen “savunma sanayii” gelişmelerini aktarırken öne çıkarılmıştır. Oldukça farklı sektörlerde yapılmış “hizmet”ler “yerleştirme çalışmaları”nın bir parçası olarak sunulmuşlardır. Metin; “Özetle aziz milletimizin temel değerlerini esas alan yerli ve milli duruşumuzu hiç bozmadan, hep birlikte geleceğe emin adımlarla yürümeye devam edeceğiz” sözleriyle sonlandırılmıştır. (beyannameyi ekle).

⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “AK Parti Grup Toplantısı'nda Yaptıkları Konuşma”, 09.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/90386/ak-parti-grup-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

(terör, terör örgütleri); “Sarıkamış Harekatı”, “Çanakkale”, “Medine Müdafası”, “Kut’ül Amare”, “Dumlupınar” ve son olarak “15 Temmuz” da mücadele edilen kamplar ile benzer olduğunu vurguladıktan sonra, iç ve dış politikada tayin edilen yöne dair dile getirilebilecek itirazları da sayılan “düşman” kamplarıyla aynı saiklerle (parçalamak, bölmek) hareket edenlerin “mankurtlaştırma” çabaları olarak niteleyerek “marjinalize” etmiştir. Erdoğan’ın, ‘yerli ve milli’ söylemini öne çıkardığı tarih ile TDK’da “ulusal kimlikten uzaklaşan, içinde bulunduğu topluma yabancılaşan”⁹⁰ olarak tanımlanan “mankurt” ifadesini dolaşıma soktuğu tarih kesişir. Buna göre her iki söylem, yukarıdaki konuşmada olduğu gibi birbirine ilikli şekilde konuşmada yer bulduklarında veya tersi söz konusu olduğunda da ‘milliyetçi’ veya ‘dini değerler’e referans yoğunluğu göze çarpar.

Örneğin 20 Eylül 2015 tarihli “Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses” mitinginde “bayrak, şehit, vatan, millet” gösterenlerinin öne çıkarıldığı konuşmada; “1 Kasım Genel seçimleri” ne destek olmayacakları için gayri-’yerli ve milli’ ilan edilen diğerleri; “...bu vatanla da bu milletle de bağı kalmamış olan köksüz, ruhsuz, aşksız, sevgisiz bir mankurt”⁹¹ a benzetilirler. Erdoğan, ‘yerlilik ve millilik’ gösterenleriyle temsil ettiğini iddia ettiği “hayali cemaat”⁹²in karşıtı olarak konumlandığı “mankurt” metaforuyla; Türkiye siyasetinin sağ düşünce çevrelerinde yerlici söylemi benimseyen ‘milliyetçi-muhafazakâr entelijansiya’nın (Taşkın, 2007) düşman kampında yer bulan “Batılılaşmış, yabancılaşmış, solcu aydın” karşıtlığını devam ettirmektedir. Ayrıca Türkiye sağında “ev” de olmanın (Mollaer, 2018) “kimliksel” birer ifadesi olarak öne çıkarılan “inanç”, “kültür”, “tarih”; “mankurtlaşma” tehdit altındaki ana kategoriler olarak sunulur. Bu sürekliliğin izleri; ‘yerli ve milli olan ve olmayanlar’ inşası için çizilen husumet hattını derinleştirmek için başvurulmuş Asım’ın Nesli/Haluk’un Nesli karşıtlığında da tespit edilir.

⁹⁰Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 31.05.2022).

⁹¹“Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses Buluşması”, 20.09.2015 <https://www.youtube.com/watch?v=vpy1YleVg4E&t=1395s> (erişim tarihi: 10.12.2022).

⁹² Anderson (1995) milliyetçiliği; modernleşme ile beraber “hayal edilen bir topluluk” olarak niteler. Fakat ulusun bu hayal edilmişliği”nin dogmatik izlerini sürebileceğimiz, ulusa dair “farklı şanlı tarih ve kahramanlık anlatıları”na ve “tarihsel kahraman figürlerine” göndermede bulunan söylemler; ancak mevcut politik bağlam içinde anlam kazanacakları için Anderson’un “hayali cemaat”i söylemsel alanda gerçekleşen herhangi bir “mevzi” savaşıyla yerinden edilebile olasılığı barındıran bir “tamamlanmamışlık” tasavvuru olarak yorumlanabilecektir. Bu “tasavvur”; daima birbirileri karşısında zayıflasalar da gerilim sürdüğü müddetçe var olmaya devam eden “eşdeğerlik mantığı” ve “farklılıklar mantığı”nın; siyasalın olanaklılık koşullarını var eden ilişkileri üzerinden okunabilecek bir inşa süreci olarak düşünülmektedir. Daima bir “öteki”yle araya çizilen antagonistik sınırı gereksinen bu “topluluk”; ancak hayali bir tanışıklık duygusu” yaratmak için dolaşıma giren söylemler sayesinde istikrarını sürdürebilecek veya karşı eşdeğer söylemin yarattığı popülist kopuş ile yerinden olabilecektir. Dolayısıyla burada Anderson’a atıfta verdiğimiz “hayali cemaat” referansı; Erdoğan’ın “Modern Türkiye koşullarında Kemalizm’in hakim söylemsel kimlik kodlarını zaman içindeki rekabetle giderek parçalı hale getiren “milliyetçi” ve “İslâmcı” söylemlere atıfta bulunurken öne çıkardığı ‘yerli ve milli’ söylemini hala mağdur konumda bulunan ve hegemonya için mücadele eden” kurumsallık karşıtı bir “eşdeğer söylem” olarak kurgulama istemini ele veren bir söylem olduğuna işaret etmek için kullanılmaktadır.

Erdoğan; ‘İslâmcılık’ çatısı altında anılan Mehmet Akif Ersoy’un, eserlerinde “Sünni-dindar” bir gençlik prototipini tarif etmede başvurduğu hayali gençlik “Asım’ın Nesli” metaforunu; “Batılılaşma”nın fikri temsilcisi olarak anılan Tevfik Fikret’in oğlunun ismine gönderme yaparak hedef gösterdiği “Haluk’un Nesli” ne karşı ‘yerli ve milli’ ilan eder. Tevfik Fikret’in Avrupa’ya giderek papaz olan Haluk isimli oğlunu temsilen işaret edilen “Batılılaşmış aydın” prototipi; makbul “eşdeğer zincirin” inşası için bir “tehdit” veya “iharet” unsuru olarak işaretlenmiştir. Özetle; gerçek bir karakter olan “Haluk” ismi, karşıtıyla beraber “makbul olan ve olmayan” bir aydın ve gençlik prototipi yaratmak ve antagonizmayı derinleştirmek için bir metafora dönüştürülmektedir. İslâmcı aydın/gençlik’ e karşı Batılılaşmış/yabancılaşmış/dinsiz aydın/gençlik olarak kurgulanan karşıtlık en nihayetinde Haluk’un Nesli olarak işaretlenen tüm karşıt fikirlerin ve muhalif partilerin Asım’ın Nesli’ni temsil ettiğini söyleyen AK Parti’nin karşısında düşman kampı olarak işaretlenmesine giden yolu açmaktadır.

Dolayısıyla konuşmadaki ‘yerli ve milli’ söylemi 2017 seçimlerinin ardından onaylanan yeni sistem ile birlikte; ancak bu “duruş” a sahip olduğuna kanaat getirilen (verilecek destek ön şartıyla) partiler için bir ‘kapsayan’ rolü atfedilen, “hegemonik derinlikten yoksun” bir söyleme dönüştürülmüştür (Laclau, 2005’ten akt. Arditi, 2010b: 494). Diğer bir deyişle söylem; popülist içerik kazanabileceği “söylemsel hegemonik mücadele alanının dışına itilerek” tek bedende tümlenen ‘parti-devlet’ hegemonyasının/ kurumsallığının bir çatısı olarak adlandırılmaya çalışılmakta ve Türkiye sağında İslâmcılığa ve milliyetçiliğe atfedilen değerlerle çevrelenmektedir. Yüksek düzey kurumsallaşma ile paralel ilerleyen bu dönüşümün yaşandığı politik bağlamda Erdoğan; şahsına verecekleri her desteğe karşılık, “partisi ve millet” i adına “şükranları(n)ı” sunmaktadır.

Ayrıca kendi ifadesiyle, “Tayyip Erdoğan’a ve AK Parti’ye yönelik saldırılar”, “80 milyon nüfusu, 780 bin kilometre toprağıyla Türkiye” ye ve hatta “İslâmi bir millet” tasavvuruna tekabül eden “ümme”ye yapılmış kabul edilmektedir. Konuşmadaki “bütünlük ve birlik” ifadeleri toplumda herhangi bir ayrışmanın varsayılmadığı ifadelere tekabül etmektedir. Nitekim bir “bütün” olarak hitap edilen “kısmîliğin”, kurgusunu gizlemek için sarf edilen, “milletimizin yanındayız” veya “7 Ağustos Ruhu” gibi ifadeleri takiben sarf edilen; seçimlerin “yerli ve milli olanlarla ipi başka mahfillerin elinde bulunanların arasında” geçeceği ifadesinin işaret ettiği yarık; bu kurguyu açığa vurmaktadır. Özetle 2015 ve 2017’de yapılan seçimlerde ön planda tutulan “parti-devlet-millet” özdeşliği, bu dönem içinde de oldukça belirgin hale getirilmiştir.

3.2. Birlik Çanağı'nda Eritilemeyen 'Farklılıklar': Kurumsallaşan Söylemin Deşifresi

Ulusal kültürün bir söylem olduğunu belirten Hall'e göre; (Hall, 1997'den akt. Wodak, de Cillia, Reisigl ve Liebhart, 2009: 4) "Ulusal kültürler ulus ile ilgili anlamlar üreterek kimlikleri oluşturur. Kimliğimiz ise bugünü geçmişle birleştirerek anlatılan hikayelerde bulunurlar ve inşa edilmişlerdir." Buna göre söylemler hem eylemlerimizi hem de kendimiz hakkındaki anlayışımızı düzenleyecektir. Aynı argümanı Laclau'nun eşdeğerlik ve farklılıklar mantığının ezeli gerilimine dayanan kuramına formüle ettiğimizde de siyasi söylemde sürekli yeniden inşa edilen bir "milli kimlik" (ya da Heaney'in bir aidiyet vurgusuyla öne çıkardığı milli habitus) gerçekliği karşımıza çıkacaktır. Nitekim Bauman (2018: 255), çalışmasında milliyetçi öğretinin biz/onlar karşıtlığından beslenen birlik anlatısının bir "benzerlikler birliği mi aykırılıklar birliği mi?" olduğu sorusunu sorarak bunu bir ölçüde gerçekleştirmiş görünmektedir. Bauman'ın bu soruya yine milliyetçi öğretinin içinden ve milliyetçilik ve vatanseverlik arasındaki ayrımı masaya yatırarak ürettiği cevap ise bize; 'yerli ve milli'lik söylemine kazılı eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı gerilimini bu başlığımız altında nasıl yorumlayacağımız konusunda önemli ipuçları verir. Buna göre;

"Vatansever/milliyetçi öğretinin "biz" dediği, bizim gibi, "onlar" dediği ise bizden farklı olanlardır. "Biz" in içine dahil olanlar her bakımdan özdeş değildirler; ortak özelliklerimizin yanı sıra, aramızda farklar da vardır, fakat benzerlikler bu farklılıkları önemsizleştirir, etkisiz ve yüksüz hale getirir. Hepimizi birbirimize benzer kılan özellikler, bizi birbirimizden ayıran her şeyden çok daha anlamlı ve önemlidir; o kadar ki belirli bir durumda tavrımızı belirlememiz gerektiğinde benzerliklerimiz farklılıklarımızın önüne geçer. "Onlar" dediğimiz de bizden her noktada farklı değildirler; fakat bütün diğerlerinden daha önemli bir noktada farklılaşırlar ve bu tek nokta o kadar önemlidir ki, bizi birbirimize benzer kılan ortak noktalar ne olursa olsun, birlikte bir tavır almak, ötekilerle dayanışmak imkansız hale gelir. (...) Milliyetçilik, yalnızca içerdekilerin içeride olmaya ve sonsuza kadar orada kalmaya hakkı vardır diyerek kapıyı kilitler, varsa bütün tokmakları söker ve zilleri iptal eder. Vatanseverlik ise, en azından görünüşte, daha hoşgörülü, ılımlı ve yardımseverdir – giriş ücreti isteyenlere parayı hemen uzatır. Ama yine de nihai sonuç, neredeyse her zaman, dikkat çekici şekilde tanıdıkır" (Bauman, 2018: 255-256).

Yazara göre kişiler; farklılıklarına rağmen bir araya gelebilirler ve farklılıkların bir çeşit müzakere edilmesiyle onlardan uzaklaşmadan "Cumhuriyetçi bir birlik modeli" inşa edebilirler. Her ne kadar bu "öz-kimlik" inşası için bağlamlarından koparıldıkları ölçüde "kırılgan, geçici ve zamanlı" hale gelseler de eyleyenlerin "koruma" azmi göstermesiyle bu pekala sürekli kılınabilir (Bauman, 2018: 257). Bauman burada kimlik ve farklılığın birbiriyle olan çelişkisini reddetmekle; farklılıkların dışlanmadan temsilini mümkün kılan ve birbiriyle eşit biricikliklerin bir aynılık halinin mümkün olabileceğini savunan felsefi yaklaşıma yakın

durduğunu kanıtlar. Michael Hardt (Uyurkulak ve Arsenjuk, 2007: 38)⁹³ ve Negri ise bu felsefeyi liberal demokrasi eleştirisi bağlamında tartışarak biricikliklerin bileşiminden oluşan bir çokluk fikri ile temellendirmeye çalışmışlardır. Ama yazarlar için çokluk ,kesinlikle bir tekillığe indirgenemez. Dolayısıyla, bir halk da egemenler tarafından inşa edilmiş bir ulus-devlet de bir özdeşliğin adı veya temsili oldukları için bu çokluk fikrini karşılamayacaktır

Tekilliklerin farklılıklarını muhafaza ederken ‘ortak’ inşada yer bulabilmelerini mümkün kılan felsefi yaklaşım Laclau’nun en temelde tikel taleplerin eşdeğer zincirde bir araya gelerek kısmi bir bütünlük inşa edebilmelerine dayanan popülist mantık kuramında da hakimdir. Fakat farklı taleplerin, tek bir talebin diğerlerinin üzerini bürümesiyle korunan biriciklikleri artık Bauman’a (2018) referansla ifade edecek olursak “kırılgan, geçici ve zamanlı” hale gelmişlerdir. Dolayısıyla daima tamamlanmamış bir kısımlık içeren ‘halk’ inşasında popülist mantık ancak eşdeğer mantığın farklılık lehine genişlemesiyle; yani eyleyicilerin çoğulcu söylemi öne çıkarmasıyla güçlü kalabilecektir. Bu bakımdan iktidarda bir popülizmden bahsedebilmemizin koşulu (karşısında daima ona karşıt bir kampın var olacağını bilerek); söylemde ‘biz’liği temsil eden kampın ne kadar farklı talepleri ve kesimleri kapsadığını tespit etmeye ve hangi boş gösterenlerle homojen kılındıklarına odaklanmaya dayandırılabilir.

Fakat çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz gibi eğer popülizm kurumsallaştıysa, mevcut rejim artık kendine yönelen farklılık taleplerini (demokratik talepleri) ‘marjinal’ ilan edecek ve otoritesini pekiştirecektir. Bunu da taleplerin birliğine dayanan söylemler aracılığıyla değil topluma dayatılan eşdeğer söylemler aracılığıyla mümkün kılmaya çabalayacaktır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ‘yerli ve milli’ olarak retorikleştirdiği yeni büyük çatıyla; bütün bir ‘millet’ olarak kurguladığı “pleb” i; “tek millet, tek, bayrak, tek vatan, tek devlet” e dayanan “Yeni Türkiye” ye çağırmış ve onlara “maziden atıye” değin sürecek bir “istikrar” ve “güven” ortamı vaat etmiştir. Bu ‘birlik’ ve ‘bütünlüğün’ sürekli tehdit altındalığı ise milli kimliğin yeniden üretiminde de çok önemli bir faktör olarak öne çıkmıştır. Erdoğan “terörle”, “terör örgütleriyle” ve onun işbirlikçisi olduğu söylenen diğer iç ve dış düşman kategorileri ile mücadele söylemini oldukça sık tekrarlama yoluna başvurmuştur.

Özetle incelediğimiz konuşmalarda homojenlik tasavvuruyla genişletilmeye çalışılan çeperin darlığını açık edecek tüm (demokratik) talepleri aynı havuz içinde ‘marjinalleştiren’ bir referans yoğunluğu göze çarpmaktadır. Örneğin Laclau’nun terminolojisinde ‘biz’ lik kategorisine karşılık gelen “eşdeğer zincirin” örgütlenebilmesi için araçsallaşan kodların başında gelen “millet” ve “milli irade” boş gösterenleri taleplerin istisnasız karşılandığı tezine

⁹³ Uyurkulak, S. ve Arsenjuk, L. (2007). “Michael Hardt’la Söyleşi: Çokluk Biricikliklerin Bileşimidir”. *Mesele*, (10):34-42. 64.

yaslanarak üretilen kapsayıcı anlam atıflarıyla anılmaya çalışıldıklarında dahi (aynı seçim döneminde ve sıklıkla aynı konuşma akışında) kimi zaman açıktan zikredilen, kimi zaman adresi gizli bırakılan “iktidar odakları”nın ve “seçkin kesim”in karşısında konumlanan “kısmi”liğe karşılık gelecek biçimde atıflarla ‘onlar’ kategorisinin sınırlarını genişletmek için araçsallaşmışlardır. Ayrıca lider, hatasız işlediği ve işleyeceğini savunduğu kurumsal işleyişin çatlaklarını, parti-devlet özdeşliğine dayanarak yüceleştirdiği ismini de bir “boş gösteren” olarak kodlayarak doldurmayı ihmal etmemiştir.

Ele aldığımız özgül bağlam; tek tek demokratik taleplerin bir araya gelerek oluşturdukları zincirde bu taleplerden birine düşen “evrenselleşme” hakkını sahiplenen ‘boş bir gösteren’ in gerçekten zinciri temsil edip etmediğine hatta böyle bir “talepler birliği” nin varlığına” şüpheyle yaklaşmamızı gerektirmektedir. Çünkü iktidarın kapsamımıza dahil ettiğimiz konuşmaları aracılığıyla “muhalif” değil 20 yıldır “muktedir” pozisyonda duran bir partinin siyasi mantığı sorgulanmaktadır. Örneğin daha sonra detaylandıracağımız gibi Erdoğan’ ın “populus” un ortak talepleri olarak konuşmasına yerleştirdiği ‘güvenlik, hizmet ve kalkınma’ gösterenleri, mevcut krizden sonra oluşturulan söylemsel strateji içinde, mağdur edici “düşman” kategorisine çekilen antagonistik sınırın bütün muhalif hareketleri de içine alacak biçimde derinleştirilmesi amacıyla bağlamsallaştırılmışlardır. Şimdi Erdoğan’ın kendi ismini merkeze alarak etrafında inşa etmeye çalıştığı kurumsal sistemde (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi) siyasetin tek meşru zemini olarak dayattığını iddia ettiğimiz ‘yerli ve milli’ söylemiyle konsolide ettiği homojen bütünlüğe (populus) olan aidiyeti sembolize eden önemli kodların, boş gösterenlerin hangi stratejilerle nasıl bağlamsallaştırıldıklarına ve bunun sağ siyasi geçmişle ilintisine daha yakından bakmaya çalışacağız.

3.2.1. Türklük ve İslâm Gösterenleriyle Yaratılan Antagonistik Sınırlar: Homojen ‘Tek’lik Anlatısında ‘Olumsuz Öteki’nin İnşası

Söylemsel hegemonik mücadelede ‘biz’e dahil edilmeyen kesime yöneltilen suçlamalarda, hedef alınan ‘öteki’nin sahip olmadığı iddiasıyla kimi toplumsal değerlere referans verme oldukça rastlanır bir durumdur. Tüm toplumu temsil ettiği hükmüyle kendilerine evrensellik addedilen değerlerin ‘bütün’ için genel-geçer bir ortaklık olarak dayatılmaları bu değerleri içselleştiremeyen veya içselleştirmedikleri yargısıyla olumsuzlanan, suçlanan düşmanlaştırılan kesimlerin varlığını mümkün kılar. Kısacası - gerçekte- temsil edilen ‘parça’ tarafından paylaşılan kimliklerin tümü ‘populus’ adına çerçevelenerek evrenselleştirildiği her durumda; buna sahip olan ve olmayanları kategorize edebilmek için mevcut bağlama uyumlu şekilde inşa edilirler. Çünkü homojen bir bütün’

adına evrenselleştirilen bu kimlikler kaçınılmaz olarak bununla uyumsuz addedilen ‘öteki’ nin inşasıyla bir ilişki kuracaktır. Yani baştan itibaren tekrarladığımız gibi eşdeğerlik zincirinin ‘biz’lik üzerinden eklemlendiğini belirttiğimizde dışsal bir ‘onlar’ kategorisinden etkileneceğini garanti etmiş oluyoruz.

Liderin idealize edilmiş homojen bir grubu temsil eden ‘halk’ veya ‘millet’ ile bu birliğe karşı son derece tehditkâr, uyumsuz ve tekinsiz ilan ettiği ‘öteki’ler arasına çektiği sınırın her iki yakasının popülist söylemin tanım sınırlarına dahil olabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü liderin ‘biz’liği mobilize etmede işe koştugu makbul kimlik tanımlarını yeniden üretmeye duyduğu gereksinim bu makbülleştirilen ‘bütün’ tanımından dışlanacak ‘müphem demos’u kaçınılmaz olarak üretecek ve yaslandığı mantığa bağlı olarak (eşdeğerlik/farklılık) bu “demos” un (onlar) sınırlarının genişlemesine sebep olabilecektir. Dolayısıyla bu durum antagonistik sınırın her iki kategorisini de kapsayan bir popülizm mantığının devrede olduğuna yorulmalıdır. Bu çerçevenin popülizm derecesini saptayabilmemizdeki önemli etmen ise liderin ‘farklılıkları’ kuşatma adına anti-kurumsal söylemlere ne kadar başvurduğunun (popülist söylem) sorgulanması olacaktır. Antagonizmaların işlettiği eşdeğerlik ve farklılıklar mantığının söylemdeki izlerini saptamamız; ‘yerli ve milli’ söyleminin ‘kurumsal’ veya ‘popülist’ olarak tarif edebileceğimiz muhtevasını da tartışabilmemizi sağlayacaktır. Grupların homojen tahayyülünün anti-demokratik siyasi mantığa yaslanıp yaslanmadığı konusu da esasen eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı arasındaki bu gerilimli uzlaşmayı ele veren ‘siyasi kriz’ ve ‘seçim’ dönemlerinde belirginleşmektedir. Örneğin 2015, 2017 ve 2018’de gerçekleşen seçimlerde Recep Tayyip Erdoğan, ‘millet’ in homojen bir bütün olduğu tahayyülüne yaslanırken ‘millet’ ifadesi üzerinden “olumsal kendini sunma” stratejisini öne çıkarmıştır. Bu ifadelerde çoğunlukla homojen olarak tanımlanan “bütünlük” üzerinden ‘iktidarın’ sahip olduğu hoşgörüye, önyargısızlığa vurgu yapılarak saygınlık arttırılmaya çalışılır (Van Dijk, 2015: 92).

“Sevgili kardeşlerim bizi asıl üzen ise yerlilikle millilikle bağlantısını koparanların Türkiye üzerinde oynanan oyuna gönüllü figüranlık yapıyor olanlar. Ülkemizde teröre bulaşanlar da hangi saikle olursa olsun onlara destek verenler de bu coğrafyada niçin bulunduğunu bilmeyenlerdir. Şu bayrağın renginin, hilalinin, yıldızının anlamına müdrik olmayanlardır. Bu ülkede etnik kökeninden dolayı değerli kardeşlerim biz kimseyi dışlamadık. Dışlamayız. Biz Yaradılanı Yaradan’dan ötürü severiz. (...) Benim Türk kardeşlerim burada mı? Benim Kürt kardeşlerim burada mı? Zaza kardeşlerim burada mı? Arap kardeşlerim burada mı? Çerkez kardeşlerim burada mı? Boşnak kardeşlerim burada mı? Roman kardeşlerim burada mı? (...) Öyleyse biz biriz beraberiz, kardeşiz.”⁹⁴

⁹⁴ ‘Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses’ Buluşması”. <https://www.youtube.com/watch?v=vpy1YleVg4E&t=1395s> (erişim tarihi: 20.10.2023).

Aynı şekilde “biz yerli ve milli olan herkese her kardeşimize kökenine, inancına, bölgesine meşrebine bakmaksızın kucağımızı ve gönlümüzü sonuna kadar açık tutacağız.”⁹⁵ diyen Erdoğan, etnik bir kimlik olarak Kürtleri dışlamadıklarını; “milli birlik ve kardeşlik” içinde yaşamının tek mümkün reçetesi olarak takdim ettiği “Yaratılanı Yaradan’dan ötürü sevmek” sözünün işaret ettiği dini hoşgörü vurgusuyla kanıtlamaya çalışır. Aynı zamanda Kürt kimliğini sıraladığı diğer etnik unsurlarla birlikte “tek millet” özdeşliğinin bir parçası ilan eder (Koyuncu, 2014: 221). Erdoğan çeperlerini genişletmeye çalıştığı bütünlüğe dahil etmediği ‘kesimlere’ vurgu yaparken ise “öteki”nin olumsuzlaması/düşmanlaştırılması üzerine kurduğu söylemsel stratejiyi öne çıkarır. Özellikle ‘yerli ve milli’ söyleminin öne çıktığı konuşmaların neredeyse tümünün konusunun “terörle mücadele” olduğu fark edilir. Erdoğan 2015 Kasım seçimlerine yaklaşırken “Türkiye’nin Kürt Sorunu yoktur, terör sorunu vardır diyecek bir noktaya geldik” diyecek ve ekleyecektir:

“Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır. Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır. Rengini şehitlerimizin kanından alan, hilali bağımsızlığımızın sembolü, yıldızı şehidimizin ta kendisi olan bu bayrağın anlam olarak dünyada eşi benzeri yoktur. Kim ki bu bayrağa sahip çıkıyorsa işte o yerlidir, millidir, Türkiyedir. Kim ki bu bayrağa yan gözle bakıyorsa, indirmeye, yıkmaya, yakmaya çalışıyorsa işte o, bu vatanla da bu milletle de bağı kalmamış olan köksüz, ruhsuz, aşksız, sevgisiz bir mankurtur.”⁹⁶

Yine sırasıyla 2017 Anayasa Referandumu öncesi 3. Milli Kültür Şurası’nda ve 24 Haziran 2018 Genel seçimleri öncesi Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Sistemi Sempozyumu’nda yaptığı konuşmalarda şu ifadelerle yer verir.

Unutmayalım ki, medeniyetimizden koparsak her şeyimizi kaybederiz. Kültürümüzü kaybedersek yok oluruz. Kimliğimizi, kişiliğimizi özgünlüğümüzü terk edersek yığınların içinde kaybolup gideriz: Onun için her fırsatta ‘tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet’ diyoruz. Bu ilkeler istiklalimizin ve istikbalimizin emniyet kilididir. Geleceğimize güvenle bakabilmek için, dağılıp parçalanmamak için, bizim bölmek, bölüştürmek isteyenlerin karşısında çok daha diri olabilmek için bir olacağız, iri olacağız, diri olacağız, kardeş olacağız, hep birlikte Türkiye olacağız, bu amaca yönelmek için milli kültürümüze sahip çıkmalıyız.”⁹⁷

“Dün Aksaray’da ‘tabii ki evet’ dedik. Niye? Tek millet için evet, tek bayrak için evet, tek vatan için evet, tek devlet için evet... Bundan daha başkası olabilir mi? 80 milyon tek millet, bunun için evet. Ve şehidimizin kanıyla rengini almış, bağımsızlığını hilalle taçlandırmış ve her yıldızın bir şehidi ifade ettiği bayrağımız, ona evet. Ve ‘bayrakları bayrak yapan üstündeki

⁹⁵ Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses’ Buluşması”. <https://www.youtube.com/watch?v=vpy1YleVg4E&t=1395s> (erişim tarihi: 20.10.2023).

⁹⁶ A.g.e.

⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “3. Milli Kültür Şurası’nda Yaptıkları Konuşma”, 03.03.2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/72348/3-milli-kultur-srasinda-yaptiklari-konusma.html> (erişim tarihi: 31.05.2022).

kandır, toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır.'780 bin kilometrekare tek vatan, onun için evet. Ve tek devlet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, onun için evet."⁹⁸

Erdoğan'ın her iki stratejiyi öne çıkarırken basmaya gayret ettiği zeminde 'dini' ve 'milliyetçi' değerler eksenli referans yoğunluğu göze çarpmaktadır. Konuşmalarında partisinin ve kendisinin 'yerli ve milli' olduğunu usamlama stratejisinde sıkça "Türk-İslâm medeniyeti"nin bir berdevamı olduklarına yönelik söylemlere başvurmuştur. Bu söylemlerin çoğunlukla 'millet' i temsil konusunda kuşku duyulmayacak tek 'yerli ve milli' liderin 'Erdoğan' olacağına yönelik temel iddianın prelüdü olarak konuşmada yer buldukları söylenebilir. Nitekim yukarıdaki pasajda göze çarpan 'bayrak, vatan, şehitlik' vurgusu ve ona eşlik eden 'yerli ve milli olan' ve 'olmayanlar' sınıflandırması, 'yerli ve milli' olmanın bahsedilen politikaları desteklemekten geçeceğine dayanan temel tezi kuvvetlendirme yolunda işlevselleşmiş görünmektedir. Daha önce de üzerinde durduğumuz ve barındırdığı anlam bakımından da 'milliyetçi' bir imaya sahip olan 'mankurt' ifadesi de olumsuz sunumu destekleyen bir metafor olarak öne çıkarılmıştır. Bunun yanında Erdoğan' ın bahsettiğimiz konuşmasına; Mollaer' in (2018) "muhafazakâr yerlilik" in önemli fikri kaynaklardan biri olarak andığı Yahya Kemal Beyatlı'dan yaptığı alıntıyla başlaması da üzerinde durulacak detaylara sahiptir.

"‘Şu kopan fırtına Türk ordusudur Yarabbi, Senin uğrunda ölen ordu budur Yarabbi, Ta ki yükselsin ezanlarla müeyyed namın, Galip et çünkü bu son ordusudur İslâm' ın.' diyerek dua ettiği o büyük 'millet' in ta kendisisiniz.' Sizin bu azminiz, bu kararlılığınız bu samimiyetiniz sürdüğü müddetçe evelallah bu milleti 1000 yıllık yürüyüşünden kimse alıkoyamaz."⁹⁹

Alıntılanan kısmın içinde geçen "Türk ordusu" ve "İslâm" vurguları daha sonra da göreceğimiz gibi 'yerli ve milli' söyleminin referans çerçevesini kuran değerlere işaret etmesi bakımından bir hayli önem kazanır. Mollaer (2018), sözlerin sahibi Yahya Kemal Beyatlı'nın fikri dünyasına "muhafazakâr yerlilik" söylemi bağlamında mercek tuttuğunda; ilk olarak onun Ziya Gökalp' ten farklılaşan "Türk Müslümanlığı" yaklaşımına özel olarak vurgu yapmıştır. Buna göre "Türk Müslümanlığı" olarak betimlenen "dini" yorum, Yahya Kemal'in düşünce izleğinde "mazi/kök"¹⁰⁰ ve "bu topraklar" anlatısıyla birlikte üçüncü "muhafazakâr

⁹⁸ Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı, "Cumhurbaşkanlığı Sistemi Sempozyumu'nda Yaptıkları Konuşma", 11.02.2017. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/71056/cumhurbaskanligi-sistemi-sempozyumunda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

⁹⁹ Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses' Buluşması". <https://www.youtube.com/watch?v=vpv1YleVg4E&t=1395s> (erişim tarihi: 20.10.2023).

¹⁰⁰ Mollaer' in yazarın kendisinden alıntılanarak aktardığı üzere (Kemal, 1992: 123'ten akt. Mollaer, 2018: 30) Yahya Kemal; Ziya Gökalp' in "harâbîsin harâbatî değilsin, gözün mâzidedir âtî değilsin" sözlerine karşılık sarf ettiğini söylediği "Ne harâbî ne harâbatîyim, kökü mâzide olan bir âtiyim..." sözlerinin bir "hakikat" e karşılık geldiğini belirtmiş ve bunun yanında birden çok kez farklı eserlerde aynı sözleri atf yaparak hakikati inşa uğraşmıştır. Çalışmada Yahya Kemal düşünce dünyasında Ziya Gökalp'ten farklı bir anlayışla "Türk Ruhu" nu bir tür sezgiyle idrakına çabalayan bir yer işgal ettiği belirtilmektedir.

yerlilik” motifini oluşturmaktadır. Çalışmada bu yorumun İslâmcılığın sabit tefsirinden (“evrensellik” ve “İslâmi rasyonalist” olarak da tanımlanan) nispi bir uzaklaşmanın hatta kopuşun sonucunda geliştiği de belirtilmektedir. “Yahya Kemal’ e göre, Türkler İslâmiyet’ i ancak ve ancak ‘kendi mizaçlarına göre’ belirli bir ‘bağlam’ dan kabul edebilirlerdi; başka türlü, İslâmiyet’ in özündeki soyut evrensellerin bağlamdan bağımsız bir biçimde gerçekleştirmeleri imkansızdır”(Mollaer, 2018: 41).

20 Eylül 2015 tarihinde gerçekleşen bu konuşma içerisinde Erdoğan’ın “millet” i homojen bütünlüğe işaret eden anlamıyla kullanırken güçlü bir birlik ve beraberlik vurgusu yaptıktan sonra “Kürt Sorunu”nun böyle bir “homojen” tasavvurda artık söz konusu olmadığına dair ifadelerle yer verirken bir üst kimlik unsuru olarak “Sünni-Müslümanlık”ı ve “Türklük” ü fazlasıyla öne çıkarması ve bu söylemler yoluyla hedefine illegal Kürt hareketiyle birlikte, oy veren çoğunluğu Kürt etnik kökenli vatandaşlardan oluşan ve %13,1 gibi bir oy oranı desteğiyle parlamentoda temsil olanağı bulmuş HDP’yi yerleştiriyor olması bulgusu; karşıt bir cepheden azade bir görünüm çizilmek istenen homojenlik iddiasına aykırı düşüldüğüne bir işaret olarak okunmaktadır. Erdoğan’ın söylemine göre Kürtler ancak Türk-İslâm habitusuna dahil oldukları takdirde ‘yerli ve milli’nin bir parçası olabileceklerdir (Saraçoğlu, 2020; Türk, 2014).

Konuşmanın devamında ise yine tarihsel izlekte yer verdiğimiz merkez sağ parti liderlerinin anmaya teşne oldukları “Halka Hizmet Hakk’a Hizmettir” sözünün tekrarlandığını görürüz. Daha önceki bölümlerde üzerinde durduğumuz sağ siyasi gelenek ve düşünce hareketlerini düşündüğümüzde bu kaçınılmaz bir durum olarak görülebilir. AK Parti’ nin kitlelere seslenmede ‘dini’ birtakım unsurları dayanak olarak kullanması, politik hamlelerinde İslâmi unsurları ön plana çıkarması, partinin Türkiye merkez sağ geleneği içindeki konumu hesaba katıldığında garipsenmeyecek bir bulgu olarak kendini gösterir.

Bu başlık altında önemsediğimiz asıl bulguyu ise liderin ‘millet’ olmaya dair homojenlik vurgusunda ‘dini ve milliyetçi’ değerlere verdiği referansları hegemonik meşruiyet kaybı riskiyle beraber daha da dışlayıcı ve ötekileştirici hale gelecek olan söylemlerine dayanak olarak kullanması ve bunlar üzerinden konsolidasyon sağlamaya çaba sarf etmesi oluşturmaktadır. Bu değişimin en somut tezahürüne ise Erdoğan’ ın kendisinin de ‘yerli ve milli’liğin “somut tezahürleri” olarak takdim ettiği “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” sloganındaki gösterenleri açıklamak için kurduğu retorikte karşılaşmaktayız. Özellikle MHP ile sağlanan iş birliğinin 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi sonrasında resmileşmesi üzerine, gösterenlerin anlam dünyasını şekillendiren ‘dini ve milliyetçi’ argümanların dozajında bir yükselme yaşanmıştır. Bu değişimi

gözlemleyebileceğimiz konuşmalara geçmeden önce bu gösterenlerin çalışmamız açısından neden önemli olduklarını ‘millet’ ifadesi üzerinden açıklamaya çalışalım. Gülalp (2023: 7) ‘millet’ ifadesinin -daha önceki bölümlerden de hatırlanacağı üzere- Türkiye siyasetinde ‘halk’ kelimesi gibi kozmopolit bir ifadeden ziyade çoğu zaman sınırları çizilen bir etnik veya dini kimlik grubunun nüfus içindeki çoğunluğuna gönderme yapan bir anlama büründüğünü ifade eder. Ona göre “Totaliter rejimler, millet kavramını ön plana çıkararak halk denen nüfusu daraltırlar ve kendilerinin daraltılmış tanımıyla millete dayanan birer rejim olduklarını, milleti temsil ettiklerini öne sürerler.” Yazara göre bu durumda “popülist kategori” bu bağlamdaki bir kullanım için uygun düşmeyecektir.

‘Millet’in hem ‘parça’yı hem de ‘bütün’ ün kendisini anıştıran ikili vurgusunu Laclau’cu popülizm teorisi bağlamında daha farklı bir düzlemde ele alabiliriz. Çünkü ‘millet’ ayrışmayı mümkün görmeyen homojen tasavvuru (kurumsal söylem) veya toplumun kalbinde inşa olan yarıktaki ‘biz’liğe karşılık gelen “kısmiliği” betimleyebilmek için kullanılırken, eşdeğerlik ve farklılık mantığının birbirini destekler biçimde işe koşulmasına alan açmaktadır. Yani toplum ayrılmaz bir bütün olarak kurgulanırken Laclau’ nun “fark mantığı”nın baskın hale geldiği “kurumsalcı söylem” yükselmektedir. Bu söylem aracılığıyla tüm toplumsal sorunların herhangi bir kurumsallık karşıtı duruş olmaksızın güçlendirilen kurumsal mekanizmalar aracılığıyla çözüldüğüne vurgu yapılır. Örneğin yukarıda örneklediğimiz gibi içine Kürtlerin de dahil edildiği farklı kimlikler ‘bütün/homojen millet’ tasavvurunun birbirinden ayrılmaz renkleri olarak sunulurlar. Fakat aynı söylemde ‘millet’ toplumun kalbine inşa edilen antagonistik yarığı daha da görünür kılabilme adına temsil edilen parçanın inşa edilen hasma karşı yüceltilmesi işlevini de yerine getirmeye devam edecektir. Laclau’nun (2007: 100) da dile getirdiği gibi “toplumun iki kampa dikotomik bölünmesini” gerektiren popülizmde “biz”liği temsil eden “kısmilik” kendini “populus” olma iddiasında bir parça olarak sunacaktır. AK Parti özelinde ise bu yarıktaki ‘biz’liği oluşturan ‘millet’ in karşısındaki hasım kampı üyeleri bazen “seçkinler” bazen “vesayet rejimi, FETÖ veya Geziciler” şeklinde tanımlanabilmektedir. Oluşturulan bu dikotomide ‘millet’ ifadesi kurumsalcı söylemin aksi bir mantığı ele vermektedir. Popülist söylem olarak örnekleyeceğimiz bu kullanımlar “eşdeğerlik mantığı”nı ele veren referanslar olarak okunabilecektir. ‘Millet’ in aynı konuşma içine yerleşmiş bu farklı kullanımlarını eşdeğerlik ve farklılığın gergin bir telde uzlaşmaya çalışan iki mantık olduğunu atlamamız gerektiğini hatırlatmak için sunduk (Özşeker, 2017: 131-156). Öyleyse Gülalp’ in bıraktığı yerden, gösterenlerin eşdeğerliği örgütlenme çabasında birer üst kimlik unsuru olarak kodlanması meselesine dönmeliyiz. Erdoğan’ın konuşmalarında ‘yerli ve milli’liğin algoritması olarak

sıraladığı “dört sütun” (millet, bayrak, vatan, devlet) ve bu dört sütun tarafından taşınmayan kesime dair kurduğu “olumsuz” anlatısını içeren konuşma örneklerinden bir diğeri de 1 Ekim 2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

“Terörle mücadele; Cumhurbaşkanı’yla, Hükümetle, devletin ilgili kurumlarıyla birlikte Meclis’ in, burada temsil edilen siyasi partilerimizin tamamının ortak görevidir. Bunun için diğer tüm farklılıklarımızı bırakarak terör karşısında birlik, beraberlik, dayanışma, iş birliği içinde olmalıyız. Bu safta en küçük bir zafiyete izin vermemeliyiz. Yerli ve milli duruşa en çok ihtiyacımızın olduğu konu, işte bu meseledir. Küresel sistemde süren değişim ve bölgemizde yaşanan çalkantılar karşısında çelik gibi bir iradeyle, tek yürek, tek vücut olarak hareket etmek mecburiyetindeyiz. Çocuklarımıza güvenli, huzurlu ve müreffeh bir gelecek bırakmak için başka bir yolumuz, başka bir çaremiz yok. İşte bunun için biz TEK MİLLET diyoruz, TEK BAYRAK diyoruz, TEK VATAN diyoruz, TEK DEVLET diyoruz. Türkiye’nin geleceğini işte bu dört sütun üzerinde inşa etmek durumundayız. Bu dört sütundan hiç kimse rahatsız olmasın. Bu dört sütun, 78 milyonu aynı çatı altında buluşturan sütunlardır. Selçuklu Atabeyi Nurettin Zengi ve Eyyübi Sultanı Selahattin Eyyübi’nin torunları olarak, bu 4 sütunu biz asırlar içinde birlikte inşa ettik, istikbale de birlikte taşıyacağız. (...) Güçlü, Büyük, Yeni Türkiye’nin İnşasını birlikte gerçekleştirerek, tarihe hep birlikte hayırla yad edeceğimiz bir iz bırakalım.”¹⁰¹

Konuşmanın ilgili bölümünden de anlaşılacağı üzere Erdoğan işaret ettiği dönemde gerçekleşen terör hadiselerinin çözümüne yönelik yaptığı ‘birlik’ ve ‘bütünlük’ vurgusunu yine ‘dört sütun’ olarak tarif ettiği ‘millet’, ‘bayrak’, ‘vatan’ ve ‘devlet’ gösterenlerine referans vererek güçlendirmeye çalışmıştır. Gelineen sürece kadar uygulanan bazı politikaların ve ‘İslâmi camiada güçlü devlet adamlığı ve komutanlık yapmış isimlerin (Selçuklu Atabeyi Nurettin Zengi, Eyyübi Sultanı Selahattin Eyyübi) bir devamlılık anlatısının içinde birlikte zikredilmeleri; gittikçe güçlenen bir ‘İslâm devleti’ni, bunu istemediği söylenen dış güçlerden koruma ve ‘Güçlü, Büyük ve Yeni’ olarak betimlenen Türkiye’yi içinde bulunan kriz sürecinden çıkarabilmenin çözümünün ‘birlik ve beraberlik’ ten ve bunun tek garantörü olarak sunulan AK Parti’yi desteklemekten geçeceğine dair iddiayı temellendirmeye hizmet eder. Bu sayede karşıt seslerin tümü ancak ‘yerli ve milli’ olarak anılan AK Parti’ nin yanında saf tuttukları takdirde ‘dört sütun’ tarafından taşınmayı hak edebilecek ve ‘yerli ve milli’ olarak anılabilecektir. ‘Birlik’ kodlarının ‘Sünni-Müslümanlık’ ve ‘Türklük’ kimliğine karşılık gelen referanslar ile biçimlendirilmesi bu kimlik sayımına dahil edilmeyen kesimler aleyhine işleyen ‘çoğunlukçu bir demokrasi’ anlayışının hakim olduğuna yorulabilecek emareler olarak okunmaktadır. Lider tarafından “homojen bütünlüğe” atfedilen bu iki üst kimlik unsurunun toplumun merkezine çekilen antagonistik sınırın öte yakasını belirleyen yegâne ölçütler olarak dayatılması; iktidardaki popülist siyasetin -tanım itibarıyla eşdeğer zincirdeki demokratik

¹⁰¹Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi 25. Dönem 2. Yasama Yılı Açış Konuşması” 01.10.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/35491/turkiye-buyuk-millet-meclisi-25-donem-2-yasama-yili-acis-konusmasi.html> (erişim tarihi: 31.05.2022).

talebin bütünü kapsama adına evrenselleşerek popülerleşmesi üzerine kurulu- temel işleyiş mantığı ile de ters düşmektedir. Bu mantıkta esas olarak eşdeğer zincirin çeşitliliğini farklılıklar mantığı aleyhine korumaya ve genişletmeye yarayan ‘popülist söylem’ ler söz konusudur. Oysa bahsettiğimiz konjonktürde çeşitlilik yerine ‘tek’liği şart koşan ‘eşdeğer söylem’lerin kurumsal mekanizmalar yoluyla dolaşıma sokulduğunu görüyoruz. Bu da bize talep bütünlüğünden ziyade toplum adına uygun görülen bir ‘kimlik’in çoğunluk adına dayatılmasıyla işleyen bir kurumsal mantığın devrede olduğunu gösterir. Bahsettiğimiz mantığın ‘yerli ve milli’ söyleminin giderek daha fazla ön plana çıkarılmasıyla beraber daha etkili hale getirilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

Kısaca bir bireyin eyleme tarzının, algısının ve değerlendirmelerinin bir belirleyeni olarak tanımlanabilecek *habitus* kavramı, aynı zamanda aynı bireylerin eyleme tarzlarının sürekli hali gelişile de şekillenebilmektedir. Yani Laclau’cu bağlamda “toplumsal gerçeklik” kategorisiyle örtüşen *habitus*; dil, din veya etnisite gibi yatkınlıklar sonucu biçimlenebilecek ve bireyleri bunlara göre biçimlendirebilen bir üst kategoriye dönüşebilecektir.¹⁰² Deneyimlerin bir gerçeklik kategorisiyle eşitlenmesinin sonucu olarak, bizzat kendisi bir *habitus* veya toplumsal gerçeklik olarak kabul edilen “Türklük” ise yıllar boyunca, yeri geldiğinde kendisine kazılı “dil, din ve etnisite” gibi değerler ile yeri geldiğinde ise bazıları süregelen hale gelen bu deneyimlerin bir parçası olarak okunabilecek mağduriyet algısı, iç ve dış güçlerden gelebilecek tehdit senaryoları gibi refleksler ile Türkiye sağının eşdeğer zincir inşasının bir üst kimlik unsuru olarak kurgulanmıştır (Akçam, 2007). Buna göre geçmişteki sağ partiler ve bu sağ partilerden kurumsallaşmayı olabildiğince ileriye taşıma ve parti-devlet-millet özdeşliği kurma noktasındaki heveskârlığı ve kararlılığı noktasında ayrılan AK Parti; muktedir olabilme adına söylemlerini bu “alan” içinden üretmeye devam ettikleri takdirde toplumun buna uymayan kısımlarını da birer anomali addederek “millet” kategorisinden dışlayacaklardır (Saraçoğlu, 2020: 264).¹⁰³ Dolayısıyla 20 Eylül mitinglerinden itibaren yapılan konuşmalarda ‘yerli ve milli’ vurgusu bu çerçevede değerlendirildiği takdirde daha çok anlam kazanmaktadır.

“...yerliliğin ve milliliğin somut tezahürleri olarak kabul ettiğimiz Rabia’mıza sıkı sıkıya sahip çıkacağız. Tek millet diyeceğiz. Hangi kökenden olursa olsun bu ülkenin evladı, bu ülkenin bu devletin vatandaşı 78 milyon olarak biz tek milletiz, öyle mi? Bunun içinde az önce söylediğimiz gibi Türk,

¹⁰² “Loïc Wacquant’la Söyleşi: Bourdieu’yle Birlikte”. *Cogito*, (2014). 76: 445-452.

¹⁰³ Aslında milliyetçiliğin sağa has, özel bir düşünce olarak görülmesi fikrinin çok da uzak geçmişli olmadığı görülür. Çalışmamızın diğer bölümlerinde de bahsettiğimiz gibi bu düşünce 1970’lerde büyük oranda komünizm karşıtlığından beslenmekteydi. Komünizmi dinsiz olmakla/manevi yoksunlukla eşitleyen bu düşünce; bununla ancak milliyetçiliğe ilikli bir din fikriyle mücadele edileceği inancını diri tutmuştur. O yıllarda Türklük ve Müslümanlık kimliğiyle tarif edilen makbul kimlik kategorisi milliyetçi-muhafazakarlık olarak ön plana çıkarken 1980’lerde Türk-İslâm sentezi olarak adlandırılacaktır. Bu sentez ise temel olarak “Türklük ve Müslümanlık hamasetinin otoriter bir devlet mitosunu çerçevesinde istiflenmesinden ibarettir.”(Bora, 2020: 21).

Kürt, Laz, Çerkez, Gürcü, Abhaza, Zaza, Boşnak, Arnavut, hepsi var, 78 milyonun hepsi tek millet tanımının içindedir. İkincisi tek bayrak... Bayrağımızın rengi şehidimizin kanıdır, hilal bağımsızlığımızın ifadesidir, yıldız, şehidimizin sembolüdür ve ikinci bir bayrak tanımıyoruz. (...) Siz bu birkaç tane Türk bayrağı sallamakla bu milleti aldatamayacaksınız. 7 Haziran'da bunu başardınız, ama 1 Kasım'da inanıyorum ki benim milletim buna inanıyorum ki prim vermeyecek. (...) Üç tek vatan diyeceğiz. 780 bin kilometreyle tek vatan (...) Ve dört tek devlet diyeceğiz, devlet içinde devlet olmaz. Adı ne olursa olsun, kim teşebbüs ederse etsin kesinlikle göz yummayacağız. Demek ki tek millet, tek bayrak, tek vatan tek devlet..”¹⁰⁴

‘Yerli ve milli’liğin somut tezahürleri ve birlik ve beraberliğin dört sütunu olarak sunulan “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” söylemi içinde olduğu ifade edilen etnik kategorilere “Ermeni, Rum ve Yahudi” kategorileri dahil edilmemişlerdir. Yani yukarıda sayılan gösterenlerin kabulüne dayalı bir ‘Türklük’ ve ‘İslâmiyet’ sentezine dayalı ‘millet’ inşasında, ilk gözden çıkarılan etnik grupları gayrimüslimler oluşturmuştur. Bakıldığında bu durum yapılan birçok çalışmada da ortaya koyulduğu üzere Türk sağ zihin haritası’nın “milli iradeci” geleneğinin bir “berdevamı” olan AK Parti’nin siyasi mantığı bakımından garip karşılanmayacak bir durumdur (Bora, 2020: 26). Bu bağlamda AK Parti’nin parti-devlet ve millet özdeşliğinin alamet-i farikası haline gelen sloganındaki ‘millet-bayrak-vatan-devlet’ gösterenlerinin antagonistik öteki hatta oluşturduğu gayri-yerli ve milliliğin; sağ toplumsal hafızadaki ‘öteki’ kategorisiyle bir sürekliliğe işaret ettiği artık açıktır.

Bir diğer üzerinde durulması gereken konu; Erdoğan’ın gerçekte merkez sağ geleneğin Kemalist vesayete karşı geliştirdiği anti-statükocu söylemi, Osmanlı geçmişine ve o dönemin değerler dünyasındaki isimlere verdiği kişisel referanslarla devam ettirmesine karşın Kemalizm’in saf/homojen ‘ulus’ tahayyülüne de yakın bir söylemsel aksı takip ediyor olmasıdır.¹⁰⁵ Farklı bir ifadeyle Kemalist muhafazakâr-modernleşme projesindeki ‘millet’ göstereninin hem Batı’ya dışlamayan “ilerlemeci ve yenilikçi” hem de aynı oranda “muhafazakâr, kültürel milliyetçi ve otoriter bir yüz” barındıran iki farklı veçhesinden ikincisinin “Türklük”e vurguyla işaret ettiği ‘homojenlik’ vurgusu; Erdoğan’ın 2015-2017 ve 2018 seçimlerinde sıkça tekrarladığı “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet”

¹⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “11. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 29.09.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/35910/13-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

¹⁰⁵ Daha önce de aktardığımız gibi Tek parti Dönemi’nde parti-devlet-millet özdeşliği kurulabilmesi adına lider ve kitle arasındaki bağı daha fazla güçlendirmeye dayanan siyasi stratejinin İsmet İnönü liderliğinde “şeflik” sistemi ile güncellenerek devam ettirilmesi; Kemalist halkçılığın “kurumsal” damarını güçlendirmiş, popülist yönünü zayıflatmıştır. Diğer bir deyişle Tek parti Kemalist halkçılığı toplumsal failliği göz ardı ettiği oranda popülist mantıktan uzaklaşmıştır. Özellikle 1930 sonrasında bir yandan eski statükoyu temsil eden Osmanlı ile araya çekilen antagonizmanın devam ettirilmesi; diğer yandan eşdeğerliği genişletebilmenin ancak “kültürel özgülük” kaygısı güden bir “millilik” göstereniyle mümkün olabileceği düşüncesi ve bu saikle salt “Türklük” zemini üzerinden kurgulanan homojen millet tasavvuru; Tek parti Kemalist halkçılığının “çoğulculuğu” dışlayan bir kurumsal rejim olarak anılmasının en büyük nedenlerinden birini teşkil etmiştir.

özdeşliğinin işaret ettiği homojen ‘millet’ tahayyülü ile örtüşmektedir. Söylemde ‘İslâm’ çatısına ayrılan ayrıcalıklı kontenjan ise bu benzeşmenin ayırıcı yönünü oluşturur.

“Onların milletten anladığı modern anlamdaki ulus ise, ulusun elbette bir geçmişi olmaz, ama millet öyle değildir. (...) Milletin Cumhuriyetle başladığını söylemek, binlerce yıllık Türk tarihini, 1400 yıllık medeniyet geçmişimizi, coğrafyamızdaki bin yıllık varlığımızı yok sayarak bunlara ihanet etmektir. Bunun için biz ne diyoruz? Tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet diyoruz (...) Milleti ve milliyeti anlamak için öncelikle kendi geçmişinizi çok iyi bilmeniz gerekir. (...) Ben daha da ileri gidiyorum, ama bunu anlamaz, bunu anlaması için, evet, çok daha farklı bir kaynağa inmesi lazım, onu özel olarak kendisine verebiliriz, biz millet-i İbrahim’den geliyoruz, bunu bilmesi lazım. Sen Cumhuriyet dediğin zaman daha dur bakalım neredesin? Bak, ta millet-i İbrahim. Osmanlı da milletimizin tarih boyunca kazandığı tüm gücün ve birikimin zirvesini oluşturan bir devlettir. Bizim millet tanımımız özünü İslâm’ın millet anlayışından alır, bunu bilmen lazım. Mesela pek çok farklı dinden ve kökenden gelen insanı çatısı altında toplayan Osmanlı, bunların milliyetlerini dinlerine göre de ne yapmıştır, tasnif etmiştir; Osmanlı böyle bir devlet, böyle bir imparatorluk. Müslümanlar bir millet, Hristiyanlar bir millet, Yahudiler bir millettir. Etnik bakımdan zaman zaman çok küçük karışmalar olsa da bu tarihimizin ve coğrafyamızın gerçekliğine en uygun tanımdır.”¹⁰⁶

Aslında Erdoğan’ın ‘yerli ve milli’ söyleminin ‘millî’lik artikülasyonuna tekabül eden ve ‘ümme’ kelimesi ile karşılanabilecek ‘Müslüman millet’ tasavvurunu dayandırdığı “milletler devleti” ifadesi; Osmanlı Dönemi’nde aynı metinde dahi içeriği farklı şekillerde doldurulan bir muhtevaya bürünebilen ‘millet’ ifadesinin yalnızca bir yönüne gönderme yapmaktadır. Buna dair bir örnek vermek gerekirse; 1839 tarihli “Gülhane Hattı Hümayunu’nda “millet”; hem bütün Osmanlı Devleti’ni hem “Müslüman Milletler’ ve ‘diğer milletleri’in arasındaki iyi ilişkilerin tesisi” şeklindeki bir ifadeye yer verilebilmiştir (Lewis, 1993: 333). Bu da bir ideal olarak kurgulanan “hayali cemaat” yazgısının kırılmağını ortaya sermektedir (Arditi, 2010b). İslâmî tandanslı bu vurguları ‘kurucu baba model karakteri’ nin (Atatürk) modern ulus-devlet inşasıyla ortaya koyduğu ‘millet’ tanımına karşıtlık temelindeki söylemler takip etmektedir. Yani ‘ulus’ kavramının kendisine yönelik bir cephe de alınmaktadır. Bunu vurgulama adına Erdoğan açıkça “Bizim millet tanımımız özünü İslâm’ın millet anlayışından alır, bunu bilmen lazım.” cümlesini ve “millet-i İbrahim” ifadesini sarf eder. Millet-i İbrahim’ ifadesi Müslümanlık vurgusunu pekiştiren bir İslâmî referans olarak işlev görür. İbrahim, peygamberlerin (İslâm’ın) ilk öncüsü kabul edildiği için “millet-i İbrahim” ifadesi tüm Müslümanları kapsayan bir ifadeye tekabül etmektedir.¹⁰⁷ Bu konuda

¹⁰⁶Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “AK Parti Grup Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 30.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89339/ak-parti-grup-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

¹⁰⁷Vikipedi. “İbrahim”. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0brahim#:~:text=%C4%B0slamda%2C%20%C4%B0brahim%20%C4%B0slam%C4%B1n%20ilk,gelen%20%C4%B0brahim%20Halilullah%22%20denilir> (erişim tarihi: 10.01.2022).

daha önce de dile getirdiğimiz gibi parti-devlet özdeşliğinin ideal çatısı olarak sunulan ‘Osmanlı Devleti’nin ‘İslâm’ın millet anlayışına temellenen ‘millet-devleti’ örnek gösterilir.

2015 yılı öncesinde kendi inşa ettiği toplumsal gerçeklik alanına uyumlu olduğu ölçüde ‘Kürt’ kimliğine ilişkin doğan demokratik talepleri eşdeğerlik zincirine eklemleyebilen Erdoğan; konuşmalarında sıkça devam eden çözüm sürecine veya baş örtüsü yasağının kaldırılmasına vurgu yapabiliyordu. Yukarıdaki analizlerden de anlaşılacağı gibi 2015 yılı sonrasında ‘İslâmi’ kod ve vurgular ‘milli’lik bağlamının içini dolduran ‘tek’ lik vurgusu adına bu taleplerin görünmez kılınması için işlevselleştirilmeye başlamıştır. 2015 ve 2018 yılları arasında daha çok bölgede yapılan yatırımlar ve ekonomik hamleler öne çıkarılarak ‘hizmet’ ve ‘kalkınma’ taleplerinin evrenselleştirilmesine dayanan bir siyasi mantık izlenmiştir. 2015 yılı ve sonrasını ayıran bu değişkenliği esas olarak Lukes’ in (2016: 27) ‘etki’ kavramından hareketle açıklamaya çalışabiliriz. İktidarı yukarıya doğru işleyen bir şey olarak adlandıran Lukes’a göre B kendi çıkarına olmamasına rağmen A’nın empoze ettiğini gerçekleştiriyorsa A’ B’ye iktidar konumunda demektir. Bu etkileme süreci ise iktidarın siyasi söylemlerini bazen devletin söylemsellik alanında hakim olan ideolojik referansların dışına çıkarak bazen de onunla uzlaşarak şekillendirmesiyle alakalıdır. Son derece esnek hale getirilebilen bu hareket alanı iktidara birtakım toplumsal grupların talep, algı ve fikirlerini belirlemesi için imtiyaz sunar. Buna göre HDP ile girilen iktidar mücadelesi döneminde ‘Kürtler ile’ ‘Müslümanlık’ potasında buluştuklarını belirten fakat HDP ile ayrıştığını belirten AK Parti bu gibi söylemler aracılığı toplumsal gerçekliği kurgulama konusunda elinde tuttuğu imtiyazını 2015 ve özellikle MHP ile resmileşen ittifakı sonrasında ‘devlet’ in öteden beri hakim ideolojik referansı olan ‘Türklük’ söylemine daha fazla başvurarak da açığa vurmuştur (Özger, 2020: 73-74).

3.2.1.1. Birer Boş Gösteren Olarak Kurgulanan Lider ve Millet İradesi Versus Vesayet Odakları Dikotomisi

‘Yerli ve milli’ söyleminin öne çıktığı konuşmalarda, söylemin ‘milli’ yönünü kuran ‘millet’ in yanı sıra popülist bir inşa pratiğine içkin bir boş gösteren olarak ‘milli irade’ ye de sıkça başvurulduğunu görüyoruz. ‘Merkez sağ’ popülizminde hatırı sayılır bir yeri olan ‘milli irade’ söylemi AK Parti söyleminde ‘halk’ı konsolide ederken buradan dışlanacak ‘öteki’yi de kurgulayan bir içeriğe kavuşmaktadır. Söylemin ‘milli’lik bağlamının içinin ‘tek’lik vurgusuyla doldurulmaya çalışıldığını ve bu ‘homojen’ tasavvurun ‘farklı demokratik talepleri’ zincire eklemlemekten ziyade bunları antagonistik ‘öteki’ kampını genişlemesine dönük bir siyasi mantığı işler kıldığını bir önceki başlığımızda belirtmiştik. Ayrıca ‘yerli ve

milli' söyleminin 'milli'lik artikülasyonuna karşılık gelen 'millet' göstereninin bir eşdeğer zincir olarak kurgulanırken içeriğinin hangi değerlerle doldurulmaya çalışıldığını da tartışmaya çalıştık.

AK Parti'nin bağlamımıza dahil ettiğimiz bu yıllara gelene dek Türkiye' nin içinden geçtiği çeşitli dönemeçlerde (siyasi) iktidarda olduğu göz önünde bulundurulursa bu dönem boyunca gerek 'milli irade' gerek 'millet' gösterenlerinin içeriğinin farklı bağlamlarda eşdeğerlik ve farklılık mantığını yansıtan imalarla kullanılageldiğini belirtmemiz yanlış olmayacaktır. İki mantığın arasında birbirlerini hiçbir zaman bütünüyle yok saymayacak biçimde cereyan eden gerilimli ilişkinin varlığı, bu söylemlere de kazılıdır. Ancak her ne kadar bu iki mantıktan birinin diğerine tamamen galip gelecek şekilde var olması ihtimal dahilinde olmasa da çeşitli evrelerde AK Parti'nin söylemlerinde de fark edilir kırılmalar söz konusu olmuştur. Tarihsel perspektifteki değerlendirmemizde nispeten 2007 ve 2010 yıllarının bu ayırım noktalarını temsil ettiğine değinmiştik. Bilindiği gibi 2015 yılına, bu kırılmanın kurumsallığı nihayete erdirme çabasına karşılık gelen yeni bir sistem arayışıyla daha da görünür hale getirildiği bir dönemeci yansıttığı için ayrı bir önem atfediyoruz. Bu başlık altında 'milli irade' söyleminin bu dönem itibarıyla 'kurumsal' ve 'popülist' olarak adlandırılan her iki uçtan hangisine dahil olup olmadığını konuşmalar üzerinden takip etmeye çalışacağız.

Genellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan hitap ettiği 'millet' ile kendi kişisel liderliği üzerinden kurduğu bağı kullanarak bütünün temsilcisi olduğunu iddia ettiği AK Parti'nin başarısını kendi başarısı ile özdeşleştirmiş ve kendi ismini 'yerli ve milli biz (eşdeğerlik)' inşasında bir boş gösteren olarak kodlamıştır. Özellikle Osmanlı Dönemi'ne ve darbelere dair verilen zamansal, kişisel referanslar ve kahramanlık anlatıları aracılığıyla; Erdoğan'ın liderliğine itiraz partiye-devlete-milllete karşı çıkmakla eşitlenmeye çalışılmıştır.

“Birileri Türkiye'yi aynı kaosa, aynı kargaşaya sürüklemek için çalışıyor. Maalesef içimizden bazıları da buna destek veriyor. Vesayet odaklarının yıllarca milletin bağrına sapladıkları hançerler bunun için. Türkiye'yi darbelere götüren süreçlerin gerisinde bu vardı, Menderes'i bunun için idam ettiler. Özal'a onca zulmü bunun için yaptılar. Sultan II. Abdülhamit Han'ı diktatör ilan ettiler, ondan sonra da hal'ettiler. 33 yıl bu toprakları zerre kayba uğratmadan idare eden bu Sultanı öyle hal'ettiler. Geçtiğimiz 13 yıldır attığımız her adımda önümüze bunun için engeller çıkardılar. Şahsıma da 'diktatör' dediler. Gezi olaylarının, 17-25 Aralık darbe girişiminin ve son olarak yeniden hortlayan bölücü terörün gerisinde hep aynı amaç vardı. Bakın şimdi paralel devlet yapılanması denilen, -hani tanımıyorum ya son günlerde; tabanı ibadet, ortası ticaret, tavanı ihanet olan paralel devlet yapılanması- şu anda bunlar bölücü terör örgütüyle beraber hareket ediyorlar. Bu konuda gözlerini öylesine hırs bürümüş durumda ki alçaklıkta sınır tanımıyorlar.”¹⁰⁸

¹⁰⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “13. Muhtarlar Toplantısı'nda Yaptıkları Konuşma”, 26.10.2015 <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2931/devir-teslim-torende-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

‘Terör tehdidi’ne eşlikçi ‘darbe tehdidi’ vurgusunda; mağdur edilmiş bir millete karşıtlık temelinde lâik kanadın temsili için atıfta bulunulan ‘CHP’ karşıtlığı; Siyah Türk/Beyaz Türk¹⁰⁹, Eski Türkiye/Yeni Türkiye gibi ikiliklere işaret edilerek düşmanlaştırılmıştır. Erdoğan için ‘Beyaz Türklük’ kavramı daha önce de farklı kriz bağlamlarında CHP ve onun destekçisi olduğunu ilan ettiği kesimlere karşı düşmanlaştırıcı retoriğinin bir parçası olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla 2015 yılındaki tek parti dönemi icraatlarına yönelik hatırlatmalara, darbelerle ilişkilendirmeye, halktan uzaklığı vurgulamaya müracaat yeni değildir (Türk, 2014: 247). 2003 yılında “Kardeşiniz bir Zenci Türk’tür.”(Hürriyet, Özkök, 2003).¹¹⁰ söylemiyle iktidara gelen Erdoğan 7 Haziran seçimlerinden kısa süre sonra da kendini “Zenci Türk” ilan eder:

“Bugün burada yedinci defa muhtarlarımızla buluşuyoruz. Burada yaklaşık yedi aydır şehit yakınları ve gazilerimizle, işçilerimizle, öğrencilerimizle, esnafımızla, ihracatçılarımızla, velhasıl toplumun her kesiminden insanımızla bir araya geliyor, hasbihal ediyoruz. Asıl rahatsızlıkları işte bundan dolayı, yani Cumhurbaşkanı halkıyla nasıl bütünleşir; onları bu rahatsız ediyor. Şayet biz burada milletimizle bir araya gelip kucaklaşmak yerine, sadece belli kesimleri ağırlasaydık -hani bunların beyaz Türkleri var ya, çünkü onlar size-bize zenci Türkler diyorlar, ben de öyle bir zenci Türk olmaktan şeref duyuyorum- o zaman böyle bir saldırıya maruz kalmazdık, dertleri şimdi ortaya çıktı.”¹¹¹

Söylemlerden de anlaşılacağı gibi Erdoğan’ın “Siyah Türklük” kavramını kendi bedeninde siyasal alana taşıması; iktidara geldiği ilk yıllardaki gibi kendi bedeninde bütünleşen bir talep kategorisini işletme amacından ziyade ‘parti-devlet-millet’in aşkın

¹⁰⁹ Kitabında “Beyaz Türklük” kavramının bir şeceresini çıkarmaya çalışan Bali (2020) ise ilk durağı temsilen Özal’lı neoliberal Türkiye’ye kadar götürür bizleri. “Özal’ın zenginleşmek ve “köşeyi dönmek” için Makyavelist bir tutumu salık veren söylemleri yaygınlık kazandı; var olan servetlerini “teşhir etmeye” teşne bir zengin kesim ve onlarla samimi kimi köşe yazarları iyice göz önüne çıkmışlardır (Bali,2020: 109). Bu yazarlar aynı zamanda Batı’yla uyumlu “uygar” “Yeni Türk insanının” inşasını içeren yazıları gönüllü olarak köşelerine taşırlar. 1990’lara gelindiğinde ise tarif edilen “Yeni Türk insanı” tipolojisine yeni bir “milliyetçi” damar zerk edilmiştir (Bali,2020: 313). Çalışmamızın bundan önceki bölümlerinde de aktardığımız gibi 1990’larda Özal’ın paltosunun genişliğinden faydalanan muhafazakar kesimler yine Özal’ın tanıdığı imtiyazlar sayesinde küresel kapitalizmle çok kolay uyumlanmışlardır. “1990’ların başına geldiğimizde holdingleşen tarikat ve cemaatler, KOBİ’leşen Anadolu Kaplanları” ndan (Taşkın, 2013: 19) da aldığı destekle “RP’nin önce yerel, daha sonra genel seçimlerden birinci parti çıkarak koalisyon ortağı olmasına bir tepki” (Bali, 2020: 313) olarak gelişen bu Kemalist milliyetçi damar en çok “reklamlarda Atatürk’ün tema olarak kullanılması, laikliği korumaya yönelik mesajların verilmesi; Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının coşkuyla yapılması” gibi şekillerde tezahür etmiştir.”(Bali, 2020: 313). İşte Beyaz Türkler kavramının Batı kültürüyle hemhal “seçkin” bir “kentli kesimi” niteleyen imasına ek olarak Cumhuriyetin ve onun yegane tamamlayıcı bütünü olarak takdim edilen laikliğin yılmaz savunucuları anlamına kavuşması da bu yıllara rastlamaktadır. RP’nin başarısı özelinde tepki gösterilen “İslâmcı” kanadın tepkilere koşut bir mağduriyet temasıyla yinelediği “Beyaz/Siyah Türkler” atıfları; 28 Şubat sürecinden sonra özelinde giderek daha çok dillendirilmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren “Beyaz Türkler” olarak işaret edilen kesimi temsil eden CHP ve onu destekleyenler özellikle Milli Görüş çizgisini temsil eden parti liderleri ve İslâmi görüşe yakın farklı yazarlar tarafından demokrasi karşıtı/vesayet yanlısı bir geçmiş anlatısıyla ve “anti-elitist” söylemlerle hedefe konmuşlardır (Bali, 2020: 324-333).

¹¹⁰ Özkök, E. (2003). “Kardeşiniz Bir Zenci Türk’tür.” 14.05.2003, <https://www.hurriyet.com.tr/kardesiniz-bir-zenci-turktur-146646> (erişim tarihi: 23.11.2022).

¹¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Muhtarlarla İftar Programında (Yedinci Muhtarlar Toplantısı)’nda Yatıkları Konuşma”, 24.06.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2931/devir-teslim-torende-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

otoritesi olarak sunduğu kendi liderliğine karşı çıkan muhalif kesimleri geçmişteki mağduriyet anlatısını günümüze ulayarak ‘marjinal’ ilan etmeye hizmet eder görünmektedir (Arat-Koç, 2018).

Örneğin 2015 seçimleri bağlamında AK Parti bu kavramları, ‘yerli ve milli biz’ in makbul olmayan ‘öteki’ kampını genişletmek aracılığıyla kullanır. Bunun en somut örneği olarak; ‘Kürt’ etnisitesini tanımamaları bağlamında eleştirilen ‘Beyaz Türkler’in, sorunun çözümüne yönelik en büyük engeli oluşturduğuna dair suçlamaların yerini alan “Beyaz Türk-Kürt-Kandil işbirliği” iddiası gösterilir (Ünal-Çınar, 2020: 83).

“Tabii biz kendi ülkesine, kendi toplumuna, kendi tarihine, kültürüne, medeniyetine bu derece yabancılaşmış, hatta bu derece düşman kesilmiş bu güruhun kavgasının bizimle değil, bizatihi milletin kendisiyle olduğunu da biliyoruz. Tahammül edemedikleri, bu makamda benim şahsımın değil, milletin bizatihi kendisinin bulunuyor olmasıdır. Ben faniyim, bugün varım, yarın olmayabilirim. Türkiye’nin kutuplaştığından şikayet edenlerin asıl sıkıntısı, bu ülkenin eskisi gibi her şeyiyle kendilerine teslim edilmemesi, milli iradenin belirleyici olmasıdır, bundan çok rahatsızlar. Bu hadisenin bir terör tarafından, terör örgütünün eylemlerinden medet umacak, kendi ülkesini yabancılara şikayet edecek kadar sefil hale düşmüş olanlar şunu bilmesi lazım: Öteki ucunda bunun millet var. ‘Kutuplaşma olmasın’ dedikleri de ‘milli iradeyi boş verin, ülkeyi bize teslim edin’ diyorlar. Değerli kardeşlerim, Eski hal muhal... Artık o devirler geride kaldı. Bu milletin inancı yüzünden, kültürü yüzünden, kılık-kıyafeti yüzünden, şivesi, geleneği yüzünden aşağıladığınız, kendinize hizmetkar olarak görmenin ötesinde o değer vermediğiniz dönemler geride kaldı. Artık tüm kurumlarıyla, tüm imkanlarıyla bu devlet milletin emrindedir; bunu bir defa böyle bilecekler. ‘Önce devlet, sonra insan; hayır, o geride kaldı. ‘Önce insan, sonra devlet’; şimdi dönem bu. (...) Birileri Türkiye’yi aynı kaosa, aynı kargaşaya sürüklemek için çalışıyor. Maalesef içimizden bazıları da buna destek veriyor. Vesayet odaklarının yıllarca milletin bağrına sapladıkları hançerler bunun için. Türkiye’yi darbelere götüren süreçlerin gerisinde bu vardı, Menderes’i bunun için idam ettiler. Özal’a onca zulmü bunun için yaptılar. Sultan II. Abdülhamit Han’ı diktatör ilan ettiler, ondan sonra da hal’ettiler. 33 yıl bu toprakları zerre kayba uğratmadan idare eden bu Sultanı öyle hal’ettiler. Geçtiğimiz 13 yıldır attığımız her adımda önümüze bunun için engeller çıkardılar. Şahsıma da ‘diktatör’ dediler. Gezi olaylarının, 17-25 Aralık darbe girişiminin ve son olarak yeniden hortlayan bölücü terörün gerisinde hep aynı amaç vardı. Bakın şimdi paralel devlet yapılanması denilen, -hani tanımlıyorum ya son günlerde; tabanı ibadet, ortası ticaret, tavanı ihanet olan paralel devlet yapılanması- şu anda bunlar bölücü terör örgütüyle beraber hareket ediyorlar. Bu konuda gözlerini öylesine hırs bürümüş durumda ki alçaklıkta sınır tanımıyorlar.”¹¹²

CHP’yi hedef alan ayırıştırıcı kurgunun ikinci ikiliği olan Eski/Yeni karşıtlığı da tarihsel olarak tekerrür eden bir mağduriyet manzumuyla iliklenerek ‘terör destekçiliği’ iddiasını pekiştirmek için araçsallaşmıştır. Örneğin daha önce de bahsettiğimiz gibi 13. Muhtarlar Konuşması’nda; Eski Türkiye’ye ait kaosun müsebbibi olarak işaretlenen “vesayet

¹¹² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “13. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 26.10.2015 <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2931/devir-teslim-toreninde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

odakları” kampının; “milletin bağrına saplanan hançerler” söylemindeki “hançer” metaforu aracılığıyla ‘darbe’ geçmişinin failleri olarak kodlanması; ‘millet’ göstereni üzerinden kurgulanan mağduriyet algısını pekiştirme çabası olarak okunmaktadır. Ayrıca ‘mağdur millet’ özdeşliğinde tümlenen eşdeğerlik anlatısı ‘ortak kader’e vurguyla pekiştirilmeye çalışılırken; İkinci Abdülhamid ise tahttan indirildikten sonra sürgüne yollanma deneyimi ve Osmanlı’yı ve Osmanlı dönemi modernleşmesini temsil için metonimik bir referans olarak öne çıkarılmıştır. Erdoğan aynı konuşmada “II. Abdülhamit Han’ı diktatör ilan ettiler, ondan sonra da hâl’ettiler... Şahsıma da diktatör dediler.” ifadesini kullanır. Tahttan indirme anlamındaki “Hâl etme” ifadesiyle atıf yapılan İkinci Abdülhamid; 1876 ve 1909 yılları arasında saltanat sürmüş bir padişah’tır. Tahttan indirildikten hemen sonraki dönemde benimsenen ideolojik propaganda aygıtı inşasında da belirleyici bir etkisi olacak padişahın tarihsel önemi; bilhassa Osmanlı modernleşmesi hususunda benimsediği Pan-İslâmcı politikasından ileri gelmektedir. Padişahı tahttan indirdiği rivayet edilen İkinci Meşrutiyetin uygulayıcısı İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları ise subay ve bürokratlardan oluşmaktaydı (Bora, 2017: 34).¹¹³

Erdoğan’ın bu söylemle kendisine yöneltildiğini söylediği ‘diktatör’ lafzını, ihtilalle indirilen ‘İslâmcı’ bir padişaha referansla bertaraf etme stratejisi ve Kemalist vesayet anlayışıyla olan husumetini Osmanlı Dönemi’ne dayandıran bir anlatı kurması; hem Kemalizm’in modernleşme mantığını ‘gayri-millî’ ilan ederek karşıt kampa yerleştirmek için hem de oy çoğunluğu üzerinden tanımlanan bir ‘millet iradesi’ ile özdeşleştirdiği kendi liderliğinin karşısına çıkartılan her türlü engelin; ‘İslâmcılığa’ karşı olmakla ve ‘millet’ i hançerlemeyle eş değer kabul edilmesini sağlamak için araçsallaşmış görünmektedir. Bu anlatının hemen ardından sıralanan ‘Gezi olayları’ ve darbe girişimi olarak nitelenen ‘17/25 Aralık’ da geçmiştekine benzer saikle girişilen eylemler olarak hasımlık kampına yerleştirilirler. Cumhurbaşkanı’nın ‘Yeni Osmanlıcı’ anlayışının bir parçası olarak ifade edebileceğimiz bu söylemlerle çizdiği antagonist sınır, yalnızca İkinci Abdülhamid atfıyla derinleştirilmeye çalışılmaz. Anlatılar; geçmişin kimi zaman ‘şahlanma’, ‘yükseliş’ veya ‘çöküş’ dönemi olarak tasvir edilen kesitinde; kimi zaman ise dönemin parlaklığını, kudretini temsil ettiği söylenen figürlerinde dondurulması suretiyle yeniden kurgulanarak ‘biz’lik veya ‘hasım’lık kampının inşası için araçsallaşabilmektedir. Bu kurgunun diğer tüm temsiliyetlere kapanan kapısı, zincirin popülizm derecesinin hala ‘farklılıklar mantığının’ genişliğinin altında kaldığına işaret etmektedir. Bu bakımdan söylem tekrar ifade edeceğimiz gibi ‘oy

¹¹³ Osmanlı Dönemi’nin modernleşme arayışında millî kimliğe zerk edilmeye başlanan “İslâmcılık”; bizzat İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da Osmanlıcılık ve Türkçülük düşünceleriyle birlikte ideolojiyi tahkim etme yolunda benimsenmeye devam edecektir (Bora, 2017: 34-35).

çokluğuyla özdeşleştirilen’ ‘hayali bir “millet” tasavvurunun parçası olarak yorumlanmaktadır.

Özellikle daha önce de örneğini verdiğimiz 30 Ocak 2018 tarihinde gerçekleşen Grup Toplantısı konuşmasında, bu ‘millet’ tahayyülü ile çizilen antagonizmanın çoğunlukçu bir demokrasi anlayışına yaslanan mahiyeti daha çok öne çıkmıştır. Konuşmada ‘Yerli silah’ vurgusu dikkat çeker. Öncelikle yeni başlatılan “Zeytin Dalı” sınır ötesi operasyonunda kullanılan silahları nitelemek için kullanılan bu ifade; ‘CHP’den gelen eleştirileri eşdeğer mantık lehine bastırabilmek için öne çıkarılmıştır. Çünkü aynı konuşmada şu ifadelere yer verilir:

“CHP’nin en önemli özelliği, milletimizin ortak değeri olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk istismarcılığıdır. Her sıkıştıklarında ona, onun sözlerine başvurdukları gibi bugün de aynısını yapıyorlar. Başka sermayeleri kalmadı. Elbette millet olmanın birinci şartı özgürlüktür. Elbette savaş meydanlarındaki zaferler ekonomik zaferlerle taçlandırılmadan bağımsızlığın dayanağı haline getirilemezler. İyi de siz bu işin neresindesiniz? CHP’nin tek parti döneminden beri bu ülkede milletin ve devletin hayrına atılan her adımı engellemeye çalışmaktan başka bir icraatı, başka bir başarısı var mı? Gazi Mustafa Kemal’in büyük bir ferasetle başlattığı savunma sanayi hamlesinin önünü İkinci Dünya Savaşı şartlarını bahane ederek adeta kesen, bununla da kalmayıp yapılmış olan işleri rafa kaldıran siz değil misiniz? Uçak fabrikalarımızı, motor fabrikalarımızı -dikkat edin- kapatan, ihracat bağlantılarını iptal ettiren siz değil misiniz? CHP. Küçük aksaklıkları bahane ederek büyük bir heyecanla ve fedakarlıkla başlatılmış olan sanayi hamlelerini dinamitleyen siz değil misiniz? Öyleyse bugün milletimizin karşısına çıkıp hangi yüzle bilgiden, üretimden, mertlikten bahsediyorsunuz? Ne mertliği?”¹¹⁴

‘Eski Türkiye’ bakiyesi olarak işaretlenen CHP; tek parti dönemine karşı gerçekleştirilen ‘kurucu ulusal kimlik anlatısının temel gösterenlerine’ yeni anlamlar eklemek için karşıt kampa yerleştirilmiş görünmektedir. Tanımlanan uzlaşmaz karşıtlık inşasının ‘biz’lik kampını ifade eden ‘eşdeğerlik mantığı’ nın inşasında; bu gösterenlerin ilkinde tekabül eden ve Laclau tarafından da “Kurtuluş Savaşı’nda Milli Mücadele”yi örgütleme performansı ile popülist bir kopuş gerçekleştirdiğine kanaat getirilen kurucu lider, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk”; “ortak bir milli değer” statüsüyle ‘yerli ve milli’ ilan edilir. Böylece ‘CHP’, İsmet İnönü Dönemi’yle olumsuzlanan ‘tek parti dönemi’ bakiyesiyle beraber karşıt kampa yerleşir.

Konuşma özelinde gösterenlerin ilgili bağlamda yeniden anlamlandırılma girişimi; ilk olarak Cumhuriyet tarihinde duygusal yatırım yapılan ilk lider olan ve yıllar içinde Cumhuriyet değerlerini sembolize eden bir ‘imge’ olarak hegemonik hale getirilen ‘Atatürk’ün (Bora, 2017: 122) ‘Gazi Mustafa Kemal’e eklemlenerek’ anılması tercihiyle başlamış

¹¹⁴Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “AK Parti Grup Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 30.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89339/ak-parti-grup-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

görülmektedir. Çünkü Erdoğan Atatürk'ü bundan önceki konuşmalarında nadir olarak 'Gazi Mustafa Kemal Atatürk' adlandırmasını tercih ederek anmaktaydı. Atatürk, genellikle Osmanlı Subayı kimliğiyle 'yerli ve milli'lik kampına dahil edilen bir lider konumundaydı. Fakat tekrar altını çizdiğimiz gibi "ortak milli değer" ifadesi; 'Atatürk' ün 'tarihsel kurucu baba modeli' (Wodak vd., 2009) rolünü güçlendirme isteğinden ziyade 'savunma sanayii girişimleri' hususundaki 'anti-emperyal' tavrı vurgulamak için öne çıkarılmaktadır. Böylece Atatürk imgesi bu defa Erdoğan ile devam eden 'anti-emperyal' mücadelenin süreklilik anlatısı için 'hegemonik' addedilmekte ve eşdeğer zinciri sağlamlaştırmaya yarayan bir referans olarak işaretlenmektedir. Bu ifadelerle göre merkeze çekilmeye çalışılan (eşdeğer zincire) Gazi Mustafa Kemal Atatürk CHP tarafından "istismar" edilmektedir.

Stavrakakis (vd., 2004) için 'halk'ın bir referans noktası olarak işlemediği hiçbir popülist hareket yoktur. Siyasetle eş kabul edilen bir popülizmden bahsettiğimizde ise bu referans noktası liderlerin söylemleriyle mutlaka yeniden inşa ettikleri bir kategoriye denk düşecektir. Bu nedenle bütünü temsil ettikleri iddiasıyla konuşmalar dahi bu bütün, hitap ettikleri toplumun yalnızca bir kesimini niteleyen hayal edilmiş bir tasavvur olarak anlaşılacaktır. Özetle iktidarda bir popülizm veya kurumsallaşma söz konusuysa da bütün bir 'halk' a yapılan çağrı her durumda susturulan bir kesimi mümkün kılacaktır. Bu gerçeklik Laclau'da popülist kopuş için ön koşul olarak işler (Laclau, 2011).

"Söylediği lafa bak, 'sen bir tane delikli tüfek yapamazsan nasıl savaşacaksın' diyor. Gaflete bak, zavallılığa bak. Türkiye bunları çoktan aştı. Onlar sizin ecdadınızın veya sizinkilerin zamanına ait olan bir süreçti, artık bunları biz yapıyoruz. Askerlerimizin güvenli bir şekilde intikalini sağlayan Türk malı zırhlı araçlarımız da mı bu zata bir şeyler ifade etmiyor? Hani 'kulakları vardır duymaz, gözleri vardır görmez, dilleri vardır doğruyu söylemez' diye Rabbimizin bir ifadesi var ya... Oradaki o buyruğuyla, o ilahi mesajla, ama ancak o mesaja kulağı açık olanlar bundan nasibi alır. O mesajlara açık olmayanlar bundan nasibini alamaz, işte bu zat tam böyle bir durumdadır. Diyelim ki bize olan husumeti muvazenesi bozmuş, onun için böyle konuşuyor. Peki, işi ecdadımıza harekete vardırmasına ne diyeceğiz? Neymiş efendim, 'Osmanlı hiçbir şey üretmemiş, her şey Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmuş, sonra gelenler onları da batırmış.' Bunun adı idrak tutulması değilse, düpedüz yalancılıktır, iftiradır."¹¹⁵

Bir önceki ifadede 'milli bir ortak değer' olarak nitelenen Atatürk' ün bu defa; 'ecdadımız' ve 'sizin ecdadınız' olarak nitelenen ifadelerden anlaşılacağı üzere 'bütün' olarak kurgulanan millet tasavvurunda dışarıda bırakılan kesime dahil edilmesi; bütünlüğün kısmiliğini yeniden ele vermektedir. Konuşmanın devamında 'Türk' ve 'Türkiye'

¹¹⁵Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı "AK Parti Grup Toplantısı'nda Yaptıkları Konuşma", 30.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89339/ak-parti-grup-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

sözcüklerinin birbirinin ikamesi şeklinde değil Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi zaman dilimlerine tekabül edecek şekilde anılması fakat birbirinin tümleyeni şeklinde ifade edilebilecek bir ikilik şeklinde kurgulanarak dış ve iç tehditler olarak sunulan ‘terör’ tehdidine karşı ‘kimlik’ inşasının gösterenleri haline getirilmeleri de eşdeğerlik inşası çabası olarak anılabilir.

Erdoğan’ın “millet-İbrahim”, “1400 yıllık medeniyet” , “Türk tarihi” ifadelerinin öne çıktığı konuşmada kurgulanan, inşa edilmiş alt kategori ise “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” ifadelerinden anlaşılacağı üzere homojen bir bütünlük olarak kurgulanan bir alt kategoriye denk düşmektedir. Erdoğan’ın konuşmalarında kısmiliğin sınırları ‘dine dayalı millet-devlet’ çatısı olan Osmanlı Devleti’ne doğru genişletilmekte ve 1400 yıllık medeniyet anlatısından, ‘Türk tarihi’ olarak söz edilmektesyken, Kemalist modernleşme tarihinin ‘ulus-devlet’ in başlangıcına tekabül eden tarih anlatısı ise “ecdamımız” olarak dillendirilen kısmiliğe ‘ihanet’ e tekabül etmektedir. Bir bakıma ‘Türk’ ifadesi, Kemalizm’in ‘Türklük’ inşasına tekabül eden 1930 sonrası modernleşme sürecinden bağlamsal olarak kopartılarak Osmanlı Devleti geçmişine taşınmış görünmektedir. Erdoğan kendi makamını ‘milli iradenin tecelligâhı’ olarak nitelendirmekte ve seçim ortağı dışındaki muhalefet partilerinden gelecek her türlü eleştiri ve hakareti devlet makamına yapılmış bir hareket olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla merkez sağı ‘milli’liği ‘iradi’ artikülasyonla eklemleyerek anmayı tercih ettiği ‘milli irade’ göstereninden miras kalan bu söylem çoğunlukçu bir demokrasi anlayışının yansıtan bir içerik kazanmaktadır.

Erdoğan 2018 yılında eşdeğerliği ‘Cumhur İttifakı’ çatısından mütevellit yalnızca MHP lehine genişleten bir söylem benimsemektedir. Buna göre MHP ile yapılan ittifak ‘meşru’ zeminde yapılmış bir ittifak olarak kabul edilirken İYİ Parti ve CHP’nin olası seçim işbirlikleri kurulmadan marjinalize edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin “Karanlıkta birbirlerine göz kırparak iş tutuyorlar” ifadesi bu işbirliğini gayri-yerli ve milli ilan etmek için sarf edilen bir söylemdir. Erdoğan konuşmanın devamında AK Parti karşısında kurulan her ittifakın kendisine karşı (kendi bedeninde temsil ettiği devlet çatısına) bir düşmanlık olduğunu söyler.

“AK Partiyle MHP’nin ittifakı şeffaf bir şekilde, 81 milyonun gözü önünde ve meşru bir zeminde yapılmıştır. Karşımızdakiler ise karanlıkta birbirlerine göz kırparak iş tutuyorlar. Önü-arkası belli olmayan pazarlıklarla, rengi, kimliği, kişiliği, haysiyeti, hiçbir şeyi belli olmayan, tek gayesi Recep Tayyip Erdoğan düşmanlığı olan bir ittifak kurulmaya çalışılıyor, yaptıkları bu. (...) Milli iradeye vurulmak istenen prangaları sizlerle birlikte parçalayıp attık. Vesayetin zincirlerini sizlerle birlikte kırdık. 28 Şubat benzeri bir girişimle Türkiye’nin yeniden karanlığa gömülmesini sizlerle birlikte engelledik. Partimiz kapatılmaya çalışıldığında Türk siyasetinin gösterdiği en onurlu duruşu sizlerle beraber ortaya koyduk. ‘Dünya 5’ten büyüktür’ diyerek sadece ülkemizdeki değil küresel sistemdeki çarpıklıklara başkaldırımızı yine sizlerle beraber yaptık. Türkiye’ye demokraside ve özgürlüklerde sınıf

atlatan o sessiz devrimleri sizlerle birlikte hayata geçirdik. Terör örgütleri üzerinden ülkemize diz çöktürmeye çalışanları sizlerle birlikte engelledik. Cumhuriyet Mitinglerinden 27 Nisan Bildirisine, Gezi Olaylarından 17-25 Aralık emniyet yargı darbe girişimine, bölücü örgütün çukur eylemlerinden 15 Temmuz darbe teşebbüsüne kadar ülkemizin başına musallat edilen tüm karabulutları sizlerle birlikte dağıttık. Karanlık güçlerden aldıkları destekle sokakları işgale kalkışan vandallar her tarafı yakıp yıkarken, sizlerin gösterdiği o sağlam duruş var ya nice hesapları bozdu.”¹¹⁶

Bu noktada tekrar bir bütünlük olarak kurguladığı ‘millet’ gösterenine başvuran Erdoğan, kendi ittifaklarına karşı tavır alan ve ittifak kuran herkesi “milli iradeye pranga vurmak” isteyen düşmanlar olarak kategorize etmiştir. Burada “milli irade”nin gönderme yaptığı “millet”liliğin oy çokluğunu nitelendirdiği açıktır. Konuşmada 27 kez “milletimiz” ifadesine başvuran Erdoğan; “müphem” bir demosa (Laclau, 2011) işaret eden tüm “farklılıklar”a karşı kurguladığı kısmiliği ‘kimlik’ siyaseti üzerinden şekillendirmeye devam etmiştir.

‘Vesayete karşı verilen mücadele’ bağlamında sunulan tarihsel izlekte kuruluş yılı öncesine tekabül eden “28 Şubat Dönemi”nden başlanarak sıralanan kriz süreçleri bir mağduriyet kurgusu etrafında sunulmuştur. Laclau’cu anlamda karşı-eşdeğerlik zinciri inşasına tekabül edebilecek karşı hegemonik hamleler (Gezi Olayları ve Cumhuriyet Mitingleri) ve 17-25 Aralık, 15 Temmuz Darbe girişimi ve terör örgütü eylemleri; karanlık güçler, ülkede sahnelenmek istenen oyunlar, karabulutlar ifadelerinin yan yana anılmasıyla metonimik olarak eşitlenerek marjinalize edilmişlerdir.

3.2.2. Yeni Türkiye’nin Krizleri için Evrenselleştirilen Reçeteler: Güvenlik, Hizmet ve Kalkınma Talepleri ve Gayri-Yerli ve Milli ‘Öteki’nin İnşası

“Bu milletin inancı yüzünden, kültürü yüzünden, kılık-kıyafeti yüzünden, şivesi, geleneği yüzünden aşağıladığınız, kendinize hizmetkar olarak görmenin ötesinde değer vermediğiniz dönemler geride kaldı. Artık tüm kurumlarıyla, tüm imkanlarıyla bu devlet milletin emrindedir; bunu bir defa böyle bilecekler. ‘Önce devlet, sonra insan; hayır, o geride kaldı.’ Önce insan, sonra devlet’; şimdi dönem bu. Seçimle göreve gelen bizlerin de atamayla görev yapan kamu görevlilerinin de tek görevi, bu millete hizmet etmektir. Söylüyorum, açık açık söylüyorum, şu anda atamayla göreve gelen mi, seçimle göreve gelen mi? Seçimle göreve gelen; bunu bir defa böyle bilin. Onun için de atamayla görevde olanlar, seçimle göreve gelmiş olanlara saygılı olacaklar, çünkü onlar milletin temsilcisidir, bunu böyle bileceğiz. İşte bunun için ne diyor büyüklerimiz? İnsanı yaşat ki devlet yaşasın. (...) Hamdolsun, 13 yıldır bu anlayışla milletimize hizmet ettik, Türkiye’yi 3 kat büyütürük ekonomimize ve demokrasimize sınıf atlatarak bugünlere geldik. İnşallah aynı anlayışla yolumuza devam edecek ve 2023 hedeflerine ulaşacağız, 2053 ve 2071 vizyonumuzu hayata geçireceğiz. Türkiye için, milletimiz için, büyük hayallerimiz, büyük hedeflerimiz, büyük projelerimiz var, inşallah bunların hepsini de birer birer

¹¹⁶AK Parti Grup Toplantısında Yaptıkları Konuşma ”, 24.04.2018 <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/92474/ak-parti-grup-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

başlatacak, sonuca ulaştıracakız, çünkü bizim milletimize sözümüz var. Biz bu yola makam için, mevki için, şunun için, bunun için çıkmadık, bu şekilde çıkmış olanlar zaten bir süre sonra yollarını kaybettiler, kendi akıbetlerine doğru yürüdüler. Bizim davamız Hakk’a ve halka hizmet davasıdır.”¹¹⁷

Erdoğan’ın Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucusu Orhan Gazi’ye verdiği nasihat ile simgeleşen ‘Şeyh Edebali’ ye ait “insanı yaşat ki devlet yaşasın” sözüne atıf yaptığı konuşmayı daha önce de farklı bir bağlamda ele almıştık. Şimdi ise Erdoğan’ ın bu ‘slogan’ ve daha özelde ise ‘hizmet’ ve kalkınma’ söylemleriyle eşdeğerliği kurgulama çabasına eğilmeyi düşünüyoruz. Başlamadan 2015’ ten sonra giderek daha da çok öne çıkarılan ‘güvenlik’ boş gösterenini atlamadan bu analizi gerçekleştirmemiz gerektiğini eklemeliyiz. Çünkü bu dönemde güncel bir talep kategorisi olarak öne çıkarılan ‘güvenlik’ söylemi, iktidarın kriz döneminde devreye soktuğu ‘korku siyaseti’ yle eş zamanlı olarak devreye sokulmuş ve işlevsel hale getirilmek istenmiştir.

Öncelikle daha önce de farklı bir çerçevede ele aldığımız bu konuşma ve incelediğimiz diğer konuşma örneklerinden yola çıkarak Erdoğan’ın; Şeyh Edebali’yi¹¹⁸ düşünsel arka planına yerleştirdiği konuşmalarında ‘yerliliği’ ve ‘milliliği’ iktisadi bir kalkınma hamlesinin milliyetçi anlatısı olarak sunan bir anlatı kurduğunu ve bunu da kendinden önceki merkez sağ partilere benzer biçimde ‘hizmet ve kalkınma’ anlatısıyla birleştirerek gerçekleştirdiğini belirterek başlamalıyız. Konuşmasının yer verdiğimiz kesitinde Erdoğan’ın Şeyh Edebali’ye atıfla bu hizmet anlatısını tekrar Osmanlı değerler dünyasına atıfla kurgulanan bir ‘milli’ forma tahvil ettiği görülmektedir. Hizmet ve kalkınma söylemlerinin kendileri bir evrenselleşen talep kategorisi olarak kurgulanmakta ve yine Eski Türkiye’ye ait bir

¹¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “13. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 26.10.2015 <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2931/devir-teslim-torende-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

¹¹⁸ Erdoğan 2002 yılında seçimlerden hemen birkaç gün sonra “insanı yaşat ki devlet yaşasın” sözünü; bir felsefi kabul olarak “yaşam haklarına saygı” çerçevesinde benimsediklerine ve AB ile bütünleşme hedeflerinin bir teminatı olarak gördüklerine dair ifadelerle anacaktır. Bkz. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-guvence-107530> (erişim tarihi: 31.05.2022).

Daha sonra Şeyh Edebali’nin kendisinin de Alevi kimliğine yapılan referanslarla “Alevi Açılımı Süreci” nin bir leitmotifi olarak oldukça sık tekrarlanacak olan bu söz özellikle Kürt Sorunu’nun çözümüne yönelik başlatılmış olan “Barış Süreci”, “Çözüm Süreci”, “Milli Birlik ve Kardeşlik” gibi projeler bağlamında yapılan konuşmalarda, etnik ayrımcılığı; kapsayıcı milliyetçilik lehine yok sayma temasıyla kurgulanan anlatının bir parçası olmuştur. Bkz. Şafak, E.(2009). “Erdoğan’la Sivas’ta”, *Sabah* https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2009/02/14/erdogan_la_sivas_ta (erişim tarihi: 31.05.2015).

Kapsayıcı milliyetçi söylemin adresi olarak ise daima kadim medeniyet tasavvuru olarak tarif edilen Osmanlı İmparatorluğu’na işaret edilir. Özetle Erdoğan’ın “insanı yaşat ki devlet yaşasın” referansı etnik ayrımcılığı yok sayan bir “içerme” siyasetinin parçası olarak sunulmakta ama bu “içerilme”; Osmanlı’nın “Sünni-İslâmi” değerlerle bezeli “millî”lik tanımı sınırları içinde kalma akdini ön koşturur. Bu dönemlerde yapılan “hizmet” ve “hayırseverlik faaliyetleri”nin ise neoliberal zeitgeist’a uygun bir rıza devşirme stratejisi olarak benimsendiğine dikkat çekilmektedir (Saraçoğlu, 2020: 269-274). Şubat 2015 te “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında Alevilik’e dair bilgilerin daha fazla yer bulması gerektiğine dair yapılan eleştirilere yönelik vaatlerini sıralayan Erdoğan’ın Şeyh Edebali’nin sözünü yine “hizmet” anlatısına eklemlenmiş bir şekilde sunduğu görülmektedir. Bkz. <https://www.alevihaber.com/erdoganin-secim-oncesi-alevi-cikisi-13979h.htm> (erişim tarihi: 31.05.2022).

olumsuzlamayla işaret edilen CHP yönetiminin ardından ancak millet ile tek beden halinde sunulan liderin ve dolayısıyla partinin bunu gerçekleştirebileceğine dair bir anlatı inşa edilmektedir.

Bu anlatıya göre hizmet ve kalkınma talebi karşılandığı takdirde kalkınan en nihayetinde devlet olacaktır. 7 Haziran'da CHP tarafından geçmişte mağdur edildiği söylenen milletin/partinin/devletin 'bekâ' sı; ancak AK Parti'li kısmiliğin tümlenmesiyle tehditlerden korunabilecektir. İstanbul'un Fethinin 600. yıldönümü vizyonu olarak işaret edildiği için 2053 yılı ve Malazgirt Zaferi'nin 1000. yıldönümü olarak işaret edildiği için 2071 yılı sembolik olarak öne çıkarılmakta ve hizmet anlatısına eklenmektedirler. Tekrar vurgulamamız gerekirse söylemlerdeki tüm "dış tehdit" vurgularının mutlaka ülke içindeki farklılıklara işaret etmek için retorikleştiği söylenebilir. Çünkü aynı konuşmaya göre 2015 yılında da 'yerli ve milli' söyleminin somut tezahürleri olarak sunulan 'dört sütun' (tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet); bir darbe girişimi olarak nitelenen 17/25 Aralık Operasyonu ve 15 Temmuz'un müsebbibi olarak işaretlenen "FETÖ" (darbenin ardından tercih edilen adıyla), "PKK" ve "Ortaköy" de gerçekleşen saldırıyla işaret edilen "DEAŞ (İŞİD adlandırması yerine tercih edilen)" tarafından tehdit edilmektedir. Bu tehdit kategorisinin içi ise en nihayetinde tek parti dönemi politikalarının "faşizm" olarak nitelenmesiyle 'statüko' yanlısı olarak ilan edilen 'CHP' ye varana dek genişletilmektedir. Yer yer örtük ikna da içeren bir retorik aracılığıyla (güçlü bir kurumsal alt yapının varlığı vurgusu, terör örgütlerinin kullandıkları silahların yerli değil sentetik ve kurgu olduğu vurgusuyla) yeniden dizayn edilmek istenen bir siyasal rejime yönelebilecek tüm 'demokratik talep farklılıkları'; "İslâm'la yoğrulmuş", "Büyük" ve "Güçlü" olarak sunulan bir 'millet' göstereninin içinde 'homojenleşmek' zorundallığında olan 'talepler' olarak işaret edilerek sönmümlendirilmeye çalışılmıştır.

"Bölücü terör örgütü milli birliğimizle birlikte bayrağımızı, vatanımızı ve devletimizi de hedef aldı. FETÖ'nün 17-25 Aralık darbe girişimindeki öncelikli hedefi devletimizi ele geçirmektir. 15 Temmuz'da ise çıtayı yükseltip tıpkı PKK gibi bu dört sütunun hepsine birden saldırdılar. DEAŞ dersiniz, istismar ettiği kavramlar kimseyi aldatmasın, en başından beri bu toprakların bu milletin İslâm'ın ruhuna, özüne, varlığına düşmanlık üzerine kurulu bir örgüttür bu örgüt. DEAŞ bize İslâm'ı anlatmasın, bu millet İslâm'la yoğrulmuş ayağa kalkmıştır. DEAŞ'tan İslâm'ı öğrenmek gibi bir derdimiz yok bizim. Bizim inancımızda, bizim dinimizde DEAŞ gibi bir örgütün yeri de yoktur. Bu örgütü projelendirenler, Irak ve Suriye'deki dini, etnik, kültürel fay hatlarında zaten yaşanmakta olan kırılmaları çok iyi değerlendirerek bölgeyi ateşe vermeyi başardılar. Dikkat ederseniz bu terör örgütlerinin kullandıkları araçlar, değerli kardeşlerim yerli de olsa kendileri doğal değildir. Hepsisi de sentetiktir, fabrikasyondur, kurgudur. Türkiye, bölgedeki diğer ülkelerden farklı olarak güçlü bir siyasal kurumsal altyapıya sahip olduğu için bu zehirlere karşı dayanıklıdır. Eğer bugün Türkiye'de terör örgütleri taban bulamıyor, yapılan

kanlı eylemlerle arzu edilen fitne çıkartılamıyorsa, bunun sebebi; hep birlikte tek millet, tek bayrak tek vatan, tek devlet ilkelerine sımsıkı sarılmış olmamızdır.”¹¹⁹

Özellikle 15 Temmuz tarihinden çok geçmeden başlatılan ve 2017 Anayasa Referandumu’na çok az zaman kala sonlandırılan (29 Mart 2017) ‘Fırat Kalkanı Harekatı’ sonrasında; konuşmalarda 2015’teki ‘terör tehdidi’ vurgusuna ‘sınır güvenliği’ konusunun dahil edildiği görülür. Operasyonların başarı sunumu ‘savunma sanayii’ndeki gelişmeler ile aynı retorik içinde bağlamsallaştırılarak bu ‘dış baskı ve ambargo’ tehdidine karşı konulduğuna kanıt olarak sunulmakta ve bu sayede ‘Büyük ve Güçlü Türkiye’ imajı pekiştirilmeye çalışılmaktadır. Özetle ‘yerli ve milli’ söyleminin ve onun “dört sütunu” olarak anılan ‘boş gösterenler’in bu dönemde ‘Anayasa Referandumu’nun kabulünün; gönüllülük ve zorunluluğu tek bir çerçeveye alan ‘milli seferberlik’ vurgularıyla sunulduğu açıkça görülmektedir. Tarif ettiğimiz bu durumun Laclau’nun terminolojisinde ‘dayatılan’ bir ‘eşdeğer söylem’ in varlığına karşılık geldiği tekrar hatırlatılmalıdır. ‘Korku’ söylemleriyle desteklenen bu söylem pratiğinde ‘Büyük ve Güçlü Türkiye’ yi zedeleyecek ve ‘milli irade’ yi bölecek denli tehditkâr güçler olarak kriminalize edilen ‘düşman’ imgesinin canlılığının korunması eşdeğer zincirin (popüler özne olan millet bütünlüğünün) canlılığını sürdürmek için elzem hale getirilmektedir. Mekanın içerisi ve dışarısı olarak tarif edilmesiyle varlığı devamlı olarak hatırlatılan ve güncellenen bu imgeler, konsolidasyonun sağlanması konusunda işlevselleşmektedir. Çünkü içeride ve dışarıda yaratılan tehdit algısı en nihayetinde bireyleri bu ‘tehlikeli öteki’ kılınanlardan kaçacak bir yer aramaya itecek ve iktidar bu tercihi elinden geldiğince kendine yönlendirerek meşruiyet kazanmaya çabalayacaktır (Kerestecioğlu, 2020). Tüm bunlardan, muhalefet partilerine yapılan “yerli ve milli ittifak” çağrısı ve konuşma sonunda bütün bir “populus” olarak hitap edilen ‘millet’ e karşı yapılan ‘milli seferberlik’ çağrılarının böylesi bir eşdeğerlik inşası için operasyonelleştikleri sonucu çıkarılmaktadır.

11 Şubat 2017 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Sistemi Sempozyumu’ nda yapılan konuşmada da bu stratejinin izlerine rastlamak mümkündür. Çünkü ‘PKK’ ile aynı safta olduğuna dikkat çekilerek anılan CHP’ye; Türkçe’de “kontrol etmek”, “denetlemek” anlamlarına gelen “çek etme” ifadesiyle “Evet” yönünde oy kullanması için “temenni” de bulunulurken, eşdeğerlik inşası’nda ise Billig’in (2002) vurguladığı gibi ‘millet’ olma fikri sürekli olarak hatırlatılmıştır. Erdoğan için ‘biz’ in içinden konuşma hali ise devamlı olarak ‘homojen bir millet’ tasavvuruna vurguyla desteklenmiştir. Konuşmaların çoğunda sarf edilen

¹¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “34. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 12.01.2017. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/70910/34-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

‘Türk ordusu’, ‘Mehmetçik’ şeklindeki ifadeler (Wodak ve diğerleri, 2009) ve konuşma sonunda ‘şehit’lerin ruhlarına adanan dua ve temenniler ‘gayri-yerli ve milli’ olarak ‘tanımlanan’ ve tehlikeli birer ‘öteki’ olarak işaret edilen ‘hayır’ kampı için birer ‘işaretleyici’ olarak anılmışlardır.

“Dün Aksaray’da ‘tabii ki evet’ dedik. Niye? Tek millet için evet, tek bayrak için evet, tek vatan için evet, tek devlet için evet... Bundan daha başkası olabilir mi? 80 milyon tek millet, bunun için evet. Ve şehidimizin kanıyla rengini almış, bağımsızlığını hilalle taçlandırmış ve her yıldızın bir şehidi ifade ettiği bayrağımız, ona evet. Ve ‘bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır, toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır.’ 780 bin kilometrekare tek vatan, onun için evet. Ve tek devlet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, onun için evet. Kardeşlerim; İnsan bilmediğinin düşmanıdır. Şu anda cumhurbaşkanlığı sistemine karşı çıktıklarını ifade edenlerin de işin ruhunu öğrendiklerinde fikirlerini değiştireceklerine inanıyorum. Ama biz bir şeyi daha biliyoruz; bugün ‘hayır’ diyenler, neye ‘hayır’ dediklerinin farkında mı? Bakınız, kim ‘hayır’ diyor? PKK ‘hayır’ diyor. Kim ‘hayır’ diyor? Kandil ‘hayır’ diyor. Kim ‘hayır’ diyor? Bu ülkeyi bölmek, parçalamak isteyenler ‘hayır’ diyor. Kim ‘hayır’ diyor? Bayrağımıza karşı çıkanlar ‘hayır’ diyor. Kim ‘hayır’ diyor? Ne yazık ki bu ülkede milli ve yerli olanlara karşı çıkanlara ‘hayır’ diyor. Peki kardeşlerim, şimdi bunlarla beraber ana muhalefet de hareket ediyor mu? Ediyor. Temenni ederim ki 16 Nisan’a kadar onlar da kendilerini iyice çek ederler.”¹²⁰

Süreç içinde yaşanan diğer gelişmeler ve özellikle de 2015 sonrası dönemin ideolojik çerçevesini çizen önemli çalışmalar baz alındığında; yaptığımız bu çıkarım malumun ilamı gibi gözükebilir. Fakat bizi malumun ilamına götüren konuşmada altını çizmek istediğimiz bir diğer nokta; konuşmada öne çıkan ‘kod’ların ‘yerlilik’ ve ‘millilik’ söylemine mirası bağlamında değiştiğimiz Türkiye sağıının zihin haritasıyla da yakından ilintisidir.

Laclau halk inşasında ‘milliyetçi ideoloji’ yi anmayı tercih etmez. Onun yerine eklemlenen taleplerden meydana gelen grup birliğinin simgesi olan eşdeğer zincirden yani “halk” inşasından bahseder. Çalışmamızda ideolojik motivasyonu anlamlandırmak için bahsettiğimiz devamlılık çizgisini esas olarak Laclau’nun da işaret etmek istediği şekliyle bu aidiyet inşasının kodlarını deşifre çabasına karşılık geldiğini tekrar hatırlatmak isteriz. Çünkü Laclau’ya göre (2011: 145) ‘halk’ en nihayetinde verili bir gerçeklik olmanın ötesinde bir kurguya karşılık gelir. Bu kurgudaki söylemler ise her zaman belli başlı ‘popüler kimlikler’ in temsiline karşılık gelmez, bizzat o ‘kimliği’ kendisi yaratabilir. Erdoğan’ın kimlik yaratım motivasyonuna sirayet eden ‘düşünce’ izleği ise yine bir kimlik yaratım süreci neticesinde ‘Türkiye siyaseti’ nin ana gösterenleri olarak öne çıkmış olan ‘İslâm’ ve ‘Türklük’ gösterenleridir. “Yerli üretim” söyleminin önemi de bu kodlar üzerinden tanımlanan bir kimliğin temsiliyeti için öne çıkarılan bir ‘eşdeğer söylem’ olarak kurgulanmasından ileri

¹²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “34. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 12.01.2017. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/70910/34-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

gelmektedir. ‘Güçlü bir devlet’ vurgusuyla pekiştirilen ve ‘yerli ve milli’ form halinde sunulan ‘üretim’, ‘hizmet’ ve ‘kalkınma’ söylemleri AK Parti icraatlarına herhangi bir gerekçeyle karşı çıkanların hepsinin ‘devlete’ veya ‘millet’ e karşı çıkmakla suçlanabilmesine alan açmaktadır. Bunun sağ siyasi geçmiş ile bağlantısı kendini merkez sağ siyasette ‘yerli ve milli’ olarak sunulan iktisadi kalkınma hamlelerinde göstermektedir. Özellikle Erbakan ekonomik ilerlemenin olmazsa olmaz hamleleri olarak sunduğu icraatlarında ‘iç ve dış güçlere dair’ bu dışlayıcı stratejiye sıkça başvuruyordu. Bunun dışında merkez sağ iktidarlarda söylemsel pratiklerinde ‘hizmet’ ve ‘kalkınma’yı ‘milli’lik parantezine alarak sunabilmişlerdir. Fakat bu partilerin dışlama pratikleri içinde bulunulan bağlamda durdukları pozisyona göre şekillenebilmiştir. Örneğin Turgut Özal ‘Batı’ya öykünen bir pozisyonda durduğu için ‘milli’lik çerçevesini Batı’yı kerteriz alan bir ‘vizyon’ anlayışıyla genişletmiştir. Bu bakımdan AK Parti esasen ‘yerli’lik söylemini ön plana çıkararak ‘Batı’ yı yerliliğin karşıt kampı olarak işaretleyen Erbakan’ın söylemini daha farklı koşullar ve sonuçlar doğuracak politik bir bağlam içinde taklit eder görünmektedir.

“Türk milleti olarak bin yıldır hep yaptığımız gibi inşallah bu sürecin de öncüsü olacağız. Avrupa’nın ortalarından Afrika’nın derinliklerine kadar ulaşan devletimizin yıkılışını Çanakkale’de, Kut’ül Ammare’de, Medine Müdafaasında, Kafkas Harekâtında yaptığımız büyük fedakârlıklarla durdurabilmiştik. (...) Göreve geldiğimizde savunma sanayinde bizim yerli olarak üretimimiz yüzde 15’ti, fakat şu anda bizim savunma sanayinde yerli üretimimiz yüzde 65’e çıktı. Daha fazla olacak mı? Olacak. Hadi bakalım, Boğaziçi’nin elektrik-elektronikçileri, makinecileri bir an önce, bir an önce... Bakınız içinizden çıkanların bir kısmının nasıl artık devreye girdiğini biliyorum, görüyorum. Artık içinizden çıkıp da bugün silahlı-silahsız insansız hava aracı üretenleri de biliyorum. Ben Amerika’nın kapısına dayandığım zaman bana verdikleri cevap hep şuydu: ‘Kongre izin vermiyor’ veya ‘bugün git yarın gel’; hep bunu söylediler. Ama istedikleri yerlere veriyorlardı. Sen Türkiye’sin, vermiyordu. Ama şimdi bizim artık onlara ihtiyacımız yok, şimdi kendi ihtiyacımızı kendimiz karşılıyoruz. Ve onlardan geri de değiliz ha, onu da söyleyeyim. Şu anda 32 bin fite kadar çıkabilen bizim silahlı-silahsız hamdolsun İHA’larımız var, SİHA’larımız var. Ve 28 saat artık havada kalabilen bu tür bizim unsurlarımız var. Terörle mücadeleyi nasıl veriyoruz? Böyle veriyoruz işte ve bu da birilerini rahatsız ediyor tabii ki. Ama bu mücadele aynen devam edecek. Ve açık söylüyorum; şahlanışın birinci şartı imansa, yürekse, ikinci şartı da bunun somut çıktılarını ortaya koyacak bilimdir, bilimsel zihniyettir, bilim kuruluşlarıdır. İşte bunlar da sizlersiniz. Bunun için üniversitemizi 2023 hedeflerimizin de 2053 ve 2071 vizyonumuzun da en önemli taşıyıcıları, en önemli güç kaynakları olarak görüyoruz. Boğaziçi Üniversitemiz tarihi ve birikimiyle bu sürece önderlik edebilecek potansiyele sahiptir. Boğaziçi Üniversiteliler dernek olarak da desteği ve katkısıyla ben bunu başarabileceğinize inanıyorum.”¹²¹

¹²¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Boğaziçi Üniversitesi Mezunları Töreninde Yaptıkları Konuşma”, 07.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89346/bogazici-universitesi-mezunlari-programinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

Aynı konuşmada eşdeğerlik mantığının homojen bir birliğe karşılık geldiğinin ifadesi olarak vurgulanan “yerli üretim” ifadesi özellikle ‘savunma sanayii’ ndeki gelişmeleri nitellemek için kullanılmıştır. Söz konusu üretimin ‘dışarıdan ve içeriden’ gelen engellemelere rağmen gerçekleştirildiği söylenmiştir. ‘Terörle mücadele’ nin araçları olarak ise “İHA” ve “SİHA”lar örnek gösterilmektedir. “Yerli üretim” söylemi böylece tarihten bugüne taşınan bir ‘kriz’ inşasıyla (Moffit, 2021) öne çıkarılan ‘güvenlik’ talebinin evrenselleştirilme isteğinin bir ifadesi halini almıştır. Laclau’ya göre popülizm için birliği sağlamanın yolu, seslenilen “halk” ile arada “duygusal bir bağ” yaratabilmektir. Bunun için liderler kendi kimliklerinin “halk” ile aynı olduğuna dair ifadeler kullanacaklar ve böylece birlik ve beraberlik duygusu pekişecektir (Laclau, 2007). Konuşma özelinde Erdoğan, bu birlik ve beraberlik duygusunu yansıtabilmek için yeniden tarihsel bir akış içinde sunduğu savaşlara referans vermiştir. ‘Çanakkale, Kut’ül Amare, Medine Müdafaası ve Kafkas Harekâtı’ nda verilen fedakarlıkların altı çizildikten sonra “Sarıkamış Harekâtı’nın zorlu koşullarında ‘şehit’ olan askerler anılmıştır. Erdoğan bundan sonra ‘kendi dedesinin’ de bu savaşta kaybedildiğini eklemiştir.

Geçmişte ‘millet’ için yapılan fedakârlıklar üzerinden öne çıkarılan mağduriyet sempatisi (Van Dijk, 2015: 78), liderin ‘halk’ ile ‘duygusal temelde’ özdeşleşmesini sağlayacak somut bir ‘örnek’ ile grup birliği inşası için araçsallaştırılmış, ardından güncel politik bağlama referansla bu saldırıların devamlılığına dikkat çekilmiştir. Buna göre Türkiye’ye yönelik geçmişten bugüne yapılan engellemeler neticesinde oluşan zafiyet, “yerli üretim” i de zayıf kılmıştır. Bu ‘güvenlik talebini’ karşılayan AK Parti ise geçmişte yaşanan bu olumsuz durumu %65 yerli üretimle tersine çevirmiştir. ‘Güvenlik’ talebinin mevcut konjonktürde başat bir ihtiyaç olarak sunulması ise her halükarda dışarıdaki bir düşmanı gerekli kılacaktır. Bu düşman kategorisi ise Erdoğan’ın dilinde kendi iktidarları öncesinde ‘hizmet ve “kalkınma” ya yapılan yatırımların eksikliği söz konusu edilerek inşaya uğraşılır. Daha sonra düşmanların sınırı genişletilerek ulus ötesi tehdit unsurları hatırlatılır. Bu yüzden “yerli üretim” hususunda yapılacak tüm eleştiriler ‘ülkeyi tehdit eden’ güçlerle aynı safta yer alma isteğinin bir ifadesi olarak yorumlanacaktır. Yerli üretim araçları , ‘Türkiye Sağı’nda da zaman zaman ‘yerli ve milli kalkınma’ bağlamında öne çıkarılan ‘milliliğe’ eşlikçi bir söylem haline getirilmekte ve ‘Boğaziçi Üniversitesi’ mensubu aydınların ancak buna hizmet ettikleri takdirde ‘yerli ve milli’ duruşa layık olabilecekleri konusu tekrar edilmektedir. Erdoğan özellikle “Zeytin Dalı Harekâtı” konusunda iç ve dış politikadan gelen eleştirilere; ‘Batı’ yı ve CHP’yi çeşitli adlaştırmalar yoluyla (Alman Faşizmi gibi) gayri-milli addedilen ‘öteki’ kampına yerleştirmekle ve terör örgütünün (PYD-YPG) taraftarı olmakla nitelendirerek karşılık vermiştir. ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) ise geçmişteki tarih anlatısının bir devamı ve

‘milli bir kurtuluş mücadelesi’ olarak sunulan ‘Zeytin Dalı Harekatı’nın Kuvay-ı Milliye ruhunu yansıtan ortağı ve ‘milli bir yapı’ olarak tarif edilmiştir.

Cumhur İttifakı’nın bir seçim ittifakı olarak kurulmasının ve Bahçeli’nin çağrısıyla erken seçim ilan edilmesinin ardından çok geçmeden düzenlenen 24 Nisan 2018 tarihli Grup Toplantısı’nda, derinleşen ekonomik krize bir reçete olarak sunulan “Yerli ve Milli Para” konusu dile getirilmiştir. Erdoğan; daha önce de dışarıdan ülke içini karıştırmak için yöneltilen terör tehdidi ile eşitleyerek “kur silahı” olarak metaforlaştırdığı ekonomik bozulmayı bu defa belirsiz referanslarla işaret edilen dış güçlerin “kur üzerinde oynadıkları oyunlar” a bağlayacaktır.¹²² Erdoğan, bu oyunların kayda değer tarafının olmadığını ekonomik büyüme oranıyla açıklamaya girişmekte ve ardından hemen uygulamaya geçirilecek “Yerli ve milli para” “kur oyununu bozacak” acil çözüm reçetesi olarak sunmaktadır.

“Milletimizi mevcut sistemin sürekli kriz, tartışma, polemik, darbe, cunta vesayet üreten yapısından adeta yaka silker hale gelmişti. Eski sistemin son aylarını yaşıyor olmamıza rağmen, hala bu hastalıkların devam ettiğini görüyor bulunmamız, milletimizin cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin doğruluğunu bir kez daha takdir etmesini sağlayacaktır. İnşallah iki ay sonra büyük ve güçlü Türkiye’nin inşasına giden yolun önünü tamamen açıyoruz. (...) Güvenlik politikalarımızı ülkemiz ve milletimiz merkezli olarak, ama hak, özgürlük, adalet, insani değerlerin korunması esaslarına uygun şekilde sahada hayata geçirmeye devam edeceğiz. (...) Dünyanın her yerindeki mazlumlara, mağdurlara sahip çıkan, vicdanlı dış politika anlayışımızdan asla vazgeçmeyeceğiz. Kudüs, Suriye, Somali, Myanmar gibi kriz bölgelerinde küresel ölçekte inisiyatif geliştiren bir ülke olarak, sorumluluklarımızın büyüklüğünün farkındayız. Önümüzdeki dönemde ‘dünya 5’ten büyüktür’ tezimizi hayata geçirme konusunda çok daha ileri adımlar atmakta kararlıyız. Ekonomide geçtiğimiz yıl elde ettiğimiz yüzde 7.4’lük büyüme oranı, ülkemizle ilgili olumsuz değerlendirmeler yapanlara verdiğimiz en güzel cevaptı. İnşallah bu yılda da ilk çeyrekte bu oranı yakalarsak şimdiden söylüyorum hiç şaşmayın. Kur üzerinde oynanan oyunların kayda değer bir ekonomik gerekçesinin ve derinliğinin olmadığı her geçen gün daha iyi anlaşılıyor. Onun için, şimdi bizim attığımız adım nedir? Milli para, yerli para. Milli ve yerli parayla birlikte inşallah bu kur oyununu da bozacağız. Hatta bir diğer adamı daha söylüyorum, inşallah altını belirleyici hale getirmenin de adımlarını atacağız.”¹²³

Daha önce Moffit’in daha çok (2021) muhalefet partileri üzerinden örneklediği “kriz performansı” stratejisini Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 7 Haziran ve 1 Kasım arasındaki söylemleri aracılığıyla “krizi derinleştirme” ve bu sayede antagonizmayı diri tutma stratejisi bağlamında ele almıştık. Moffit’in bundan daha farklı bir mantıkta işleyen bir kavram olarak tanımladığı “kriz siyaseti” ise yüksek düzey kurumsallaşmış bir rejimin anti-

¹²² 2015 bağlamında AK Parti iktidar olmazsa bu saldırının devam edeceğini ve derinleşeceği ifade edilmiş ve “bombalı saldırılar” ve “terör saldırıları” ile gidilen seçim döneminde ekonomik bozulma da bir terör tehdidi olarak işaretlenmişti. Bu strateji 2016 Temmuz’unda gerçekleşen Darbe Girişimi sonrası da yinelenmiştir.

¹²³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “AK Parti Grup Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 24.04.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/92474/ak-parti-grup-toplantisinda-yaptiklari-konusma>

kurumsal söylemleri sönümlendirmeye dönük eşdeğer söylemleri nasıl dolaşıma soktuğunu anlamamız açısından elverişli olacaktır.

Moffit'e göre "kriz siyaseti" çoğu durumda krizi yeniden üretmek yerine onu sona erdirmeye uğraşına girer. Çünkü hiçbir lider özellikle ekonomik nedenlerden kaynaklı kriz algısının yayılması neticesinde 'sandık' tan çıkacak sonuç ile cezalandırılmayı göze almak istemez, çünkü çoğu durumda sonuç krizden sorumlu tutulma olasılığı yüksek bir iktidar lehine sonuçlanmayacaktır. Bunun için liderler ilk etapta hemen "krize son verileceğini" müjdeliler (Moffit, 2021: 194). Moffit'in tarif ettiği "kriz siyaseti" konuşmaları mantıklı bir giriş, gelişme ve sonuca yaslanır. Bu bakımdan kriz performansının krizi derinleştiren ve genişleten mantığı burada işlemez. İlgili konuşma bu açıdan incelendiğinde fark edilen ilk detay ekonomik krizin korkulduğu gibi derinleşmediği ve hemen çözüleceğine dair sunulan vaatlerin öne çıkarılmasıdır. Yaklaşan seçim bağlamıyla ilişkilendirilen konuşmada sunulan vaatler ve kat edilen mesafeye ilişkin ifadelerde ise hala krizin sorumluluğunu dış nedenlere bağlama stratejisinin öne çıkarıldığı fark edilmektedir. "Kur üzerinde oynanan oyunlar ifadesi" ve "Dünya 5'ten büyüktür" ifadeleri bunlara örnek teşkil eder. Fakat tekrar edeceğimiz gibi "yerli ve milli para" reçetesi krizin hemen çözüleceğine dair bir müjde olarak sunulmaktadır.

"Milletimiz bizden kuru laf, neticesiz polemik, desteksiz atış değil, ekmeğini, aşını nasıl büyüteceğimizin, kendisine ve evlatlarına nasıl bir gelecek bırakacağımızın planlarını, projelerini duymak istiyor." ifadeleri bu müjdenin mantıklı bir çözüm olacağı savını destekleyen sözler olarak öne çıkarılırlar. Fakat hatırlanacağı gibi kurumsal sistemde, eşdeğer söylemlerin somut demokratik taleplerden oluşan bir eklemlenmeye tekabül etmediğini gösteren ana neden "fiili taleplerle mevcut eşdeğerlik arasındaki açıklık" olarak sunulmaktaydı. Bu da görece işlevini yitirmiş boş gösterenler yerine "hegemonik derinlikten yoksun" eşdeğer söylemlerin dolaşıma girmesine, hatta bazı durumlarda "devlet" söylemlerinin tek meşru "eşdeğer söylem" olarak ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Laclau, 2011). Konuşmada kriz siyasetini uygulamak için mantıklı bir argüman olarak sunulan çözümlerin, yine ülke içi farklılıklara ve ülke dışı engellemelere vurguyla çerçevelenmesi ve "yerli ve milli para" adlandırmasıyla genişletilmeye çalışılan eşdeğerliğe kazılı dikotomik ifadeler söylemin "hegemonik derinlikten yoksunluğunu" ele vermektedir. Bu dikotomi ise eşdeğerlik ve farklılıklar mantığına yerleşen eski/yeni; istikrar ve güven/kriz, tartışma, darbe, cunta gibi karşıtlıklarda ortaya çıkmakta ve esasen 'eşdeğerlik mantığını' 'farklılıklar' ı tamamen sönümlendirme pahasına 'dayatan' 'yerli ve milli' söylemin meşrulaştırılmasında işlevselleşmektedir.

3.2.3. Mağdur'un Tayininden Muktedir'in İnşasına: Ders Olarak Tarih ve Dost/Düşman Dikotomisi

Diğer başlıklarda da belirttiğimiz gibi iktidar incelediğimiz konuşmaların önemli bir kısmında ‘mağdur’ olarak sunduğu ‘kısmiliği’ (pleb) ‘millet’ ve ‘milli irade’ boş gösterenlerinin dahliyle ‘muktedir’ (populus) pozisyonuna eriştirebilmenin bir diğer yolu olarak tarihsel anlatılara ve geçmiş siyasi tecrübelerle sıkça referans vermeyi tercih etmiştir. Söylem üzerinden tahakküm kurabilmek isteyen Erdoğan’ın ‘ders olarak tarih’ olarak adlandırılan (Van Dijk, 2015: 83) bu stratejiyi daha çok ‘o zaman ile şimdiki zamanı benzerlik ve farklılıklar bakımından kıyaslama’, ‘dış kuvvetlerden gelen kısıtlamaları ve komplo teorilerini aktarma’ için ele aldığını görüyoruz. Özellikle geçmişteki deneyimler şimdiki bağlamla birlikte ele alındığında iki dönem arasındaki farklılıklar ‘tavsiye ile ilgili söz birimleri’le, ‘düşündürücü sorularla’ ve ‘iğneleyici söz öbekleriyle’ görünür hale getirilmeye çalışılmıştır. Tarihsel izlekten yola çıkılarak aktarılan mağduriyet tahayyülleri aracılığıyla inşa edilen (tayin edilen) ‘mağdur özne’ den yola çıkılarak popülist inşa pratiğinin öznesi olan ‘millet’ yeniden kurulmak istenmiştir. Bu yolla ‘millet’ ile kurulan temsiliyet bağı üzerinden liderin ve partinin muktedir pozisyonu sürdürülmeye çalışılmıştır.

“Birileri Türkiye’yi aynı kaosa, aynı kargaşaya sürüklemek için çalışıyor. Maalesef içimizden bazıları da buna destek veriyor. Vesayet odaklarının yıllarca milletin bağrına sapladıkları hançerler bunun için. Türkiye’yi darbelere götüren süreçlerin gerisinde bu vardı, Menderes’i bunun için idam ettiler. Özal’a onca zulmü bunun için yaptılar. Sultan II. Abdülhamit Han’ı diktatör ilan ettiler, ondan sonra da hal’ettiler. 33 yıl bu toprakları zerre kayba uğratmadan idare eden bu Sultanı öyle hal’ettiler. Geçtiğimiz 13 yıldır attığımız her adımda önümüze bunun için engeller çıkardılar. Şahsıma da ‘diktatör’ dediler. Gezi olaylarının, 17-25 Aralık darbe girişiminin ve son olarak yeniden hortlayan bölücü terörün gerisinde hep aynı amaç vardı. Bakın şimdi paralel devlet yapılanması denilen, -hani tanımıyorum ya son günlerde; tabanı ibadet, ortası ticaret, tavanı ihanet olan paralel devlet yapılanması- şu anda bunlar bölücü terör örgütüyle beraber hareket ediyorlar. Bu konuda gözlerini öylesine hırs bürümüş durumda ki alçaklıkta sınır tanımıyorlar.”¹²⁴

İncelenen konuşmalarda bir gelecek vizyonu olarak sunulan sembolik tarihlerin maziye dayanan bir kök kurgusunun devam fragmanları olarak sunulması devletin sonsuz istikrarının partinin istikrar vurgusuyla birbirine eklenilerek anılması için öne çıkarılmıştır. Bu bağlamda 2053 ve 2071 tarihleri sıkça zikredilmiştir. Dahası (çalışmamızın bundan önceki bölümlerinden de hatırlanacağı üzere) Osmanlıcı geçmişe dair bu referanslar konuşmanın

¹²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “13. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 26.10.2015 <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2931/devir-teslim-torende-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

gerçekleştiği 2015 seçimleri bağlamına özgü de değildir.¹²⁵ Tokdoğan (2018)’ın nitelikli çalışmasında da ortaya koyduğu üzere özellikle 2010 yılından sonra İkinci Abdülhamid ile Erdoğan arasında kurulan analogiler had safhaya çıkmıştır.¹²⁶ 2014 seçimlerinde de yenilenen ve bir seçim başarısı getiren bu söylemlerden sonra 2015 bağlamında değişen şey ise 2015 seçimlerine gidilirken yaşanan olaylar ve 7 Haziran’daki seçim yenilgisinin ardından yeni siyasi mantığın çatısı olarak benimsenen ‘yerli ve milli’ söyleminin dolaşıma girmesi olmuştur. Bu sayede Erdoğan Abdülhamid’i kerteriz alarak başlattığı mağduriyetler halkasına merkez sağın önemli liderleri olan Adnan Menderes ve Turgut Özal’ ı eklemleyerek olası tüm muhalefeti “Büyük, Güçlü ve Yeni” olarak sunduğu Türkiye’ye karşı bir komplo girişimi olarak sunduğu anlatısına; çözüm sürecinin sonlanmasıyla beraber ‘bölücü terör örgütü’ yle işbirliği gerçekleştirme noktasında güçlendirdiği bir ‘parçalanma’ ve ‘bölünme’ tehdidi vurgusunu da dahil edebilmiştir.¹²⁷ Bu ‘mağduriyetler halkasını’ eşdeğer bir zincir olarak kurgulamak isteyen Erdoğan 2015 yılında Gezi’ye ve “paralel devlet yapılanması” ve “FETÖ” şeklinde ifade edilen Fetullah Gülen ve cemaatine muhalif kesimleri de bu zincirde bir araya getirebilmeyi hedeflemiştir.

¹²⁵Yine de burada 2015 bağlamının; analiz sürecinde keşfedilen ayırt edici yönünü vurgulama adına kısa bir hatırlatma yapmamız gerekmektedir Bilindiği gibi Avrupa Birliği’ne odaklı ilk dönemde Kemalist söylem ile çelişmeme gayreti içinde olan AK Parti’nin benimsediği bu anlayış kendini en çok “yerel olanı” “evrensel ile bütünleştirme” gayesine yapılan vurguda açığa çıkarmaktaydı. Yaklaşık beş yıl sonra başbakanlığa getirilecek olan Ahmet Davutoğlu’nun dışişleri bakanı olduğu 2009 yılından Gezi protestolarının gerçekleştiği 2013 yılına kadar geçen süreç içinde ise “Yeni Osmanlı” söylem; Orta Doğu dış politikasıyla iyiden iyiye berraklaşmıştır (Bora, 2017: 482). 2009’a kadar pragmatik saiklerle bir cankurtaran olarak benimsenen “demokrasi ve adalet” gibi evrensel boş gösterenler “millet” in “heterojen kesimleri” de içeren bir kısmilik olmasını da mümkün kılabilmiştir. Fakat “vesayete karşı demokrasi” antagonizmasıyla konsolide edilebilen farklı kesimler sayesinde eşdeğer zincirin zayıflatılması ve bunun somut göstergesinin seçim sandığındaki sonuçlarla ispatlanmasıyla pekişen özgüven ile girilen 2009 yılından itibaren; “millet” gösterenine Osmanlı’nın mazisiyle karakterize ve İslâmi yönü ağır basan bir içerik kazandırılmaya başlanmıştır. Kemalizm tarafından benimsenen “millilik” anlayışının bazı kutsallarına da bir meydan okumanın başladığı bu dönemi şekillendiren en önemli değişiklik; Sünni-Müslümanlığın Kemalist “Türklük” kategorisi tarafından kapsanan değerler olmanın ötesine geçmesi ve tüm Ortadoğu coğrafyasına liderlik etmekle nitelenen bir “millet” gösterenine; asıl içeriğini kazandıran bir role bürünmesidir (Saraçoğlu ve Demirkol, 2015: 307). Fakat her ne kadar dış politika bağlamında “Batı”ya verilen öncelik yerini Arap Baharı gündemiyle birlikte Orta Doğu Politikası’na devretse de Reyhan Ünal Çınar’ın (2020: 81) da dediği gibi AK Parti bu dönemde Batı ile Doğu’nun her iki yakasını da tam sahiplenmeyen bir Pan-İslâmcı düstura meyillidir. Yani bu dönemde AK Parti Batı’ya sırtını dönmeyen pozisyonunu nispeten muhafaza etmeye çalışmıştır.

¹²⁶ Erdoğan bedeninde canlanan bir “Yeniden Diriliş temasının” öne çıkışındaki en büyük etkenin Davos’taki çıkışın sonucu olduğu gerçeğini makul bir çerçevede kanıtlayan yazar, benzerliğin özellikle Erdoğan’ın 1909 yılı İttihatçılar eliyle zorla kapatılan bir parantezin açılışı ve bir karşı zafer anlatısının lideri olarak konumlandırılmasıyla güçlendirilmeye çalışıldığına dikkat çeker. Diğer vurgulanan ise Abdülhamid’in Batı’ya boyun eğmekten kaçınan bir figür olarak lanse edilmesi ve liderin her şeyden önce “Sünni-Müslüman-Türk kimliğini” ideolojik tahkimi gerçekleştirmek amacıyla korumasına yapılan vurguyla övülmesi oluşturmaktadır (Tokdoğan, 2018: 145-148).

¹²⁷ 2015 öncesinde “Yeni Osmanlıcılık” anlayışıyla karakterize “Yeni Türkiye” anlatısında Kemalizm genelde ulus-devletleşme sürecinde ıskaladığı söylenen “öz” değerler üzerinden eleştirilmekte; Osmanlı ise “medeniyet havzası” tasavvuruyla birlikte “ecdadın” esas coğrafyası olarak kodlanmaktaydı. Fakat Gezi Süreci’nin ve 17/25 Aralık Operasyonlarının geride bırakıldığı dönemde Haziran seçimlerinden istediği sonucu yakalayamayan AK Parti; 1 Kasım seçimlerinde “Yeni Osmanlı” anlatıyı ‘yerli ve milli’ söylemiyle çerçeveleme gereği duyduğu yeni bir kırılma yaşamıştır.

2017 yılı referandum sürecinde ise mevcut rejime desteğiyle eşdeğer zincirin makbul olan kategorisine dahil olan MHP'nin de katkısıyla; eşdeğerlik mantığı ve farklılıklar mantığı kamplarındaki gerilimli ilişki; 2015 seçimlerine göre çok daha yoğun “milliyetçi ve militarist” söylemlerle karakterize bir antagonist sınırı mümkün kılmıştır. Bu sınırın keskinliği Erdoğan'ın dış politikaya dair (bir diğer başlıkta da tartışacağımız üzere) gerçekleştirdiği konuşmalara da yansımıştır. Özellikle 15 Temmuz tarihi; bundan önce merkez sağdan devşirilen mağduriyet söylemiyle harmanlanan, ‘yenilgi’ ve ‘bastırılmışlık’ ile karakterize bir tarihsel anlatıyı; zafere ermiş, gücünü kanıtlamış bir “Türk milleti” anlatısı olarak ‘şimdi’ ye odaklamak için sembolleştirilmiştir. Smith (1994) milli kimliğin post modern dönem de dahil olmak üzere işlevlerini sıralarken özellikle etno tarih hakkında şunları söyler:

“Millet sadece ebediyet vaadinin dayandırılacağı uzak bir geçmişle övünmekle kalmaz; restorasyon ve itibar vaadine anlam vermek için muhteşem bir geçmiş azizler ve kahramanlarla dolu altın bir çağı da serimleyebilmek durumundadır. Bu etno tarih ne denli dolu ve zengin olursa iddiası da o denli ikna edici olur; bastığı akor, milletin fertlerinin yüreğine bir o kadar derine oturur” (Smith, 1994).

Smith etno tarih yaratımında özellikle ‘anma seremonileri’, ‘yıldönümü kutlamaları’, ‘şehit anıları’, ‘andlar’, ‘bayraklar’, ‘kahramanlara ilişkin kasideler’ ve ‘tarihi olaylar hakkındaki yadigârlarla’ kimlik ve birliğin yeniden olumlanması suretiyle yurttaşlara aralarındaki bağ ve siyasi hısımlığın hatırlatılacağını söyler (Smith, 1994). Smith yaklaşımında mit ve efsanelerin milletler ve milliyetçiler için önemini esas almış ve bunu milletlerin kurgu olmadığının ispatı için kullanmıştır. Fakat bunların modern siyaset içinde ne gibi dönüşümler gerçekleştirdikleri üzerinde durmamıştır (Arslan, 2012). Smith’in etnik kimliklerin milli kimlik oluşumuna temel oluşturduğuna dair düşüncesi şu açıdan yadsınabilir. Eskiye dair anlatılar farklı söylemler yoluyla yeniden kurgulandığı sürece bu dönüşüm sürecinde ‘milli kimlik’ de daimî olarak tarihsel bağlamına göre şekil alacaktır.

Bu bağlamda 15 Temmuz darbe girişiminin ertesinde olaya ilişkin inşa edilmiş anlatıyı bu mit yaratım sürecinin bir çıktısı olarak ele alabiliriz. 15 Temmuz 2016 tarihine gelinceye dek verilen zamansal ve kişisel referanslar ise yine bu yaratım sürecine dahil edilmekte ve ‘yerli ve milli’ söyleminin ‘biz’liği kurucu rolünü pekiştirmeye hizmet etmektedir.

Örneğin Erdoğan’ın 26 Ağustos 2016’ da ve 10 Kasım 2016’da ve gerçekleştirmiş olduğu aşağıdaki konuşmalar bu inşa sürecini yansıtan içeriklere sahiptir.

“Bugün, yani 26 Ağustos günü 1071 yılında kazandığımız Anadolu kapılarını milletimize açan Malazgirt Zaferinin 945. yıl dönümü. Yine bugün 1922 yılında İstiklal Harbimizin zaferinin müjdecisi olan Büyük Taarruz’un başladığı tarih, onun için bugün açıyoruz. Ağustos ayında neler var neler; Mercidabık zaferi var, Otlukbeli zaferi var, Çaldıran zaferi var, Belgrad zaferi var, Mohaç zaferi var, Kıbrıs zaferi var, Erzurum Kongresi, Sevr’in yırtılıp atılması, Sakarya Meydan Savaşı gibi gerçekten de tarihimize altın harflerle yazılan nice hadiseleri yad ettik,

ediyoruz. Esasen senenin neredeyse her günü tarihimizde çok önemli yeri olan yıl dönümlerine tekabül ediyor, çünkü bugünden geriye doğru baktığımızda millet olarak 2200 yıllık bir devlet ve ordu geleneğine, 1400 yıllık bir medeniyet müktesebatına, 1000 yıllık bir coğrafi devamlılığa sahibiz. Bu kadim tarihin en önemli vasfı, birlik ve beraberlikle hareket ettiğimizde üstesinden gelemeyeceğimiz hiçbir sorunun, ulaşamayacağımız hiçbir hedefin olmayışdır. Daha 100 yıl önce Çanakkale Zaferini, ardından İstiklal Harbini millet olarak birliğimiz, beraberliğimiz sayesinde kazandık. 15 Temmuz'da yine milletimizin tek vücut olarak darbecilerin karşısına dikilmesi sayesinde neticeye ulaştık.”¹²⁸

“Milletimiz nezdinde Çanakkale Savaşı'yla, Kurtuluş Savaşı'yla, Doğu ve Güneydoğu Bölgemizde yıllardır yürüttüğümüz terörle mücadele ile 15 Temmuz darbe girişiminin hiçbir farkı yoktur. Bunların hepsi de milletimizin yedi düvele karşı verdiği istiklal ve istikbal mücadeleleridir. Bugün Türkiye'nin Suriye'de, Irak'ta izlediği politikayı Avrupa Birliği ve genel olarak Batı karşısındaki duruşunu sorgulayanlar milletimizin asırlık hürriyet mücadelesinin anlamını kavrayamamış olanlardır. Türkiye'nin kimsenin toprağında gözü yoktur. Her şeyden önce bizim tarihimizde sömürgecilik lekesine, böyle bir utanca asla rastlayamazsınız. Bizim medeniyetimizde hangi kökenden, hangi inançtan olursa olsun, aynı vatan topraklarında yaşadığımız, aynı havayı soluduğumuz, ekmeğimizi bölüşüp yediğimiz herkes kardeşimizdir. Tüm devletlerini bu anlayışla kurmuş bir milletin başkalarının haklarını gasp etmesi söz konusu olamaz. Tam tersine bizim ecdadımız gittiği her yeri mamur ve abat etmiştir. (...) Yani biz 780 bin kilometrekareye hapsolamayız. Çünkü bizim fiziki sınırlarımız başkadır, gönül sınırlarımız bambaşkadır. Musul'daki, Kerkük'teki, Haseke'deki, Halep'teki, Humus'taki, Misrata'daki, Üsküp'teki, Kırım'daki, Kafkasya'daki kardeşlerimiz fiziki sınırlarımız dışında olabilir; ama hepsi gönül sınırlarımızın içindedir, kalbimizin tam ortasındadır. Türkiye Cumhuriyeti gökten zembille inmiş bir devlet değildir. Bu devletin kurucusu Gazi Mustafa Kemal de nevezuhur bir asker ve devlet adamı değildir. Şayet siz 19 Mayıs 1919'u, 23 Nisan 1920'yi, 29 Ekim 1923'ü, mesela 1071 Malazgirt Zaferi'nden, 1299 Osmanlı'nın kuruluşundan, 1453 İstanbul'un fethinden ayrı görürseniz yanlışla düşersiniz. Sevgili geçler, burayı iyi kavramalı, iyi anlamalısınız; çünkü bunların hepsi de birbirinin devamıdır. Anadolu Selçuklu'nun bıraktığı yerden bayrağı nasıl Osmanlı devralmışsa, Osmanlı'nın bıraktığı yerden de Cumhuriyet devralmıştır. Gazi Mustafa Kemal, aslında bir Osmanlı zabıtidir. Anadolu'ya da Osmanlı Ordusunun resmi bir görevlisi olarak geçmiştir. Bunun için diyorum ki tarihimize bütünüyle sahip çıkacağız. Böylece Gazi'nin deyişiyle, milletimiz de ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır, bunu böyle anlamamız lazım.”¹²⁹

Özellikle 10 Kasım 2016' da yaptığı konuşma; ‘yerli ve milli’ söylemi aracılığıyla dizayn edilmek istenen siyasal alanda (Erdoğan'ın söyleminde Yeni Türkiye) makbul kimlik kategorisinin hangi söylemsel stratejilerle tanımlandığını ve bunun dış politikadaki

¹²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “Yavuz Sultan Selim Köprüsü ile Otoyol ve Bağlantı Yolları Açılış Töreninde Yaptıkları Konuşma” , 26.08.2016. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/51095/yavuz-sultan-selim-koprusu-ile-otoyol-ve-baglanti-yollari-acilis-torende-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

¹²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “10 Kasım Gazi Mustafa Kemal'i Anma Töreni'nde Yaptıkları Konuşma” 10.11.2016, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/61155/10-kasim-gazi-mustafa-kemali-anma-torende-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

değişiklikle yakından ilişkisini keşfetmemizi sağlıyor.¹³⁰ Erdoğan 10 Kasım 2016'da yaptığı konuşmada; daha sonra “Yeni Türkiye'nin cemresi”¹³¹ olarak niteleyeceği 15 Temmuz'u; Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı'yla eşdeğer kabul etmekte; ardından “Batı'ya ve Avrupa Birliği'ne karşıt duruşunun altını çizmektedir:

Wodak (vd., 2009) ve arkadaşları yaptıkları çalışmada bir metinde veya konuşmada milli kimliğin; dış kuvvetlerden gelen kısıtlamalar, açıklayıcı örneklemeler, öğretmen olarak tarih dersi verme, tanımlamalar, ortak kader vurguları, tehdit senaryoları, aforizmalar, tarihsel ve kişisel referanslar, geçmişle kurulan ortaklıklar gibi birçok söylemsel strateji aracılığıyla inşa edilebileceğini belirtirler. Yazarlara göre oldukça kompleks yapıya sahip bu stratejiler; ulusal kimliği inşa etme işlevini üstlenirlerken aynı zamanda mevcut ulusal kimliğin dönüşümü, göreceli olarak sağlam bir ulusal vatandaşı ikna ile dönüştürme ya da yıkıcı stratejiyle birlikte kullanılarak mevcut ulusal kimlik yapısının parçalarını değiştirme işlevi de üstlenebilmektedirler.

Aktardığımız bu stratejilerin çoğunun ‘eşdeğerlik mantığında’ büyütülmeye çalışılan ‘biz’lik kategorisinin ve ‘farklıklar mantığında’ki ‘onlar’ kategorisinin ‘unsurları’nı belirginleştirmek için oldukça kompleks bir biçimde konuşmaya yerleştiklerini söylersek abartmış olmayız. İlk olarak 15 Temmuz’u emperyal güçler ve onların iç destekçileri tarafından gerçekleştirildiğini söylediği ‘Kurtuluş Savaşı ve Çanakkale Savaşı’ kahramanlık anlatılarının bir berdevamı olarak betimleyen Erdoğan; bunun üzerinden Suriye ve Irak’ta izlediği yeni dış politikayı da geçmişle ilintili bir anti-emperyal mücadele anlatısıyla bağlantılandırarak karşı çıkılamaz bir dış politik hamle olarak sunmuştur. Bu bakımdan emperyal güçleri niteleyen Batı ve Avrupa Birliği de mücadele edilmesi gereken dış düşmanlar olarak öne çıkarılır. Buraya dek anti-emperyal tavrı öne çıkaran “sömürü” ve “işgal karşıtlığı” bazı referanslar; 2015’te olduğu gibi ‘Kemalist ulus-devlet’ şiarıyla nispi bir bütünlük arz ediyor gözükmektedir. Fakat Erdoğan’ın; “fiziki sınırların ötesi olarak” tarif ettiği “gönül coğrafyası” (Taggart, 2004) ülkeleri, ‘Misak-ı Milli’¹³² sınırlarında İslâmi yoğunluklu bir ‘millet’ e denk düşmektedir.

¹³⁰ 15 Temmuz tarihinden çok geçmeden Ağustos ayında başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı Türkiye'nin Orta Doğu Politikası'ndaki yeni stratejisini temsil etmekteydi. Suriye'de daha aktif bir politika benimsemenin motivasyonu salt IŞİD'e karşı yapılacak bir müdahale değildi. İktidarın esas olarak PKK'ya ve bölgede IŞİD'e karşı savaş verdiği söylenen PYD'ye dönük bir müdahaleyi öncelediği belirtilmektedir (<https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-ortado%C4%9Fudaki-yeni-stratejisi/a-19507959>).

¹³¹ Bkz. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: 15 Temmuz Yeni Türkiye'nin Cemresi'dir”, *Akşam*, 11.12.2016 <https://www.aksam.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-15-temmuz-yeni-turkiyenin-cemresidir-c2/haber-575352> (erişim tarihi: 10.10.2022).

¹³² “1920 yılı başında kabul edilen ve İstiklâl Harbinin mutabakat temelini oluşturan Misak-ı Milli, Müslüman-Osmanlı kimliğine yaslanır. Batum-Kars-Ardahan'ın, Batı Trakya'nın ve Arap çoğunluklu bölgelerin (başta Musul) statüsü, halkoylamasına bırakılır. Bağımsızlık mücadelesi sürecinde, “Yeni Türkiye”nin istikrarı ve güvenliği önde tutularak, bu bölgelerdeki egemenlik iddiasında ısrar edilmeyecektir” (Yıldız, 2009: 233).

Erdoğan iki konuşmada da Kemalist tarih anlatısına karşıt gelişen düşünce izliğini takip ederek; mücadelenin 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'yla başladığını bir ders verme stratejisiyle sunmaktadır. İkinci bölümde 'yerlilik' ve 'millilik' söylemine dair yaptığımız retrospektif okumadan hatırlanacağı üzere 1071 yılında gerçekleşen 'Malazgirt Savaşı' nı Türk tarihinin başlangıç noktası olarak referans alan ana akım yan kollardan birini Anadolu düşünüş temsil ediyordu.¹³³ Osmanlı'nın kurulduğu yıl olan 1299; İstanbul'un Fethi'ne denk düşen 1453 ve ardından sıralanan 19 Mayıs, 23 Nisan ve 29 Ekim; bu tarihsel akışın bir devamı olarak sunulmaktadır. Erdoğan; tüm bunları aktarırken, bir 'Osmanlı Subayı' olduğunu vurgulama amaçlı "Atatürk" adlandırması yerine "Gazi Mustafa Kemal" adlandırmasını tercih etmektedir. Bu bakımdan Erdoğan'ın 'yerli ve milli' 'ecdad' tanımının içine Osmanlı subayı kimliğiyle makbülleştirilen bir 'Atatürk' de dahil olabilmektedir. Ardından 'Yeni Türkiye' söyleminin ilk defa Atatürk tarafından telaffuz edildiğini söyleyerek iddialarını desteklemeye çalışır.

Anlaşılabileceği üzere Erdoğan; hem kendi şahsi liderliğini (15 Temmuz sonrası) 'Gazi Mustafa Kemal' in anti-emperyal mücadelesini devralan bir halef (İkinci Kurtuluş Savaşı kahramanı) olarak konumlandırmaya hem de Orta Doğu'nun hamîliği hevesiyle karakterize Yeni Osmanlıcı hasleti 'Misak- Milli' ile sınırlayarak; İslâmi bir ulusal kimlik anlayışıyla değiş tokuş etmeye çalışıyor görünmektedir. İç politikada çözüm sözü verilen fakat tırmanan 'Kürt sorunu'; dışarıda Orta Doğu'daki 'Pan-İslâmist' politikanın başarısızlığı sonucunda; 'kimlik inşasını' yeniden tayin etmeyi deneyen AK Parti; 'yerli ve milli' söylemine yaslanmıştır. İlk etapta yeni antagonizmanın, 'kimlik sayımı'na dayalı 'yerli ve milli' söylemine yaslanılarak tekrar çizilme çabasının esas tetikleyicisinin; 2015 yılında yüzleşilen destek kaybıyla tekrar yüzleşmeme kaygısı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Laclau'nun dediği gibi özellikle seçim dönemleri popülist kopuş veya söylem değişikliğine en sık rastlanan zaman dilimleridir. Bununla bağlantılı olarak 'yerli ve milli' söyleminin kurumsal söylemin bir parçası kılınma çabasını Öztan (2018: 124-125)'a katılarak içte ve dışta ulaşılamayan hedeflere ve çözülemeyen sorunlara karşı geliştirilen içe kapanmacı bir refleksin sembolü olarak okumamız da pekala mümkündür. Erdoğan; 12 Ocak 2017'de gerçekleşen 34. Muhtarlar Toplantısı'nda yaptığı konuşmada bu oldukça aşıkâr refleksin arkasındaki motivasyonlarını yine benzer 'tarihsel referanslar' ve 'tehdit senaryoları' eşliğinde sunar:

¹³³Malazgirt' i milatlaştıran bu mitosun savunucularından olan "Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu ve Mehmet Altay Köymen" ise milliyetçi-muhafazakâr bir tarih yazımının kurucuları olarak anılmaktadırlar. Resmi tarih tezine karşı geliştirilen bu anlatıda 'İslâm' 1071 sonrası kurulan yeni düzende "ruhi" bir güç olarak görülür. Bu düşünceye göre 'Türklük' ve 'İslâm' birbirinden asla ayrı düşünülemez. Özellikle 1970'li yıllarda Türk-İslâm çizgisini temsil eden siyasi kanadın fikri yapısı üzerinde ve genel olarak Türkiye sağıının gelişim çizgisi üzerinde bu anlayışın önemli etkisi olmuştur (Bora, 2018: 208).

“Değerli kardeşlerim, Türkiye’nin son yıllarda yaşadığı sıkıntıları, maruz kaldığı saldırıları, üzerimizde oynanmaya çalışılan oyunları sizler de yakından görüyor, takip ediyorsunuz. Tıpkı Birinci Dünya Savaşı sonrası, İkinci Dünya Savaşı sonrası yapıldığı gibi yeni bir dünya kurulmaya ve bize de burada bir rol biçilmeye çalışılıyor. Birinci Dünya Savaşı sonrası bize biçilmeye çalışılan kefeni önce Çanakkale, ardından İstiklal Harbimizle parçalayıp atmıştık. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise ülke olarak tercihimizi Batı ittifakından yana kullanarak kendimize yeni bir yol açmanın gayreti içinde olduk. Aradan geçen uzun zamana rağmen, bugün görüyoruz ki ülkemizle ve milletimizle ilgili kötü niyetler hala sürüyor, hala her fırsatta eski hesaplar önümüze konmaya çalışılıyor. Kimi zaman terör, kimi zaman kardeş kavgası, kimi zaman ekonomik kriz, kimi zaman siyasi kaos, kimi zaman da darbe görünümüyle ortaya çıkan bu hesaplaşma bugün de sürüyor. (...) Türkiye’nin maruz kaldığı saldırıların bir de ekonomik boyutu olduğunu artık herkes görüyor, biliyor. Elinde silahı, elinde bombası olan teröristle elinde doları, avrosu, faizi olan terörist arasında amaç bakımından hiçbir fark yoktur. Amaç; Türkiye’ye diz çöktürmek, Türkiye’yi teslim almak, Türkiye’yi hedeflerinden uzaklaştırmaktır. Bunun için döviz kurunu bir silah gibi kullanıyorlar.”¹³⁴

Bu konuşmada ise bir öncekinden farklı olarak içeride ve dışarıda maruz kalındığı söylenen sıkıntıların son tahlilde ‘dış güçler’ kaynaklı olduğu vurgulanan bir ekonomik kriz ve ekonomik bağımlılıklar gündemleriyle ilişkilendirildiğini ama benzer biçimde tarihsel bir geçmiş anlatısıyla sunulduğunu görüyoruz. Yine Çanakkale Savaşı bir kahramanlık anlatısı olarak yerini almakta fakat bu defa ‘İkinci Dünya Savaşı’nda ülkenin aldığı konum sorguya açılmaktadır. Konuşmada tekrar eden şekilde geçmiş dönem ile günümüz arasında nedensel kaymalarla paralellikler kurmaya çalışan Erdoğan; Birinci ve İkinci Dünya Savaşı süreçlerinde bir olumsuzluk ve başarısızlık anlatısı olarak sunulan ve ardalın ve bağlam bilgisi yeterince sunulmayan tüm olaylar ile günümüz arasında analogiler kurmaya çalışarak olası bir ulusal özerklik kaybını ‘dış güçler’den kaynaklanan ekonomik kısıtlamalarla ilişkilendiren bir konuşma gerçekleştirmiştir. Geçmişten bugüne getirilen izlek en nihayetinde Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hareketinin ‘milli bir seferberlik’ olarak sunulmasıyla ‘Güçlü Türkiye’ imajı pekiştirilmek istenir. Bir mağduriyet vurgusuyla sıralanan ve bir zafer anlatısıyla sonlanan bu izlek aracılığıyla Erdoğan bir lider olarak kendini de “kimin mağdur sıfatını hak ettiğin(i)” (Bora, 2018: 242) tayin edebilen bir lider konumuna yükseltmektedir. Bu pozisyonun temsil ettiği eşdeğerlik halkasına dahil olabilmek ise ‘yerli ve milli’ olmanın ölçütü olarak kabul edilen tarihsel anlatıya muhalefet etmemekten geçmektedir.

Bunun en açık örneklerinden birini de 20 Mayıs 2018’de Saraybosna’da gerçekleşen 6. UETD Genel Kurulu’nda Yapılan Konuşma oluşturmaktadır. Artık ‘Millet ve ‘Cumhur

¹³⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “34. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma” , 12.01.2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/70910/34-muhtarlar-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

İttifakı” olarak oluşturulan seçim ittifakının üyeleri kesinleşmiş ve seçimlere ortalama süreyle bir ay kalmıştır. Erdoğan konuşmada ‘yerli ve milli’ söylemini üç kez telaffuz ederek ‘Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ için çağrıda bulunur. İttifaka destek veren (açıkça telaffuz edilen) ve ‘yerli ve milli’ olarak nitelenen partiler dışındaki tüm partilerin ‘yerli ve milli devlet’ çatısına yönelttikleri her eleştiri, Erdoğan’ın sözleriyle, şahsa yönelik gibi gözükse ama ‘mille ve devlete’ yapılan bir saldırı olarak nitelenir. Konuşmada ‘Selçuklu ve Osmanlı’nın bir ezeli-ebedi misyonun belirleyici durakları olarak yüceltilmesi gerektiğine dair ifadeler de yer verilmiştir. Açıkça milliyetçi-muhafazakâr tasavvurun resmi tarih yazımına karşıt bir tarih okumasının savunulduğu konuşmada ‘CHP’nin tekrar tek parti dönemi bir dev-i sabık olarak işaret edilerek olumsuzlandığını görüyoruz.

“Biliyorsunuz, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti CHP’si döneminde milletimizin tarihiyle bağları kopartılmaya çalışıldı. Çocukluğumuzdaki ders kitaplarında Anadolu’da binlerce yıl önce yaşamış uygarlıkları öğrenirdik, sonra birden 20. yüzyıla geldik, aradaki bin yıllık dönem neredeyse yok sayılıyordu. Tarih derslerindeki Selçuklu ve Osmanlı bahisleri dahi bize afaki bir konu gibi anlatılırdı. Medeniyetimizin ve tarihimizin binlerce yıllık birikimini yok sayan bu anlayışı biz yıktık biz. Milletimizi yeniden geçmişiyile, kültürüyle, değerleriyle buluşturduk. (...) Biz Türkiye’yi ileriye doğru götürmek istedikçe, birileri de sürekli durdurmaya, hatta geriletmeye çalışıyor. Bunu tek başlarına başaramayacaklarını bildikleri için, işi siyasi mahremiyetlerinden bile vazgeçerek milletvekillerinden seçmenlerine kadar her şeylerini paylaşmaya kadar vardırıdılar. Normal şartlarda yolda karşılaşmalar birbirlerine selam vermeyecek olanlar, el ele, kol kola girip karşımıza dikildiler. Biz ise, 16 yıldır hep olduğu gibi bugün de sadece ve sadece milletimizle birlikte yürüyoruz. Bu yolculuğu yerli ve milli olan herkesle birlikte sürdürmeyi, milletimize karşı sorumluluğumuzun bir gereği olarak görüyoruz. Onun için Milliyetçi Hareket Partisiyle cumhur ittifakını kurduk ve Büyük Birlik Partisi de bize katıldı ve cumhur ittifakı bu şekilde şu anda seçime girdi. Yerli ve milli olan herkese kapımız açıktır. (...) Maşallah, Saraybosna’dan yükselen bu ses 24 Haziran’daki zaferimizin müjdecisidir. Çok yorulunuz biliyorum, bir kalkın isterseniz. Rabia’mızı biliyorsunuz değil mi? Tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet... Rabbim bizi bunlardan mahrum etmesin. Rabbim hepinizden razı olsun. Yolunuz, bahtınız açık olsun. Kazalardan, belalardan hepimizi muhafaza buyursun.”¹³⁵

Erdoğan geçmişte yaşanan ‘mağduriyet’ vurgularıyla CHP ve tek parti dönemi politikalarını olumsuzlarken ‘biz’liği yüceltme halini bu stratejiye eklemlemeye çalışmıştır. Örneğin, geçmiş dönem itibarıyla ‘başörtüsü’ hususunda uygulanan politikalarla ilgili olan ‘mağduriyet’ sunumu, ‘demokrasi’ ve ‘özgürlük’ taleplerinin tümünün karşılandığı bir ‘şimdi’ anlatısıyla devam eder. ‘Şimdi’ ye dair karşılandığı ifade edilen ‘demokrasi’ talebinin ‘milli irade’ söylemiyle ilişkilendirilerek anılması ise başka bir söylemsel dinamiği ortaya çıkarmaktadır. Sandıkla belirlenen oy çoğunluğu ile ‘milli irade’ arasında kurulan özdeşliğe

¹³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “6. U.E.T.D Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”, 20.05.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/94022/6-uetd-genel-kurulunda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

dahil edilen ‘demokrasi’, Erdoğan’ın muktedirliği kurabilmek için ‘milli irade’ boş göstereniyle birlikte sıkça başvurduğu bir diğer talep kategorisi olarak öne çıkarılmıştır. Oy veren çoğunluk kesimi temsil eden ‘milli irade’ ve ‘millet’ Erdoğan tarihsel kişi ve referanslara başvurarak aktardığı mağduriyetlere karşı koyan, hesap soran ve bu sayede muktedir pozisyona eren bir bütünlük olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla herhangi bir şekilde savunulan parti veya liderin karşıt pozisyonunda yer almak bu bütünlüğün (milli irade ve millet olarak adlandırılan) ve demokrasinin karşıtı/düşmanı olmaya eş değer olarak kabul edilmektedir.

“‘Milli irade’ sözü, ‘demokrasi’ sözü, ‘hak ve özgürlükler’ meselesi birileri için sadece laftan ibaret olabilir. Ama biz tüm hayatımızı bu kavramlara, bunların hayata geçirilmesine adadık. (...) Çünkü Türkiye demokrasiyle yönetildiğine, milli irade belirleyici olduğuna göre, bu hesaplaşmanın yerin neresidir? Sandıktır. Peki, terör örgütlerinin ülkeyi ve milleti köken ve meşrep farklılıkları üzerinden ayırıştırma çabalarına destek verme neyin nesidir? (...) Benim yavrularım bu ülkede başları örtülü olduğu için bu ülkenin üniversitesinde okuyamadılar ve ben kızlarımı yurt dışına göndermek zorunda oldum. (...) İşte bakın, biz 14 yıldır bunun mücadelesini verdik; ama hamdolsun şimdi artık kızlarımız üniversitelere, okullarına rahatlıkla istedikleri gibi özgür bir şekilde gidebilir hale geldiler, artık devlet dairelerinde özgürce inandığı gibi çalışabilir hale geldiler. (...) Peki ne oldu, başı açık-başı örtülü okula gidiyor da ne oldu ne kaybettik? Bu daha önce olsaydı daha iyi olmaz mıydı? Devletin dairelerine başı açık olan kardeşlerime orada özgürlük hakkı vereceksin, başı örtülü olana vermeyeceksin; bunların hepsi de bu ülkenin evladı değil mi? Onun ekmek sahibi olma hakkı yok mu? Niye kapıları açmadınız, neden kapıları onlara kapattınız? Bunun sorumlularının kim olduğunu bu millet bilmiyor mu zannediyorsunuz? İşte bu millet bildiği için onlara bu ülkede iktidar yolunu açmıyor, kim layıkça ‘ben ona oy veririm’ diyor ve ona veriyor.”¹³⁶

Görüldüğü üzere çalışmamıza dahil ettiğimiz konuşmalarda öne çıkan ‘tarih dersi verme’ stratejisi çoğu zaman geçmiş ve bugün arasında inşa edilen köprüde ‘mit’ ler aracılığıyla mağduriyet anlatısının pekiştirilmesine hizmet etmiştir. Daha çok resmi tarih yazımına karşıt bir tarih okuması savunusuyla biçimlenen bu anlatıda Cumhuriyet’ in kuruluşundan beri mağdur edilen “dindar-Müslüman-Türk” imgesi ön plana çıkarılmıştır. Aynı anlatı içinde bu mağduriyetin öznesi olarak konumlandırılan ‘kısmi’ liğin tarihsel bir rövanşı gerçekleştiren bir ‘muktedir’ olarak yüceltildiğini görüyoruz. Bu ‘kısmiliği’ ‘millet’ ve ‘milli irade’ boş gösterenlerinin yardımıyla homojen bir bütünlük olarak kurgulayan Erdoğan, ‘oy çoğunluğu’yla karakterize bir temsili form olarak evrenselleştirdiği ‘demokrasi’ talebini bu boş gösterenleri desteklemek için ön plana çıkarmaya ve ‘biz’liğe dair geliştirdiği “olumlu kendini sunma” stratejisine dahil etmeye çabalamıştır.

¹³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “34. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 12.01.2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/70910/34-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

“Bunların demokrasiyle yolu hiçbir zaman asla kesişmez. Bunların bize düşmanlıkları da, bizim milletimizi, onların hissiyatını dile getiriyor olmamızdan, ülkeyi milletimizle birlikte yönetiyor olmamızdan kaynaklanıyor, bundan rahatsız oluyorlar. Çünkü bunlar yıllarca millettten vekalet almadan, milletin rızasını gözetmeden bu ülkeyi babalarının malı gibi yönetmeye alışmışlar. Yıllarca bu toprakların ruhuyla, mayasıyla uyuşmayan ideolojilerini kamunun tüm imkanlarını kullanarak millete dayatmaya alışmışlar. Siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik hiçbir alanda kendilerinden başka kimsenin varlık göstermesine razı değiller. İstiyorlar ki, şimdi de Tayyip Erdoğan karışmasın, meydanı bize bıraksın, aynı şekilde devam edelim. Tayyip Erdoğan kendi işini yapıyor, siz de kendi işinizi yapın. Muhalefet partileri de bunu istiyor, PKK da bunu istiyor, paralel yapı da bunu istiyor. Bildiri yayınlayıp ülkelerini Batıya şikâyet eden o sözde aydınlar da bunu istiyor. Onlar aydın değil, karanlık. Onlarla birlikte, sizlerin gayet iyi bildiği o ülkeler onların gizli-açık yöneticileri de aynı şeyi istiyor. Hadi dışarıdakileri anladık da, içerideki mankurtların durumu bizi gerçekten üzüyor. Bu ülkenin, bu milletin, bu devletin ekmeğini yediği halde iradelerini ve imkanlarını başka ellere teslim edenler hakikaten acınacak bir durumdadırlar.”¹³⁷

Yukarıdaki konuşmada ‘demokrasi’nin aynı zamanda güncel bir talep kategorisi olarak ele alındığını görüyoruz. CHP’yi ‘demokrasi ve milli irade’ karşıtı bir parti olduğuna yönelik söylemler üzerinden ‘olumsuzlama stratejisi’ izlenmiştir. Böylece parti geçmişiyle ilintilendirilen tüm politikaları gerekçe gösterilerek topyekûn biçimde düşmanlaştırılmıştır. Bu halkaya kolayca AK Parti politikalarına karşıt olan tüm muhalif kesimlerin dahil edildiği görülmektedir. ‘Milli irade’ göstereni ve onun destekleyeni olan ‘demokrasi’ söylemi aracılığıyla bağlı tutulmaya çalışılan eşdeğerlik halkasında Erdoğan’ın kendi ismini de olumsuz söylemlerle içeriklendirdiği ‘hasım’ kampının karşısında ‘oy çoğunluğuna’ karşılık gelen bu ‘irade’nin bir yansıması olarak ön plana çıkardığını görmekteyiz. 2015 Kasım seçimlerinden kısa süre önce gerçekleşen yukarıdaki konuşmada “içimizdeki mankurtlar” tabiri Erdoğan’ın vurguladığı şekliyle “muhalefet partileri”, “PKK”, “paralel yapı”, “sözde aydınlar” için telaffuz edilirken, konuşma içerisinde belirsiz referanslarla işaret edilen ‘Batı’ ve ‘Batılı ülkeler’ ise ülkenin gelişimine engel olmak isteyen baş aktörler olarak sunulmuşlar ve ‘dışımızdaki mankurt’ metaforu aracılığıyla ezeli bir ‘düşman’ kategorisine sokulmuşlardır. ‘Mankurt’ vurgusunun ulusal kimlikten uzaklaşmaya karşılık gelen milliyetçi içeriğine daha önce de değinmiştik. Konuşma içerisinde bu içerik Yahya Kemal’ in düşünce dünyasının bahsinde de adını andığımız ‘bu topraklar’ anlatısının öne çıkarılmasıyla desteklenmekte ve karşıtlık ‘bu topraklar’ ve ‘toprağa yabancılik’ dikotomisiyle pekiştirilmektedir. Böylece ‘yerlilik’ söyleminin karşıtı olan yabancılik hem ülke içi hem de ülkeler arası farklılıklara vurgu taşıyan bir içeriğe kavuşturulmaktadır.

¹³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “13. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 26.10.2015 <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2931/devir-teslim-toreninde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

3.2.4. Yerlilik Söylemi Bağlamında ‘Yabancı’ Fikri Sabitler Olarak ‘Batı’ ve ‘Sol/Komünizm’ Karşıtlığı: Metaforların Gölgesinde ‘Düşman’ İmgeleri

Buraya kadar ‘farklılıklar’ı temsil eden tüm kesimlerin önsel bir belirlenime sahip olduğu iddia edilen bir ‘milli kimliğe’ karşı yıkıcı ve yok edici ‘iç ve dış güçler’ olarak işaret edildiklerine dikkat çekmeye çalıştık. Erdoğan’ın kendi iktidarları döneminde yapılan politikaları aktarırken bu durumu biz olma halini niteleyen birinci çoğul şahıs zamiriyle retorikleştirdiğini buna karşın tek parti dönemi politikalarını ve güncel bağlamda muhalif pozisyonda bulunan CHP ve diğer partileri hedef alırken devamlı olarak ‘olumsuzlama’ stratejisi izlediğini gördük. Bu ‘olumsuzlama’ stratejisi elbette ‘ülke içi farklılıklar’ ile sınırlı kalmadığını 34. Muhtarlar Toplantısı’nda yaptığı konuşma üzerinden örneklendirebiliriz. Konuşmada hem geçmişte hem de güncel bağlamda yapılan uygulamalarda ‘millet’ göstereni aracılığıyla birlik ve beraberlik söylemi inşa edilirken; “döviz kuru”, “dolar” ve “avro” ve “faiz” gibi ad aktarmaları yoluyla dışarıdan gelecek ve mücadele edilmesi gereken ‘terör tehdidi’ zincirine “Batı ve Amerika” ülkelerinin tümü dahil edilmek istenmiştir. ABD ve AB ile ilişkilerin de dönem itibarıyla oldukça fazla gerilmesi üzerine Erdoğan; bu süreçte gerçekleşen farklı konuşmalarında sık sık alternatif başka ülkelerle gerçekleştirilebilecek iş birliklerinin altını da çizmeye başlamıştır.

“Türkiye’nin maruz kaldığı saldırıların bir de ekonomik boyutu olduğunu artık herkes görüyor, biliyor. Elinde silahı, elinde bombası olan teröristle elinde doları, avrosu, faizi olan terörist arasında amaç bakımından hiçbir fark yoktur. Amaç; Türkiye’ye diz çöktürmek, Türkiye’yi teslim almak, Türkiye’yi hedeflerinden uzaklaştırmaktır. Bunun için döviz kurunu bir silah gibi kullanıyorlar.”¹³⁸

Fakat bu dönemde ‘Batı’ ya yönelik ‘olumsuzlama’ stratejisini yalnızca arada oluşan gerginlikle bağdaştırmamız doğru fakat eksik bir tespit sayılacaktır. Çünkü ‘Batı’ geçmişten günümüze özellikle sağ siyasette düşünce hareketlerinde çoğunlukla negatif bir imgeye sahip olagelmıştır. Bunun temel sebebini elbette ‘Batılılaşma’ ve ‘modernleşme’ ye dönük tartışmaların kaçınılmaz hale geldiği Osmanlı geçmişine götürmemiz mümkündür. Fakat çalışmamızda ‘yerli ve milli’ söyleminin izlerini aktarırken yer verdiğimiz erken Cumhuriyet dönemi ‘modernleşme’ pratiği ve ona muhalif gelişen kimi düşünce hareketleri bu imgenin yakın tarihli izlerine rastlayacağımız önemli zamanlara tekabül etmektedir. Çünkü ele aldığımız tarihsel izlekte ayrışmalar esasen nasıl bir modernlik sorusuna verilen farklı yanıtlarla ilişkili olarak biçimlenmiştir.

¹³⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “34. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 12.01.2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/70910/34-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

Dinsel ağırlıklı popülist bir söylem zamanla seküler olarak da tanımlanabilecek yönetici merkez üzerinde (seçkin kesim de denebilir) hegemonik bir pozisyona erişmiş ve kolektif kimlikler bu hegemonik operasyonun bir sonucu olarak inşa olmuşlardır. ‘Batı’ erken cumhuriyet döneminin ‘muhafazakâr modernleşme pratiği” Batılılaşmayı “kültürel özcü değerleri” de muhafaza ederek erişilmesi gereken bir medeniyet seviyesi olarak kutsamıştır. Büyük oranda Ziya Gökalp’ ten esinle benimsenen bu sentezci düşüncenin ‘seçkinler eliyle’ dizaynı ise bu pratiğin popülizm derecesinin zayıflığını ortaya koymuştur. Aynı yıllarda Kemalist modernleşmenin analitik ve inşacı tavrına yönelik milliyetçi-muhafazakâr Anadolu hareket içinde görünür olmaya başlayan eleştirilerde ‘milli ve yerli’ değerlere dair vurgular ön plana çıkarılmaya başlamıştır.

Aynı zamanda ikinci bölümde ayrıntıyla üzerinde durduğumuz gibi Anadolu hareketi Kemalizm’in tarih tezinden Türk milli tarihini 1071 yılına götürmesi ve coğrafyaya dayalı “ortak vatan” tahayyülünü Misak-ı Milli sınırlarına çekmesi bakımından ayrıışmaktadır. İslâm’ın daha vurgulu biçimde ifadesi ise ayırıcı bir başka özellik olarak ön plana çıkmıştır. Anadoluçuluk düşüncesinin çizdiği bu milliyetçi ve ona gölge (eşlikçi) olan bir ‘yerlici’ çerçeveyi; sınırların dışına taşmayan bir ‘İslâm’ vurgusu ile yaldızlamayı tercih eden Nurettin Topçu ise Anadolu hareketi içinde sivrilmiş bir figür olarak öne çıkar. Fakat Anadoluçuluk’a dair savunduğu muhafazakâr kol; kendisini yine de “milliyetçi-muhafazakâr” çizginin önemli entelektüel figürlerinden biri yapacaktır (Öğün, 1999). Temsilcileri Remzi Oğuz Arık, Fuat Köprülü, Mükrimin Halil Yinanç gibi isimlerden müteşekkil “Anadoluçuluk” düşüncesindeki (büyük oranda “Ziya Gökalp”ten esinle oluşturulmuş resmi tarih tezine eleştiri içerikli) ‘yerlilik’ ve ‘millilik’ reaksiyonları; ileride çerçevesi kendileri tarafından çizilen bu değerlere sahip olmadıklarına kanaat getirdikleri kesimlere karşı dışlayıcı ve ayrıştırıcı bir dil üretmeye teşne Türkiye Sağ’ına ‘söylemsel -bir- zenginlik’ miras bırakacaktır (Met. Çınar, 2007).¹³⁹

Nitekim Anadolu hareketi içinde Kemalist modernleşme anlayışına karşı geliştirilen bu eleştiriler 1940’lı yıllardan itibaren (özellikle çok partili hayata geçiş ile birlikte) daha radikal görünüm kazanmaya başlamıştır. Buna göre ‘millet’ in özsel değer ve normlarıyla uyumlu olmayan Kemalist modernlik tahayyülü Batı’yı taklide yöneldiği için bir önsel

¹³⁹ Gezi Parkı Protestocuları’na yapılan gözaltılara ilişkin eleştirilere karşı ‘yerli ve milli’ söylemine referansla CHP’ye aşağıdaki şekilde seslenecektir: Türkiye’nin tarihinde adı yoklukla, faşizan baskıyla özdeşleşmiş bir partinin aynı kafada gidiyor olmasını ülkemizin talihsizliği olarak görüyoruz. Rahmetli Nurettin Topçu, ‘Kendimiz dışında nereye koştuysak gurbette kaldık’ der. Milletimiz kendisi ile aynı değerleri yaşayan ve yaşatan, aynı türkülerini söyleyen ‘yerli ve milli’ siyasetçi ile siyaset istiyor. Artık her adımını devlet ve millet düşmanları ile birlikte atanlar ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar yeniden hortlayamayacaklardır Cumhurbaşkanı “Erdoğan’dan Gezicilere Gözaltılara ilişkin çarpıcı sözler”, *Yeni Akit*, 20.11.2018, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogandan-gezcilere-gozaltilarla-ilgili-carpici-sozler-547269.html> (erişim tarihi 14.11.2022).

belirlenime sahip olduğu iddia edilen ‘milli kimliğe’ içkin gözden çıkarılamaz birtakım öğeleri dışlamıştır. Özellikle İslâm’ı merkeze koymayan din karşıtı anlayışı temsil ettiği söylenen laik veya seküler anlayış, ‘millet’ in bahsettiğimiz özsel değerlerini unutturarak toplumun yozlaşmasına aracılık etmiştir. İslâm’ a hak ettiği değer verilmediği iddiası ve buna koşut sıralanan iddialar revaç bulmuş ve Soğuk Savaş dönemi boyunca tekrarlanmıştır. Ayrıca bu dönemde milliyetçi ve muhafazakâr söylemi bir araya getiren bu koşullardaki en temel dürtülerden birini anti-komünizm oluşturmuştur. Komünizm karşıtlığı bu dönemde modernleşmeye Batılılaşmaya, inkılâplara veya resmi tarih tezine karşı geliştirilen eleştirilerini ön plana çıkarmanın anahtarı olarak iş görmüştür.

Örneğin anti-komünist söylem pratiğinde ‘Moskof’ gibi bir boş gösteren olarak kurgulanan imgeler, Türkiye sağının ülke içi ve dışını adres göstererek öne çıkarmaya çalıştığı ‘düşman’ algısını pekiştiren anlatısına önemli malzeme sağlamıştır. Çünkü anti-komünizm, ‘bekâ’ veya ‘istikrar’ gibi ülke adına belirsizlik durumuyla ilişkilendirilen söylemlerle örülen bir anlatıda, dışarıdaki düşmanın ‘Rusya’, içerideki işbirlikçilerinin de ‘sol’ olarak belirlenmesinin elverişli zeminini sunmuştur. Genel olarak lâiklik anlayışının karşısında konumlandırılan ‘İslâm’ göstereni ise ilk merkez sağ parti olarak önemli görülen Demokrat Parti ve diğer sağ tandanslı düşünce hareketleri ve partiler içinde “olmayan tamlik” ı ifade etmeye başlamıştır. Kısacası mağduriyet ve mazlumluk söylemleriyle desteklenen ‘İslâm’, Türkiye sağı için bu hoşnutsuzlukları birleştiren ve anlamlandıran başka bir ‘boş gösteren’ hükmüne kavuşturulmuştur (Ateş, 2017: 112).

Yukarıda yalnızca sınırlı şekilde aktarabildiğimiz tarihsel izlek dikkate alındığında Erdoğan’ ın farklı konuşmalarında Nurettin Topçu’ya ait “Kendimiz dışında nereye koştuyusak gurbette kaldık” sözünü tekrarlamasını¹⁴⁰ ve devamlı olarak anti-komünist söyleme sarılmasını ‘Türk-İslâm’ sentezine yakınlığının bir işareti olarak yorumlamamız mümkündür. Gelgelelim Topçu’nun komünizm (sağ geleneğin farklılıklar mantığında sabit bir bileşene dönüşen) karşıtlığına eşlik eden anti-kapitalist fikirleri hesaba katılırsa doğrudan Topçu’nun fikriyatıyla benzerlik kurmak yine de mümkün gözükmez.¹⁴¹ Çünkü AK Parti iktidara geldiği

¹⁴⁰“Türkiye'nin tarihinde adı yoklukla, faşizan baskıyla özdeşleşmiş bir partinin aynı kafada gidiyor olmasını ülkemizin talihsizliği olarak görüyoruz. Rahmetli Nurettin Topçu, 'Kendimiz dışında nereye koştuyusak gurbette kaldık' der. Milletimiz kendisi ile aynı değerleri yaşayan ve yaşatan, aynı türkülerini söyleyen yerli ve milli siyasetçi ile siyaset istiyor. Artık her adımını devlet ve millet düşmanları ile birlikte atanlar ne kadar uğraşırlarsa uğraşırlar yeniden hortlayamayacaklardır. Bu ülkenin Cumhurbaşkanı'ndan başlayıp, milletin kendisine hakaret eden bu CHP zihniyeti hak ettiği cevabı 31 Mart'ta sandıkta alacaktır" (<https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2018/11/20/erdogandan-abdye-gelin-kulahimiza-anlatin>).

¹⁴¹Yaşlı’ya (2020: 94) Topçu’nun anti-kapitalist duruşu da “faşizan” bir veçhenin eşiğindedir. Çünkü Anadoluçuluk düşüncesinde halkı kendi kendini gerçekleştirmeye hazır görmeyen “elitler”; Topçu’nun fikri dünyasındaki otoriter yönetimde “millet mistikleri” adını verdiği yönetici sınıfa dahil edilirler. Topçu’nun ütopyasındaki otoriter yönetim anlayışı; “ilahi iradenin tecellisi” olarak tarif ettiği “faşist devlet” övgüsünde karşılığını bulur.

ilk yıllardan bu yana kendinden önceki dönemden aldığı mirasla sürdürdüğü politikalarla neo-liberal ekonomi programının sadık bir neferi konumunda değerlendirilmektedir (Yaşlı, 2020: 93-94).

“Bu kişi adını daha sonra 15 Temmuz Şehitler Köprüsü olarak değiştirdiğimiz ve 34 vatandaşımızın alçakta şehit edildiği Boğaziçi Köprüsünde darbe gecesi yaşanan olayları nasıl anlatıyor biliyor musunuz? Aynen şöyle diyor, değerli kardeşlerim, bu CHP’nin nerede bulunduğunun da bir ifadesidir: ‘Tekbir getirerek boğaz keserek mi demokrasi mücadelesi verilir?’ Bakın, şu cümle çok enteresan: ‘İnandığınız Allah’ınız sizin de belanızı versin.’ Ey Kılıçdaroğlu, ey Kemal Efendi, söyle bana arkadaşını, söyleyeyim sana kim olduğunu. Kiminle yoldasın ortada işte. Yine 15 Temmuz’la ilgili “dinin nasıl afyon olarak kullanılabileceğinin canlı ve acı örneğini yaşadık dün gece” diyerek Marksist terminolojiyle milletimizin değerlerine saldırmıştır. Sadece ülkemizin değil dünya tarihinin en şanlı mücadelesini böylesine alçakça ifade eden bir kişinin şu anda ana muhalefet partisi adına İstanbul gibi bir şehrin il başkanı koltuğunda oturuyor olması çok düşündürücüdür. Bay Kemal, herhalde sen de bundan sonra çok daha fazla düşüneceksin. Bunların sadece demokrasiden değil orada ülkesi, milleti, bayrağı, ezanı için hayatını kaybedenlere yaptıkları saygısızlıkla insanlıktan da nasiplerini almadıkları anlaşılıyor.”¹⁴²

Erdoğan, neredeyse tüm konuşmalarında Türkiye’deki yazın dünyasında da ‘milliyetçi/yerlici-mukaddesatçı’, ‘İslâmcı’ veya ‘muhafazakâr’ olarak tanımlanan birçok isme sıklıkla referans vermektedir. Kimi zaman Anadoluculuk düşüncesinin içinde değerlendirilen ve yine İslâmcı kimliğine vurguyla öne çıkarılan Nurettin Topçu, Yahya Kemal Beyatlı bu isim olabilirken; kimi zaman hem ‘İslâmcı’ hem ‘milliyetçi’ gelenek tarafından sahiplenilen ‘Necip Fazıl Kısakürek’¹⁴³, ‘Mehmet Akif Ersoy’ veyahut “eve dönen adamlar” (sol/sosyalist siyasi geçmişe sahip) mitosuyla (Mollaer, 2018: 131-134) öne çıkan Cemil Meriç gibi daha birçok isim buna dahil olabilmektedir. Görüldüğü gibi yalnızca Nurettin Topçu’yla ve yukarıda zikredilen isimlerle sınırlı kalmayan bu isimlerden her birinin fikir dünyasının ayrıntılı takibi; bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Fakat esas vurgulamak istediğimiz nokta; bu isimlerin her birinin Erdoğan’ın konuşmalarına “tesadüfi” olarak

¹⁴² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “AK Parti Grup Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 16.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89348/ak-parti-grup-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

¹⁴³ Erdoğan’ın konuşmalarında Türklük ve İslam’ı birbirine yakınlaştıran bir konumda yer alan Necip Fazıl Kısakürek hem kendi ismi hem sözleriyle bu zıtlığı sembolize etmek için sık sık başvurulan temsilcilerden birisini oluşturur. Açıknel’ in (1996: 166) deyiimiyle: *Tarihsel ezikliğin tarih anlatıları dolayımıyla, kollektif bilinçdışını harekete geçiren bir öge olarak karşımıza çıkışı, modernleşme karşıtı bir söylemi İslâmi-sufist temalarla kesiştirmeye çalışan* yazarda görünür hale getirilmektedir. Buna göre, Erdoğan’ın Necip Fazıl Kısakürek’ten ilettiği “öz yurdunda garip, öz vatanında parya” ifadesine de tam olarak böyle bir anlatı içinde siyasi veçhe kazandırılmaktadır. Necip Fazıl Kısakürek’ in söyleminde ‘Sünni-Müslümanlık’ kimliğinden ötürü mağduriyet yaşayan kesime ithafen vurgulanan ‘parya’ ifadesini karşılayan “Çile” temasının yanı sıra, “Osmanlı mirasının yitimi, modernleşmenin yıkıcılığı, kent yaşamının kokuşmuşluğu, Batı uygarlığının aile kurumunu etkilemesi vb. temalar” da yer bulur. Bu bakımdan Mehmet Akif Ersoy ile ikisi Açıknel (1996: 166) tarafından “Türk-İslâm sentezinin imgesel mimarlarından biri olarak” tanımlanır.

yerleşmemiş olmaları ve söylemler aracılığıyla yeniden inşa edilen “milli kimliğin” antagonist “öteki” sine karşı bir “sembol”¹⁴⁴ olarak öne çıkarılmış olmalarıdır (Koyuncu, 2014).

“Toprağı işlemek anlamında kullanın “kültür” kelimesini Ziya Gökalp, Arapça “hars” kelimesiyle karşılamıştır. Kültür, insanın yeryüzünde kendine bir mekan kurmak, bir yurt edinmek için ortaya koyduğu eserlerin tamamını ifade eder. Bu manada kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmak mümkün değildir. Aslında bir yanda da ‘ecdattan devralınan mirasın bütünüdür’ diye de tarif edenler vardır. (...) Kültürel yabancılaşmaya ve kültür emperyalizmine karşı yerli ve milli olan kültür değerlerimizi evrensel dille yeniden keşfetmeli, yeniden inşa etmeliyiz. Bir kültür ürününün formunun yerli ve milli olması, onun manasının ve mesajının evrensel olmasına asla engel değildir. Aslında bütün kültürler son tahlilde belli bir toplumun, muayyen bir coğrafyanın içinde doğar, büyür ve gelişir, onu evrensel yapan verdiği mesajın derinliği ve enginliğidir. Hazreti Mevlana’nın bugün bütün dünyada okunan bir arif şair olması bunun en güzel ispatıdır. Kendi tarihimizden, kendi değerlerimizden beslenen kişi ve kuruluşların da artık kaliteli, mahalli olandan doğup küresele doğru akan bir kültürel üretim yapmaları gerekiyor. Türk kültürü, güzel olanı, iyi olanı, kıymetli olanı bünyesine katmakta sıkıntısı olmayan, bunları mevcutla birleştirip çok daha üst bir noktaya çıkmayı kazanç sayan bir anlayışa sahiptir. Bizim kültürümüz bırakınız gelişmeye mani olmayı, tam tersi gelişmeyi teşvik eder. Bir dönem bilinçli bir şekilde yürütülen, inancımıza ve kültürümüze yönelik aşağılama kampanyalarının amacı, işte bu değerli varlığımızı önce gözlerden uzaklaştırmak, sonra da tarihe gömmektir. Halbuki üzerine çamur sıratıldı diye mücevherin değeri düşmez, Türk kültürü de maruz kaldığı tüm saldırılara ve tahribat çabalarına rağmen hala dünyanın en kadim, en derinlikli, en kıymetli kültürleri arasındaki yerini korumaktadır.”¹⁴⁵

Erdoğan özellikle 3 Mart 2017’ de gerçekleşen 3. Milli Kültür Şurası’ nda yaptığı konuşmada önce Ziya Gökalp’in hars/medeniyet ayrımı çizgisinde tanımlanan kültür tanımı yerine milliyetçi-muhafazakâr izleğin kültür tanımını önererek başlamakta ve bu dönemde farklılıklar mantığını genişleten homojen ulus devlet gösterenleri olarak sıraladığı ‘millet’, ‘bayrak’, ‘vatan’ ve ‘devlet’i bu “milli kültürün” muhafazası için elzem bileşenler olarak tanımlamaktadır. Konuşmada milletin özünde öteden beri mevcut olduğu düşünülen ve bu yüzden “aşılınmak” yerine “uyandırılmayı” bekleyen “milli şuur” a kazılı “yerli değerler” bütünü olarak tarif edilen bir ‘yerlilik’ iması öncelikle; ‘milliliğe’ ilikli bir gösteren olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu konuşmada, “kültürel yabancılaşma” ve “kültür emperyalizmi” kavramlarına atıf yapılan ve “Kültürümüzden uzaklaştıkça kendimize yabancılaşacağımızı,

¹⁴⁴ “Yerlilik” söyleminin sağ düşünce izleğindeki imalarını hatırlatmak adına kısa bir yolculuğa çıktığımızda ilk olarak milletin özünde öteden beri mevcut olduğu düşünülen ve bu yüzden “aşılınmak” yerine “uyandırılmayı” bekleyen “milli şuur” a kazılı “yerli değerler” (bütünü olarak tarif edilen bir “yerlilik” göstereniyle karşılaşıyoruz. Anlamını ilk etapta da anti-modernist bir refleksten ziyade Kemalizm’den de devralınan bir komünizm karşıtlığından alan söylem; çoğu zaman “zenofobiye, ırkçılığa” (Bora, 2017) evrilmeye meyyal bir söylem olarak veya “iktisadi kalkınma” / “milli kalkınma” bağlamlarıyla ilişkilendirilen bir söylem olarak öne çıkarılmıştır.

¹⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “3. Milli Kültür Şurası’nda Yaptıkları Konuşma”, 03.03.2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/72348/3-milli-kultur-srasinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 10.12.2022).

kendimize yabancılaştıkça da güçlü olanların boyunduruğuna biraz daha gireceğimizi biliyoruz”¹⁴⁶ diyen Cemil Meriç ile “dindar ve çağdaş” bir “gençlik prototipi”nin (Koyuncu, 2014: 130) metaforik ifadesine karşılık gelen Asım’ın Nesli atfıyla anılan Mehmet Akif Ersoy’un, ‘yerlilik ve millilik’ eksenli fikri sabitlerini ele veren sözleri özellikle “Batı, sol düşünce ve bu bağlamda anılan aydın” a karşıtlık ekseninde çizilen antagonizmayı güncel politik bağlamla ilişkilendirerek derinleştirebilmek için arka arkaya zikredilmişlerdir. Cemil Meriç Türk modernleşmesine mesafe alan çizgide önemli bir isimdir. Meriç; modernleşmeyi “yozlaşma” ve “çöküş” olarak tasvir ettiğinden, ‘Batılılaşma’nın manevi buhrana sebep olduğunu belirttiğinden veya ‘sol’ un Türkiye’de herhangi, bir karşılığı olmadığını, aydınların ise genellikle ‘bu topraklar’ ın değerlerinden uzak ve “yabancılaşmış” olduklarını dile getirdiği için milliyeti-muhafazakâr bir kimliğe sahip aydın olarak değerlendirilse de yazarın, ideal aydının Doğu’ya ve Batı’ya aynı oranda hakim olması gerektiğini veya Türkiye’deki aydınların “Batı’nın yeniçerisi” olarak herhangi bir ideolojiye saplanmamaları gerektiğini belirten eleştirel fikirleri onun yalnızca bu kimlikle tüketilemeyeceğinin gösterir. Gürpınar’a (2017: 93) göre: Sağ ve sol kavramlarını reddeden ve sınıflaşmamış bir toplumda ideolojilerin anlamsızlığından bahseden Meriç” bir tür “ideolojisizlik momentı” ne ulaşmıştır. Meriç’in ‘yabancılık’ ve ‘yabancılaşma’ kavramlarında belirginleşen “yerlilik endişesi” ve “Hiçbir şeyin gibisi olmamanın peşine düşen” otantizm davası, onun bir şekilde “her şeyi ahlakileştirmesine” sebep olmuştur.

Cemil Meriç’in çalışmalarında Gökâlp’ in önerdiği türden bir sentezci anlayışa karşı çıkarken medeniyeti de kültürü de ayrı ayrı olumlamayan bir retorik benimsediğini görürüz. Onun için tek bütünün iki parçasına denk gelen bu birlikteliği en iyi ifade edecek kelime ‘umran’dır. Erdoğan da ilgili konuşmada Ziya Gökâlp’ in önerdiği türden bir senteze karşı olduğunu ima etmektedir. ‘Yerlilik/yabancılaşma’ zıtlığında ‘yerlilik’ eksenini Meriç’in ‘kültür emperyalizmi’ kavramı yardımıyla (‘Türk kültürü’ nü farklı kültürden ayırıcı özellikleriyle ele alıp olumlayarak) kuran Erdoğan, ‘milli kültür’ ün saldırı altında olduğu anlatısıyla kurduğu korku siyasetine ise ‘yabancılaşma’ eksenini kurmak için başvurmuştur. Tüm referanslar ise daha önce ‘İslâm’ ve ‘Türklük’ boş gösterenlerinin yoğun kullanımını içeren milliyeti dozajı yüksek bir anlatı içinde bağlamsallaştırılmıştır. Bu bakımdan Cemil Meriç’in kültür ve medeniyet ile ilgili sözleri arkasından Mehmet Akif Ersoy’a referans verilmiştir. Van Dijk’in (2006) de dediği gibi özellikle iktidar gücünü elinde bulunduran bir kesimin hiçbir atfı; değerlerden ve normlardan azade değildir ve bu yüzden söylem; buna

---

¹⁴⁶ A.g.e.

maruz kalan kesimlerin zihinleri üzerinde manipülatif bir işlev görme olasılığını daima içinde barındırmaktadır.

Erdoğan, ilgili konuşma özelinde Osmanlı'dan devralınan bir medeniyet mirasını, ulus devletleşme sürecindeki inkarlardan kaynaklanan zayıfların giderilmesine verilecek önceliği ve 'halkın değerlerine' uzak aydınların hegemonik üstünlüğünün kırılması durumunda ulaşılacak "ütopya"yı (Gürpınar, 2017: 89); 'entelektüel, dinî' otorite olarak konumlandığı isimlere atıflar üzerinden uslamlamak için Cemil Meriç ve Mehmet Akif Ersoy'un sözlerine başvurmaktadır. 'Yerli ve milli' söylemi bu defa sanatsal alanda üretilecek tüm kültür ürünü formlarının yegane ölçütü olarak konumlandırılmakta ve bu durumda ancak "devlet-millet" özdeşliğini sembolize eden "Osmanlı" ya dönük kolektif hafızayı canlı tutan "kültür endüstrisi ürünleri" (örneğin konuşmada örnek olarak gösterilen Diriliş Ertuğrul) Erdoğan nezdinde "muteber" kılınmaktadır. Konuşmadaki "Türk kültürü" ifadesi ise "milli kültür" e muadil bir anlamda kullanılarak "dışarıdan gelen saldırılara rağmen ayakta duran kadim medeniyet" tasavvurunun ana bileşeni olarak öne çıkarılmıştır. Yaklaşan Anayasa referandumunu, terör tehdidine karşı bir 'istikrar' ve 'güvenlik' supabı olarak nitelediği konuşmalarda, 'yerli ve milli'liğin "dört sütunu" olarak konumlandığı "tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet" özdeşliğini sürekli vurgulayan Erdoğan; aynı özdeşliği 'milli kültür' savunusu üzerinden bir emniyet kilidi olarak öne çıkarmaktadır. Milli kültürün makbul bulunan savunucuları ise Cemil Meriç'in ve M. A. Ersoy'un Doğu'yla da Batı'yla da hemhal aydın tanımına karşılık gelecek şekilde vurgulanan Asım'ın Nesli metaforuyla bedenleştirilmektedir. Anlaşılacağı üzere 3 Mart 2017'de gerçekleşen konuşmanın öne çıkan kodları da tıpkı diğer konuşmalarda olduğu gibi Van Dijk'ın belirttiği manipülatif stratejiye dahil olmuş görünmektedir.

Asım/Haluk ve mankurt metaforunun 'yerli ve milli' söylemiyle birlikte aynı konuşmaya yerleştirildiği bir başka örneğe, Boğaziçi Üniversitesi Mezunları Töreni'nde gerçekleştirilen konuşmada da rastlanır. Burada Mehmet Akif Ersoy; merkeze yerleştirilerek bir ulusal figür olarak yüceleştirilirken (Koyuncu, 2014: 117), Tevfik Fikret'in¹⁴⁷ oğlu Haluk; Batı'ya giden ve papaz olduktan sonra "kimliğini kaybeden" bir figür olarak öne çıkartılmaktadır. Erdoğan metaforlar üzerinden işaret ettiği antagonizmanın tarihini; Osmanlı modernleşmesinin miladı olarak kabul gören Tanzimat Reformlarına dek götürür.

"Çok seslilik ile kendi ülkesine ve milletine yabancılık arasındaki çizgiyi doğru çizmeden de bunu başaramayız. (...) Bir başka ifadeyle, dünyanın en iyi üniversitelerinde eğitim görmekle yerli ve milli duruş sahibi olmak asla birbirinin zıddı değildir. (...) Merhum İstiklal Şairimiz Mehmet Akif'in

¹⁴⁷ Abdullah Cevdet ve Tevfik Fikret gibi "Radikal Batıcılar'ın gözünde, İslami gelenekler medeniyet yolunda" bir engel olarak algılanmışlardır. Göle (2019: 61)'ye göre Tevfik Fikret "gelenekçi ve dinci ahlakın en radikal eleştirisini" şiirlerinde dile getirmiştir. Buna göre "Tevfik Fikret, geleneklerden sıyrılmayı, akla tam özgürlük vermeyi ve kişiyi insanlığın bir üyesi yapma gerekliliğini savunur."

‘Asım’ın nesli’ hayaliyle Tevfik Fikret’in batıya eğitime gidip papaz olarak hayatını sürdüren oğlu Haluk’un nesli arasındaki farkı asla unutmamalıyız. Türkiye, son 200 yılda bu dengeyi doğru şekilde kuramadığı için yurt dışına gönderdiği veya içeride aynı anlayışla yetiştirdiği pek çok evladını fiziken değil ama zihnen kaybetmiştir; sıkıntımız bu. (...) Bakınız Selçuklu’yu yıkılışa götüren Haşhaşi dalgası bir yanıyla cehalet, bir yanıyla vahşet kokuyordu. Bugün de Türkiye benzer saldırılarla karşı karşıyadır. FETÖ dediğimiz ihanet çetesi, etkisine aldığı insanların zihinlerini örgüte karşı kayıtsız-şartsız bir itaat duygusuyla çökertirken, gerektiğinde 15 Temmuz’da olduğu gibi en acımasız vahşetlere de yöneltebilmiştir. Ülkesine, milletine ve insanlığa hizmet etmek yerine, zihnini ve yüreğini Amerika’da yaşayan bir şarlatana adayan mankurtlardan bilim adamı da olmaz, Müslüman da olmaz.”¹⁴⁸

Buna göre Asım’ın Nesli’ni ifade eden İslâmcı/milliyetçi-mukaddesatçı (Nurettin Topçu üzerinden işaret edilen) aydınlar ile Batılılaşmış, “zihnen kaybedilmiş”, “yabancılaşmış aydınlar” arasındaki mücadele 200 yıldır süregelmektedir. Osmanlı Dönemi’nde Batı’dan geri kalmışlık endişesini ele veren “Nasıl bir modernlik” sorusuna verilen cevap çeşitliliğinden kaynaklı fikri bölünmelere dair verilen referanslarda; ‘Batı’ ve ‘Batılı eğitim kurumları’ bir mücadelenin tarafı olarak yansıtılmaktadır. Boğaziçi Üniversitesi ise ‘Batı’ menşesine rağmen “İslâmi ilimden” uzaklaştırma “tuzak”larına düşmezse; ‘yerli ve mili’ duruş sahibi olabileceği söylenen bir eğitim kurumu olarak yansıtılır. İslâmi ilimden uzaklaştıran “tuzak” metaforu Şia mezhepli Haşhaşi örgütüyle analogi kurulan FETÖ’nün saldırısını ifade etmek için araçsallaşır. Konuşmanın devamında ise mankurt metaforu; Fettullah Gülen’e “hizmet eden” “aydın”ları; “Sünni Müslüman” ve “bilim adamı” olmamakla nitelemek için araçsallaştırılır. Buna göre ‘İslâm’ ile yoğrulmayan her bilimsel bilgi; “tuzağa düşmek” için müstakbel aday olmaktadır. Özellikle Nurettin Topçu ve Mehmet Akif Ersoy ve tarihi anlatılar üzerinden sıralanan özellikler ‘yerli ve milli’ duruş sahibi olmanın (tuzağa düşmemenin) kıstasları olarak reçete edilmektedir.

“1 Kasım’da millet iradesinin en sağlıklı şekilde sandığa yansması, parlamento içindeki ve dışındaki tüm siyasi partiler için bir namus ve şeref meselesidir. Terörün çirkin yüzünün sandıkları tehdit etmesini engellemek için tüm siyasi partilerin insan ıve vicdani bir tavır sergileyeceklerini, kolaylaştırıcı bir yaklaşım içinde olacaklarını umuyorum. (...) Milletten dışında güç odaklarına, özellikle de terör örgütlerine, paralel yapılara sırtlarını dayayanlar, bunlar üzerinden algı operasyonlarına girişenler millete ve hukuka hesap vermekten kurtulamayacaklardır. Milletimizin feraset ve basireti, milli ve yerli olanla, gayri milli ve yabancılaşmış olanı en iyi şekilde ayıracak hassasiyete sahiptir. (...) Yanı başımızdaki Suriye ve Irak’ta yaşanan hadiseler giderek tırmanırken, bunların ülkemize de farklı yansımaları oldu. Bir siyasi parti başkanının, büyük sorumsuzluk olarak değerlendirdiğim çağrısıyla başlayan 6-8 Ekim olaylarında 50 vatandaşımız hayatını kaybetti. O günlerde, Ayn el-Arab veya Kobani olarak adlandırılan bölgeye yönelik DEAŞ saldırıları konusunda, ABD Başkanı Sayın Obama’nın

¹⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “Boğaziçi Üniversitesi Mezunları Programında Yaptıkları Konuşma”, 07.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89346/bogazici-universitesi-mezunlari-programinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 10.12.2022).

aktardığı bir bilgiyi kamuoyuyla paylaşarak, bölgenin her an düşebileceğini ifade etmiştim. Bu sözümü çarpıtan bölücü terör örgütü mensupları ve onlarla aynı çizgide hareket eden bir siyasi partinin mensupları, ülkeyi ateşe ve kana boğan olayların fitilini ateşlediler.”¹⁴⁹

Yukarıdaki konuşmada da görüldüğü üzere siyasal alanı yerli ve milli olan ve gayri milli ve yabancılaşmış olarak çizen Erdoğan’ın modernist tutumu Türkiye sağ’ında hem ‘yerlilik’ ve ‘millilik’ üzerinden hem de ‘milli irade’ boş göstereni üzerinden edilen politik gelenek ile birçok açıdan uyum göstermektedir. Fakat konuşmalarda yerlilik ve yabancılık ekseninde “Batı ve sol” düşünce karşıtlığını yansıtmaya aracılık eden kodlar aynı zamanda iktidara muhalif kesimlerin tümünü bu ‘yabancılaşma’ kategorisinin içine itmektedir. Bilindiği gibi ‘milli iradeci’ popülist gelenek sıklıkla mağduriyet üzerinden devşirdiği haklılık payını seçkin ve millet arasında çektiği antagonistik sınırla sembolleştirmeye çalışıyordu. Yer verdiğimiz her üç seçim bağlamında da ‘millete tepeden bakan’, ‘yerli ve milli değerlere yabancı’, ‘İslam’ı hor gören’ kesim olarak ‘olumsuzlanan’ vesayetçi seçkinlere veya yabancılaşmış aydınlara karşı/millet zıtlığının vurgulandığını görmüştük.

Gerek yukarıdaki konuşmadaki referanslar gerek buraya kadar olan konuşmalarda dikkat çeken en büyük detaylardan biri “Batı” imgesinin negatif boyutunun daima Batılılaşma öncesi “kayıp birlik” anlatısıyla inşa edilmeye çalışılması olmuştur. Yani bundan önce son derece “kapalı” ama “ideal bir topluluk” olarak aktarılan geçmiş toplum imgesi güzellenirken, ‘yabancı’ tabiri de ‘Batı’yla hemhal olma bağlamından dolayı negatif anlamlarla donatılmaya çalışılır. Böylece gerek ülke içi gerek ülke dışı ‘yabancı’ olarak işaret edilen farklılıklar ‘yerli’nin de ne olduğunu kuran bir özelliğe bürünür (Mollaer, 2018: 46). Ele aldığımız konjonktüre göre bu belirlenimin esası zannımızca Schmitt’in (2021) “dost-düşman” ayrımında en uygun karşılığını bulacaktır. Schmitt (2021: 66) şöyle der: “Herhangi bir dinsel ahlaki, ekonomik, etnik ya da başka bir karşıtlık, insanları dost ve düşman olmak üzere etkili biçimde ayırmayı başaracak denli güçlü ise, politik bir karşıtlığa dönüşür.” Bahsettiğimiz konjonktürde yerlilik/yabancılık veya yabancılaşma arasındaki dikotomiye öne çıkarmak için başvuru referanslarda “siyaset kültüre indirgenirken kültür ise ‘dost/düşman’ ayrımını gerçekleştirmeye muktedir politik bir karşıtlıkla radikal biçimde politize” edilmiş görünmektedir (Mollaer, 2018: 46).

¹⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “Türkiye Büyük Millet Meclisi 25. Dönem 2. Yasama Yılı Açış Konuşması”, 01.10.2015 <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/35491/turkiye-buyuk-millet-meclisi-25-donem-2-yasama-yili-acis-konusmasi> (erişim tarihi: 10.12.2022).

SONUÇ

Bu tez çalışmasına kademeli kurumsallaşma sürecini “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”yle bir adım daha öteye taşıyan AK Parti’nin, ‘yerli ve milli’ söylemi aracılığıyla inşa edilen antagonizmayı daha da derinleştirdiği iddiasıyla başlanmıştır. Çalışmada, lider etrafında inşa edilen siyasi mantığın 2015 yılı itibarıyla başat bir eşdeğer söylem olarak kurgulanan ‘yerli ve milli’ söyleminin popülist boyutlarına odaklanılarak anlaşılabileceği savunulmuş ve söylemin her iki artikülasyonuna kazılı söylemsel kodların büyük ölçüde ‘sağ toplumsal hafızadan’ devşirildiği iddia edilmiştir. Buna göre analiz kapsamına 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri, 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu ve 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri döneminde yapılmış toplam 13 konuşma dahil edilmiştir.

‘Yerli ve milli’ söyleminin ‘hangi bağlamlarda’, ‘nasıl’ operasyonel hale geldiğini ve kendisine kazılı ‘söylemsel kodları’ açığa çıkarma amacıyla gerçekleştirdiğimiz analizde Laclau’nun kavramsal setinden ödünç alınan “eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı” “antagonizma”, “boş gösteren” kavramsallaştırmalarından yararlanılmıştır. Eşdeğerlik ve farklılıklar mantığı geriliminin somutlaştığı ve ‘yerli ve milli’ söyleminin öne çıktığı konuşmalardan; aralarında dikotomi barındıran ifadeleri yansıtan konuşmalar, kuramsal çerçeve ışığında tartışmaya açılarak analiz edilmiştir. Bu sayede söylem ile kurgulanan ‘biz ve onlar’ kategorilerinin içeriğine yerleştirilen kesimlerin bu kategorilere aidiyet kodlarının deşifresi ve iktidarın ‘popülizm derecesinin’ sorgusu gerçekleştirilebilmiştir.

Bilindiği gibi çalışmamızdaki ana iddiamızı Laclau’nun popülizmin gerçekleşme olasılıklarına dair sıralamış olduğu üç farklı tarihsel durumun siyasi hayatta karşılaşılmaması gayet muhtemel belli başlı olasılıklar olarak tanımlanması gerektiğine dair ön kabulümüz üzerine şekillendirmiş ve bu kabulü -literatürdeki çalışmalara benzer şekilde- sayılan tarihsel durumların kendi içlerinde bir tamamlayıcılık ilişkisi barındırdıkları gerekçesiyle desteklemiştik (Kalaylıoğlu, 2017). Sıralanan bu olasılıklardan ikincisinin¹⁵⁰ kapsamımıza aldığımız özgül konjonktürün bir karşılığı olarak okunabileceğini belirttik.

¹⁵⁰ 2. Popülist kırılmadan doğan rejim kademeli olarak kurumsallaşır ve böylece farklılık mantığı tekrar hüküm sürmeye başlar ve eşdeğer popüler kimlik siyasetin fiilen işleyişini giderek daha az yöneten geçersiz bir langue du bois haline gelir. Arjantin’de Peronizm başlangıçtaki -popüler öznesi descamisado olan (sans-culotte’un eşdeğeri)- çatışmacı siyasetinden, ‘örgütlü topluluk’ (la comunidad organizada) olarak adlandırılan şeyde temellenen ve giderek daha fazla kurumsallaşan bir söyleme geçmeye teşebbüs etti. Fiili taleplerle eşdeğerlik söylemi arasında giderek artan bu asimetrisinin diğer bir çeşidini eşdeğerlik söyleminin devletin langue de bois’i olduğu örneklerde görürüz. Bu örneklerde fiili toplumsal taleplerle hâkim eşdeğerlik söylemi arasındaki artan mesafenin çoğunlukla taleplerin bastırılmasına ve eşdeğerlik söyleminin zorla dayatılmasına yol açtığını görürüz. Pek çok Afrika rejimi dekolonizasyon sürecinden sonra bu seyriz izlemiştir (Laclau, 2011: 144).

“Toplumsal imkansızlığı” tezinde işaret edildiği gibi toplumun kalbinde inşa edilen antagonizma popülizmi mümkün kılan başat koşullardan biridir. Çünkü:

“(...) siyasetin mümkünlik koşullarının popülizmin mümkünlik koşulları ile aynı olduğunu görmek kolaydır: her ikisi de toplumsal bölünmeyi baştan varsayar; her ikisinde de bir yandan toplumun bir kesimi (mağduru) olan, diğer yandan kendini, antagonistik bir şekilde, tüm toplum gibi sunan bir ajan olan, müphem bir demos buluruz” (Laclau, 2011: 145).

Fakat iktidardaki rejim bu yarığı kendisinin kurguladığı bir kimlik tasavvurunun dışında kalan veya buna boyun eğmeyen ‘farklılıkları’ reddetme, dışlama ve yok sayma pahasına derinleştirmeye devam ederse, iktidarda ‘popülist mantık’tan söz edilmesi giderek güçleşecektir. Söylemin ‘hangi bağlamlarda’, ‘hangi kodlar’ aracılığıyla işlevselleştirdiğine odaklanan analizimiz ve ‘yerli ve milli’ söyleminin her iki artikülasyonunun Türkiye sağ siyasetindeki popülizm bağlamlarının keşfine yönelik gerçekleştirdiğimiz retrospektif okuma neticesinde; söylemin iktidarın kurumsallaşma arayışına koşut ilerlemeye başlayan otoriterleşmesini meşru kılabilmek adına “zorla dayatılan bir eşdeğer söylem” olarak kurgulandığı savımız doğrulanmıştır. Söyleme kazılı gerilim sırasında inşa edilen ‘biz ve onlar’ kategorilerinin içeriği ve referanslar bağlama göre değişiklik gösterse de ‘yerli ve milli’ söylemi her dönem ‘farklılıklar mantığı’ lehine genişleyen bir mantığı işler kılmak için operasyonelleştirilmiş ve referans verilen ‘kodlar’ aynı kalsa dahi ‘onlar’ kampına yerleşen kesime yenileri dahil edilmiştir.

Söz konusu çıkarımlar analizin, -tezin çalışma sorularıyla uyumlu olan- iki ana başlık altında gerçekleştirilmesiyle elde edilmiştir. Buna göre ilk aşamada, söylemin farklı seçim ve kriz bağlamlarında uğradığı kırılmalara dikkat çekmeye çalıştık. 7 Haziran 2015’ten 1 Kasım 2015 genel seçimlerine dek geçen süre, 15 Temmuz 2016 genel seçimlerinden 16 Nisan 2017 referandumuna dek geçen süre ve son olarak 16 Nisan 2017’ den 24 Haziran 2018 genel seçimlerine dek geçen süre içinde söylemin bağlama göre değişebilen muhtevasının izini sürmeye çalıştık. Öncelikle eşdeğerlik mantığını oluşturan ‘biz’lik kampı ve “farklılıklar mantığı”na işaret eden ‘onlar’ kampının üyeleri ve bu üyeleri bulundukları kampta tutmak için işlevselleştirilen ‘kodlar’ arasındaki gerilimde ‘yerli ve milli’ söyleminin nasıl bir içeriğe büründüğüne dair ulaştığımız bulguların bir bölümü çalışma kapsamımıza dahil olan farklı seçim bağlamları (2015-2017-2018) göz önünde bulundurarak ayrı ayrı yorumlandığı için burada bunları tekrar etmek yerine söylemin bu yıllar arasındaki popülist muhtevasına dair genel tespitlerimizi özetlememiz daha doğru olacaktır.

Görüldü ki 1 Kasım 2015 seçimlerinin politik atmosferinde, söylem Erdoğan tarafından yoğun “güvenlik ve istikrar endişeleri” (Men. Çınar, 2021: 51) çerçevesinde kurgulanmıştır. Bu dönemde HDP’nin doğrudan terör örgütüyle ilişkisi bağlamında

tanımlanarak gayri-resmi bir parti hükmünde çerçevelenmesi, AK Parti'nin söyleminin 2015 öncesi dönemden ayrılan yönlerinden birini oluşturmuştur. Ayrıca ikinci sert antagonizma 'Beyaz Türkler' adlandırmasıyla işaret edilen CHP'ne karşı çekilmiştir. Erdoğan bu süreçte "Çözüm Süreci'nin bittiğini ilan ettiği erken seçim döneminde 'yerli ve milli' söylemini 'biz'liği kuran tek meşru 'kimlik çatısı' olarak belirlemiştir. Güncel siyasi bağlamı 'ortak kader' e ilişkin kurgulanan anlatılarla ilişkilendirme ve buradan bir 'dış düşman' yaratma stratejisi 2015 bağlamında AK Parti'nin hem iç hem de dış politika vizyonunda belirgin hale getirilmiştir. 'Yerli ve milli' söylemine referans verilen konuşmalarda bu kimlik ülke içinde - çoğunlukçu bir anlayışla- 'Sünni-Müslüman' olma kodlarıyla tanımlanmaya çalışılırken, 'uluslar üstü benzersizlik' iddiası ise yan yana sıralanan diğer Müslüman ülkelerle birlikte - çoğulcu bir İslâm anlayışına referans veren- 'ümme't' fikrini destekleyecek biçimde konuşmalarda yer bulmuştur.

Rejimin popülizm derecesi ise özellikle 15 Temmuz sonrasında öne çıkarılan 'Başkanlık Sistemi' gündemi ve MHP ile oluşturulan ittifakın ardından gidilen seçimler döneminde Laclau'nun teorisinde imkansız kıldığı "saf kurumsallık" koşullarını tartışmaya açabilecek denli zayıflamıştır. 15 Temmuz tarihinden sonra 'yerli ve milli' söylemini daha yoğun şekilde içeriklendiren 'milliyetçi-muhafazakâr' kodlar öne çıkmıştır. Öyle ki zaman içinde siyasal alana dahil olabilmenin yegâne ölçütü olarak sunulan 'yerli ve milli' söyleminin, yalnızca 'Cumhur İttifakı'na ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a bağlılığı değil bizatihi 'devlet'e bağlılığın tek geçerli 'ölçütü' olarak anılması, her türlü muhalif sesi ve tepkiyi kolayca 'yerli ve milli'liği ve onun 'dört sütunu' olarak sunulan 'millet-bayrak-vatan-devlet'i tehdit eden kategoriler olarak 'marjinal' ilan edebilmeyi ve gerekirse kurumsal mekanizmalar aracılığıyla bastırabilmeyi 'mümkün' kılan bir mantığı sorgulanamaz kılmaya hizmet etmiştir. Ayrıca 2017 Anayasa Referandumu'na gidilen süreçte bir önceki seçim döneminden farklılık arz eden önemli gelişme muhalif blokta yer bulan MHP'nin 'biz'lik inşasında makbul (yerli ve milli) bir konuma yerleştirilmesi olmuştur. Bu sayede halihazırda 2015 yılında 'Çözüm Süreci'nin sonlandırılmasıyla söylemde yükselişe geçmeye başlayan milliyetçi karakterizasyon, olumlanan MHP'yle birlikte artiküle edilmiştir. Yeni bir sistemin gerekliliği ve mevcut sistemin yetersizlikleri üzerinde durulurken eski/yeni dikotomisinden oldukça sık yararlanılmış ve 'hayır' kampını temsil eden tüm muhalif hareket ve partiler 'gayri yerli ve milli düşmanlar' olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde ülke içi heterojen farklılık mantığı bileşenleri 2015 yılından radikal düzeyde bir farklılık arz etmese de muhalif kesime karşı çekilen antagonizmaya 'milliyetçi ve militarist' söylemlerle karakterize bir mantık hâkim olmuştur.

‘Yerli ve milli’ olarak tanımlanan bir ‘Anayasa’nın kabulü için sürdürülen kampanya süreci sonrasında lider şahsında tümlenecek bir ‘kurumsal sistem’ yasal dayanağa kavuşturulmuştur. Anti-kurumsal tüm söylemleri görece elverişli kılan kurumsal kanalların yetkilerinin kısıtlanmasıyla birlikte siyasal alanın tek meşruiyet zemini olarak kurgulanmak istenen ‘yerli ve milli’ söyleminin tamamen ‘hegemonik bir devlet söylemi’ ne dönüşeceği son aşamaya geçilmiştir. Bu süreçte Erdoğan, eşdeğerliği ‘Cumhur İttifakı’ çatısından mütevellit yalnızca MHP lehine genişleten bir söyleme yönelecek ve AK Parti karşısında kurulacak her ittifakın kendi bedeninde temsil ettiği ‘devlet’ çatısına karşı bir düşmanlık olduğunu söyleyecektir. Erdoğan’ın ‘yerli ve milli’lik söyleminin çerçevesini çizmek için farklı bağlamlarda, farklı referanslarla yeniden tanımladığı (inşa ettiği), kimliksel aidiyet kodlarına uymayan, alınan kararlara, söylemlere veya rejim değişikliğinin kabul edilip edilmemesi hususunda yapılacak oylamaya dair mevcut rejimin istemi dışında bir fikir beyan eden herkes toplumun tam merkezinde inşa edilen antagonistik sınırın ‘onlar’ kampına dahil edilebilecek potansiyel ‘düşmanlar’ olarak değerlendirilmektedir. ‘Muhalefet partileri, medya kuruluşları, gazeteciler, akademisyenler, aydınlar, Gezi Protestocuları’ kolayca ‘terör örgütüne’, ‘milletin dışındaki güç odakları’na, ‘darbe yanlılarına’ destek veren (doğrudan veya dolaylı), düşman kategorileri olarak marjinalleştirilebilmektedirler. En keskin sınır ise Batı’ya ve terör örgütünün siyasi uzantısı olarak işaretlenen HDP’ne çekilmektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı Erdoğan 2018 seçimlerine; partiye ve şahsına yönelen veya yönelebilecek tüm eleştirileri ‘gayri-yerli ve milli’ bir kategoriye hapsederek girmiş ve seçim sonucundaki rejim değişikliği ile kendi liderliği etrafında inşa ettiği ‘kurumsallığı’ tamamlamaya oldukça yaklaşmıştır.

Bilindiği gibi kurumsal sistem “fili taleplerle mevcut eşdeğerlik zinciri arasında” var olan açıklık olarak deneyimlenmekteydi. Bu da işlevini yitirmiş kimi boş gösterenlerin yerine dolaşıma giren ‘hegemonik derinlikten yoksun’ eşdeğer söylemlerin varlığına ve bazı durumlarda da ‘devlet’ söyleminin tek meşru ‘eşdeğer söylem’ olarak sunulması sonucuna yol açmaktaydı (Laclau, 2011). Analizimizin ikinci aşamasını, AK Parti’nin kurumsallaşan mantığında bahsedilen bu söylemlerden birine karşılık geldiğini iddia ettiğimiz ‘yerli ve milli’ söyleminin etrafına konuşlandırılan ‘kodlar’ın tespitine ve söylemin ‘sağ toplumsal hafızayla’ olan ilintisini tartışmak için ayırdık. Söylemin öne çıktığı konuşmalar bu bağlamda analiz edilerek iktidarın ve ‘yerli ve milli’ söylemin ‘popülizm derecesi’ne dair sorgumuz derinleştirilebilmiştir.

İlk olarak ‘İslâm’ ve ‘Türklük’ün ‘yerli ve milli’ eşdeğer söylemin ‘biz’ lik kampını tanımlayan birincil söylem hattını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Özellikle ‘Sünni-Müslüman’

ve ‘Türk’ kimliğine gönderme yapan çok sayıdaki referans, ‘öteki’ni buna sahip olmadığı gerekçesiyle ‘olumsuzlamak’ için kullanılmışlardır. AK Parti iktidarı ve lideri Erdoğan özelinde bu kimliğe sahip ‘kısmî’liğe (parça) tekabül eden ‘millet’ tahayyülü, bu tekabüliyetin homojen bir ‘birlik’i yansıttığını vurgulayabilmek için ‘populus’ (bütün) adına evrenselleştirilmiştir. Bu tahayyülde¹⁵¹ ‘biz’likten dışlanan ‘onlar’ kategorisi ise toplumsalın çeperlerinin genişlemesine paralel biçimde genişletilmiştir. ‘Onlar’ kategorisinin içini dolduran farklılıkların muhalif edimleri ‘homojen’ etnik/dini birlik biçiminde tanımlanan ‘millet’i reddetmekle veya onun varlığını tehdit etmekle suçlanarak marjinalleştirilmişlerdir. Buna hizmet eden en önemli slogan ise ‘tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet’ olmuştur. Erdoğan, ‘millet’ boş göstereni üzerinden ‘olumsal kendini sunma stratejisi’ni öne çıkarmıştır. Bunun yanında bütün adına makbul kıldığı ‘Sünni-Müslümanlık ve Türklük’e yaslanan makbul kimlik kurgusunun dışında kalan veya kalmayı tercih eden kesimler ise bir olumsuzlama/düşmanlaştırmaya dayanan söylemsel strateji devreye sokularak ‘öteki’ ilan edilmişlerdir.

Konuşmalarda ‘yerli ve milli’ olan ve ‘olmayanlar’ arasına çekilen keskin sınırdaki ‘Türk-İslâm’ medeniyetinin bir berdevamını temsil ettiği iddia edilen partisiyle bu devamlılığın temsilcisi olarak yüceltilen Erdoğan, ‘dış güçler’ ve ‘ülke içindeki iş birlikçileri’ sözleriyle birer tehdit kategorisi olarak işaretlenen ‘yerli ve milli olmayanlar’ karşısında güçlenmesi hazzedilmeyen ülkenin hamiliğini yapabilecek bir kurtarıcı olarak işaretlenmiştir. Lider tarafından “homojen bütünlüğe” atfedilen bu iki üst kimlik unsurunun toplumun merkezine çekilen antagonistik sınırın öte yakasını belirleyen yegâne ölçütler olarak dayatılması; iktidardaki popülist siyasetin -tanım itibarıyla eşdeğer zincirdeki demokratik talebin bütünü kapsama adına evrenselleşerek popülerleşmesi üzerine kurulu- temel işleyiş mantığı ile ters düşmektedir. Bu mantıkta esas olarak eşdeğer zincirin çeşitliliğini farklılıklar mantığı aleyhine korumaya ve genişletmeye yarayan ‘popülist söylem’ler söz konusudur. Oysa bahsettiğimiz konjonktürde çeşitlilik yerine ‘tek’liği şart koşan ‘eşdeğer söylem’lerin kurumsal mekanizmalar yoluyla dolaşıma sokulduğunu görüyoruz. Bu da bize talep bütünlüğünden ziyade toplum adına uygun görülen bir ‘kimlik’in çoğunluk adına dayatılmasıyla işleyen bir kurumsal mantığın devrede olduğunu göstermiştir.

Bu mantıkta operasyonel hale getirilen ‘yerli ve milli’ söylemin İslâmcılık ve milliyetçiliğe dayalı ‘homojenlik’ vurgusunun sağ toplumsal hafızayla olan devamlılığı konusunda dikkati ilk çeken detay muhafazakâr modernleşme projesi bağlamında ele aldığımız Kemalizm’de de lider kültü ile desteklenen bir homojen tahayyüle yaslanması

¹⁵¹ Bayart’ın (1999’dan akt. Yılmaz, 2018: 37-38) da belirttiği gibi “tahayyül, hakiki ile sahte arasındaki gri bölge ile ilgilidir; bu gri bölgeyi ortaya çıkaran şey araçsallaştırma ve katılmanın yarattığı çift eylemdir.”

olmuştur. Yine de bu benzerliğin birebir karşılığını bulmasının önündeki engellerden biri Mustafa Kemal Atatürk'ün ulus-devlet kurucu lideri olarak halkı bir Kurtuluş Mücadelesi gerçekliğinden hareketle inşa etmeye çalışması ve özellikle 1930'lu yıllardan itibaren laik toplumsal ilişkiler öngörüsüne dayanan bir Kemalist milliyetçiliği (Çelik, 2009: 84; Durna, 2009) 'Türklük' kimliğine referanslarla güçlendiren bir yol izlemesidir. Kısacası her ikisinin de konjonktürel olarak birbirinden farklı meşruiyet gerekçelerine sahip olmalarıdır. AK Parti söyleminde öne çıkarılan 'Türklük' vurgusu Kemalist modernleşme projesindeki modernlik anlayışının "muhafazakâr, kültürel milliyetçi ve otoriter bir yüz" barındıran ikinci veçhesine karşılık gelen bir kimlik koduna karşılık gelmektedir. Fakat Kemalizm'deki 'millet' göstereni bundan başka Batı'yı örnek alan ilerleme yanlısı bir yön de taşımaktadır.

Ayrıca AK Parti söyleminde 'Türklük' ün yanında 'İslâm' için ayrılan ayrıcalıklı kontenjan iki mantık arasındaki uzaklığı kanıtlar niteliktedir. Her ikisini Laclau'nun sunduğu popülizm kavrayışıyla karşılaştırmamızın önündeki daha önemli engel ise toplumsal grupların siyasette karar verici rol üstlenme olasılıklarının Tek parti dönemindeki lider-parti-devlet özdeşliği içinde göz ardı ediliyor olmasıdır. Neticede Laclau için lider ile kitle arasında gelişen özdeşlik, çift taraflı bir ortak kabule dayanan popülist bir kavrayışı esas almaktadır. Bu durum uzun yıllar toplumsal taleplerden eklemlenerek oluşturulacak 'karşı eşdeğerlik zincirinin' oluşma olasılığını yok sayan (siyasi mücadele zemininin eksikliği) bir mantık ile biçimlendirilen Tek parti halkçılığını popülist bir zeminde değerlendirmemizin önüne set çeker. Dolayısıyla her iki söylemdeki 'homojenlik' vurgusunu birbirine benzetirken temkinli bir noktada durduğumuzun altını çizmeliyiz.

Erdoğan' ın 'yerli ve milli' söyleminin 'milli' artikülasyonuna karşılık gelen 'milli'lik vurgusu 'İslâm' tandanslı vurgularla biçimlendirilmiştir. Bunu kanıtlayan kimi ifadeler (millet-İbrahim gibi) bize bu benzerliğin, AK Parti'nin siyasi mantığının daha çok Kemalist halkçılık anlayışına, resmi tarih tezine ve daha genel bir ifadeyle modernlik pratiğine eleştirilerin dile getirildiği düşünce çevrelerinde ve siyasi hareketler üzerinden kurulabileceğini göstermiştir. Fakat bahsettiğimiz hareketlerde ve partilerde modernlik pratiğine getirilen eleştiriler her zaman modernizmin bütünüyle reddine karşılık gelmemiştir. Kemalizm'in Ziya Gökalp çizgisini takip ederek 'Halkevleri ve Köy Enstitüleri' aracılığıyla yaygınlaştırmaya çalıştığı 'muhafazakâr modernlik projesi'ne getirilen eleştiriler genellikle bu modernleşme pratiğinin Batı taklitçiliği ile müsemma bir tarzda gerçekleşmesi ve halkın özünde var olduğu düşünülen geleneksel kodlara -en başta da İslâm'a- değer verilmediği iddiaları üzerine temellendirilmiş ve alternatif modernlik anlayışı önerileri üzerinden kendine yeni yollar tayin etmiştir. Tarihsel izlekte Kemalizm'e Kemalist resmi ideoloji içinden eleştiri

getiren milliyetçi-muhafazakâr Anadolu'lar bu yeni yol tayininde oldukça önemli rol üstlenen ilk duraklardan birini oluşturduğundan bahsetmiştik. Bu bakımdan daha önce de belirttiğimiz gibi Menderes'in 'halkın yanında' ve 'halktan biri' olduğunu 'yerli değerler'e referans vererek pekiştirmek istemesi; milliyetçi-muhafazakâr Anadolu düşünüşteki entelektüeller tarafından dile getirilen 'yerlilik' anlayışının "anti-seçkinci" karakterini hatırlattığı için atlanmaması gereken bir ayrıntıdır. Adnan Menderes'in 'yeter söz milletindir' sloganıyla kendisini, "yıllardır milletine yabancılaşmış bürokratik elit tarafından kendisini ifade etmesine izin verilmeyen Anadolu'nun N. Fazıl'ın ifadesiyle "öz yurdunda garip, parya" konumuna getirilmiş, asil ve vakur insanların temsilcisi" olarak sunar (Bora, 2017: 479; Yiyit, 2010: 120).

Nitekim öne çıkan sonuçlardan bir diğerini oluşturan 'milli irade' boş göstereni de tek parti Kemalist halkçılık anlayışının dışarıda bıraktığı toplumsal failer üzerinden kurulan popülist inşada DP ile başlayan sağ siyasi hareketlerin olmazsa olmaz referansı haline gelmiştir. Bu doğrultuda antagonist söylemin içeriği CHP temsilcilerine karşı işletilen anti-elitist bir karakter kazanmıştır. Böylece daha önce CHP'nin 'hakimiyet-i milliye' söylemi aracılığıyla kurmaya gayret ettiği, sonra da DP ile devam eden milli irade boş göstereniyle biçimlenen popülist inşa, Türkiye merkez sağ temsil eden diğer partilerde bir devamlılık halini almıştır. Tarihsel izlekte aktardığımız gibi 'milli irade' Türkiye merkez sağının liderleri tarafından hem karşılanmamış taleplerin mağduriyetini öne çıkarmak için işlevselleştirilmiştir. Diğer yandan bu partiler iktisadi atılım hamlelerini de modernleşme dinamiklerine uygun mantıkta ilerletmişlerdir. Yine merkez sağda "muhafazakâr yerlilik söylemi"nin ortak bir vurgu olarak işlediği görülebilir. Örneğin Menderes ve Demirel "halkın yanında ve halktan biri" olduklarını iddia ederlerken sık sık 'yerli değerler' üzerinden söylem üretmişlerdir. Aynı şekilde "içeriden biri olma" imajını devam ettiren Özal da söylemlerinde "içeriden ve dışarıdan" olanların sınırını kendinden önceki liderler gibi "gizli düşman tehdidi" ve "dış mihraklar" vurgusunu diri tutarak çizmiş ve bu son derece pragmatist siyaset anlayışını 'milli irade' boş göstereniyle zenginleştirerek işlevsel hale getirmiştir (Türk, 2014; Özger, 2020).

Çalışmamızda da bahsettiğimiz gibi merkez sağda 'milli irade' boş göstereniyle inşa edilen bu çatıda 'iradi' bağlam popülist inşada demokrasi talebiyle işlevselleşirken; millilik ise iradi artikülasyonun işlevselleşmesi sonucu, hangi kesimlerin 'populus' düzeyine yükseltildiğini ve hangi kesimlerin bu alandan dışarıldığını imleyen bir başka boş gösterene dönüşmektedir. Türkiye sağ çok partili hayata geçiş sürecinde Kemalizm'in 'Türklük' kimliğine ayrıcalık veren bu milliyetçilik mirasını sırtlanmış ve antagonist ötekiyi inşa için uzunca bir dönem başvurmuştur. Bu süreç içerisinde milliyetçiliğin 'Türklük' vurgusuna

İslâmi değer ve gelenekler de dahil edilmeye çalışıldığı için ‘İslâm’ çoğunlukla ‘milli irade’ boş gösterenini anlamlandırmaya yarayan önemli bir söylemsel hattı temsil etmiştir. AKP bahsettiğimiz merkez sağ partiler arasında bu devamlılığın son durağı kabul edilmektedir.

Yerli ve milli söyleminin ana referanslarından bir diğerini oluşturan ‘milli irade’ boş göstereninin iradi artikülasyonuna karşılık gelen ‘demokrasi’ye, sandıkta elde edilen çoğunluk harici başka bir anlam atfetmeyen Erdoğan’ın, “milli irade” boş gösterenini ‘İslâmcı’ ve ‘milliyetçi’ kesimleri betimleyen sözlerle birlikte anmayı tercih ettiği görülmüştür. Aynı zamanda bu söyleme eşlik eden mağduriyet vurgusu, Bora’nın (2018: 242) ifade ettiği gibi “iktidar mağduru tayin edendir” düsturuyla hareket eden Erdoğan’ın neredeyse tüm bağlamlarda vazgeçmeden kullanmaya devam ettiği bir strateji olmuştur. Kurulan tarihsel anlatılarda yapılan kötülöklere karşı pasif/mağdur pozisyonda kalan ama buna rağmen sahih kalmayı başaran ‘Türk ve İslâmcı’ öznenin karşısına her daim bu öznenin bütönlüğünü tehdit edebilme potansiyeli barındıran bir ‘mağdur edici’ inşa edilmiştir. Hitap ettiği ‘millet’ ile kendi kişisel liderliği üzerinden geliştirdiği bağı kullanarak kendi ismini de ‘yerli ve milli biz’ inşasında bir boş gösteren olarak kurgulayan Erdoğan, Osmanlı Dönemi’ne ve darbelere dair verdiği zamansal, kişisel referanslar ve kahramanlık anlatıları aracılığıyla; kendine yönelik itirazı partiye-devlete-milllete karşı çıkmakla eşitlemeye çalışmıştır. Mağdur edilmiş bir millete karşıtlık temelinde lâik kanadın temsili için atıfta bulunulan ‘CHP’ karşıtlığı; Siyah Türk/Beyaz Türk, Eski Türkiye/Yeni Türkiye gibi ikiliklere işaret edilerek düşmanlaştırılmıştır. CHP’yi hedef alan ayrıştırıcı kurgu, tarihsel olarak tekerrür eden bir mağduriyet manzumu anlatısında CHP’ne yönelik ‘terör destekçiliği’ ve ‘darbe yanlılığı’ iddiası pekiştirilmeye çalışılmıştır. Eski Türkiye’ye ait kaostun müsebbibi olarak işaretlenen “vesayet odakları” kampına karşılık kullanılan CHP, ‘darbe’ geçmişinin faileri olarak kodlanarak mağduriyet algısı pekiştirilmiştir.

Erdoğan, Kemalist vesayet anlayışıyla olan husumetini Osmanlı Dönemi’ne dayandıran bir anlatı kurarak; hem Kemalizm’in modernleşme mantığını ‘gayri-milli’ ilan ederek karşıt kampa yerleştirmiş hem de oy çoğunluğu üzerinden tanımlanan bir ‘millet iradesi’ ile özdeşleştirdiği kendi liderliğinin karşısına çıkartılan her türlü engeli; ‘İslâmcılığa’ karşı olmakla ve ‘millet’ i bölmekle eş değer kabul edilmesini sağlamıştır. ‘Gezi olayları’ ve darbe girişimi olarak nitelenen ‘17/25 Aralık’ da geçmiştekine benzer saikle girişilen eylemler olarak hasımlık kampına kolayca yerleştirilmişlerdir. Bu kurgunun diğer tüm temsiliyetlere kapanan kapısı, zincirin popölizm derecesinin hala ‘farklılıklar mantığının’ genişliğinin altında kaldığının işareti olarak okunur. Çünkü kendi makamını ‘milli iradenin tecelligâhı’ olarak nitelendiren ve seçim ortağı dışındaki muhalefet partilerinden gelecek her türlü eleştiri

ve hakareti devlet makamına yapılmış bir hareket olarak kabul eden Erdoğan, merkez sağın ‘milli’liği ‘iradi’ artikülasyonla eklemleyerek anmayı tercih ettiği ‘milli irade’ göstereninden miras kalan bu söylemi çoğunlukçu bir demokrasi anlayışını yansıtan bir içerik kazandırarak kullanmaya devam etmiştir. Erdoğan, kendi ittifaklarına karşı tavır alan ve ittifak kuran herkesi “milli iradeye pranga vurmak” isteyen düşmanlar olarak kategorize etmiştir. ‘Vesayete karşı verilen mücadele’ bağlamında sunulan tarihsel izlekte kuruluş yılı öncesine tekabül eden “28 Şubat Dönemi’nden başlanarak sıralanan kriz süreçleri bir mağduriyet kurgusu etrafında sunulurken Laclau’cu anlamda Gezi gibi karşı hegemonik hamleler ve 17-25 Aralık, 15 Temmuz Darbe girişimi gibi meşruiyeti tehdit eden gelişmeler, metonimik imalarla yan yana anılarak bütünüyle bir tehdit kategorisi olarak işaretlenmişlerdir. Özetle Erdoğan’ın söyleminde ‘milli’lik, merkez sağın ‘millet’ ve ‘milli irade’ gösterenleriyle ‘vesayetçi seçkinler’ olarak işaretlenen CHP’ye karşı çizdiği antagonizmayı devralan fakat bunu ‘mağduriyetin sürekliliği’ anlatısıyla güncel bağlamla ilişkili yeni ‘düşman’ kategorileri yaratmak suretiyle derinleştiren bir işlev kazanmıştır diyebiliriz. Merkez sağ parti liderlerine benzer biçimde sandıktan çıkan oy sonucuna karşılık gelen kısmilik gerçeği, ‘millet’e ve ‘milli irade’ ye kutsiyet içeren sözler atfedilerek kapatılmaya çabalanmıştır.

Ele alınan konuşmalarda rastlanan bir başka sonuç da Laclau’cu popülizm teorisinde en küçük politik birimin ifadesi olarak tanımlanan ‘talep’ kategorisinin ‘hizmet’, ‘kalkınma’ ve ‘güvenlik’ söylemleriyle işlevselleştirilmeye çalışılması olmuştur. Bu süreçte ‘kriz ve korku’ siyasetiyle çerçevelenen ‘komplo paranoyası’, ‘yerli ve milli biz’ ve ‘gayri yerli ve milli onlar’ kurgusunun içeriğini biçimlendiren temel söylemsel kodlardan biri olarak kullanılmıştır. ‘Yerli ve milli’ söylemiyle beraber anılan “savunma sanayii” ne dair gelişmeler veya o güne kadar yapılmış “üretimler” çoğunluğun talepleri/ihtiyaçları olarak sunulmaktadırlar. Milletin iç ve dış güçler tarafından tehdit altındalığı anlatısı “bekâ” ve “istikrar” gibi kodlarla güçlendirilmeye çalışılmakta ve sınır dışı operasyonlar ve savunma sanayii’ ne dair getirilen eleştiri ve yorumlar böylece ‘dış güçlerle’ eklemleme ve ‘teröre’ destek vermenin veya savunmanın işaretleri olarak okunarak marjinalize edilirler. Özellikle güncel bir talep kategorisi olarak öne çıkarılan ‘güvenlik’ söylemine eşlik eden ‘güç odakları’, ‘terör örgütleri ve işbirlikçileri’, ‘dışarıdaki ve içerideki mankurtlar’, ‘kur silahı’, ‘kur üzerinde oynanan oyunlar’, ‘Dünya 5’ten büyüktür’ gibi söylemler ve ‘FETÖ’ ve ‘PKK’ gibi yapılanmalara yapılan göndermeler; yükselişe geçen ekonomik bozulmadan ve terör saldırılarından kaynaklı kaygıları, ‘ülkenin birliğinin tehdit altındalığı’ algısına kanalize etme suretiyle var olan korku atmosferini perçinlemek üzere sarf edilmişlerdir. Özellikle söylemlerdeki tüm “dış tehdit” vurguları mutlaka ülke içindeki farklılıklara işaret etme

konusunda işlevsel hale gelmiştir. Buna göre ‘yerli ve milli’ söyleminin somut tezahürleri olarak sunulan ‘millet, bayrak, vatan ve devlet’; bir darbe girişimi olarak nitelenen 17/25 Aralık Operasyonu, FETÖ, PKK ve DEAŞ tarafından tehdit edilmektedir. Bu tehdit kategorisinin içi ise en nihayetinde tek parti dönemi politikalarının müsebbibi olarak işaret edilen ‘CHP’ ye ve tüm muhalif partilere değin genişletilmektedir.

Konuşmalarda ‘savunma sanayii’ndeki gelişmeleri nitelemek için kullanılan “yerli üretim” ifadesi ise Türkiye’ye yönelik geçmişten bugüne yapılan engellemeler neticesinde oluşan zafiyeti giderilmesini yani ‘güvenliğe’ dair taleplerin karşılanmasını ifade eden bir pratik olarak konuşmaya yerleştirilir. Farklı bir ifadeyle ‘güvenlik’ talebinin işlevselleştirilmesi için kurulan söylemsel stratejide ‘yerli üretim’ ifadesine, güvenlik talebinin güçlü bir kurumsal sistem tarafından karşılandığını aktarmak için başvurulacaktır. Buna göre söz konusu üretimin ‘dışarıdan ve içeriden’ gelen engellemelere rağmen gerçekleştirildiğine yönelik sözler, bir tehdit olarak işaretlenen ‘terörle mücadele’nin araçları olarak “İHA” ve “SİHA”ların örnek gösterilmesi, öne çıkarılan ‘güvenlik’ talebinin evrenselleştirilme isteğinin bir ifadeleri olmuşlardır. Eski/yeni dikotomisi kurularak olumsuzlanan geçmiş anlatısı sonunda AK Parti %65 yerli üretimle bu olumsuz durumu tersine çeviren bir parti olarak yüceltmeye çalışılır. ‘Güvenlik’ talebinin mevcut konjonktürde başat bir ihtiyaç olarak sunulurken “yerli üretim” hususunda yapılacak tüm eleştiriler ‘ülkeyi tehdit eden’ güçlerle aynı safta yer alma isteğinin bir ifadesi olarak yorumlanacaktır.

Ayrıca Erdoğan’ın Batılı ülkelerden veya muhalif partilerden gelebilecek tüm eleştirileri marjinalize ettiği bir diğer husus da “Zeytin Dalı Harekatı” olmuştur. Bu konuda iç ve dış politikadan gelen eleştiri adresleri gayri-milli addedilerek ‘öteki’ kampına yerleştirilmişler ve sıkça terör örgütünün (PYD-YPG) taraftarı olmakla nitelendirilmişlerdir. ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) ise geçmişteki tarih anlatısının bir devamı ve ‘milli bir kurtuluş mücadelesi’ olarak sunulmuştur. ‘Fırat Kalkanı Harekatı’ ‘terör tehdidi’ vurgusuna ‘sınır güvenliği’ konusunu da dahil eden Erdoğan operasyonların başarılarını ‘savunma sanayii’ndeki gelişmeler ile ilişkilendirecek ve bu sonucu ‘dış baskı ve ambargo’ tehdidine karşı konulduğuna kanıt olarak sunulacaktır. ‘Korku’ söylemleriyle desteklenen bu söylem pratiğinde ‘Büyük ve Güçlü Türkiye’ yi zedeleyecek ve ‘milli irade’yi bölecek denli tehditkâr güçler olarak kriminalize edilen ‘düşman’ imgesinin canlılığının korunması eşdeğer zincirin (popüler özne olan millet bütünlüğünün) canlılığını sürdürmek için elzem hale getirilmektedir. Özetle yoğun bir korku atmosferiyle çevrelenen siyaset zeminini ‘Başkanlık Sistemi’yle yeniden dizaynedilmek isteyen AK Parti lideri Erdoğan, siyasal rejime muhalif pozisyonadaki

‘demokratik talep farklılıkları’nı; “İslâm’la yoğrulmuş”, “Büyük” ve “Güçlü” olarak sunulan bir ‘millet’ göstereninin içinde ‘homojenleşmek’ zorundallığında olan ‘talepler’ olarak işaretleme gayreti içinde olmuştur.

‘Güçlü bir devlet’ vurgusuyla pekiştirilen ve ‘yerli ve milli’ form halinde sunulan ‘üretim’, ‘hizmet’ ve ‘kalkınma’ söylemleri AK Parti icraatlarına herhangi bir gerekçeyle karşı çıkanların hepsinin ‘devlete’ veya ‘millet’ e karşı çıkmakla suçlanabilmesine alan açmaktadır. Bunun sağ siyasi geçmiş ile bağlantısı kendini merkez sağ siyasette ‘yerli ve milli’ olarak sunulan iktisadi kalkınma hamlelerinde göstermektedir. Konuşmalarda hizmet ve kalkınma söylemlerinin kendileri bir evrenselleşen talep kategorisi olarak kurgulanmakta ve yine Eski Türkiye’ye ait bir olumsuzlamayla işaret edilen CHP yönetiminin ardından ancak millet ile tek beden halinde sunulan liderin ve dolayısıyla partinin bunu gerçekleştirebileceğine dair bir anlatı inşa edilmektedir. Erdoğan hizmet anlatısını Osmanlı değerler dünyasına atıfla kurgulanan bir ‘milli’ forma tahvil etmektedir. Erdoğan’a göre hizmet ve kalkınma talebi karşılandığı takdirde kalkınan en nihayetinde devlet olacak ve milletin/partinin/devletin ‘bekâ’sı; ancak AK Parti’li kısmiliğin tümelenmesiyle tehditlerden korunabilecektir.

Özellikle Erbakan ekonomik ilerlemenin olmazsa olmaz hamleleri olarak sunduğu icraatlarında ‘iç ve dış güçlere dair’ bu dışlayıcı stratejiye sıkça başvuruyordu. Bunun dışında merkez sağ iktidarlar söylemsel pratiklerinde ‘hizmet’ ve ‘kalkınma’yı ‘milli’lik parantezine alarak sunabilmişlerdir. Fakat bu partilerin dışlama pratikleri içinde bulunan bağlamda durdukları pozisyona göre şekillenebilmiştir. Örneğin Turgut Özal ‘Batı’ ya öykünen bir pozisyonda durduğu için ‘milli’lik çerçevesini Batı’yı kerteriz alan bir ‘vizyon’ anlayışıyla genişletmiştir. Bu bakımdan AK Parti esasen ‘yerlilik’ söylemini ön plana çıkararak ‘Batı’ yı yerliliğin karşıt kampı olarak işaretleyen Erbakan’ ın söylemini daha farklı koşullar ve sonuçlar doğuracak politik bir bağlam içinde taklit eder görünmektedir.

Erdoğan ‘refah ve kalkınma’ söylemlerini de yapılan ‘yol, hastane vb. icraatlara dayandırarak eklemelenme pratiğini hegemonize etmeye çabalamıştır. Konuşmalarda bu icraatlara yönelik kat edilen mesafeye ilişkin ifadelerde güncel ekonomik krizin sorumluluğunu dış nedenlere bağlama stratejisi öne çıkarılmıştır. Başta da belirttiğimiz gibi “kur üzerinde oynanan oyunlar ifadesi” ve “Dünya 5’ten büyüktür” ifadeleri buna örnek oluşturmuştur. Bunun haricinde ‘yerli üretim’ söylemi gibi “yerli ve milli para” söylemi de ekonomik taleplerin işlevsel hale getirmek için sarf edilmiştir. Fakat var olan talepler ile mevcut eşdeğerlik arasındaki açıklığı ele veren bu ‘boş gösterenler’ kriz siyasetini uygulamak için mantıklı bir argüman olarak sıralasalar da her konuşma ülke içi farklılıklara ve ülke dışı

engellemelere vurguyla çerçevelenmiş ve yerli ve milli söylemin öne çıktığı konuşmalardaki dikotomik ifadeler bu söylem ile kurgulanan boş gösterenlerin “hegemonik derinlikten yoksunluğunu” ele vermiştir. Bu dikotomi genellikle eski/yeni; istikrar ve güven/kriz, tartışma, darbe, cunta gibi karşıtlıklarda ortaya çıkmıştır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi mağduriyet söylemi bu zıtlıkların kurgulanması sürecinde daima bir kurucu işleve sahip olmuştur. Genellikle ‘ders olarak tarih’ olarak adlandırılan söylemsel stratejiyle inşa edilen mağduriyet tahayyülleri, iktidarın ‘milli irade’ boş göstereniyle kutsadığı muktedir pozisyonu güvenceye alma gayretini tekrar ortaya sermiştir. Eski iktidarlara dair verilen tarihsel referanslar aracılığıyla ‘seçim ile gelen zafer’ anlatısı dile getirilebilmektedir. Yaşanan mağduriyetlere göğüs geren liderler (veya partiler) olarak takdim edilen isimlerin başarısı, en nihayetinde oy çokluğuna referansla kutsanan ‘milli irade’nin bu mağduriyetler üzerine bina ettiği ‘muktedirliği’ vurgulayabilmek için sıralanır. En önemlisi de kimi zaman ‘elitistleri/seçkinleri’ kimi zaman ‘darbecileri’ mağdur edici tayin ederek çizilen antagonistik sınır, birer tehdit kategorisi olarak işaretlenecek tüm muhalif kesimin ‘düşman’ kampına itilmesiyle keskinleştirilmek istenir. Tarihsel referanslar yalnızca merkez sağ parti liderlerinin döneminde değil Osmanlı Devleti’nin yükseliş dönemlerinde de dondurulabilmiştir. Özellikle ‘ulusal övünç’ stratejisinin had safhaya çıktığı bu anlatılarda yaklaşmakta olan seçim dönemleriyle geçmişe dair referans verilen savaşlar arasında bir özdeşlik kurulmak istenmiştir. Bu sayede rejime muhalif tüm partiler ‘düşman’ olarak etiketlenebilmektedir. Bu düşman kampı yalnızca muhalif partiler ile sınırlı bırakılmamıştır. Örneğin konuşmalarda 15 Temmuz’un; Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı’yla eşdeğer kabul edilmesi suretiyle “Batı’ya ve Avrupa Birliği’ne karşıt pozisyon vurgulanmak istenmiştir. Yine 15 Temmuz 2016 tarihine gelinceye dek verilen zamansal ve kişisel referanslar ‘yerli ve milli’ söyleminin ‘biz’liği kurucu rolünü pekiştirmesine hizmet etmiştir.

Analiz edilen konuşmalarda 15 Temmuz sonrasında Erdoğan’ın; kendi şahsi liderliğini hem ‘Gazi Mustafa Kemal’ in anti-emperyal mücadelesini devralan bir halef (İkinci Kurtuluş Savaşı kahramanı) olarak konumlandırmaya çalıştığı ve Orta Doğu’nun hamîliği hevesiyle karakterize Yeni Osmanlıcı hasleti ‘Misak- Milli’ ile sınırlandırarak; İslâmi bir ulusal kimlik anlayışıyla değiş tokuş etmeye çalıştığı fark edilmiştir. Erdoğan’ın ‘Malazgirt Savaşı’ ile ilgili referansları da ‘yerlilik’ artikülasyonunun sağ siyasi geçmiş ile olan benzerlik açısından önem taşır. Çünkü Kemalist tarih anlatısına karşıt gelişen düşünce izleğini temsil eden düşünce hareketlerinden Anadolucu düşünüş 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı’nı Türk tarihinin başlangıç noktası olarak referans alan ana akım yan kollardan birini temsil ediyordu.

Özetle geçmiş ve bugün arasında inşa edilen köprüde ‘mit’ler aracılığıyla mağduriyet anlatısının pekiştirilmesine hizmet eden ‘mağduriyet’ söylemi daha çok resmi tarihyazımına karşıt bir tarih okuması savunusuyla içeriklendirilmiştir. Tarihsel anlatılarda genellikle mağdur edilen “dindar-Müslüman-Türk” imgesine vurgu yapılmıştır. CHP olumsuzlama geçmişiyile ilintilendirilen tüm politikaları gerekçe gösterilerek düşmanlaştırılmıştır. Ayrıca Erdoğan’ın kendi ismi de olumsuz söylemlerle içeriklendirilen ‘hasım’ kampının karşısında ‘oy çoğunluğuna’ karşılık gelen ‘irade’nin yansıması olarak ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca konuşmalarda ‘yerlilik’ söyleminin karşıtı olan yabancılık söyleminin hem ülke içi hem de ülkeler arası farklılıklara vurgu taşıyan bir içeriğe kavuşturulduğu fark edilir. Ardalan ve bağlam bilgisi yeterince detaylı sunulmayan geçmiş olaylar ile günümüz arasında analogiler kurulmuştur. Mağduriyet tahayyülleri aracılığıyla erişilen muktedir pozisyonun temsil ettiği eşdeğerlik halkasına dahil olabilmenin (‘yerli ve milli’ olmanın) koşulu ise sunulan tarihsel anlatıya, lidere ve partiye politikalarına muhalefet etmemekten geçmektedir. Herhangi bir neden den ötürü liderin karşıt pozisyonunda yer almak ise bu bütünlüğün (milli irade ve millet olarak adlandırılan) ve demokrasinin karşıtı/düşmanı olmaya eş değer olarak kabul edilmektedir.

Tespit ettiğimiz son ve önemli bulgulardan bir tanesi ise ‘yerli ve milli’ söyleminin ‘yerlilik’ artikülasyonuna karşıtlık bağlamında kurgulanan ‘yabancı’nın ‘metaforlar’ yardımıyla ‘düşmanlaştırılması’ olmuştur. Bu yabancıнын adresi tıpkı sağ düşünce hareketleri ve partilerde olduğu gibi yer yer muğlak bırakılabilmiş fakat genellikle ‘Batı’ ve ‘Batı’ ya ait olan’ olarak işaret edilen tüm unsurlar ve ‘yerli değerler’ olarak işaret edilen makbul kimlik tanımına ve ‘birlik ve bütünlüğe’ tehdit oluşturduğu gerekçesiyle ‘sol’, ‘komünizm’ bu ‘düşmanlaştırma’ stratejisinden nasibini almıştır. Anti-komünist söylem yalnızca sağ siyasi hareketlere özgü olarak etiketlenmemelidir. Nitekim tarihsel izlekte yer verdiğimiz ‘Halkevleri’ ve Köy Enstitüleri’nin her ikisine de ‘anti-komünist’ reflekslerin görünür olduğu projeler olarak dikkat çekilmişti. Yine tarihsel izlekte merkez sağ liderlerinin ‘millilik’ anlayışlarının doğrudan ‘anti-modernist’ bir imaya sahip olmadığını belirtmiştik. ‘Geleneksel değerleri’ benimseme mottosu genellikle modernleşmeye düşülen tek şerh olmuştur. Örneğin Demirel’de ‘yerlilik/yabancılık’ ekseninde kurulan karşıtlıkta kültürel tehdidin adresi çoğu durumda muğlak bırakılmış fakat söylem ‘kültür, hars, ananeler’ ile yan yana anıldığında ‘Batı’ kolayca taklit edilmemesi gereken bir ‘öteki’ imgesine dönüştürülmüştür. Özal ise kendisini Batılılaşmacı ve modern bir kimlikle yansıtırken Müslüman kimliğine dair dinî referanslara başvurmaktan da çekinmemiştir.¹⁵²

¹⁵²“Halka hizmet, Hakk’a Hizmettir” gibi.

1970’ler ise ‘Türk-İslâmiyet’ sentezinin konaklarından birini içermesi bakımından önemli bir tarihtir. MHP ve MSP arasında ‘komünizm’e ve ‘Batı taklitçiliğine’ karşıtlık ekseninde şekillenen söylemsel ortaklık ‘yerli’ ve ‘milli’ gösterenlerinin içeriklerini önemli ölçüde şekillendirmiştir. “modernist-bürokratik elitin Batılılaşmış hal ve tarzını” komünizm karşıtı söylemine eklemleyen ve ‘millet’i ‘dinî’ bir kutsiyet atfı ile kuşatarak “organik bir cemaat” olarak kodlayan MHP ile “komünizm”i, “liberalizm”i, “CHP”yi, “AP”yi, ‘gayri-milli’ ilan eden ve Batı’ya “Haçlı Zihniyeti” gibi meşhur tabirlerle karşıt kampa yerleştiren MSP bir araya gelebilmişlerdir. Milliyetçi-muhafazakâr Anadolu düşünceinin 1980’li yıllardaki berdevamı olarak nitelenen ve yazar kadrosu Özal’a yakın duran milliyetçi isimlerden oluşan Türkiye Günlüğü Dergisi’nde de ‘yerlilik’ ve ‘millilik’ ölçütü belirlenirken karşıya Batıcı Gelenekle beraber onun payandası olduğu düşünülen ‘sol düşünce’, ‘sosyalizm’ ve ‘komünizm’ ile birlikte ‘millet’in karşısında yer alan ‘seçkin sınıfa’ ait bir imge olarak kodlanmışlardır. Görüldüğü gibi ‘komünizm’ bağlamlar değişse de zaman zaman ‘Türklük’ zaman zaman ‘İslâm’ ve zaman zaman ise her ikisinin karşısında konumlandırılan birincil düşman olagelmıştır.

Erdoğan’ın konuşmalarını bu tarihsel okuma ışığında analiz ettiğimizde karşımıza çıkan gerçeklik ‘yerlilik’ söyleminin etrafına konuşlanan kodların saydığımız bu farklı düşünce hareketlerinin çoğuna referans veren işaretler taşıyor olmasıdır. Erdoğan esasında “İslâm/Batı”, ‘Asım/Haluk’, ‘geleneksel-yerli/yabancılaşmış-mankurt’ veya ‘Eski Türkiye/Yeni Türkiye’ ‘siyah Türk/beyaz Türk’ gibi ikilikler üzerinden kurguladığı söylem ile Türkiye siyasi tarihinde sağın reaksiyoner söylemi içinde şekillenmiş ‘yerli’ ve ‘milli’ söylemlerinin işaret ettiği ‘Batıcı modernleşme’ veya ‘Batılılaşma’ karşıtlığı söylemini devam ettirmek ister. Örneğin “Kültürümüzden uzaklaştıkça kendimize yabancılaşacağımızı, kendimize yabancılaştıkça da güçlü olanların boyunduruğuna biraz daha gireceğimizi biliyoruz”¹⁵³ diyen Cemil Meriç ile “dindar ve çağdaş” bir “gençlik prototipi”nin (Koyuncu, 2014: 130) metaforik ifadesine karşılık gelen Asım’ın Nesli atfıyla anılan Mehmet Akif Ersoy’un, ‘yerlilik ve millilik’ eksenli fikri sabitlerini ele veren sözleri; özellikle “Batı, sol düşünce ve bu bağlamda anılan aydın” a karşıtlık ekseninde çizilen antagonizmayı güncel politik bağlamla ilişkilendirerek derinleştirebilmek için arka arkaya zikredilmişlerdir. Fakat Erdoğan tarafından toplumun tamamının çıkarlarını yansıtan kapsayıcı bir söylem olduğu iddiasıyla büyük bir özgüvenle savunulan söylemin, Laclau’cu bakımdan hegemonik derinlikten yoksunluğunu (langue de bois) kanıtlayan en büyük detaylardan biri genellikle

¹⁵³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “3. Milli Kültür Şurası’nda Yaptıkları Konuşma”, 03.03.2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/72348/3-milli-kultur-srasinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 10.12.2022).

‘biz’lik kampının inşası için başvuru referansların (kişisel veya tarihsel) ‘yerlilik’ ve ‘millilik’e dair imaları ve düşünce dünyaları bakımından birbirlerine yakın durmamalarına rağmen aynı konuşmada yan yana anılabilmeleri olmuştur. Örneğin yerliliğe karşıt kampı nitelendirmek için sarf edilen ‘yabancılaşma’, ‘yabancılaşmış aydın’, ‘mankurt’ gibi ifadeler sıralanırken Cemil Meriç’e, Nurettin Topçu’ya ve Mehmet Akif Ersoy’a ait sözler aynı hasım kampı düşmanlaştırabilmek için aynı konuşma içerisinde anılabilmektedir. Dolayısıyla söylemin kendisi veya ‘yerlilik ve millilik’ artikülasyonları, güncel bağlamda seslenilen seçmeni kapsayıcı bir şemsiye olma iddiasıyla dillendirilse de gerçekte seslenilen seçmeni konsolide edebilmek için düşünsel çerçevesi ‘muğlak’ kalan ‘manipülatif’ birer gösteren olarak işlevselleşmişlerdir.

Toparlayacak olursak analizimiz bizi ilk olarak ‘yerli ve milli’ söyleminin “farklılık lehine genişleyen bir mantığı işler kılmak için operasyonelleştiği sonucuna ulaştırmıştır. Diğer bir deyişle AK Parti, ‘yerli ve milli’ ‘biz’lik kampının kapısını farklılıklar mantığı kampında konumlandığı tüm gayri- yerli ve milli ‘onlar’a karşı kilitlemiş, “tokmağı sökmüş” ve “zilleri iptal etmiş” görünmektedir (Bauman, 2018).¹⁵⁴ Özetle Kemalizm’in (özellikle 1930 sonra) meşruiyet tayinini hars ve medeniyetin senteziyle ulusun “Türkleştirilmesi” tasavvuruna dayandıran kimlik inşası” (Bora, 2003: 24), “hizmet”, “milli irade” gibi boş gösterenlere verilen referanslardan da anlaşılacağı üzere farklı bir bağlamda farklı içeriklerle güncellenmek istenirken 1 Kasım 2015, 16 Nisan 2017 ve 24 Haziran 2018 seçimleri özelinde bu yeniden ‘homojenleştirme çabası’ iktidarın popülizm derecesinin zayıflığını veya Gülalp’ in (2017) dediği gibi rejimin anti-demokratik yönünü ortaya çıkarmıştır. Bu anti-demokratik yön en iyi ifadesini Yılmaz’ın (2018) ifadelerinde bulacaktır:

“Söz konusu olan, heterojen ve çatışan unsurlardan oluşan halkı, homojen ve milli irade’nin taşıyıcısı olan seçmene indirgeyen, bütün siyasal faaliyeti seçim anından ibaret gören ve dolayısıyla da seçimlerden çıkan çoğunluğa siyasal meşruiyetin tek temeli olarak bakan çoğunlukçu ve dar bir demokrasi yaklaşımı” (Yılmaz, 2018: 196).

Dolayısıyla kitabında ele aldığı bağlamın “Schmitt momentinin gölgesinin ağırlığı” altında olduğunu söyleyen Yılmaz’a (2018: 198) katılmamız neredeyse olanaksızdır. Bilindiği gibi Laclau’cu antagonist karşılaşmada ‘düşmanlaştırılan’ ‘öteki’, yarış edilen meşru bir rakip pozisyonundayken, Schmitt (2021) için bu antagonist karşılaşma her daim

¹⁵⁴ Çalışmamızın bundan önceki bölümlerinden de hatırlanacağı gibi milliyetçi muhafazakar Anadoluculuk; Tek Parti döneminin Ziya Gökalp çizgisini takip eden milliyetçi retoriğini kendine uyuyan milli şuuru uyandırma gibi bir misyon biçerek tekrar vurgulamaya çalışan bir söylemi takip ediyordu. Bu dönemde bahsedilen “milli şuuru”; yerlilik düşüncesinin de çerçevesini çizdiği iddia edilen unsurlarla birlikte anılmaktaydı. “Devlet merkezli bir ulusalcı yerlilik”, “etnik merkezli bir aidiyet” ve “İslam merkezli bir dini yerellik” (İnsel, 1998: 155) olarak tarif edilen bu unsurlar dışta kalan kesimler için de dışlayıcı retoriğin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

‘dost ve düşman’ arasında gerçekleşir. Kısaca Schmitt (2021: 66) siyasetin dost ve düşman arasındaki antagonistik karşıtlıklar tarafından biçim kazandığını savunur ve heterojenliğin imhasını homojenlik için gerekli görür. Ayrıca “dinsel”, “ekonomik”, “ahlaki” ve “hukuksal” karşıtlıklar siyasal olanı kurabilir. Tezimizde ‘Sünni-Müslüman ve Türk’lerden oluşan çoğunluğu yansıtan ‘demokrasi’ anlayışıyla hareket eden AK Parti’de din, geleneksel değerler, milliyet vb. kimlik siyasetini besleyen karşıtlıklar olarak kurulmuşlardır. Farklı kimlikler arasında kurulan ‘dost/düşman’ dikotomisinin keskinliği ‘yerli ve milli’ söylemin farklılıklar mantığının eşdeğerliği tamamen simgesel bir gösterene dönüştürecek denli yükselişe geçtiğinin bir işareti olarak okuyoruz.

Söyleme en çok ‘Türklük’ ve ‘İslâm’ kodlarının birer boş gösteren olarak kodlanmasıyla ‘biz’lik içeriği kazandırılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Her ne kadar bu tespit, tezimin ikinci temel iddiası olan söylemin sağ siyasi geçmişten izler taşıdığı iddiamızla örtüşse de gerek Erdoğan’ın “yerli ve milli söyleminin somut tezahürleri” veya “dört sütun” olarak dillendirdiği “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” sloganındaki ‘millet, bayrak, vatan ve devlet’ gösterenlerinin ‘Kemalizm’ in milliyetçilik ve popülizmi birbirine yakınlaştıran ‘halkçılık’ anlayışıyla devamlılıklar içermesi gerek ‘yerlilik’ söyleminin ‘sağ’ dışındaki politik duruş ve düşünce çevrelerinde de ‘otantiklik’ imasıyla veya ‘anti-emperyalist’ tavra işaret eden göndermelerle de benimseniyor olması bu tespitin ‘sol düşünce çevreleri ve hareketlerindeki’ ‘yerlilik’ söyleminin popülizm bağlamını irdeleyen başka analizler aracılığıyla sınanmaya açık olduğunu göstermektedir.

Yine de AK Parti’nin popülist mantığını yerli ve milli söylemi üzerinden analiz ederken söyleme kayıtlı kodları ‘yerlilik ve “millilik” ekseninde bir tarihsel arka planı da dahil ederek okumaya çalışmamız daha önce popülizm bağlamında üzerinde çalışılmayan bir gösteren olan “yerlilik” söylemine dair literatüre de bir katkı sağlamıştır. Ayrıca daha önce de değindiğimiz gibi daha önce Laclau’cu metodolojik çerçeveye yeterince derinleştirilmeyen bir politik atmosfer ‘yerli ve milli’ söylemin oluşumu ve farklı siyasi bağlamlarda üstlendiği antagonistik ‘inşa rolü’nün keşfi aracılığıyla derinleştirilmiş ve partinin popülizm derecesinin sönümlenmeye yüz tuttuğu ve bu durumun Laclau’nun popülizm teorisinin işaret ettiği tarihsel olasılıklara veya siyasi olasılıklara aykırı bir durum oluşturmadığı söylem üzerinden gerçekleştirilen analiz ile ortaya konmuştur. Buna göre yeni rejimin (Başkanlık Sistemi) gündeme getirilmesine paralel biçimde çözülmeye başlayan popülist mantık yerini «yerli ve milli» söylemi gibi «dayatılan eşdeğer söylem»ler aracılığıyla sürdürülmeye çalışılan bir kurumsallık arayışına terk etmiştir. Tezimizin literatürde doldurduğu bu boşluk sayesinde

tezimizin kapsamına alamadığımız 2019 Genel seçimleri bağlamı ve sonrasına dair yapılacak nitelikli analizler için bir kapı aralanmıştır.

Çınar'ın deyişiyle¹⁵⁵ demokratikleşmeyi “Kemalist modernleşme politikalarının otantik İslâmi kimliğin otoriter yöntemlerle yabancılaştırılmasına dayandığı” eleştirisinden (Batıcı modernleşme eleştirisinden) yola çıkarak ulaştığı “İslâmi kimliğin yükselişi” bağlamıyla özdeşleştirebilen bir söylem benimseyen Erdoğan'ın “kurumsallaşma arayışının” nihai netice olarak beklenen “tamamlanma” aşamasına erişmediğini gösteren en önemli gelişme 2019 yerel seçim sonuçları olmuştur. Laclau'nun üçüncü tarihsel durumla ilgili sözleri hatırlanacak olursa ne demek istediğimiz açıklık kazanacaktır. “Bazı hâkim gruplar giderek anti-kurumsal olan bir söylemle, içsel sınırları sürekli olarak yeniden yaratmaya çabalarlar. Bu çabalar genellikle başarısız olur.” (Laclau, 2011: 145). Tüm muhalif sesleri bastırabilmeye muktedir görünen bir rejim altında muhalefetin rejim için oldukça önemli bazı “ulusaltı yönetsel birimleri” elde edebilme(sı)” rekabet alanının bütünüyle iktidar lehine şekillenemeyeceğini ve “popülist” söylemin en nihayetinde yerel düzeyde kazanacağı başarıyı iktidara taşıyabilecek popülist moment'i yakalayabileceğine dönük kanıyı güçlendirmiştir.¹⁵⁶ Yukarıda kabaca değindiğimiz gibi özellikle 2019 sonrası konjonktür bu tezin iddiasını bir adım daha öteye taşıyacak yeni gelişmelere sahne olmuştur. Ayrıca söylemin 2019 sonrası bağlamda neye karşılık geldiğine dair yapılacak olan ve bu çalışmanın sınırlılığını oluşturan ‘yerlilik ve millilik’ söylemlerinin ‘sol’da ve diğer düşünce çevrelerinde nasıl bi popülist içerik kazandığına dair yapılacak çalışmalar da tezimizde ortaya koyduğumuz sonuçları derinleştirme ve sınama potansiyeli taşıyacaktır.

¹⁵⁵Bkz. <https://birikimdergisi.com/haftalik/9866/yerli-ve-milli-sig-inagi> (erişim tarihi: 04.02.2023).

¹⁵⁶Sürece dönük incelemesinde “rekabetçi otoriter rejim” kavramsallaştırmasından yararlanan Berk Esen’ in makalesi için Bkz. Esen, B. (2020). “Türkiye’de Rekabetçi Otoriterlik”. *Birikim*, 374-375: 158-175

KAYNAKÇA

- Abts, K. ve Rummens, S. (2007). "Populism Versus Democracy". *Political Studies*, 55(2): 405-424.
- Acar, F. (2008), "Turgut Özal". M. Heper ve S. Sayarı (Ed.), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*. Kitap Yayınları, 185-205.
- Açıkel, F. (1996). "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi". *Toplum ve Bilim*, (70): 153-198.
- Açıkel, F. (2013). "Hegemonyadan "Oximoron'a: AKP'nin Eğreti Bonapartizm'inin Sonu". *Birikim*, 288: 15-23.
- Ahmad F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Y. Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Ahmed, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (Çev. S.C. Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Akça, İ. (2006). "Türkiye Günlüğü: Yeni Sağın Organik Aydınları". A. Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*. İletişim Yayınları, İstanbul, 461-464.
- Akça, İ. (2011). "1980'lerden Bugüne Türkiye'de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi". *İktisat Dergisi*, (515-516): 25-36.
- Akçam, T. (2007). "Sevr ve Lozan'ın Başka Tarihi". *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*. E.V. Zürcher (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akdoğan, Y. (2004). *Muhafazakar Demokrasi*. AK Parti Yayınları, Ankara.
- Akın, M. H. (2010). "Yabancıda Aranılan Yerlilik". *Hece Dergisi*, (162-163-164): 192-196.
- Akkaya, A. (2020). *Türkiye'de Sol Popülizm örneği olarak Halkların Demokratik Partisi*. Ulusaldan Küresele: Popülizm, Demokrasi, Güvenlik Konferansı. Işık Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 7-14.
- Akpınar, N. ve Araman, S. (2011). "Din ve Kapitalizm Sarmalında Milli Görüş Hareketi". *Praksis*, 26:77-99.
- Akşin, S. (2003). "Siyasal Tarih: 1995-2003". S. Akşin, Tanör, B. ve Boratav, K. (Ed.), *Yakınçağ Türkiye Tarihi*. Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 163-184.
- Alver, K. (2004). "Sosyolojik Açıdan Anadoluculuk". *Selçuk İletişim*, 3(3):166-169. Erişim adresi: <http://josc.selcuk.edu.tr/article/view/1075000312>.
- Anderson, B. (1993). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev. İ. Savaşır), Metis, İstanbul.

- Arat, T. ve Baykal, S. (2013). "AB'yle İlişkiler". B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 3(2001-2012). İletişim Yayınları, İstanbul, 337-399.
- Arat-Koç, S. (2018). "Culturalizing Politics, Hyper-Politicizing 'Culture': 'White' vs. 'Black Turks' and the Making of Authoritarian Populism in Turkey". *Dialectical Anthropology*; Amsterdam, 42(4): 391-408. doi:10.1007/s10624-018-9500-2
- Arditi, B. (2010a). *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset*. (Çev. E. Ayhan). Metis Yayınları, İstanbul.
- Arditi, B. (2010b). "Review Essay: Populism is Hegemony is Politics? On Ernesto Laclau's On Populist Reason", *Constellations*, 17(3):488-497. DOI: 10.1111/j.1467-8675.2010.00587.
- Aslan, A. (1998). "Yerlilik: 'Toprak'la 'Tarih' Arasında". *Birikim*, (111-112): 89-97.
- Aslanidis, P. (2015). "Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective". *Political Studies*, 64(1): 88-104. doi: 10.1111/1467-9248.12224
- Aslanidis, P. ve Kaltwasser, C. R. (2016). "Dealing With Populists in Government: The Syriza Anel Coalition in Greece". *Democratization*, 23(6): 1077-1091. DOI 10.1080/13510347.2016.1154842.
- Ataay, F. ve Kalfa, C. (2009). "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi". S. Sönmez ve N. Mütevellioğlu (Ed.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 303-333.
- Atabay, M. (2008). "Anadoluculuk". T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İletişim Yayınları, İstanbul, 515-532.
- Ateş, K. (2017). "AKP, Dinsel Popülizm ve Halk-Olmayan". *Mülkiye Dergisi*, 41(1): 105-129.
- Avşar, Z. (2019). "Anadoluculuk Hareketi ve Millet Mecmuası". S. Güngör (Ed.), *Türk Demokrasi Tecrübesi Dönemler-Sorunlar*. Palet Yayınları, İstanbul.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2020). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İletişim, İstanbul.
- Aytaç, S.E. ve Elçi E. (2019). "Populism in Turkey". D. Stockember (Ed.), *Populism Around the World: A Comparative Perspective*. Cham: Springer, 89-108.
- Bali, R. N. (2020). *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Barbosa, S. (2014). "Menemismo Kirchnerismo en Argentina: un Análisis Político Discursivo de su Construcción Hegemónica". *Pensamento Plural*, (6):11-34. DOI: 10.15210/PP.V0I6.3653.
- Başkaya, F. (2020). *Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*. Yordam Kitap, İstanbul.

- Bauman, Z. (1997). *Modernite ve Holocaust*. (Çev. S. Sertabiboğlu), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Bauman, Z. (2018). *Akışkan Modernite*. (Çev. S.O. Çavuş), Can Yayınları, İstanbul.
- Baykal, S. (2013). “AB Uyum Paketleri”. B. Oran (Ed), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 3(2001-2012), İletişim Yayınları, İstanbul, 348.
- Baykan, T. S. (2019). “Türkiye’de İdeolojik ve Programatik Olmayan Parti-Seçmen Bağları Üzerine Kavramsal Bir Tartışma: Popülizm, Personalizm, Patronaj”. *Toplum ve Bilim*, (147): 10-46.
- Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Bernard, L. (1993). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev. M. Kırıatlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Birdal, M. S. (2018). “Davutoğlu Doktrini, Stratejik Öznenin Popülist İnşası”. İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden (Ed.), *Yeni Türkiye’ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*. İletişim Yayınları, İstanbul, 127-146.
- Birler, Ö. (2012). “Muhafazakarlık”. G. Atılgan ve E.A Aytekin (Ed.), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Bora, T. (2003). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*. Birikim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (2005a). “Süleyman Demirel”. M. Erdoğan (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*. İletişim Yayınları, İstanbul, 550-577.
- Bora, T. (2005b). “Turgut Özal”. M. Erdoğan (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*. İletişim Yayınları, İstanbul, 589-601.
- Bora, T. (2006). “Muhafazakar Yerlilik Söylemi”. A. Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*. İletişim Yayınları, İstanbul, 445-448.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (2018). *Zamanın Kelimeleri Yeni Türkiye’nin Siyasi Dili*. Birikim Kitapları, İstanbul.
- Bora, T. (2020). “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi” . İ.Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Ed.), *Türk Sağı Mitler Fetişler, Düşman İmgeleri*. İletişim, İstanbul: 9-28.
- Bora, T. ve Can, K.(2004). *Devlet Ocak Dergah 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. İletişim Yayıncılık: İstanbul.

- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2003). “Biz Anadolu’nun Bağrıyanık Çocukları... Muhafazakâr Popülizm”. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*. İletişim Yayınları, İstanbul, 632-644.
- Boratav, K. (2015a). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Boratav, K. (2015b). *Dünyadan Türkiye’ye, İktisattan Siyasete*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Bozarslan, H. (2022). *Canavarların Zamanı*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, G. (1979). *İnsan ve Kültür*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bozkurt, G. (1995). *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2015). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*. (Çev. Bülent Doğan), İletişim, İstanbul.
- Cameron, M. A. (2009). “Latin America's Left Turns: Beyond Good and Bad”. *Third World Quarterly*, 30(2): 331-348. DOI: 10.1080/01436590802681082.
- Canovan, M. (1999). “Trust The People and Two Faces of Democracy”. *Political Studies*, 47(1), 2–16. Doi: 10.1111/1467-9248.00184.
- Canovan, M. (2004). “Populism For Political Theorists?”. *Journal of Political Ideologies*, 9 (3): 241-52. Doi: 10.1080/1356931042000263500.
- Chazel, L. ve Vázquez, G.F. (2019). “Podemos, At the Origins Of the Internal Conflicts Around the ‘Populist Hypothesis’: A Comparison Of the Theoretical Production, Public Speeches and Militant Trajectories Of Pablo Iglesias and Íñigo Errejón” . *European Politics and Society*, 1-16. Doi: 10.1080/23745118.2019.1582256
- Çakır, R. (1999). “İslâmcıların Batılılaşma Serüveni”, *Birikim*, (128): 50-51.
- Çakır, R. ve Sakallı, S. (2014). *100 Soruda Erdoğan Gülen Savaşı*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Çakıroğlu, M. (2022). *Kamu Politikaları Oluşumunda Düşünce Kuruluşları: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne Geçiş Sürecinde SETA*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, N. B. (1998). “Kemalist Hegemonya Üzerine” . *Birikim*, (105-106): 28-35.
- Çelik, N. B. (2009). “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. İletişim Yayınları, İstanbul: 75-92.
- Çelik, N., B. (2009). “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*. İletişim Yayınları, İstanbul, 75-92.
- Çınar, M. (2013). *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çınar, Men. (2015). *Vesayetçi Demokrasiden Milli Demokrasiye*. Birikim Yayınları, İstanbul.
- Çınar, Men. (2021). *Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık*. Nika Yayınevi, Ankara.

- Çınar, Met. (2007). *Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadoluocular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dağı, İ. (2010). “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”. H. Yavuz (Ed.), *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- De Cleen, B., Glynos, J. ve Mondon, A. (2020). “Populist politics and the politics of populism: The radical right in Western Europe”. P. Ostiguy, F. Panizza & B. Moffit (Ed.), *Populism in Global Perspective: A Performative and Discursive Approach*. Routledge, 155-177.
- Deiwiks, C. (2009). “Populism”, *Living Reviews in Democracy*, (1): 1-19 Erişim adresi: <http://www.uvmgreviews.org/lrd-2009-3>.
- Demirel, T. (2005). “Adalet Partisi”. M. Erdoğan (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*. İletişim Yayınları, İstanbul, 548-583.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye’nin Uzun On yılı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Demirel, T. (2013). *Adalet Partisi*. İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Deren, S. (2008). “Türk Siyasi Düşüncesinde Anadolu İmgesi”. T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*. İletişim Yayınları, İstanbul, 533-542.
- Doğanay, Ü. (2007). “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1): 65-88.
- Durna, T. (2008). “Populist Akıl Üzerine”, *Kültür ve İletişim*, 11(1): 111-120.
- Durna, T. (2009). *Kemalist Modernleşme ve Seçkincilik, Peyami Safa ve Falih Rıfkı Atay’da Halkın İnşası*. Dipnot Yayınları, Ankara.
- Durna, T. ve Kubilay Ç. (2010). “Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemeleri”. *Medyadan Söylemler* T. Durna (drl.). Libra Kitap, İstanbul, 47-84.
- Erbaş, Y. (2020). “Türk Siyasi Düşüncesinde Yerlilik Meselesi 1990’lı Yıllardaki Bir Tartışmanın Sonuçlarına İlişkin Düşünceler”. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 1-26.
- Erçetin, T. (2020). *Understanding the We-ness” in Populism: Leaders, Media and Citizens*. Doktora Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, N. (1998). “Popüler Anlatılar ve Kemalist Pedagoji”. *Birikim*, (105-106): 117-125.
- Erdoğan, N. (2001). “Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya”. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 584-591.
- Eroğul, C. (1990). “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”. *Geçiş Sürecinde Türkiye*. I. C. Schick/E.A. Tonak (drl.). Belge Yayınları, İstanbul.

- Erol, M. (2005). *Globalleşme Popüler Kültür ve Medya*. Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Esen, B. ve Gümüşçü, Ş. (2017). “A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017”, *South European Society and Politics*, 22(3): 303-326. DOI: 10.1080/13608746.2017.1384341.
- Finchelstein, F. (2021). *Faşizmden Popülizme*. (Çev. A. Karatay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gellner. E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (Çev. B. Ersanlı ve G.B. Özdoğan), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gökmen, Ö. (2006). “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakar Yönelimler”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 132-153.
- Göksu-Şahan, F.B. (2020). *Sağ ve Sol Popülizm: Fransa Örneği Üzerinden Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslâm’ın Temelleri*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Gülalp, H. (2022). “Popülizm ve Kimlikler Siyaseti”. *Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 3-8.
- Gürpınar, D. (2017). *Yerli ve Milli -Türk Düşününde Hamasi Söylemler*. Liber Plus Yayınları, İstanbul.
- Hall, S. (2005). “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü”. (Çev. M. Küçük), M. Küçük (Ed.), *Medya, İktidar, İdeoloji*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 72-122.
- Howarth, D. (2008). “Ethos, Agonism and Populism: William Connolly and the Case for Radikal Democracy”. *The British Journal of Politics and International Relations*, 10(2): 171-193. doi: 10.1111/j.1467-856x.2007.00308.
- Howarth, D. (2015). “Introduction: Discourse, Hegemony and Populism: Ernesto Laclau’s Political Theory”. D. Howarth (Ed.), *Ernesto: Post-Marxism, Populism and Critique*, Routledge, London and New York, 1-19.
- Işıklı, A. (2006). “Neoliberalizmin Latin Amerika Serüveninde Kırılmalar”. *Mülkiye Dergisi*, 30(251): 21-57.
- Ivaldi, G. (2018). “Populism in France”. D. Stockemer (Ed.), *Populism Around the World A Comparative Perspective*, Cham: Springer, 27-47. doi:10.1007/978-3-319-96758-5_3.
- İnsel, A. (1995). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. Birikim Yayınları, İstanbul.
- İnsel, A. (1998). “Yerlilik Bir Zırh”. *Birikim*, (111-112): 88.

- Jenkins, G. (2010), “Semboller ve Gölge Oyunu: Ordu-AKP İlişkileri, 2002-2004”. H. Yavuz (Ed.), *Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Jørgensen, M. ve Phillips, L. J. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. SAGE Publications Ltd., London.
- Kahraman, H. B. (2007). *AKP ve Türk Sağı*. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Kalaylıoğlu, M. (2017). “İktidarda Popülizm veya Tedrici Bir İnşa Süreci Olarak 2002-2010 AKP Dönemi: Bir Çerçeve Denemesi ve Birkaç Temel Önerme”. *Mülkiye Dergisi*, 41(1): 67-103.
- Kalaylıoğlu, M. İ. (2017) *From Jdp’s Populism To Culturalization Of Politics: A Discourse Analytical Approach*. Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Kaltwasser, C.R. (2012). “The ambivalence of populism: threat and corrective for Democracy”. *Democratization*, 19(2):184-208. DOI: 10.1080/13510347.2011.572619.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2001). “Rus Popülizmi Üzerine”. *Toplum ve Bilim*, (88): 235-250.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2009). “Tek Parti Dönemi’nde Halkçılık”. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 272-283.
- Kaya, A. (2018). Avrupa’da Sağ Popülizmin Anaakımlaşması. *Kültür Politikası ve Popülizm*, İletişim Yayınları, İstanbul: 14 30.
- Kaya, R. (2009). “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri”. N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Ed.), *Küreseleşme Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 235-260.
- Kayserilioğlu, E. (2015). *Beyond the “People”: Formation of “Ulusalçılık” In the AKP’s Populist Discourse*. Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kejanlıoğlu, B. (2004). *Türkiye’de Medyanın Dönüşümü*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kerestecioğlu, İ. (2020). “Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlmek”. İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Ed.), *Türk Sağı Mitler Fetişler, Düşman İmgeleri*. İletişim Yayınları, İstanbul, 29-47.
- Kılıç, N. P. (2018). *Popülizm Tartışmaları Bağlamında Kemalist İleri Yaş Grubu Bireylerin Facebook Kullanım Pratikleri*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kioupkiolis, A. (2016). “Podemos: The Ambiguous Promises Of Left-Wing Populism In Contemporary Spain”. *Journal of Political Ideologies*, 21(2): 99-120. DOI: 10.1080/13569317.2016.1150136.
- Kongar, E. (2013). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Kongar, E. (1978). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Cem Yayınevi, İstanbul.
- Kongar, E. (2006). *21. Yüzyılda Türkiye/2000'li Yıllarda Türkiye'de Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Koytak, M. E. (2014). "Loïc Wacquant'la Söyleşi: Bourdieu'yle Birlikte". *Cogito*, (76): 445-450.
- Koyuncu, B. (2014). *Benim Milletim: AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kozanoğlu, H. (2001). "Arjantin'de Yapısal Uyum ve Türkiye". *Birikim*, (149): 17-23.
- Köker, L. (1996). "Kimlik Krizi Meşruluk Krizi, Kemalizm ve Sonrası". *Toplum Bilim*, (71): 150-167.
- Köker, L. (1990). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köker, L. (2009). "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi". A. İnel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* İletişim Yayınları, İstanbul, 97-112.
- Koroğlu, K. E. (2016). *Chain Of Populism From the Democrat Party to the Justice and Development Party in Turkey*. Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Laclau, E. (1998). *İdeoloji ve Politika*. (Çev. H. Sarıca), Belge Yayınları, İstanbul.
- Laclau, E. (2007). *Popülist Akıl Üzerine*. (Çev. N.B. Çelik), Epos Yayınları, Ankara.
- Laclau, E. (2011) "Popülizm: Bir Ad Ne İçerir?". (Çev. H. Özen), *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 135-146.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2008) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. (Çev. A. Kardam). Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Landau, M.J.(2008). "Alpaslan Türkeş". M. Heper ve S. Sayarı (Ed.), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*. Kitap Yayınları, 185-205.
- Levitsky, S. ve Ziblatt, D.(2018). *Demokrasiler Nasıl Ölüyor?*. (çev. D. Dinç). Salon Yayınları, Konya.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Lipset, S. M. (1986). *Siyasal İnsan*. (Çev. M. Tunçay). Teori Yayınları, İstanbul
- Meny, Y. ve Surel, Y. (2002). "Constitutive Ambiguity of Populism". Meny, Y. ve Surel, Y. (drl.), *Democracies and the Populist Challenge*, Basingstoke: Palgrave, 1-21.
- Mert, N. (1998). "Yerlilik: Şeffaf Bir Maske". *Birikim*, (111-112): 98-102.
- Mert, N. (1999). "Sağdan Yükselen Muhalefet: Yerlilik". *Cogito*, (21): 173-179.

- Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*. Selis Kitaplar, İstanbul.
- Mırık, K. B. (2021). *Siyasal Liderlik ve 1965-80 Döneminde Alparslan Türkeş*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Moffit, B. (2021). *Popülizmin Küresel Yükselişi Performans, Siyasi Üslup ve Temsil*. (çev. O. Özgür), İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Mollaer, F. (2018). *Yerlililiğin Retoriği*. Phoenix Yayınları, Ankara.
- Mouffe, C. (2005). "The 'End Of Politics' and The Challenge Of Right-Wing Populism". F. Panizza (Ed.), *Populism and the mirror of democracy*, UK Verso, London, 72-98.
- Mouffe, C. (2019). *Sol popülizm*. (çev. A. Yanık). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mouzelis, N. (1985). "On the Concept of Populism: Populist and Clientelistic Modes of Incorporatism in Semi-peripheral Politics". *Politics and Society*, (14): 329-348.
- Mudde, C. (2004). "The Populist Zeitgeist". *Government and Opposition*, 39(1): 542-563.
- Mudde, C. (2017). "Populism: An Ideational Approach". C.R. Kaltwasser & P. Taggart (Ed.), *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford University Press, Oxford, 1-26. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.1.
- Mudde, C. ve Kaltwasser C. R. (2019). *Popülizm: Kısa Bir Giriş*. (çev. E. Türközü). Nika Yayınevi, Ankara.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, CR. (2011). "Voices of the peoples: Populism in Europe and Latin America compared". *The Helen Kellogg Institute for International Studies*, Working Paper, 378.
- Müller, J. W. (2014). "The People Must Be Extracted From the People: Reflections on Populism". *Constellations*, 21 (4):483-93. DOI: 10.1111/1467-8675.12126.
- Müller, J. W. (2018). *Popülizm Nedir?*. (Çev. O. Yıldız), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ongur, H. K. (2018). "Plus Ça Change... Re-Articulating Authoritarianism In the New Turkey". *Critical Sociology*, 44(1): 1-13. DOI: 10.1177/0896920516630799.
- Oran, B. (2013a). "Dönemin Dış Politikası". B. Oran (Ed.), *Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 3(2001-2012). İletişim Yayınları, İstanbul, 130-225.
- Oran, B. (2013b). "İç Ortam ve Dinamikler". B. Oran (Ed.), *Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 3(2001-2012). İletişim Yayınları, İstanbul, 52-129.
- Öğün, S. S. (1992). *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Öğün, S. S. (1999). "Yerlici Kültüralizm: Kıyaslamalı Bir Değerlendirme". *Cogito*, (21):103-143.

- Öngen, T. (2011). “Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi”. A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan (drl.), *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar: Korkut Boratav’a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 163-192.
- Öniş, Z. (2015). “Monopolizing the Centre: The AKP and the Uncertain Path of Turkish Democracy”. *The International Spectator*, 50 (2): 22-41.
- Özbudun, S.(1997). *Ayinden Törene Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Ayinlerin İşlevleri*. Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Özdalga, E. (2008), “Necmettin Erbakan”. M. Heper ve S. Sayarı (Ed.), *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*. Kitap Yayınları, 143-166.
- Özdemir, E. (2012). “Kimlik”. G. Atılgan, & E. A. Aytekin (hızl.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul, 171-181.
- Özen, H. (2020). “Reproducing ‘Hegemony’ Thereafter? The Long-Term Political Effects Of the Gezi Protests in Turkey”. *Southeast European and Black Sea Studies*, 20(2): 245-264. DOI 10.1080/14683857.2020.1745417.
- Özen, Y. (2017). “Demokrasi, Otoriterlik ve Popülizmin Yükselişi”, Boğaziçi Üniversitesi – TÜSİAD Dış Politika Forumu Batı Dünyasında Yükselen Sağ Popülizm ve Uluslararası Sisteme Etkileri. Erişim adresi: <https://tusiad.org/tr/tum/item/9819-bati-dunyasinda-yukselen-sag-populizm-ve-uluslararasi-sistemeolasi-etkileri-toplantisi>
- Özger, O. (2020). *Adalet ve Kalkınma Partisi Örneğinde Milli İrade Söyleminin Popülizm Bağlamı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkazanç, A. (2005). “Türkiye’nin Neoliberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 634-657.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Özpek, B. B. ve Yaşar, N. N. (2018). “Populism and Foreign Policy in Turkey Under the AKP Rule”. *Turkish Studies*, 19(2): 198-216 DOI: 10.1080/14683849.2017.1400912.
- Özşeker, E. (2017). “Muktedir Millet, Muhalif Millet: AKP’nin Söyleminde Kolektif Öznenin İnşası”. *Mülkiye Dergisi*, 41(1): 131-156.
- Öztan, G. G. (2018). “Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri Arasında Yaşanan Hegemonya Mücadelesi”. İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden (Ed.), *Yeni Türkiye’ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*. İletişim Yayınları, İstanbul, 103-126.
- Öztürkmen, A. (2010). “Folklorla Oynamak: Yerellik Milliyetçilik ve Ötekilerimiz”. H. Milas (Ed.), *Sözde Masum Milliyetçilik*, Kitap Yayınları, İstanbul, 251-281.
- Öztürkmen, A. (2006). *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Özuğurlu, S. B. (2009) “Türkiye’de Devletin Dönüşümü: Parlamenter Popülizmden Piyasa Despotizmine”. N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (drl.), *Küreselleşme Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 264-307.
- Panizza, F. (2005), “Introduction: Populism and the Mirror of Democracy”. F. Panizza (Ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, London, New York, Verso, 1-13.
- Parla, T. (2005). *Ziya Gökalp Kemalizm Türkiye’de Korporatizm*. Deniz Yayınları, İstanbul.
- Ranciere, J. (2020). *Demokrasi Nefreti*. (Çev. U. Özmkas), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Rasinski, L. (2011). “Power, Discourse and Subject. The Case of Laclau and Foucault”. *Polish Journal of Philosophy*, 5(1): 117-136.
- Sancar, M. (2013). “Ergenekon Sürecine Yönelik Tepkiler ve Eleştiriler”. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Bilgiler ve Yorumlar*, Cilt 3 (2001-2012), İletişim Yayınları, İstanbul, 733.
- Saraçoğlu, C. (2013). “Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik”. *Alternatif Politika*, 5(1): 51-68.
- Saraçoğlu, C. (2017). “Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma: Küresel Örüntüler ve Ulusal Özgüllükleri Birlikte Anlamak”. *Praksis*, (44-45): 1081-1104.
- Saraçoğlu, C. (2020). “Türkiye Sağ, AKP ve Kürt Meselesi” . İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Ed.), *Türk Sağ Mitler Fetişler, Düşman İmgeleri*. İletişim, İstanbul, 243-279.
- Saraçoğlu, C. ve Demirkol, Ö. (2015). “Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey Under the AKP Rule: Geography, History and National Identity”. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42(3): 301-319.
- Saraçoğlu, C. ve Yeşilbağ M. (2016). “AKP Döneminde Türkiye: Minare ile İnşaat Gölgesinde”. G. Atılğan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Ed.), *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, Yordam Kitap, İstanbul, 877-959.
- Schmitt, C.(2021). *Siyasal Kavramı*. (Çev. E. Göztepe), Metis Yayınları, İstanbul.
- Seçkin, F. Ö. (2013). “Siyasi Bir Portre Olarak Chávez”. O. Zengin (Ed.), *Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalıştay Bildiriler Kitabı*. 22-23 Kasım 2012, Ankara, 311-331.
- Somer, M. (2016). *Milada Dönüş: Ulus Devletten Devlet-Ulusa Türk ve Kürt Meselesinin Üç İkilemi*. İstanbul Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Söğütlü, İ. (2011). “Tarihsel ve Toplumsal Bağlamı İçinde Kemalizm, Aydınlanma, Muhafazakarlık İlişkisi Üzerine Bir Derkenar”. *Doğu Batı*, 58(1): 63-188.
- Sönmez, M. (1992). *100 Soruda 1980’lerden 1990’lara “Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.

- Stanley, B. (2008). "The thin Ideology of Populism". *Journal of Political Ideologies*, 13(1): 95-110.
- Stavrakakis Y., Kioupkiolis, A., Katsambekis, G. Nikisianis, M. ve Siomos. T. (2016). "Contemporary Left-Wing Populism in Latin America: Leadership, Horizontalism, and Postdemocracy in Chávez's Venezuela". *Latin American Politics and Society*, 58(3): 51-76.
- Stavrakakis, Y. (2004). "Antinomies of Formalism. "Laclau's Theory of Populism and the Lessons From Religious Populism in Greece". *Journal of Political Ideologies*, 9(3): 253-267.
- Stavrakakis, Y. ve Katsembekis G. (2014). "Left-wing populism in the European periphery: the case of SYRIZA". *Journal of Political Ideologies*, 19(2):119-142. Doi 10.1080/13569317.2014.909266.
- Sunar, İ. (1985). "Demokrat Parti ve Popülizm". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2076-2086.
- Şahin, O. (2021). "How populists Securitize Elections To Win Them: The 2015 Double Elections İn Turkey". *New Perspectives On Turkey*, (64): 7-30. DOI: 10.1017/npt.2020.34.
- Şakar, C. (2010). "Kimlik Krizlerimiz Karşısında Yerlilik Fikirleri". *Hece*, (162-163-164): 180-187.
- Şarlak, Z. (2004). "Atatürkçülük'ten Milli Güvenlik Rejimine: 1990'lar Türkiye'si 'ne Bir Bakış". A. İnsel ve A. Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 283-295.
- Tafolar, M. (2008). *Neoliberal Populism and The "Özal" Decade: Its Implications For the Democratic Process*. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Taggart, P. (2002), "Populism and the Pathology of Representative Politics". Y. Meny Y. Surel (Ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, UK: Palgrave Macmillan, 62-80.
- Taggart, P. (2004). *Popülizm*. (Çev. B. Yıldırım), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Taşkın, Y. (2007). *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Taşkın, Y. (2013). "Yerlilik İddiası ve Muhafazakâr Entelektüeller: Bir Kültürel Hegemonya Arayışı ve Eleştirisi". *Duvar*, 2(6): 18-21.

- Taşkın, Y. (2020). "Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns", G. M. Tezcür (Ed.), *The Oxford Handbook of Turkish Politics*, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190064891.013.4.
- Taşkıran, E. (2022). *Concentration Of Executive Power and Government Responsiveness: Examining Pledge-Policy Congruence Under The Justice and Development Party (AKP) Rule*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tekin S. ve Yanık, A. (2019). "Popülizmin Popülerliği". *Toplum ve Bilim*, (149): 3-10.
- Timur, T. (2003). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. 3. Baskı. İmge Kitabevi, Ankara.
- Timur, T. (2014). *AKP'nin Önlenebilir Karşı Devrimi*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsizm*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (2002). "Türkiye'de 'Narodnik' milliyetçiliği ve Halkçılık (1908-1918)". H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 801-806.
- Toprak, Z. (2022). "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları". Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği (drl.), *Tarih ve Demokrasi-Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, Cem Yayınları, İstanbul, 41-65.
- Toprak, Z.(2014). "II. Meşrutiyet'te Popülizm: Falih Rıfkı ve Ziya Gökalp'in Halkçılık Anlayışları". M. Ö. Alkan (hızl.), *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar - Sina Akşin'e Armağan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Torre, C. de la. (2016). "Populism and the politics of the extraordinary in Latin America". *Journal of Political Ideologies*, 21(2): 121-139. DOI: 10.1080/13569317.2016.1150137.
- Türk, H. B. (2014). *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Urbinati, N. (2013). "The populist Phenomenon". *Raisons Politiques*, (51): 137-154.
- Urbinati, N. (2018). "Political Theory of Populism". *Annual Review of Political Science*, 22(1): 111-127. Doi: 10.1146/annurev-polisci-050317-070753
- Uslu, A. (2012). "Demokrasi". G. Atılğan ve A. Aytekin (Ed.), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler*. Yordam Kitap, İstanbul, 125-141.
- Uyurkulak, S. ve Arsenjuk, L. (2007). "Michael Hardt'la Söyleşi: Çokluk Biricikliklerin Bileşimidir". *Mesele*, (10):34-42.
- Ünal-Çınar, R. (2020). *Ecdadın İcadı: AKP İktidarında Bellek Mücadelesi*. İletişim, İstanbul.
- Van Dijk, T. (2006). "Ideology and Discourse Analysis". *Journal of Political Ideologies*. 11(2): 115-40. DOI: 10.1080/13569310600687908

- Van Dijk, T. (2015). "Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım". (Çev. N. Ateş), B. Çoban ve Z. Özarslan (hızl.), *Söylem ve İdeoloji*, Su Yayınları, İstanbul, 15-97.
- Wehner, L. E. ve Thies, C. G. (2020). "The Nexus Of Populism and Foreign Policy: The Case Of Latin America". *International Relations*. 35(2): 320-340. DOI: 10.1177/0047117820944430.
- Weyland, K. (2003). "Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity". *Third World Quarterly*, 24(6): 1095-1115. DOI: 10.2307/3993445.
- Weyland, K. (2017). "A Political-Strategic Approach". C.R. Kaltwasser, P. Taggart, P.O. Espejo and P. Ostiguy (Ed.), *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford University Press, 48-73. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.2.
- Wodak, R., de Cillia, R., Reisigl, M., ve Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Yalman, G. (1986). "Popülizm, Bürokratik-Otoriter Devlet ve Türkiye". *Onbirinci Tez*, (1):16-69.
- Yalvaç, F. (2016), "A Historical Materialist Analysis of Turkish Foreign Policy: Class, State, and Hegemony". *Uluslararası İlişkiler*, 13(52): 3-22.
- Yaşlı, F. (2020). *Türkçü Faşizmden "Türk-İslam Ülküsü"ne*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Yeğen, M. (2009). "Kemalizm ve Hegemonya". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, A. İnsel (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul: 56-74.
- Yetkin, B. (2010). *Popülizm Özal ve Erdoğan*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya.
- Yılmaz, Z. (2022). *Erdoğan'ın Başkanlık Rejimi: İstisnai Cumhuriyet'ten Parsellenmiş Devlet'e*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, A. G. (2019). "The Relationship Between Populism and Democracy: Cases From Latin America". *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 7(2): 428- 444 DOI: 10.14782/ipsus.623238.
- Yılmaz, Z. (2018). *Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm Muhtaçlaştırma*. A. Yanık (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yiyit, İ. (2010). *Türkiye'de mağduriyet söyleminde din ve siyaset ilişkisi: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Zürcher, E. V. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev. Y.S. Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- “Ceyhun Çelikten-Eroğlu Erdoğan”, 11.05.2018, <https://www.youtube.com/watch?v=IYmGUyXeXY8> (erişim tarihi: 15.12.2022).
- Akşam, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: 15 Temmuz Yeni Türkiye’nin Cemresi’dir” , 11.12.2016, <https://www.aksam.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-15-temmuz-yeni-turkiyenin-cemresidir-c2/haber-575352> (erişim tarihi: 10.10.2022).
- Aktan, S., “Adım Adım Brunson Krizi: Nereden Çıktı Nasıl Çözüldü?” <https://tr.euronews.com/2018/10/12/adim-adim-brunson-krizi-abd-turkiye-iliskilerindeyaptirimlar-noktasina-nasil-gelindi> (erişim tarihi: 10.12.2022).
- BBC, “4 Soruda ABD-Türkiye Vize Krizinin Diplomatik Boyutu”, 09.10.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41552996> (erişim tarihi: 10.12.2022).
- BBC, “ABD ile Vize Krizi Çözüldü, Türkiye ‘Yanlış Bilgilendirmeye’ Tepki Gösterdi”, 28.12.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42505444> (erişim tarihi: 10.12.2022).
- BBC, “Enis Berberoğlu Yeniden Milletvekili Oldu”, 11.02.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56026990> (erişim tarihi: 20.10.2022).
- BBC, “Mit Tırları Soruşturması: Neler Olmuştu?”, 27.11.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151127_mit_tirlari_neler_olmustu (erişim tarihi: 10.10.2022).
- Belge, M., “AKP Önderliğinde AKP Önderliğinden Daha İyi Muhalefet Eden Yok”, 18.10.2016, <https://www.diken.com.tr/murat-belge-akp-onderliginde-akp-onderliginden-daha-iyi-muhalefet-eden-yok/> (erişim tarihi: 25.12.2022).
- Bianet, “Erdoğan’dan Adalet Yürüyüşü’ ne: 15 Temmuz’dakilerden Ne Farkınız var?”, 18.06.2017, <https://bianet.org/bianet/siyaset/187553-erdogan-dan-adalet-yuruyusune-15-temmuz-dakilerden-ne-farkiniz-var> (erişim tarihi: 28.11.2022).
- Bora, T., (2016). ‘yerli ve milli’. *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/haftalik/7422/yerli-ve-milli> (erişim tarihi: 15.02.2022).
- Can, K. (2017). “İyi Parti Bekleme Odasında”. *GazeteDuvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/10/26/iyi-parti-bekleme-odasinda> (erişim tarihi: 10.12.2022).
- Can, K. (2019). “Yeniden Referandum mu Kimlik Sayımı mı?”. *GazeteDuvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/05/25/yeniden-referandum-mu-kimlik-sayimi-mi> (erişim tarihi: 16.02.2022). 40.
- Çınar, M. (2019). “Yerli ve Milli Sığınağı”. *Birikim*. <https://birikimdergisi.com/haftalik/9866/yerli-ve-milli-sig-inagi> (erişim tarihi: 10.11.2022).

- DW, “Türkiye’nin Ortadoğu’daki Yeni Stratejisi”, DW, 27.08.2016, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-ortado%C4%9Fudaki-yeni-stratejisi/a-19507959> (erişim tarihi: 21.12.2022).
- Fırat, A. H. ve Aksoy, M., “Meral Akşener Politik Yol’a Konuştu” . <https://www.politikyol.com/meral-aksener-politikyola-konustu-turkiye-bu-sistemi-birakin-2023u-bu-hafta-sonuna-kadar-bile-tasiyamaz/> (erişim tarihi: 10.12.2022).
- GazeteDüvar, “25 Yıl Hapis Cezası Verilen Enis Berberoğlu Tutuklandı”, *GazeteDüvar*, 14.06.2017, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/06/14/enis-berberogluna-25-yil-hapis> (erişim tarihi: 10.10.2022).
- Gündoğdu, O. (2020). “5 Yıllık İnadin Öyküsü”, *BirGün*, 27.12.2020, <https://www.birgun.net/haber/5-yillik-inadin-oykusu-328149> (erişim tarihi: 10.12.2022).
- http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx (erişim tarihi: 31.05.2022).
- <https://www.alevihaber.com/erdoganin-secim-onesi-alevi-cikisi-13979h.htm> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- <https://www.ntv.com.tr/turkiye/abdye-bu-nasil-ortaklik,FjGy75DUBkmOCTbRtRHQ2w> (erişim tarihi: 23.10.2022).
- Hürriyet, “6 Güvence”, 04.11.2002. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-guvence-107530> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Hürriyet, “Başkanlık Mesajı: Fiili Durum Çözülmeli”, 18.10.2016. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baskanlik-mesaji-fiili-durum-cozulmeli-40252475> (erişim tarihi: 20.10.2022).
- Hürriyet, “PKK: Ateşkes Bitti”, 01.06.2015. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/pkk-ateskes-bitti-230233> (erişim tarihi: 20.10.2022).
- Kozanoğlu, H. (2017). “2017’de Dünya ve Türkiye Ekonomisi”, *BirGün*, <https://www.birgun.net/haber/2017-de-dunya-ve-turkiye-ekonomisi-197975> (erişim tarihi: 10.12.2022).
- Milyonlarca Nefes Teröre Karşı Tek Ses Buluşması”, 40 dk. 20.09.2015. <https://www.youtube.com/watch?v=vpy1YleVg4E&t=1395s> (erişim tarihi: 20.10.2022).
- NTV, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan ABD’ye: Bu nasıl Ortaklık”, NTV, 10.02.2016. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/abdye-bu-nasil-ortaklik,FjGy75DUBkmOCTbRtRHQ2w> (erişim tarihi: 21.12.2022).
- Özkök, E. (2003). “Kardeşiniz Bir Zenci Türk’tür.” 14.05.2003. <https://www.hurriyet.com.tr/kardesiniz-bir-zenci-turktur-146646> (erişim tarihi: 23.11.2022).

- Özpek, B.B. (2022). “Başkanlık Sistemi ve Demokrasi”. <https://daktilo1984.com/d84intelligence/baskanlik-sistemi-ve-demokrasi/>. (erişim tarihi: 20.09.2022).
- Sabah, “MİT Tırları Kumpasında Tüm Gerçekler Ortaya Çıktı”, 04.07.2017, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/07/04/mit-tirlari-kumpasinda-talimat-teroristbasi-gulenden> (erişim tarihi: 20.10.2022).
- Sözcü, “Mahkeme Enis Berberoğlu Hakkında AYM Kararına Uyulmasına Karar Verdi”, 08.02.2021, <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/son-dakika-mahkeme-enis-berberoglu-hakkinda-aym-kararina-uyulmasi-kararini-verdi-6249551/> (erişim tarihi: 20.10.2022).
- Şafak, E.(2009). “Erdoğan’la Sivas’ta”, *Sabah* https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2009/02/14/erdogan_la_sivas_ta (erişim tarihi: 31.05.2015).
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 10.01.2022).
- Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi Sempozyumu’nda Yaptıkları Konuşma”, 11.02.2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/71056/cumhurbaskanligi-sistemi-sempozyumunda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı “AK Parti Grup Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 16.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89348/ak-parti-grup-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “BM Çölleşme ile Mücadele 12. Taraflar Konferansı’nda Yaptıkları Konuşma”, 20.10.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/35718/bm-collesme-ile-mucadele-12-taraflar-konferansinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “10 Kasım Gazi Mustafa Kemal’i Anma Töreni’nde Yaptıkları Konuşma” 10.11.2016, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/61155/10-kasim-gazi-mustafa-kemali-anma-torende-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “10. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 26.08.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/35911/10-muhtarlar-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022)..
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “11. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 29.09.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/35910/13-muhtarlar-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “13. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 20.10.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2931/devir-teslim-torende-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “3. Milli Kültür Şurası’nda Yaptıkları Konuşma”, 03.03.2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/72348/3-milli-kultur-srasinda-yaptiklari-konusma.html> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “34. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 12.01.2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/70910/34-muhtarlar-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “6. UETD Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”, 20.05.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/94022/6-uetd-genel-kurulunda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “AK Parti Grup Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 09.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/90386/ak-parti-grup-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “AK Parti Grup Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 30.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89339/ak-parti-grup-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “AK Parti Grup Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”, 24.04.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/92474/ak-parti-grup-toplantisinde-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Boğaziçi Üniversitesi Mezunları Töreninde Yaptıkları Konuşma”, 07.01.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89346/bogazici-universitesi-mezunlari-programinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “İdlib Operasyonu: Ciddi Bir Harekât Var ve Devam Edecek”, 07.10.2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84833/idlib-operasyonu-ciddi-bir-harekt-var-ve-devam-edecek> (erişim tarihi: 21.12.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Muhtarlarla İftar Programında (Yedinci Muhtarlar Toplantısı)’nda Yaptıkları Konuşma”, 24.06.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2931/devir-teslim-torende-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi 25. Dönem 2. Yasama Yılı Açış Konuşması” 01.10. 2015,

<https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/35491/turkiye-buyuk-millet-meclisi-25-donem-2-yasama-yili-acis-konusmasi.html> (erişim tarihi: 31.05.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Yeni Anayasa için Hep Birlikte Temalı Programda Yaptıkları Konuşma” 28.01.2016, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/38673/yeni-anayasa-icin-hep-birlikte-temali-programda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, ”Beştepe Millet Kongre ve Kültür Merkezi Açılışı ile Şehitleri Anma Programı’nda Yaptıkları Konuşma, 29.07.2016, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/49832/bestepe-millet-kongre-ve-kultur-merkezi-acilisi-ile-sehitleri-anma-programinda-yaptiklari-konusma> (erişim tarihi: 31.05.2022).

Vikipedia, “Mankurt”. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mankurt> (erişim tarihi: 10.01.2022).
Dipnotlarda bu kaynak yok.

Vikipedia. “Amerika Birleşik Devletleri- Türkiye İlişkileri” https://tr.wikipedia.org/wiki/Amerika_Birle%C5%9Fik_DevletleriT%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri (erişim tarihi 10 Aralık 2022).

Vikipedia. “İbrahim”. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0brahim#:~:text=%C4%B0slamda%2C%20%C4%B0brahim%20%C4%B0slam%C4%B1n%20ilk,gelen%20%22%C4%B0brahim%20Halilullah%22%20denilir> (erişim tarihi: 10.01.2022).

Yeni Akit, “Erdoğan’dan Gezicilere Gözaltılara İlişkin Çarpıcı Sözler”, 20.11.2018, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogandan-gezicilere-gozaltilarla-ilgili-carpici-sozler-547269.html> (erişim tarihi: 14.11.2022).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Emine ŞENOL
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Mustafa Kaçıkoc Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Akad Basın Yayın